

- DISSERTATIONES
- ETHNOGRAPHICÆ
- TRANSYLVANICÆ

Gagyí József

Régi ember új világban.
Sztrátya Domokos életútja

Gagyí József

Régi ember új világban. Sztrátya Domokos életútja

DISSERTATIONES ETHNOGRAPHICÆ TRANSYLVANICÆ

Sorozatszerkesztők

Ilyés Sándor
Jakab Albert Zsolt
Pozsony Ferenc
Vajda András

GAGYI JÓZSEF

RÉGI EMBER ÚJ VILÁGBAN

Sztrátya Domokos életútja

L'Harmattan

L'Harmattan – Kriza János Néprajzi Társaság

Budapest–Kolozsvár

2019

Lektorálta:

dr. Balogh Balázs, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Néprajztudományi Intézet – az MTA Kiválósági Intézete, Budapest, intézetigazgató

dr. Vajda András, Sapientia EMTE, Marosvásárhelyi Kar,

Alkalmazott Társadalomtudományok Tanszék, Marosvásárhely, adjunktus

Támogatók:

A kötet a *Párhuzamos ruralitások. A vidékiségi mai (lét)formái négy erdélyi kistérségben* című (K 120712) NKFIH-kutatás keretében valósult meg.

© Gagy József

© L'Harmattan

© Kriza János Néprajzi Társaság

Szerkesztette: Jakab Albert Zsolt

Borítóterv: Szentés Zágon

Számítógépes tördelés: Sütő Ferenc

Nyomdai előkészítés, nyomtatás, kötés: F&F International

Kiadók:

L'Harmattan France
7 rue de l'Ecole Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20
www.harmattan.fr

L'Harmattan Italia SRL
Via Degli Artisti, 15
01124 Torino-Italia
T./F.: 011.817.1388

L'Harmattan
Múzeum utca 7.
1088 Budapest
T.: +36 (1) 411-0175
www.harmattan.hu

Kriza János Néprajzi Társaság
str. Croitorilor nr. 15/2.
400162 Cluj-Napoca
T./F.: +40-264-432-593
www.kjnt.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

GAGYI, JÓZSEF

Régi ember új világban : Sztrátya Domokos életútja / Gagy József. - Budapest : L'Harmattan ; Cluj-Napoca : "Kriza János" Néprajzi Társaság, 2019

Conține bibliografie

ISBN 978-963-414-613-1

ISBN 978-606-9015-13-1

Tartalom

Bevezető	7
Ha elvileg s lelkileg	7
A szűkebb élettér: Jobbágyfalva település, Csíkfalva község	8
Pali bácsi	18
Le van gyarlódva...	21
„...szabad ember voltam lényegibe”	39
A kapcsolatépítés fordulatai. Első beszélgetések	50
Első beszélgetésünk – lépésről-lépésre	52
Az idő hosszában. A módszertanomról	74
A hosszú beszélgetés módszeréről	77
„Ott lenni és itt írni”: személyes jelenlét, szerzői jelenlét	80
Másé-saját, található-létezik, valóság-fikció	81
Jelenlét: két helyszínen	83
Az idő hosszában	85
Példa életút- és világnép-rekonstrukcióra	86
Sztrátya Domokos, a paraszt és írástudó. Életútja a villanyossá válás előtt	89
Családja, kisgyerekkora (1931–1944)	89
A gimnazista (1942–1948)	95
A diákélet rendje	99
Az egyszerű ember nem hiszi el	112
A katona (1951–1954)	115
A gazdálkodó (1953–1962)	122
A kollektivista (1962–1967)	132
Feladatai, a megőrzött papírjai alapján	140
Mindennapok a kollektívben	146
Sztrátya Domokos, a villanyos	151
A pénztáros: rövid felkészülés a villanyosságra (1967–1969)	151
Sztrátya Domokos, a villanyos (1969–1993)	153
A gazdálkodó nyugdíjas (1993–2018)	159
Mi van Sztrátya Domokos lelkének legközepén?	161
Befejezés	171
Egy kis összegzés: mire jutottam?	171

Szakirodalom	178
Melléklet. Példák az interjúk során kibontakozó kapcsolatépítésre	182
2015. október 26-i beszélgetés – 0138. felvételszám	182
2016. december 13-i beszélgetés – 0234. felvételszám	195
2016. november 29-i beszélgetés – 0231. felvételszám	202
Rezumat	207
Abstract	208

Bevezető

Ha elvileg s lelkileg

Az 2015. június 30-i beszélgetésünk után azzal búcsúztam Sztrátya Domokostól, hogy másnap fényképezőgéppel érkezem, és fényképezni fogok az udvarán, a gazdaságban, a házban. Nem volt ellene semmi kifogása: jöjjön csak, itthon vagyok. Nem tette hozzá, hogy várom, hogy készülök rá. Dehát az első, 2014. október 23-i, rögzített beszélgetésünk óta hetente-kéthetente benyitottam hozzá, és újra és újra egymásfél órányit beszélgettünk, és mindig várt, és mindig készült, miért lett volna éppen ez egy különlegesebb alkalom számára. Várt: *a múlt héten nem keresett meg, mi történt?*; meg: *láttam, milyen havazás volt Csikban, gondoltam, hogy nehéz ilyenkor az autózás.* Készült: *milyen jó hogy jött, nézze meg, milyen papírt kaptam...;* meg: *felírtam magamnak, hogy ne felejtsem el azt hogy...* Sztrátya Domokosnak nem volt telefonja, nem lehetett előre szólni neki, hogy érkezem, és alkalmas-e az időpont, vagyis: amikor a kapuja nyitva volt (és csak éjszakára zárta be, meg amikor a szomszédba, igen ritkán az üzletbe ment) akkor mindig alkalmas volt neki: *nem zavar, hát egy kicsit ledőltem/kicsit rádiót hallgattam/kicsit néztem a televíziót, miért zavarna?*

1. kép. Sztrátya Domokos háza, kapuja – Jobbágyfalva 122. sz.

Ezen a másnapon, 2015. július elsején tehát úgy érkeztem, hogy hosszabb ideig maradok, hosszabban beszélgetünk, és közben fényképezek. Volt erre időn: már harmadik napja zajlott a marosvásárhelyi Sapientia kommunikáció szakos diákjainak azévi csíkfalvi nyári gyakorlata, szám szerint a tizenegyedik, már első nap átbeszéljük a „módszertant”, majd tegnap délelőtt az első „terepnap” eredményeit és hiányosságait, és mint „gyakorlatvezető tanárnak”, már csak az a szerepem maradt, hogy ma és a következő két nap rajtuk tartsam a szemem, és begyűjtsem, ellenőrizzem, egyenként átbeszéljem velük az „eredményeket”. Rajtuk tartsam a szemem: azaz le-fel motorozzak Nyárádszentmártonban, Csíkfalván, Jobbágyfalván, felkeressem az ismerősöket és érdeklődjem tőlük, hogy a hozzájuk beosztott diákok viselkedéséről mi a véleményük, be-benéznek a kocsmákba és további munkára biztassam a fáradtan „csak éppen egy sörre” betérő diákokat, és ha éppen két látogatásuk között, az úton találkozunk, akkor, demonstrációképp, kinyissam nekik a következő ház kapuját, bemenjek velük az udvarra, szoba álljak a háziakkal, megteremtsem a kapcsolatot, majd továbbálljak. Tizenegy éve ezek voltak a napi rutinos tevékenységei az évenkénti, öt napos, terepmunkába bevezető nyári módszertani gyakorlatnak. Évek óta pedig a csíkfalvi terepmunka idején naponta arra is jutott kevesebb vagy több idő, hogy a saját kutatásomba elmélyedjek: felkeressem Jobbágyfalván kedves beszélgetőtársaimat, akikkel hosszú beszélgetést folytattam: Balogh Pált (1931–2014), majd az ő halála után Sztrátya Domokost (1931–2018).

A szűkebb élettér: Jobbágyfalva település, Csíkfalva község

Nyárádszereda központjába félóránként érkezik, félóránként indul a Marosvásárhely–Nyárádszereda–Marosvásárhely helyi járat, a „maxitaxi”. Marosvásárhelyen a külvárosban, a Jedd felöli kijáratnál lehet felülni rá. Sokszor utaztam ezzel, de legelőször, 2004 tavaszán, biciklivel indultam felderítő útra. Ekkor álltam meg először a Kebele határában, a nyomáti hegy aljában levő panziónál, ahol ma is mindig megállok, hiszen itt sütik a világ finomabb ordás kalácsát, ordás buktáját, almás tésztáját, ami kezdetektől máig beszélgetőtársaimnál a legalkalmasabb beköszönő ajándéknak bizonyult. Átbicikliztem Szentlőrincen, Székelysárdon, Székelytompán (utóbb derült ki, hogy ezek a kis települések Nyárádszereda városhoz tartoznak), majd Nyárádszereda központjában, a polgármesteri hivatal mellett észak felé, a tábla szerint: Szováta felé tértem, és beértem Jobbágyfalvára, majd Csíkfalvára, hiszen ott volt a Polgármesteri Hivatal, és nekem Balogh István akkori – és ma is hivatalba levő – polgármesterrel kellett megismerkednem. Ugyanis ha ő beleegyezik, akkor itt kell megszervezzem a diákok nyári gyakorlatát. Örvendett a szerencsének, beleegyezett, azóta is ide járunk vissza minden nyáron.

2005-ben először motorbiciklivel érkezem a csíkfalvi nyári gyakorlatra, és jó ideig ez lett a fő közlekedési eszközüm; és ekkor ültem be először a község levéltárába, az 1945–1989 közötti iratokat tanulmányozni. A következő években több kí-

sérlet is történt arra, hogy közelről megismerjem a falvak, az intézmények, az itteni emberek életét, többek között a levéltári anyagokból kötetet állítottam össze *Az átalakuló Csíkfalva (1945–1989)* címmel. A kötet ma is kéziratban van, egyes részletek különböző kiadványokban olvashatóak (Gagyi 2006, 2016b). A terepkutatásban igazi változást az hozott, amikor 2010-ben elkezdtem a végül is négy esztendeig tartó hosszú beszélgetést Balogh Pállal, majd következett Sztrátya Domokos.

Mindkettejük szülőfaluja a Nyárád völgyének középső részén, Nyárádszereda északi szomszédságában, Marosvásárhelytől 25, Szovátától 35 km távolságra található. A község települései Jobbágyfalva mellett: a községközpont, Csíkfalva, meg Nyárádszentmárton, Vadad és Búzaháza. A 20. század közepén, 1941-ben laktak a legtöbben, 3025-ön a mai község akkori településein – Jobbágyfalván szám szerint 761-en. Ezután beindul, majd felgyorsul a lakosságcsökkenés, és ma is tovább tart a népességfogyás. Jobbágyfalva ma is a község legnépesebb települése, de a hetvenes években itt is megkezdődött a népességfogyás.

Balogh Pál és Sztrátya Domokos szülőfalujukban élték le az életüket, itt is tették el őket. A itt következő rövid áttekintésben egy 2005-ben végzett tájékoztató kutatás nyomán, 2006-ban összeállított, fentebb említett kéziratra¹ támaszkodom, hogy vázolhassam: milyen tágabb adminisztratív-gazdasági, társadalmi folyamatok zajlottak szűkebb környezetükben, falujukban és községükben, minek voltak részei ők és kortársaik akarva-akaratlanul.

Csíkfalva község mai formájában 1950 őszén, az új romániai, helyi hatalmi-adminisztratív szerkezet, a Néptanácsok vidéken való felállításakor jött létre az öt kis település egyesítésével.² Az ötvenes években a rajoni vezetés irányításával a Néptanács legfontosabb politikai-adminisztratív tevékenysége: az osztályharc, a legfontosabbak az „osztályharc gondjai”: hogyan szervezzék meg az adózást, a kampányokat (tavaszi szántástól aratáson, tarlóhántáson át az őszi vetésig), az adóztatást-beszolgáltatást, a kulákokkal szembeni fellépéseket. Évente állítanak össze kuláknévsorokat, ezeket a rajoni hatóságok ellenőrzik és hagyják jóvá. Az osztályharc célja nemcsak a „kizsákmányoló” réteggel való leszámolás, hanem az új, szocialista termelőszervezetek (társas meg kollektív gazdaságok) kialakítása, a „szocialista átalakítás” propagálása és szervezése. Évente többször is számba veszik a szervezés akadályait, de csak 1958-tól, amikor már minden településen létezik vagy kollektív

1 Pontosabban: a község településeinek, az adminisztrációnak, infrastruktúra alakulásának, gazdálkodásnak, életmód-változásnak az 1945–1989 közötti történetére vonatkozó adataim, ha másképp nem jelzem, a községi levéltár irataiból, valamint a 2005-ös, az Arany János Közalapítvány támogatásával zajló kutatás során készített életút-beszélgetésekből, meg a kutatás eredményeiből összeállított kéziratból (Gagyi–Oláh et alii 2006) származnak.

2 A község települései társadalmának, az adminisztrációnak, infrastruktúra alakulásának, gazdálkodásnak, életmód-változásnak az 1945–1989 közötti történetére vonatkozó adataim, ha másképp nem jelzem, a községi levéltár irataiból, valamint a 2005-ös, az Arany János Közalapítvány támogatásával zajló kutatás során készített életút-beszélgetésekből származnak (Gagyi–Oláh et alii 2006). A község mai határainak kialakulásának időpontja feltételezésen alapul, pontos időpontot nem tudok mondani, nem találtam erre vonatkozó adatot a Polgármesteri Hivatal Levéltárában (továbbiakban: PHL). Lásd erről még a Kilyén Domokos egykori polgármesterrel készült beszélgetést (Gagyi–Oláh et alii 2006).

vagy társas gazdaság, kezdődik az igazi, átfogó toborzás. Jobbágyfalván, Csíkfalván és Búzaházán 1961-ben megalakulnak a kollektívek, de Sztrátya Domokos az utolsók között, 1962 januárjában írja alá a belépési nyilatkozatot. A hatvanas évek elején három akcióban, a kollektivizálás befejezésében, a villamosításban és az iskolaépítésben a Néptanács sikeres szervező, szakmai irányító szerepe kétségtelen. Az ötvenes-hatvanas-hetvenes években a változó elnökök mellett az ügyintézésben a folyamatosságot (és a jogi, ügyintézési, és nem utolsósorban az írásbeli okmányok gondozásához szükséges szakértelmet) a Néptanács titkára, a Sztrátya Domokos által többször említett Gálfalvi Ferenc képviselte, aki 1955-től 1978-ig, vagyis a lokális világ diktatórikus átalakításának első időszakában volt ebben a hivatalban, felügyelte az államrend törvényeinek helyi érvényesülését, betartását.

A Csíkfalvát alkotó falvak, így Jobbágyfalva gazdálkodási rendszere a 20. század közepéig jellegzetes kisbirtokrendszerű paraszti gazdálkodás volt. Nagyobb, 100 hektárt meghaladó birtok a községben csak Jobbágyfalván volt. 1910-ben csak mintegy kéttucatnyi gazdának volt tíz holdon felüli birtoka. Az átlagos középbirtok 2-2,5 ha volt. A családi birtokok szétszórt apró parcellákban heverték, sosem volt tagosítás a faluk határain. A szántóföldi növénytermesztésben a búzatermesztés volt a legfontosabb. A földbirtokok művelési ágak szerinti megoszlásban a szántó két-háromszorosa volt a kaszálóterületeknek. A szántóföldi terményekből ritkán került eladásra is, a háztartásban és gazdaságban állatok a köztakarmányozására használták fel a gabonát, a háztartásoknak pénzbevétele az élő állat és az állati termékek eladásából származott. 1989 után a föld újra magántulajdonba került. Tagosítás nélkül, a kollektivizálás előtti parcellaméreteken vették újra használatba a földet a tulajdonosok, újra visszaállt a szétaprózott kisparcellás birtokszerkezet.

A községben az első két kollektív gazdaság 1950-ben alakult, az országosan 1949 márciusában meghirdetett kollektivizálási hullám első szakaszában. Szomorú előzményei vannak az alakulásnak: 1950. augusztus elején egy Szekuritáté különítmény szállt ki a falvakba, és megfélemlítési kampányba kezdtek. Vadadon, Nyárádszeredében embert is öltek. A gyilkosságok mellett a hatósági agresszió kilakoltatásokban, vagyonelkobzásokban is megnyilvánult, és a megfélemlített lakosság egy része, főleg szegényebb rendű magángazdák alakítottak Vadadban és Nyárádszentmártonban kollektív gazdaságot. Jobbágyfalván 1956-ban 10 család alakított társas gazdaságot 10,67 hektár közös földdel, Haladás névvel. 1961-ben a társasok sorra átalakulnak kollektív gazdaságokká. A döntő lépésre a források szerint 1962. március 23-án kerül sor. A gyűlésen jelen voltak a Néptanács vezetői, Szabó Gyula községi párttitkár, valamint Bartha Pál rajoni párttitkár. A jegyzőkönyv szerint: „Bartha elvtárs megmondja, hogy a gyűlés célja az 5 kollektív gazdaság egyesítése... Ismerteti Bartha elvtárs a kollektív gazdaság vezetését. Megmondja, hogy a brigádok ugyanúgy maradnak. Lesz mindegyik kollektív gazdaságnak egy segédkönyvelője, és ahová a nagygyűlés megszavazza a központot, ott egy főkönyvelő...”³ Eszerint a rajoni döntés a mérvadó, helyi ellenvélemény nincsen. Ugyancsak rajo-

---

3 Lásd Jegyzőkönyvi Tömb Taggyűlésekről. Május 8. K. G. részére Csíkfalva. PHL. 1961-es iratcsomó.

ni óhaj, hogy a nyárádszentmártoni gazdaság elnöke maradjon a közös gazdaság elnöke is – tehát Nyárádszentmártonban legyen a központ. Ezért kellett a könyvelő Sztrátya Domokosnak is évekig Jobbágyfalváról Csíkfalván keresztül naponta Nyárádszentmártonba bicikliznie. Ezt hamarosan felsőbb fórumok is megerősítik, és Kocsis Gyula elnök a kollektivizálás befejezése alkalmából Munkaérdemrendet kap, majd nagy nemzetgyűlési képviselővé választják. Ekkor a kollektív gazdaságnak 913 család a tagja.⁴ Ezek egyike a Sztrátya család: Domokos, édesanyja, bátyja.

A közös gazdálkodás⁵ 2490 ha összterületen indult, ebből 1947 szántó, 256,51 ha kaszáló, 145,62 ha legelő, 59,55 ha szőlő, 25,67 ha gyümölcsös volt. Az állatállomány 543 szarvasmarha (ebből csak 157 fejős), 658 juh, 429 sertés, 104 szárnyas, 48 család méh, 111 ló. Az állóalap értéke 3314173 lej volt. Az egyesített kollektívben az öt falu 909 családjából 1499 munkaeő dolgozott. A termelés 13 mezei- és 2 állattenyésztő brigád keretében folyt, irányítását, ellenőrzését 11 vezetőtanácsi tag végezte a rajoni mezőgazdasági szervezet felügyelete alatt.⁶ A két legfontosabb gazdasági ágazat a növénytermesztés és az állattenyésztés volt. A növénytermesztésben a gabonatermesztésen volt a fő hangsúly, általában a szántóterület több mint felét foglalta el a szemes gabona. A tej- és hústermelés mellett a kollektív gazdaságnak mindig fontos jövedelemtermelő mellékágazatokkal is foglalkozott, mint pl. az üvegházás zöldség- és virágtermesztés. A hatvanas években a zöldséggel a gazdaság maga kereskedhetett, Sztrátya Domokos is áruszakértő korában többször szállított zöldséget eladásra.

Bár a nyárádszentmártoni kollektív gazdaság, majd a termelészövetkezet termelési eredményeit tekintve Maros megyében története során mindig első-második helyen állt, átmeneti gyengébb időszakai is voltak. A kollektív a hatvanas években igyekezett több mellékágazatot is kifejleszteni, ez ideiglenesen munkahelyet jelentett azoknak, akik esetleg elmentek volna a településekről. A hatvanas-hetvenes évek fordulóján a régi kollektív tagok közül is többen az ipari munkahelyekre, bányavidékekre vándoroltak a jobb kereset reményében, Balogh Pál, Sztrátya Domokos ezek sorába illeszkedett. Az öt falu egyesített gazdasága a nyolcvanas évekre a korszak viszonyai között fejlett, tagjainak jól fizető gazdasággá alakult. A növénytermesztésben rekord terméseredményeket értek el, az egész határt mintaszerűen művelték, „úgy nézett ki a határ, mint egy kis kert”.⁷ A nagyállattartásban a szakszerű takarmányozás és a fajtafeljavítás a nyolcvanas évekre hozta el a legmagasabb termelékenységet.

Jobbágyfalva, Csíkfalva és Nyárádszentmárton lakóinak egy része már 1948-ban bevezethette a földgázt. A villany vezetése 1962 őszén kezdődik el, decemberben

4 Lásd az 1967-ben kiadott brosúra 7. oldalán (Oprea 1967).

5 A feltáró munka során a közös gazdálkodás jelenségeinek feltárását, bemutatását Oláh Sándor jegyezte, az ő adatait használom fel, ezúttal is köszönöm munkáját.

6 Az egyesített kollektív gazdaságra (Vörös Láng) vonatkozó adatokat a gazdaság történetének első időszakáról készült, Kocsis Gyula egykori tsz-elnök családja által megőrzött albumba beragasztott újságcikkekből vettem át. Többségük a *Vörös Zászló*ban jelent meg, a pontosabb jelzetek (év, hónap, nap) nem voltak helyreállíthatóak.

7 Dénes Ferenc megjegyzése a vele készített interjúban.

már világitanak a villanyégők Nyárádszentmárton, Vadad, Búzaháza és Jobbágyfalva családi házaiban. Csíkfalván csak 1963-ban kerül sor a villanyáram bevezetésére. Nem tudni, Sztrátya Domokos ott volt-e a Jobbágyfalván 1962. január 5-én tartott közgyűlésen, ahol jelen vannak „Gálfalvi Ferenc, a néptanács titkára, Varga Zsigmond alapszervezeti titkár, Oltyán János milicista főnök, Albert Jenő iskola és kultúrotthon igazgató valamint 65 lakos”,⁸ a két napirendi pont pedig: az önadó megszavazása és a villamosítás. Először az 1961-es, a magángazdálkodókkal szemben nyíltan diszkriminatív önadóról van szó: „Gálfalvi Ferenc felolvassa az önkéntes hozzájárulást: a kollektivisták 40 lejt, a nem kollektivisták 50–80 lejt fognak fizetni”.⁹ A javaslat az, hogy az 1961-es és az ezután begyűjtendő 1962-es önadó összegét is fordítsák „villamosításra”. A gyűlést vezető Gálfalvi Ferenc felolvassa, hogy „kinek mennyibe fog kerülni a villamosítás, aminek felét most és a másik felét a bevezetéskor kell kifizetni”. A „lakosok” reakciója egyértelmű: nem a közjő előmozdításának, hanem állami beavatkozásnak tartják az akciót, senki sem lelkesedik, hanem lehetőleg kibúvót keresnek a fizetés alól: „Nagy Károly szeretné, ha égne is már, de neki nincs zsebe, hogy kifizesse. Demeter Zsigmond szintén soknak tartja az összeget, ami rá esik. Balog Lajos kérdi, hogy ez hektáronként van kiróva? Szász Gyula a ráeső összeget sokallja. Vaszi Tódor: a fia elmegy Sáromberkére, és ő egyedül nem tudja kifizetni. Antal Lajos: akik nincsenek felvéve a villamosításra, vegyék fel, mert így is csökkenne az összeg.”¹⁰ Szász Péter: miért tettek rá ekkora összeget? Lajos: ő egyetért azzal, hogy fizessen, de az anyósát is róják meg.”¹¹ Végül a közgyűlés tagjai kérik, hogy Patakfalvát¹² is villamosítsák, így a rájuk eső összeg 12240 lejjel csökken, és megválasztják a villamosítási bizottságot. A község falvait 1962–1963-ban villamosítják.

A települések, és így a község változásában fontos fordulópont a településrendezés első lépése: a falvak beépíthető területeinek a kijelölése. 1959-ben az 1678-as Minisztertanácsi Határozat intézkedik erről, és 1960. május 4-én a Községi Néptanács Végrehajtó Bizottsága kijelöli azt a bizottságot, amely meghatározza a belterületet. Minden falunál felmérések történnek, rajz készül, és a legfontosabb következmény, hogy ezután csak a beépíthető területen belül adnak építési engedélyt. A legnagyobb, ma is tapasztalható formákat eredményező községrendezési akció a hatvanas években, az 1969-ben a Megyei Néptanács Technikai Igazgatóságán megtervezett, majd ezután sorra kerülő járdaépítés, sövénytelepítés, parkosítás.¹³ Erre

---

8 Lásd PHL, 1962-es iratcsomó, kézzel írott Jegyzőkönyv a Jobbágyfalván 1962. január 5-én tartott közgyűlésről.

9 Lásd PHL, 1962-es iratcsomó, kézzel írott Jegyzőkönyv a Jobbágyfalván 1962. január 5-én tartott közgyűlésről.

10 Utalás a cigányokra, akik a faluban laknak, de nem járulnak hozzá a költségekhez.

11 Lásd PHL, 1962-es iratcsomó, kézzel írott Jegyzőkönyv a Jobbágyfalván 1962. január 5-én tartott közgyűlésről.

12 A település azon része, ahol leginkább cigány nemzetiségűek laknak, tehát legkevésbé valószínű, hogy hozzá tudnak járulni a villanyvezetéshez.

13 A terv 1969 augusztusában készül el, lásd: PHL 1969-es iratcsomó, 120/1969-es Terv, Csíkfalva községi járda.

a három, ekkorra már összeépült főút melletti faluban: Csíkfalván, Nyárádszentmártonban, Jobbágyfalván kerül sor. Mivel a települések belterülete véges, külön programot indítanak, hogy meggyőzzék a lakosokat: építsenek emeletes házakat, amelyben esetleg két család is lakik együtt. Ugyanakkor a házépítésre kijelölt terület nem haladhatja meg a 250 négyzetmétert. A községi vezetés azonban csak bizonyos esetekben dönthet önállóan: a főút melletti, vagy a község és faluközpontokban történő építkezésekhez minden esetben szükségesek a megyei szakhivatal engedélyei, a mellékutcákban való építkezésekhez elegendő a községi engedély is. Ha valaki bővíteni akarja meglévő épületét, szintén be kell tartania a rendelkezéseket: nem lehet palotát építeni, mert nem lehet 12 méternél szélesebb, valamint a telek hosszában több mint 21 méter az építkezés. Ezzel a térszabályozással is igyekszik az államhatalom kijelölni, behatárolni az egyéni életkereteket. 1955 az az év, amikor először szerepel az iratok között a Néptanács által kibocsátott építkezési engedély. Ekkor és ezután is marosvásárhelyi, majd nyárádszeredai vállalatok végzik a tervezést. A magánépítkezések a hatvanas években kezdenek megsokasodni, és a hetvenes évek a falvak jelentős mértékű átépítésének, a mai falukép kialakításának az évtizede. Ekkor építi fel új házát Sztátya Domokos is. A hivatalos elképzelések szerint megtervezett házak, mint új életkeretek meghatározzák a mindennapi tevékenységek, kapcsolattartás, a családi élet formáit. A „szisztematizált falu” a hatalmi ellenőrzés, beavatkozás szándékait és lehetőségeit mutatja. Az emberek munkakörülményei, munkaeszközei megváltoznak, fogyasztási, kulturális szokásaik átalakulnak a vizsgált évtizedekben. A nemzedékek között eddig nem tapasztalt viselkedésbeli és felfogásbeli különbségek konstruálódnak. A Csíkfalva községhez tartozó települések társadalmáról a fordulatkor, 1989-ben elsősorban az mondható el, hogy nem az a falusi, preindusztriális társadalom, mint volt 1948-ban, vagy akár 1966-ban is, amikor az aktív lakosság 80%-a még földműveléssel foglalkozott – igaz, az új gazdálkodási keretek és feltételek között, a kollektív gazdaságban. A szocialista modernizáció eredményeképpen városi, ipari alkalmazotti viszonyrendszerbe beépülő, a tartós fogyasztási cikkek felfedező és használó családok élnek a településeken. A negyvenes évek végének politikai átalakulásai, a kialakuló, új hatalmi szerkezet az ötvenes években, meg magának a kollektivizálásnak a folyamata még nem eredményeztek jelentős gazdasági, társadalmi, életmódbeli változásokat, a mindennapi élet átalakulását Csíkfalva község településein. A község településeinek lakossága csak a hatvanas években lépett arra az útra, amelyik a paraszti világból az ipari, majd a posztindusztriális, információs társadalom fele vezet. Az ötvenes-hatvanas évek fordulóján még alig haladja meg a százat azoknak a száma, akik állami alkalmazottak: 1959-ben 123, 1960-ban 130.¹⁴ Kevesen vannak, akik a gáztermelő vállalatnál, vagy marosvásárhelyi ipari egységekben, tehát a falutól távol dolgoznak (1959-ben 16-on, 1960-ban 23-an).¹⁵ A községben a legnagyobb termelő egység

14 Lásd: a Csíkfalvi Néptanács 1961. október 24-én kelt jelentése a Marosvásárhelyi Rajoni Statisztikai Felügyelőség számára. PHL, 1961-es iratcsomó.

15 Lásd: a Csíkfalvi Néptanács 1961. október 24-én kelt jelentése a Marosvásárhelyi Rajoni Statisztikai Felügyelőség számára. PHL, 1961-es iratcsomó.

a Jobbágyfalván, a kisvasút mellett levő téglagyár, ez a marosvásárhelyi egyik nagyobb téglagyárhoz tartozó egységként működik, és az ötvenes években 80-85 embert foglalkoztat. Ezek közül legtöbben, érthető módon, jobbágyfalviak. Egy 1965-ben, tehát az 1962-es kollektivizálás után 3 évvel összeállított statisztikai jelentés¹⁶ nem mutat nagy változást: a község területén 172 állami alkalmazott van, de ezek közül csak 137 (mintegy 80%-uk) helybeli, 36-on más lakhellyel rendelkeznek (ideiglenesen tartózkodnak itt, vagy ide ingáznak). 47 (27%) a más helységben dolgozók (hosszabb ideig ott tartózkodók vagy oda ingázók) száma.

Az 1966-os népszámlálás adatai között községi, valamint település szintjén is megtalálhatók a jelentősebb foglalkozási csoportokba sorolhatók száma,¹⁷ kiszámítható a csoportokba tartozók aránya. Az ezekből az adatokból rekonstruálható helyzet még mindig a változás első pillanatait mutatja: ekkor még a mezőgazdasággal foglalkozók (tsz-tagok) az aktív lakosság 80%-át alkotják, az iparban, szolgáltatásban a munkaképes lakosság mintegy 10-10%-a tevékenykedik. A települések közötti különbségek jól kimutathatóak: Nyárádszentmárton, Vadad és Búzaháza esetében az aktív lakosok igen kevés kivétellel a mezőgazdaságban dolgoznak. Csikfalván, mivel községközpont, a tanügyben, egészségügyben, közéletmezésben dolgoznak annyian, mint a többi négy településen együttvéve. Jobbágyfalván, mivel saját ipari egységgel rendelkezik, meg azért is, mivel a legközelebb fekszik a munkahelylehetőségeket biztosító Nyárádszeredához, a legnagyobb az iparban dolgozók száma (az aktív lakosok 20,17%-a).

Abban az évben, amikor Sztrátya Domokos a Megyei Villamossági Vállalt alkalmazottja lesz, vagyis 1969-ben, egy a községben dolgozó alkalmazottokról készült statisztika szerint (tehát nem kerültek be a statisztikába azok, akik más helységekben dolgoznak)¹⁸ ezek létszáma 177. A Néptanácsnak 11, az oktatási intézményeknek összesen 38, az egészségügyi körnek 7 alkalmazottja van. A fogyasztási szövetkezetek üzleteiben 16-on, a vasútállomáson 4-en, a PTT (Posta – Távíró – Telefon) központban ketten, a villamossági vállalat díjbeszedőiként ketten dolgoznak – ezek közül az egyik Sztrátya Domokos. A tejipari vállalatnak 5, a mezőgépezési egységnek 30, a helyi iparhoz tartozó téglagyárnak 81 alkalmazottja van a községben. A következő keresztmetszet az 1981-es év helyzetét mutatja.¹⁹ Ezek községi adatok, nincsen település szerinti bontás. Ekkorra már az aktív keresők létszáma jelentősen csökkent, kialakult egy, a községben új réteg, a nyugdíjasoké: 380 tsz, valamint 96 állami nyugdíjas, a teljes lakosság mintegy 21%-a! Az aktív lakosok száma 1126,

---

16 Lásd PHL, 1965-ös iratcsomó.

17 Lásd az 1966-os népszámlálás eredményeiről 1968-ban kiadott, a Maros Magyar Autonóm Tartomány adatait tartalmazó kiadványt (I. kötet, népesség).

18 PHL, 1969-es iratcsomó.

19 Ez nem megfontolás, hanem a kutatói szerencse eredménye. Ugyanis az 1966 utáni, 1981 előtti évekből nem találtam statisztikát a Polgármesteri Hivatal levéltárában – igaz, 1981 utáni évekből se. Ezt a statisztikát is a Megyei Néptanács Tervosztályának készült, a leadási határidő 1982. február 1. volt, és valamilyen véletlen folytán egy másolat került be az iratok közé – lásd PHL 1982-es iratcsomó.

és ezek több mint fele (55,5%), még mindig mezőgazdasági dolgozó. Iparban tevékenykedik az aktív lakosság 32,59%-a (azaz 15 év kellett ahhoz, hogy arányuk megháromszorozódjon), szolgáltatásban 11,91% (azaz kevéssel több, mint 1966-ban). Kialakult az naponta ingázók rétege: a 25 km-re levő Marosvásárhelyen 99-en, a szomszédos Nyárádszeredában 114-en dolgoznak. A 2002-es népszámlálás adatai szerint²⁰ azonban az aktív népesség húsz év alatt több mint a felére csökkent – 538 statisztikailag rögzített aktív kereső él a községben. A mezőgazdasággal foglalkozók (ezt fő foglalkozásként űzők) aránya valamivel 20% alá csökkent, iparban 57,24%, míg szolgáltatásokban az aktív keresők mintegy 22%-a dolgozik. A községben tehát a tsz megszervezése, azaz 1962 utáni, negyvenévnnyi idő alatt mintegy egyharmadára csökkent az aktív kereső lakosság létszáma. Új jelenség, hogy kialakult, jelentős nagyságúvá duzzadt a nyugdíjasok rétege. Bár falusi településekről van szó, dominánssá vált az ipari foglalkozás, és jelentős a szolgáltatási szektorban tevékenykedők aránya.

Az életmód változásának módja, üteme sokkal nehezebben kutatható, mint a technikai jellegű, jobban dokumentált változások. A villanyárammal működő tartós fogyasztási cikkek valóban a villanyáram bevezetése után, főleg pedig az eleve villanyhálózat, tehát konnektorokkal is felszerelt új házak tulajdonosai körében kezdtek elterjedni. 1967-ben 121 rádió és 3 televíziós készülék van a községben. Ugyanebben az évben, a már említett broszúra adatai szerint „a községben mintegy 65 motorkerékpárt, 25 robotgót és közel 500 kerékpárt tartanak nyilván”.²¹ A motorizáció az első személygépkocsik megvásárlásával csak a hetvenes években kezdődik. Ugyancsak 1967-ben a községi könyvtárnak 7300 kötete, havonta átlag 600 olvasója volt, és a népszerűsítési formák is működtek: 14 mozgókönyvtár és 24 olvasókör.²² Negyvenötféle sajtótermék, több mint félezer példányára fizettek elő a községben.²³ 1960 óta heti három vetítést tartó mozi működött a községközpontban.

A hatvanas években jelennek meg a helyi üzletekben a készruháék. A falusiak egy része még mindig helyi, varrni tudó nőekkel varrat. A harisnyát, köztük az újonnan megjelent nylonharisnyát vásárolják²⁴ A népviselet előbb mindennapi viseletként eltűnik, majd rituális viseletként újra fontossá válik.²⁵ A hagyományos paraszti étrend lassan változott. Bőségesen étkeztek, mert volt mit, és fogyasztották a boltban vásárolt termékeket is.²⁶

Mindezeknek a változásoknak a feltétele a település kollektivisták lakóinak a nagyobb jövedelemhez (pénzhez is, de elsősorban piacon pénzzé tehető termények-

20 Forrás az HTOF (Határon Túli Oktatásfejlesztési Iroda) adatbázisa, köszönetet mondok az adatkért Papp Z. Attilának.

21 Lásd a broszúra 42. oldalán.

22 Lásd a broszúra 44. oldalán.

23 Lásd a broszúra 44. oldalán.

24 Lásd a Csalóka Gabriellával készült beszélgetésben.

25 Lásd a Csalóka Zsuzsannával készült beszélgetésben.

26 Lásd a Csalóka Zsuzsannával készült beszélgetésben.

hez) való tömeges hozzájárása. A jól menő tsz nagyobb mennyiségben oszt tagjainak a megtermelt termékekből. Akik a zöldségtermelésben dolgoztak, azok a termelés és az értékesítés technikáit, módszereit is megtanulhatták.²⁷ Megtanulták, gyakorolták az olyan intenzív, sok szakértelmet és munkát igénylő, de nagy jövedelmet hozó speciális növénytermelést és feldolgozást, mint például a paprikatermesztés. Az építkezések egy részéhez ez és az ehhez hasonló, ekkor megtanult és gyakorolt speciális jövedelemszerző tevékenységek teremtették meg az anyagi alapot.

A tsz Csíkfalván modernizációs centrumként működött, a központi, átalakító szándék helyi legfontosabb közvetítője volt. De ez csak az ötvenes-hatvanas, sőt a hetvenes évek első részében volt valóban így. Nem elhanyagolandóak azonban a városiasodás, iparosodás külső hatásai (oktatás, munkahelyek Nyárádszeredában, Marosvásárhelyen), a helyi ügyintézés szervező szerepe (villamosítás, iskolaépítés a hatvanas években, falurendezési törekvések). A nyolcvanas évek sajátos körülményei között szó sem lehetett gyors változásokról: a túlélés, a viszonylagos élelmi-szerbőség fenntartása volt a cél.

A szocialista állam diktatúrája a kialakuló infrastruktúrát használva a hatalom kiterjesztést és az egyének és kisközösségek cselekvési köreinek, közösségi életének szabályozását/korlátozását végezte el. Ennek összetevői között voltak határozottan pozitív jelenségek, például a széles rétegek, így a falusi lakosság körében még létező analfabetizmusnak a megszüntetése, a vidéki lakosság kulturális felemelkedése, valamint a jelentős társadalmi mobilitás. Igaz, ez utóbbit „szervetlen mobilitásnak” lehet nevezni, hiszen az identitások elbizonytalanodása, tömeges elmagányosodás, és az egyéni, informális érdekérvényesítés dominanciája, a hagyományosan érvényes normáktól való távolodás, erkölcsi züllés jellemezte (Szalai 2004: 37).

Európában és számunkra ismerős formában: Kelet-Európában elsősorban az ismétlődő állami beavatkozások következtében végbement egy paraszttalanítási folyamat: eltűnt a parasztság, mint demográfiai tömeg, és akik maradtak, azokat is gyors ütemben integrálja a modernizálódó és ennek következtében máshogy (a városival párhuzamba állíthatóan) szerveződő vidéki társadalom.²⁸ Az Európa félperemén fekvő Romániában azonban még a sikerest termelő szövetkezetek árnyékában sem volt olyan mértékű paraszttalanítás, mint Európa innen nyugatabbra eső részein. A mindennapi gyakorlatokban, a hatvanas-hetvenes években, de főleg 1968 után csiszolódó „kétlaki életforma” (lásd Laki–Biró 2001: 177) paraszti fele mindvégig szimbolikusan erősebb volt – ez többek között az egyik titka az 1989 utáni „visszaparasztosodási” jelenségeknek. Romániában az ezredfordulón, a hivatalos statisztikai adatok szerint 40,6% a mezőgazdaságból élő lakosok aránya (lásd Anuarul Statistic al României 1999). Az életutak vizsgálatából világosan kiderül, hogy az önkép („honnan jöttünk, hová megyünk, kik vagyunk”) nem alakult át radikálisan.²⁹ 1989 után ezért is kellett újra megpróbálni, hogy ehhez a – elemeinek nagy

---

27 Lásd a Csalóka Gabriellával készült beszélgetésben.

28 A fogalom általános és magyar értelmezéséről, a jelenségről lásd Kovách 2003.

29 Lásd erre vonatkozóan több megfigyelést is: Oláh 1996: 17–24.

résében premodern – képhez igazodva, a racionális gazdasági megfontolások ellenében is „saját földjén gazdálkodó, önálló” parasztok legyenek.

A kilencvenes években a Székelyföldön, így Csíkfalván is az önellátó paraszti gazdálkodás terjedésének, a „paraszti ambíciók” pillanatnyi fellángolásának lehettünk tanúi. Sztrátya Domokos is újra gazdálkodni kezdett. A Nyárádszentmártonban székelő, Csíkfalva községi tsz felbomlása után a településeken csak az idős, nyugdíjas réteg mozdult el az – időleges – vissza-parasztosodás fele. Aki tehetett, megtartotta munkahelyét, vagy élt a kínálkozó új munkalehetőségekkel. A 2002-es népszámlálás eredményei mutatják: a tsz időszakához képest, a székelyföldi falusi térségek településeinek nagy részével ellentétben, itt nem növekedett a földművelésből megélők száma. A több évtizedes átalakulás ebből a szempontból visszafordíthatatlannak bizonyult. Mellékjövedelem megszerzéséért ma is folyik jelentős mértékű gazdálkodás a község falvaiban. De ez nem járt életformaváltással: a dekollektivizáció ebben az esetben nem jelentette az önellátó paraszti életmód tömeges helyreállítását.

Sztrátya Domokos és családja belekerült abba az 1948-ban kezdődő, 1962-ben befejeződő folyamatba, melynek végeredménye a tulajdon feletti rendelkezés átstrukturálása. Csíkfalván is az állam, és ennek képviselőjében a kollektív gazdaság és a néptanács vezetősége lett az adminisztrátor – valójában a birtokos. Ez a vezetés rendelkezett a „közös” infrastruktúra és földtulajdon (legelő, erdő) sorsáról, a kerthelyiségek, beltelkek elosztásáról (ami a házhelyek elosztását, tehát a családi vagyoni felhalmozási lehetőségeit jelentette), ez döntött a fizetési munkahelyekre való alkalmazásról, vagy a nagyobb jövedelmet hozó részlegekre (pl. az üvegházakat működtető kertészet, vagy az állattenyésztés) való beosztásról, a tsz-ben ledolgozott munkanapok értékéről. Az új vezetés lett a használat szervezője, adminisztrátora. A fentről jött utasításokat végrehajtva, a fentről érkezett ellenőrkkel együttműködve szabályozta, hogyan alakuljon ki a termelésnek és fogyasztásnak az új rendje.

A falusi települések társadalma egyénileg, de összességében rendezetten alakította ki védekező, túlélő magatartását. Ide sorolható a munkaerő visszatartása, a tömeges, a szocialista gazdaságba integrált mezőgazdasági munka előli szökésnek is minősíthető elvándorlás. Ezen túl a leglátványosabb saját életteret kijelölő-építő magatartás a beltelkek és kert kiemelt gondozása, az ebbe való beruházás (leginkább házépítés), valamint az időlegesen vagy hosszabb ideig ellenőrzés nélkül maradt állami javak eltulajdonítása (lopás a közösből), raktározása, felhasználása. Sztrátya Domokos azért is lehetett régi ember új világban, mert rá is jellemzőek ezek a magatartások – az utolsó kivételével. Visszahúzódott, kritikus volt, kertet gondozott, házat épített – de példásan, paraszti mértékletességgel, a tanult, hagyományos közösségi kötelezettségeket betartva élt, erkölcsi normákat nem sértett.

Pali bácsi

Balogh Pál, első beszélgetőtársam 1931-ben született a Nyárad menti Jobbágyfalván. Itt élte le életét, gazdálkodott, kollektivista volt, majd a mezőbergenyei, meg a nyárádtői állami gazdaságban, meg a helyi téglagyárban dolgozott, a falu közéleti alkalmainak szószólója (temetési búcsúztatás), ceremóniamestere (húsvéti köszöntés), az unitárius egyház gondnoka volt, majd nyugdíjas. 2010. október 5-én kezdtünk el rögzített beszélgetéseket folytatni. Ez annak volt a következménye, hogy Pali bácsi egy elhibázott orvosi kezelés nyomán mindkét lábára lebénult, így nem hivatkozhatott arra, amire ismeretségünk kezdete óta szokott, ha arról kérdeztem, hogy van-e ideje hosszabban beszélgetni velem: mindig örül, ha ellátogatok hozzá, de nincs ideje hosszabb beszélgetésekre, mert sürgős dolga van, gazdálkodik.

Úgy gondoltam akkor, utólag pedig meggyőződésemmé vált, hogy ezzel a számomra egyetlen és kivételes személyiséggel, akinek ha a teljes nevét írnám le újra és újra, akkor éppen az egyediségét és kivételességét szüntetném meg, kiemelve őt a családi, közösségi kontextusból, tehát most és ezután is: Pali bácsival (és a világ összes Pali bácsijával) beszélgetni jó, hasznos, és igazán fontos más elfoglaltság nem is nagyon van ezen a világon. Mármint azoknak, akik tudnak beszélgetni: figyelni, kérdezni, felelni, egymásnak, és belátható (vagyis igen: az egyetlen belátható, az örök elválás mint) vég nélkül történeteket mondani.

Pali bácsival mindig is talált a szó, mintegy magától (itt ne essen szó módszertani részletekről, lásd a második fejezetet) formálódott a beszélgetések rendje. A közösen kialakított helyzetekben, az ezekben zajló beszélgetésekben többféle interpretációs gyakorlatot működtettünk, mert mind a ketten kezdeményeztük az új és új témákban való elmélyedést. Alapvetően egy kikényszerített történetmondási helyzetről volt szó, hiszen az én javaslatomra kezdtünk bele, és az én megjelenésem teremtette meg az egyes beszélgetési alkalmakat, de kétségtelenül a beszélgetőtárs is kezdeményezett, sőt a beszélgetéseket mondhatni ő uralta, tette fordulatossá (szó szerint: humorosan fordított a hangulaton, részletezett, kiemelt, visszatért elhagyott szálakra).

A beszélgetés helyzeteiben ő leginkább feküdt, én az ágya mellett ültem. Néhanyszor megtörtént az is, hogy a fia felemelte, kerekesszékre ültette, kitolta az udvarra, és ott beszélgettünk.

Pali bácsi a jobbágyfalvi közösségben közismert személyiség, közszereplő, líder volt. Több okom is volt arra, hogy a helyi közösségnek, de Pali bácsinak is azokra a jogos kérdéseire, hogy „miért is járok annyit hozzá” meg „mi is lesz mindennek az eredménye”, valamiféle kézzelfogható, jól értelmezhető választ fogalmazzak. Ezért gondoltam, hogy a vele készült beszélgetések egy részéből egy könyvet – „Pali bácsiról egy könyvet” – szerkesszek. Jó hosszú címe lett, de hát igen nehezen lehetett Pali bácsi parasztnak nevezhető értékrendjét röviden megragadni: *Ha akartam, fűtyöltem, ha akartam, dúdolászgattam* (Gagyai 2012a). Amikor már nagyjából kész volt a kézirat, fényképsorozatot készítettem, azzal a szándékkal, hogy azok közül válogatok a borítóra: a kerekesszékeiben ülve mesél.

2. kép. Az ágyba fekvő, mesélő Pali bácsi

3. kép. A kerekesszékekben ülő, mesélő Pali bácsi

A család azonban nem találta ezeket a képeket vállalhatónak, hiszen nyilvánvaló volt esendő, beteg volta a pillanatképen. Véleményük szerint az aktív, életerős, sorsát uraló Pali bácsi kell megjelenjen a könyvet olvasók előtt, hát készítették egy másik sorozatot. Nekik adtam igazat.

4. kép. Az aktív, életerős, sorsával szembenező Pali bácsi

A 2012-ben megjelent könyv Pali bácsi életéről és változó világáról, meg nem kis mértékben az ehhez (a világhoz és a változáshoz) való mai viszonyulásáról szólt. Családjáról, rokonairól, legénykorról és párválasztásról, a falu értelmiségjeiről és vezetőiről, gazdálkodásról, háborúról és a falutól távoli munkavállalásról, kollektív gazdaságról és 1956-ról meg 1989. december 22-éről, az 1990-es földosztásról és újrakezdésről, szószólói indulásáról és gyakorlatáról beszélt Pali bácsi, kérdéseimre meg saját kérdéseire válaszolva. A leírt, nyers szöveget megszerkesztettem: kisebb részekre daraboltam, más sorrendbe illesztettem, a leírás nyomán eltérő szóhasználatot, helyesírást egységesítettem. A saját szövegemből csak a leglényegesebb, a párbeszéd alakítását, témák bevezetését jelző részeket hagytam meg, hiszen nem én vagyok a beszélgetések főszereplője. Az összeállítás szerkezetének kialakítása is az én munkám volt. A könyvet sokan megvásárolták a

közösségében, megszilárdította a „tanár úr, aki már rég jár hozzánk és kutat” képet, Sztrátya Domokos is olvasta azelőtt, hogy személyesen is találkoztunk volna. Ezért is tudta, tudni vélte, hogy ki vagyok, és mit akarok tőle, amikor először bekopogtattam hozzá.

Megvolt tehát a Pali bácsival kialakított módszertanom, felületesen tudtam a vele való beszélgetésekből, hogy kicsoda az őt gyakran meglátogató Domi bácsi (aki ugyanolyan egyedi és kivételes, tehát nem lehet „csak” Sztrátya Domokos), elkezdődhetett a vele való hosszú beszélgetés, amelynek sem ő, sem én nem láttuk, de nem is vártuk a végét, és 2018. március 15-én, három nappal halála előtt még úgy beszélgettünk, hogy nem tudtuk a nagy titkot, ami három nap múlva már megszűnt titok lenni. Két hónappal a temetése után az életében őt gondozó, hagyatékát rendező unokäocsével még utoljára elmentem az üres lakásába, és elhoztam azokat az iratokat, amelyeket rám hagyományozott.

5. kép. A szoba a temetés után, a sarokban a polcon az iratok

Le van gyarlódva...

Domi bácsi Pali bácsi kortársa volt, szintén 1931-ben született a Nyárad menti Jobbágyfalván. 1979-ben, 48 éves korában készült ez a személyi igazolvány, utána már csak meghosszabbították az érvényességét.

Kiolvashatók a legfontosabb, nyilvántartásra érdemes személyi adatok: szülők neve Péter és Mária, a születés dátuma, helyszíne: 1931. február 12. Jobbágyfalva, Maros megye, az hogy nem házas és Csíkfalva község Jobbágyfalva falujának 122.

6. kép. Domi bácsi személyi igazolványa

száma alatt lakik, meg az, hogy a személyit 1979. november 5-én, életének 48. évében váltotta ki. És megszemlélhető a középkorú Sztrátya Domokos pillanatképe: nyílt, komoly vonásai.

7. kép. Telefonnal fotózott pillanatkép

Igen kevés fénykép készült róla élete során. Miért is készült volna? Leginkább az élet fordulóihoz köthetőek a felvételek – iskola, katonaság, hivatalos papír készítése, nyugdíjba menés. Na meg amiután megismerkedtünk, természetes volt, hogy időnként előkaptam a telefonomat, és csak úgy, minden előkészület és figyelmeztetés nélkül, esetleg utólagos magyarázatokat hozzáfűzve fotóztam. Türelemmel viselte, nem szólt rám, csak a fejét csóválta, és gyakorolta a vendéggel szembeni toleranciát.

2015 nyarán adódott alkalom arra, hogy előre bejelentettem szándékomat, és miközben végigvezetett birodalmának terein, szüleire, gyermekkorára, régmúltra és közelmúltra emlékezett, én rögzítettem, amit mond, fényképeztem életterét, tárgyait: az udvarát, kertjét, csűrét, gabonását és a lakását.

Amikor megérkeztem azon a július elsejei napon, éppen fát vágott, azaz a már szétvágott nagyobb darabokat hasogatta tovább. Letámasztotta a fejszét, felvette a favágócsutakhoz támasztott botját, elkezdtük a beszélgetést.

8. kép. Domi bácsi a gazdasági udvaron, a felhasogatást váró fa mellett, háttérben a leromlott kerítés, a szomszédnak kiadott kaszáló

[Ehhez sok fejszecsapás kell, hogy felaprítódjon!] *Minden esetre, így fel kell előbb vágni, felaprítani, druzsbával csináltuk, hétfőn délután, 35 lejért vágta fel, én már tegnap megpróbáltam, hasogattam, oda raktam fel egy jó rendet belőle, hasogattam kicsinyként. Volt olyan, hogy megfogadtam valakit, hogy hasogassa fel, s úgy csinálta meg, hogy utána kellett volna én ha-*

sítsam, mert vagy igen nagyra volt hagyva, vagy a bogosát tette félre, hát azért hívtam, mert erősebb volt mint én, hogy azokat hasítsa fel, mert az olyan simákat én is el tudnám hasítani, meg az ilyen vékonyabbakat, mert vannak ilyen bogosak is, s azokat nehéz elhasítani. Ezek pedig nyersek, pár hete hozták, 30 lejért hozták haza az enyémből, annyiért termelték ki, s hozták haza, a sajátomból, méterit annyiért, fizettem egy kocsit, 6 métert vittek Lacinak, s hatot a másik öcsémnek, s a többi itt van, azt mondták, 23 méter, ők lemérték... Nyerni szabad s bukni muszáj, ez egy ilyen mondás, nyerni szabad s bukni muszáj. Más szájával eszünk... Régebb az ilyen fákat nem vágták fel, ebből deszkát s épületet affélét csináltunk... De hát csak kapjuk meg... [Ezzel a fejszével dolgozik maga?] Ezzel a fejszével hasogatom itt a fát, elég nehéz, valahogy felemelem, s mikor leejtem... haha...

Ezzel meg is történt az egymásra hangolódás: én értékeltem, hogy jó erőben van, dolgozik, ő mentegetőzött, hogy hát nem igazi az, mert már inkább más dolgozik helyette: más rendelkezik, dönt, „más szájával eszünk”, ő csak igazodik ehhez. De azért jó dolog, hogy még a sajátjából segíteni tud másokon, a fa mintegy felét a rokonoknak adja. Már itt feltűnik a beszélgetés alapmotívuma, az egykor–ma viszonyítás: régebb megválogatták, milyen fából mi lesz, ma ebbe nem tud beleszólni, régebb beosztották, ma pazarolnak. Már nem tud nem így, nem erre gondolni: a falu, az emberek, a világ „le van gyarlódva”. Mert már az se a régi, ahogy a szomszéd legény összegyűjti a szénát a bérbe adott kertből:

Aztán itt a kert hátul [mutatja], a kaszáló is mind idetartott, a szénabuglyák, a szomszéd legénynek odaadtam... Olyan kaszálást csinálnak, hogy nincs összegereblyélve semmi se, s aztán csodálkoznak, amikor legközelebb kaszálnak, hát nehéz lekaszálni a következőt, hát úgy kell a gereblye, mint a másiknak a kapa, hogy takarítsa, s levágni csutikáig, azért hogy tudjon sarjadni.

Onnan, ahol álltunk, látható volt a kert dísze, az öreg vackorfa, és látható volt az is, hogy egy szőlőinda egészen a fa tetejéig kapaszkodott.

[S az a szőlő ami a tetején érik meg annak a körtefának, az jobb lesz, mint a többi?] Az sokkal jobb, sokkal jobb, de nem tudom leszedni! Aztán van olyan, hogy leteríték egy nagy nájlont, s egy nagy koszttal leverjük. [S ez nyári körte, fehér vagy pirosbelű?] Nyári körte, augusztusban érik. Fehér a bele, a magyar időben kirendeltség volt, rendelésre hozatta apám, kettő volt, egy volt a disznópajta mögött, az még nagyobb volt, ez inkább vackor, mert nem nagy, mint a sóskörete, nagyobb mint a dió, de olyan édes, annyi pálinka lett belőle, mikor összeszedtem, cukor nélkül, minden nélkül, hogy mind azt mondták a főzdénél, maga sok cukrot tett bele, de hát nem tettem semmit. Volt eset, hogy a tyúkok úgy rikácsoltak, mentem s

9. kép. A vackorfá, a rá felkapaszkodott szőlővel

néztem, hát a sündisznó úgy ette a leesett vackort, úgy ette, mint a disznó a tököket. Attól féltek a tyúkók, s többször is jöttem estefelé, s megfigyeltem hogy a sündisznó ette, mert amikor leesett, akkor szétment a vackor. Nem áll, de nagyon finom...

Következett tehát a veteményes kert közelebről való megtekintése: ez esetben is a jelenben megjelenik a múlt. Meg az ezután következők bizonytalan volta: hogy jövő évben mi lesz, hogy lesz, azt meglátja, aki megéri.

Aztán nem úgy néz ki a kert, ahogy kéne, mert nem úgy... veteményes kert, valamikor úgy pakban tartottam, azt mondták, sok gazdasszony megirigyelné... mikor megmérték, 37 ári volt az egész terület, a kollektívben 16 árira fizettem az árendát minden esztendőben, 800 lejt minden esztendőben, hogy ne hogy valakinek odaadják, hogy ne költözzön senki be ide. Inkább fizettem az árendát, aztán vége lett annak is, vége lett. Aztán ezek a szőlők se így néztek ki, izabella s burgundi... Császárkörte, én oltottam, meggyfa, almafa... Kísérleteztem én régebb, az almatorzsából kivettem a magot s elvettem, csemeteiskolát, itt ahol most van a hagyma, s aztán adtam még másoknak is, s van ringlőszilva is, pálinkát szoktunk főzni. S ahány csemete volt, annyiféle alma lett, attól függően, hogy hogy terméke-

10. kép. A veteményes kert, ahol Domi bácsi „szeret búkálni”

nyült a bibeszál, milyen más fa porával, van közöttük olyan hogy nagyon finom, s van ami semminek se jó, pedig csak kétféle almának a magja volt. Megszántattam a őszőn kicsi traktorral, van krumplivetés itt hátul, most már le van roskadva az ina... Aztán úgy néz ki ahogy kinéz, de nem baj, annyi van, amennyi szükség. De ha nem szántom fel, s nem próbálok valamit csinálni, akkor tiszta burján lesz, s beleköltöznek a görények, s a nemtommi, haha... legyen megmozdítva, amennyire lehet. Aztán hogy jövőre mi lesz, meglátja aki megéri. Aztán van uborkavetésem, virágzik, zöld paszuly kikarózva, van paradicsom kikarózva. S ezeket a szőlőket is kellene kötözni, kikacsozni, izabella szőlő, hogy levegőzzenek. Nekifogok, s amit a földről elérek, azt megcsinálgatom. Szeretem, hogy a zöldségek között járjak, búkáljak... Zöltség kell, mert nyár van. De látja, a kerítések mind leromlottak. Hétfgyermekes család volt a szomszéd, de már el van a ház adva, a kerítés el van romolva, ki van pusztulva, nincsen az a szomszéd, s a másik oldalon a szomszéd egy cigány... Úgy le van gyarlódva a falu, le van gyarlódva, lakós s lakás szempontból.

Hagyjuk a kertet, visszajövünk a gazdasági udvarra. A kert felőli oldalon ott vannak a kisebb állatoknak épült, romos ólak, előttük tyúkok kapirgálnak.

11. kép. Tyúkok, zabszalma, árnyékszék, tyúkól, farakás vége

16 van, s abból kettő kakas, 14 tojó tyúk, de nem tojik mind a 14, hármat, négyet, ötöt, ha jól sikerül, hatot egyszer-egyszer. Aföldeket kiadtam, s akinek kiadtam, zabot ígért a tyúkoknak, de nem azt hozta, olyant hozott, hogy kidobom, s a felit a tyúkok ott hagyják, mikor kidobom libeg a levegőben, léha, úgy mondják...

Az udvar másik oldalán a csűr, oldalánál a felhalmozott tűzifa, még a múlt évből. Alacsony ajtón lépünk be a csűrbe, nézzük a szénatartó részt: *Téli szokott lenni szénával, úgy teliraktam örökkéig, hogy, de elmúlt, hátul volt egy szénacsűr, lebontottuk s odaadtam a testvéremnek, vigye el, épített...* Egy leválasztott kimeszelt részben régi hordók, a hordókon régi könyvek, újságok: *Ez valamikor borospince volt, de...* [Látom, ezt a helyet is kihasználja, könyveket tart itt!] *Csomó régi újságok, felesleges dolgok, kihoztam s oda elraktam... Van ott nekem egy régi falórám, mondtam Lacinak, vigye el s csináltassa meg, mutattam a tompai órásmasternek, s azt mondja, hát nem érdemes megcsinálni, de az több mint száz esztendő óra! Azt mondja, olcsón adnak most órát... A falakon felakasztva fa és vaseszközök. [Ez osztováta volt?] *Osztováta, osztováta, sajnáltam, hogy elveszzen, felkötöttem oda, hogy ne legyen láb alatt, s aki akarja, vágja fel a tűzre, de én nem vágom fel. Egy állványon egy villanymotor nyoma, kiderül, egy tolvaj, jó rég, el akarta vinni, mint**

az egész gazdaságból az egyetlen, elmozdításra érdemes tárgyat, de csak a drótot vágta le végül: *Itt volt a malom, s itt volt a motor, hajtotta, itt belől van a szíjtárcsa, s itt, a motornál, tessék megnézni, levágta a kábelt, itt nyúlt a kábel, itt a vége, nem tudta lehúzni, mert oda van kötve a gerendához, nem tudta kihúzni s levágta itt, s levágta ott ahol a kábel jött be, s egy annyi kábelt elvitt, több mint 20 métert, s akkor jettit vettem, s hívtam a szomszédot, leszereltük s ott van a konyhában az ajtó megett, s Laci majd elviszi, mert lényegében közös. [A tyúkoknak kellene örölni?] Hát most lényegiben nem kéne semmi nagy dolgot, de régebb, tartottuk a disznókot, ahogy történt a változás, én is tartottam három-négyet, Laciék hatot-nyolcat, malacos kocát, amíg az édesanyjuk élt, s azután is, hetente több zsákkal öröltük, a disznótartáshoz.*

Átmegyünk a pajtába:

Nem nyitottam rég ezt ki, itt voltak az állatok lényegiben, aztán ez változott, mert szarvasmarhát nem tartottunk... itt volt ez a jászol, ezt akkor csinálták a mesteremberek, amikor építették a pajtát, 1937-ben, a régít lebontották s aztán úgy csinálták, s ezeket a gerendákat is mind fejszével faragták... itt voltak a disznók, mert nőttek a disznók... Itt volt az előljáró, hoztuk a szénát, s a jászol, itt járkáltunk, a pajtába ott volt a csúrból a bejárat... itt a tehének, nagyság szerint vagy három, s akkor a kisebbek s kisebbek, s ott rendszerint két bika volt, s ott a kisborjúk voltak elrekesztve... Ezt a disznókerítést én csináltam most az új időkben, hogy úgyszólván szarvasmarha, ez a disznóvájú [megkopogtatja], ott ettek. [Ezt is tele lehet rakni fával, itt belül...] Hát rakom be, legyen fedél alatt amennyit lehet s ahogy lehet... Ez lomtár, nem így kellene álljon, de nincs ki, nincs ki, mert nincs hozza erő, hogy úgy csináljam, ahogy akarom... Ez valamikor olyan volt, hogy lakni lehetett volna benne, ki volt meszelve is, mikor állatok voltak benne! A gereblye, ide béállítottam, hogy ne tegye rea valaki a kezét... [Ezt is kilencven után szerezte? Fel kellett szerelkezni.] Addig is megvolt, szénacsinalni, s vasvilla, s szekér volt... fecskék is itt fészkeltek, ne, párjával vannak a fecskefészkek... Aztán mit csináljak, kellett változtatni rajta, mert változott a világ. Változott... [Mennyi vas van itt!] Itt egy szacska volt, vagy mi van oda felakasztva, valami drót, mindent valamire fel szoktunk használni, ajtósarkok, mikor innen-onnan lejöttek, hogy ne vesszenek el mert nem tudjuk, mikor lesz még szükség rá... osztán kerékpár, egy csomó rossz gumi... itt volt a gazdaság, valamikor 7 darab marha volt itt az istállóba. A szántófelszerelések, ezeket tettük fel a szekérre, vittük... A jármat is odaadtam, egy unokabátyámnak odaadtam, gazdáskodott, s nem hozta vissza.

Domi bácsi hangja egyre halványabb, éreztem, fordítani kell a beszélgetésen, és tudni véltem, merre kell fordítani. Ki kell lépni ebből a fényes múlt-szomorú jelen összehasonlítósdiból. Tudni véltem: Domi bácsi képes bölcsen kezelni ezeket a helyzeteket.

[Én most megkérdem: mi a fontosabb: itt legyen rendbe s tisztán (körbe mutatók) vagy itt (fejre mutatók) legyen loomtár, s kint...] *Azt szoktam mondani, az ember ha elvileg s lelkileg ki van békülve önmagával, s általában a környezetivel, akkor ha a zsebe üres, lesz benne valami, ha a hasa, lesz, valami örökké lesz, egyebet mindent igazítunk, de elvileg s lelkileg az ember legyen nyugodt, legyen önmagával kibékülve, s akkor valahogy örökké lesz. [Ez nehéz, mert ez csak akkor lehetséges, ha az ember tud lemondani. Ez se kell, az se kell. Van ilyen ember?] Nagyon ritka, nagyon ritka, örökkéig azt hánytorgatják, hogy így kéne s úgy kéne. Hát én is tudom, hogy hogy kéne, de azzal kell megelégedjünk, s annak kell örvendjünk, ami van, s ahogy van [ezt megnyomva, lassabban mondja], s örvendjünk a testi egészségünknek főleg, s a testi épségünknek, s affélének, amennyire lehet. Mert az orvos is azt mondta, amikor mondtam, hogy ilyen a baj, s olyan a baj, s gyengének érzem magam, mert fejlődésvizsgálatra mentünk. Jó, gyenge, a múltkor is az volt, de annak kell örvendjünk, amilyen állapotban vagyunk, me lehetne gyengébben is, azt mondja! Az ember magára mondhatja, hogy lehetnék ennél rosszabbul is. Valahol egy régi iskoláskönyvben olvastam, hogy senkinek olyan jó dolga nincsen, hogy valakinek jobb ne lenne, s senkinek olyan rossz dolga nincs, hogy nálánál valaki rosszabb ne lenne. Ezért annak örvendjünk, ahogy van s ami van, mert ez a mi sorsunk, s ez a mi részünk.*

Akkor megnézhetjük a gabonást, most az következik.

Ez a gabonás, volt tornáca is, megálló, lerakó, olyan terasz szerűsége. Édesapámnak itt volt elrekesztve, itt volt a sok búza tárolva, s túlfelől árpa, zab, s lisztek, megvolt a rendje, nem olyan volt mint most, olyan volt, mind a patika örökké... Szuszék, kettő volt ilyen, kisebb is, s ez a nagy, s külön a vetőmag búzát amikor csépeltek ebbe töltötték... Dagasztótekenő, édesanyám hetente süített egy nagy adag kenyeret... Nagyon jól menő kicsi gazdaság volt valamikor... Lisztesláda... Azok a nagy egerek tesznek tönkre holmit, mérget tettem, megették s akkor meggyérültek, most megint fel vannak szaporodva, látom, megint futkorásznak... Itt bé van töltve a kukorica, amit árendába hoznak, de nem adják meg, csak egy részét annak a kicsinek is, amit ígértek. Csak egy részit adják... Volt az az óriási nagy eső három éve, július 4-éről 5-ére virradó éjjel, Kál felől jött a víz, itt is, teccik látni, eddig volt víz, idáig volt víz, ellepte az összes gabonát, volt legalább tíz mázsa búza, s kukorica, árpa, s minden, s felmérték, ki nek milyen kára volt, de nem adtak egy banit se, egy része elpusztult, aztán a más részét odaadtam vigyék el, étessék, szárítsák, én is szárítottam... azért van pad csinálva, teszem fel csutkókra, ha netalán megint víz lenne, mert ha volna hozzá erőm, felemelném, me... Tönkre vannak menve, régebb zsirosak voltak, a régi gazdák. Tiszta volt itt, édesanyám örök-

12. kép. A gabonásban

ké itthon volt, itt pókháló vagy afféle nem volt sehol se... van padlása, a kukoricának a szegényebbik részét, gyengéjét oda feltettük, adtuk a majorságnak, csövesen... Az ajtó az árvízkor úgy elnyomult, el van egészen nyomulva... né, amit a múltkor említettem, bele van vésve a deszka ide a fába, ott is, hogy ne lehessen fejszével leszakítani, se ki se bé, belé van vésve, s az oldalak, itt is, belétéve, nútba ahogy mondják, ne lehessen könnyen elrontani, s ezt mind egy idevaló ácsmester csinálta, faragta, Árendás Pista bácsi...

Befejeztük a körutat a gazdasági udvarba, átmegyünk a ház előtti részre. Szeretnék egy beállított képet készíteni: Domi bácsi a biciklijével, de nem áll kötélnék.

Haha... az a bicikli is lejárt a pályáját, az első kerék le van ereszkedve, meg kéne foldani, de hát nem ülök rá, ha megyek az üzletbe, akkor felfújom s taszítom. Ezt is akkor építették, akkora voltam, egy kicsi zöld kalapom volt, s édesapám ment be Szeredába, hogy hozzon cserepet a zsidótól Szeredából, s engem is vitt szekerezni, s a zsidó hívott be, gyere adjak egy szem cukrot, hívott a raktárba, de nem mertem bemenni, átöleltem édes-

13. kép. Bicikli, kukoricás kas, vas tornác vége

apámnak a lábát, nagy magas ember volt, na gyere menjünk, gyere gyere, s bėjött velem. Akkor építették, a harmincas éveknek a derekán. A kaput pedig, rá van vésve, 36-ba építették, arra is emlékszem olyan magas volt, de lepusztultak a lábai, s felemeltük, többször is felemeltük, lapos köveket hoztunk, s felemeltük egy bácsival, de elsüllyedett megint... [Vasból is készítettek kapukat... Veranda, ebbe is mennyi vas van...] Nagyon sok vas van, hát olyan olcsó volt a vas, sokkal olcsóbb, mint hogy fából csinálja az ember... 4000 lejért csinálta egy rokonság ezt az egész vasmunkát ami itt van, tetőt is, oldalt, ő adta az anyagot is, megvette s adta az anyagot, s a tetőt is hozzá...

Nézegette egy szeredai cigány, azt mondja, kell csináljunk ide, a terasz meg volt öntve, hát kell biza, de 10000 lejt kért, hát na mondom, mindjárt a házat is odaadom azért, hogy csináljunk egy teraszt, hát mit gondol... Az a rokonság azt mondta, 4000-ért megcsinálta, eljött, s meg is csinálta, s az üveget én raktam fel rá... [És a szőlő?] Akkor hogy vége lett a hegyben a szőlőtulajdonnak, akkor mindenüve próbáltunk ültetni, itt is azelőtt udvar volt ezelőtt, farakás. Aztán ültettem szőlőket, ápoltam ameddig annyira nőtt, jó állvány volt csinálva, olyan szép lugas volt, hogy ritkaság, de leszakadoz-

14. kép. Veranda, vas, szőlő

tak a drótok, megvénültek a fák, nem tudok úgy utánajárni. Sok szőlő termett, tudtam csinálni 40 veder bort, tiszta szőlőlevet, csupán itthonról. Azán hovatovább mind kevesebb...

Most már csak a ház maradt hátra. A küszöb mellett, az ajtófélfának támasztva egy faragott, 70-80 centis lécs, a konyhai ajtóban, s a szoba kitámasztott ajtajában is.

[Ez az ami nem engedi be a rossz szellemeket, ez egy különleges fa?] *Nem engedi, hogy idegen bemenjen... ez egy különleges, ha nem egyéb, a seprút teszszük oda, ha valaki jön bé s lássa, hogy ott van, akkor nem megyen bé, mert ott bent nincs senki... Ha bent van a házi, akkor nem teszi oda, lényegében tiltó... [Lehet tudni, ha valaki mégis bemegy, akkor nem jó szándékkal van...] Hát nem jó, ha úgy is bemegy, az természetes. Tessék bejönni, menjünk bé oda belülfelől, ki volt nyitva reggel... Gyújtsam meg a lámpát... Én egyedül ide költöztem a hálószobával, mindennel, télen ne fűtsek feleslegesen. Tessék bejönni, megnyitjuk az ajtót, most zártam be, amikor mentem hátrafelé.. ide is van téve belül egy kicsi pác, neki az ajtónak, s ha netalán valaki meg tudná nyitni, akkor az koppan, s ő is megijed, s én is meg, s tudjuk, hogy valaki itt jár... mit csinálj, ha nincs mit csinálni... így ne... ilyesmi, s ilyesmi...*

15. kép. Léc a konyhaajtóban

16. kép. Léc a szobaajtóban

Véget ért hát a „terepszemle”, ültünk a szobában, következhetett a kölcsönös megbecsülés kinyilvánítása, a kapcsolat szimbolikus megerősítése: az ajándékozás. Ez az érkezésem el nem mulasztható pillanata: a belépés után, az adjonisten után, a beköszönés szerves részeként, vagyis az aznapi beszélgetés bevezetőjeként, előveszem, átadom a Domi bácsinak szánt csokoládét, süteményt, télen inkább déligyümölcsöt: banánt, kivit, narancsot, mandarint, meghallgatom a szabadkozását, válaszolok a neheztelőnek szánt, de valójában a neki szóló figyelmességet, megbecsülést nyugtázó szavaira. Erre ma is sort kell keríteni.

[Domi bácsi, gondoltam, hogy van már csokoládéja elég, úgy hogy hoztam egy kicsi bort magának!] *Ó tessék hagyni!* [Nem saját termés, nem garantállok érte!] *Ó ne tessék hozni, van nekem, s van olyan, Szent István Korona, Laciék hozták születésnapomra, s a másikat nem tudom mikorra, ó ne tessék ezért költeni, nem olyan... mivel tetszik lenni?*

Ez a kulcskérdés, amit abban a reményben tesz fel, hogy nem kell gondolkozzon az ajándék viszonzásán: az ő világában a vendéget, de az idegen utasembert, vagy a hivatalos személyt, aki belép hozzá, jelezve a szíves látást, itallal kell megkínálni. Elég nagy gond, hogy mostanában autóval érkeznek ezek a vendégek, és ha ők vezetik a gépkocsit, akkor ki kell gondolni, hogyan lehet másképpen „vendégfogadni”, meg ajándékot viszonzni. Igaz, a kávé már rég helyettesíti az alkoholos italokat, de Domi bácsinak nincs kávéfőzője, ő maga csak reggel kávézik, napközben nem, és nem is emlékszem arra, hogy kávéval kínált volna.

[Motorral.] *Akkor nemigen kóstolhatja meg.* [Hát a motorral csak itt a faluban járok, máshova nem megyek, ha megkínál, akkor megkóstolom.] *Akkor hozok abból, megnézem azt a korsót, amit két hónapja feltöltöttem, s celofánnal le van kötve, ott künn van a kamrában, megyek, egy kicsit megmosintom a kezem, s ott van a kancsó s avval hozok.*

Kész, ez eldőlt: a hangrögzítő továbbra is működik, de mi nem csupán „beszélgetni”, hanem ami ritkán történik meg: „inni és beszélgetni” fogunk. Miközben tehát a bort kóstoljuk és egymásnak köszöntő szavakat mondunk, a mai, még hátralevő beszélgetésben kifejtendő téma, természetesen, mi más: a borkészítés, borivás, borral való kínálás.

*Azt kéne megízleljük, amit ez a gyógyszerész hozott, én még nem kóstoltam hogy milyen, valamilyen muszkáta ottonel, nem tudom, mit ír rajta, milyen lehet, azt hiszem, félliteres üveg, milyen jó lett volna azt megízlelni, hogy milyen, én addig tartogatom, amíg vagy elromlik, vagy elvész, vagy valami, haha... [Ha valami ünnep van, akkor azt is meg lehet kóstolni, arra is sor kerül... Ez is olyan, ez is, hogy ha valaki dolgozik magának, ezt nyugodtan oda lehet adni, s akkor jobb szívvel végzi a munkát.] *Hát an-**

nak jó lesz az enyim fajta, mert ez magasabb minőség! [Hát nem lehet tudni, a címkéje díszes, de hogy mi van benne...] *Mind a piros bort termelik Magyarországon nagyrészbe, de olyan piros, hogy még fekete belé, fekete, de én pedig nagyon kedvelem az olyan világos bort.* [Itt a Küküllő mellett piros bor ritkán van...] *Inkább ezek a világosabb borok... Ez ugyanaz az anyag, mint a pirosabb, ami van nekem, kimondottan a szűrés számít, mert olyan, hogy ebbe beleázott a szőlőnek a haja, s megvonta a hajának a festéket.. Na tessék megízlelni. Isten éltesse, egészséget!* [Na akkor köszönöm, minden jót, örvendek hogy felkelt, örvendek hogy hátra tud menni az udvarra, s hogy tudunk beszélgetni!] *Hát örvendek nagyon az ilyen beszélgetésnek, társalgásnak [ünnepélyes], mert valahol egy kicsit felfrissül az embernek az ellaposodott, elnehezült gondolkodási képessége, tehetsége, olyan szívesen hallgatom a rádiót is, bizonyos kifejezéseket megtanul az ember, visszaszerzi, amit esetleg már hallott... [kortyolunk] Nem tudom, savanyú... [Nem, nem, nagyon finom, mit mondjak, legalább olyan jó, mint a Csaba bora, a Csaba Leventéé... [kortyolunk] Hát neki is többféle van, ezt is lehet nyugodtan kínálni, meginni, finom...] Szoktam elővenni, mikor jön az a gyógyszerész, Laci születésnapjára szokott jönni, szoktam hozni sört*

17. kép. Szoba, a rituális beszélgetések színhelye

18–19. képek. Konyha két képben: a mindennapi beszélgetések színhelye. Itt van az ágya, az agyonhallgatott rádió, meg a tévé, aminek műsoraiba belealszik

is, ilyen olyan csemegeitalt is, s ezt is elővettem. S azt kérdezte, ezek közül melyik a magáé, ami a magáé, s mondom ez az enyém, na akkor ebből iszom, a többit még megkapom...

A rituális felvezetésnek vége, megvolt a mi kis ünnepünk, itt az ideje és alkalma, hogy a mindennapokba visszatérve munkához lássunk: egy tegnap is felhozott, ma is aktuális témát folytatni, továbbbeszélni.

[A tegnap a szőlőről s borról már beszélgettünk, ma lehet folytatni. Tanácsot, hogy hogy gondozza a szőlőt, beszélgettünk Pálcai bácsiról, valaki még volt, aki adott tanácsot?] *Volt, voltak, a rokonságban is, volt a sógorunk, édesanyám testvérének a férje, nagynénénknek a férje, Árendás Lajosnak hívták, gyermekük nem volt, de egy olyan pontos gazda volt, aki a milliméterért eltört volna mindent, milliméterre legyen pontos mindene, minden munkája, s akkor kitűnő szép szőlője volt, az mindent magyarázott, így kell s úgy kell. S akkor volt édesanyámnak egy testvére, az is, egy öreg, bajszos, jó olyan sasszemű öreg bácsi, az mondta, hogy a szüreten kívül minden munkáját el kell végezni, mikor elment a szőlő, a rogya elvitte. Mert ha nem jövőbe se lesz, azután se lesz, kipusztul a szőlő is, meg kell tartani a fákat. Akkor is permeteztük, ha nem volt rajta termés, leveleztük, kötöttük, őszön elföldtük, tavaszon kikötöttük s aztán másik esztendőbe lett. Mint ahogy írja a régi iskoláskönyvekben, a kenyérsütés s a leánykérés nem mindig sikerül, s ez érvényes egyébre is, úgy hogy nem mindig sikerül a termés se, van úgy hogy megsemmisül a készen termés, a rogya elviszi, a jég elveri, de az ember ha igyekszik, akkor többször lesz, mint hogy anélkül maradjon. Mint ahogy a szentírás mondja, a jó gazda a kamarájából régit is újat is hoz elő, s ügyeltek ezelőtt, azt tanultuk, hogy kell ügyelni arra, ami van, hogy a jövőbe nem lesz, egy kicsi akkor is legyen. Tehát egyik érje ott a másikat. Az utolsó pohárral nem szabad meginni, az utolsó lejt nem szabad elkölteni, az utolsó kenyeret nem szabad megsütni. S az ilyesmit, úgy hogy addig amíg elfogyna valami, meg kell szerezni az újat, próbáltuk amennyire tehettük ezt bétartani, mert ez így jó. [Bort lehetett venni, a faluban voltak kocsmák, mentek oda bort venni?] Nemigen mentek, nem mentek, nemigen ivott a nép, s itt nálunk nem is volt, csak most az utóbbi időkben létesültek ez a bodegaféleség, úgy nevezték bodega, de az én gyermekkoromban nem volt kocsmá, hanem a házakhoz így be-bejöttek, Péter bácsi, legyen szíves adjon nekünk egy liter bort, vagy fiatalok, vasárnap délután, hozzon nekünk egy liter bort, igyuk meg, hárman-négyen, jó bor volt, leültek, s megitták, s hát adjon még egyet. Aztán egyszer édesanyám azt mondta, nem szeretem, hogy itt ganyatoljanak s szivarazzanak, adjál nekik s vigyék el s igyák meg! Így házaknál vetek, de megválogatták, hogy honnan vesznek s milyent. Ilyen forma színű volt a bora, édesanyám úgy szokta mondani, hogy fehér bor, vagyis világos bor,*

ragaszkodtak hozzá. Emlékszem, édesapámhoz jöttek bort vásárolni, hordóval vették, tíz tizenöt vedres hordóval, felvidékiek, sóvidékiek s gyergyóiak, a pap ide küldte őket. S édesapám odahívta őket a hordóhoz, jöjjenek nézzék meg, innen veszem ki, kóstoljuk meg egyszer, innen eresztem ki, biztosította a vásáros felet, hogy ne érezze magát becsapva. Aztán volt olyan is, román időben volt, nem tudom, említettem is, jöttek a borvizsgálók, tél volt, fináncok, a bíróval, jegyzővel, be kellett jelenteni, hogy mennyi volt, nem minden házhoz mentek, de szűrőpróba szerűen, ahol tudták hogy bort termelnek. S a régi házunkban a sarokban volt az asztal, az ajtó megett, s egy tizenöt vidres hordót, ejsze most ott van a csűrben, édesapám bépítette az asztal alá, jól oda a sarokba, az asztal alá, s édesanyám tett egy földig érő abroszt az asztalra, s egy nagy kancsó bort a közepire, s a poharakat, s na jöjjenek, elmentek s megmutatta ahol voltak a többiek, s kóstolják meg hogy milyen, leültek s ittak a tetején, s a hordó bor ott volt az asztal alatt, azt nem vették számba, azért hogy ne vegyék el. A kollektivizálás előtt, az ötvenes évek végén nagyon nekiesett a nép, telepíteni a szőlőt. Egész télen dolgozott, ki-ki a magáéba, magángazdaság, mi is ültettünk egy darabot a testvéremmel, egész télen ástuk, nagyon sokat ültettek, de pénzeszínálás céljával, mert adták el, olyan vidékre szokták elvinni, ahol nem csináltak. S aztán itt volt vagy két-három gazda, akire rá voltak esve a helybéli vezetők, s kutatást csináltak, s megkapták a hordót eldugva, tömlöcbe voltak, a saját borukért! Az egyik bácsi felvitte az üres hordót az istállónak a padlására, s aztán felhordta a mustot, s megforrt, s bérakta szénával, s a másik rearakta a szalmaesomót, s megszürkálták hosszú vaspálcával a szalmát, szénát, s megkapták a hordót, s jegyzőkönnyvelték, s tárgyalást csináltak egyik a másik után, s börtönben voltak hónapokat, azért amit ő megdolgozott, a saját örökölt földjibe, a saját földjén. S az ilyen a falusi népet úgy megverte, mejjbeütötte, hogy nem volt kedve a népnek kapaszkodni. A határ teli volt gyümölcsfával, soha egyet nem ültetett senki, amiután beállt a kollektíva, de vágták ki egyre másra, szilvafából a kovácsok égették a szenet, a jól termő szilvafákat is kivágták, mert abból lesz a jó szén. Fogyott úgy, hogy ma a határon nem igen van gyümölcsfa, nagyon kevés van, kifogyott. Ilyesmit termelünk itthon, ez a legjobb, ilyen jó nincs, csak ha én termelem, én szeretem, mert az enyém, haha, azt szokták mondani, a cigány is a saját lovát dicséri. [A kollektívben osztottak szőlőt és mustot, vagy bort is?] Megbecsülte az előjáróság, mennyi termés van, s aztán a szüretkor adták zsákszámra, vigyed haza, csinálj vele amit akarsz, maradt ott elég, s az elején sajtolták ki, s vigyed haza a mustot. Összeszedték a sajtolókat s az örölköt, s akkor építették a nagy istállót, nem voltak még benne állatok, s akkor oda csinálták ezt a szőlőfeldolgozó, egy-két hétre szóló munkahelyet. Szerintem férfiúnak, mondjuk nem mindig esik egyformán, de egy olyan zsírosabb ebéd után, krumplis ebéd után, savanyúság helyett is lehet a bort használni.

„...szabad ember voltam lényegibe”

A szőlőtermelő, borkészítő Domi bácsi előbb gazdálkodó, majd kollektivista: ez életének két meghatározó helyzete, életútjának mintegy fele. A harmadik helyzet, helyszín, életkeret az, amit már az első találkozásakor, leghamarabb, legrészletesebben elmesélt magáról. Azért, mert úgy gondolta, hogy engem igazán ez érdekelhet, vagy mert úgy gondolta, hogy ez életének az a része, ami a leginkább megérthető egy idegen számára, vagy mert egzisztenciálisan ez volt a leginkább átélt, legelfogadhatóbb saját maga számára is. Huszonnégy évig volt villanyos: azaz villanydíj-beszedő a Felső-Nyárádmente falvaiban. A szót helyi találmánynak vélem, mindaddig, amíg nem beszélt erről Domi bácsi, nem hallottam, nem ismertem. A legreálisabb, legközelebbi, leginkább ismerős és leginkább kezelhető, a találkozási felület kialakítója a villanyáram-szolgáltatás és a felhasználók között: a villanydíj-beszedő – őt nevezték a Nyárád mente falvaiban villanyosnak. Ilyen megnevezést nem találunk a Megyei Villamossági Vállalatok nomenklatúrájában: a hivatalos megnevezés szerint annak az alkalmazottnak a neve, aki a fogyasztókat otthonukban felkeresve leolvassa a villanyóra állását és begyűjti az elfogyasztott áram pénzübeni ellenértékét: (villanyóra) leolvasó és díjbeszedő (cititor-íncasator). Nyárádmenti falusi környezetben pedig ennek a személynek a megnevezése, amit igen találónak tartanak és amelyet egyértelműen ismernek, használnak: a villanyos:

Például Selyében volt egy hely, mind kalapban szoktam járni régebb, s csináltattam kicsi micisapkát, mert a biciklin ősszel s tavasszal olyan huzat volt, elment egy nagy kocsis, s ebben jobban lehetett biciklizni, s a kicsi gyermek kinézett a kapun, s hamar bécsukta a kaput, s mama, idegen villanyos jó, mama, idegen villanyos jó, a sapkában nem ismert meg a gyermek, a kalaphoz volt szokva, idegen villanyos jó! Már az is tudta, hogy villanyos vagyok.

Sok jelentése lehetséges ennek a népi fogalomnak. Talán a legfontosabb a leolvasó-díjbeszedő Domi bácsinak az a sajátos törekvése, hogy ne maradjon idegen, hanem ismerős, sőt közismert és közkedvelt személy legyen, akit bizalmukba fogadnak, akitől segítséget várnak és kérnek – aki a tisztviselői hatalmát a helyiek javára használja, és arra törekszik, hogy „emberszámba vegyék”:

Még volt eset, hogy jöttem ki, elvégeztem s jöttem ki a faluból, s találkoztam egy öregasszonnyal, Balogh Tamásnéval, később aztán volt ott neki elszármolnivalója, hát maga hogy mejen haza Rigmányból, hát biciklivel, hogy menjek, igen, de egy idegen ember amikor mejen ki Rigmányból, akkor kell lődöröggjön, kell tántorogjon, hát én nem tántorgok hál' Istennek, haha, hát megyek hazafele, hát nem lehet csak úgy elmenni, tréfás öregasszony volt, józanon nem szoktak elmenni Rigmányból az idegenek! Hát én nem vagyok idegen, hát én házi vagyok, csak nem búzaházi, mondom, hanem... Így be-

szélgettünk, s így megismerkedtünk. Mert a nép egymással beszélgetett, hogy én mennyit fizettem s te mennyit fizettél, s az emberről alkotnak véleményt az ilyen beszélgetésekben, s aztán aszerint kezelik. [...] Gyerek is les-te, hogy vajon jó a villanyos vagy nem. Megfigyelték az embert, s az ember úgy kellett viselkedjen, különösen az elején, hogy az embert vegyék számba.

Tehát huszonnégy éven át ő volt a villanyos a Felső-Nyárádmenti falvakban, és ez azt jelentette, hogy én minden házban, ahol volt villany, több mint kilencvenszer jártam a huszonnégy év alatt... Nem csoda tehát, ha a kutató számára, aki ennek a vidéknek a társadalmi-kulturális változásaira kíváncsi, Domi bácsi egy kulcs-adat-közlő, aki közletről, sajátos szemszögből, és mélységében ismeri a vidéket, a vidék embereit, a vidék társadalmát: *fel tudom sorolni ezekben a kicsike falukban elejétől végig a családokat...* Persze, nem társadalomkutatóként, hanem villanyosként tett szert erre az ismeretre – de azt mondhatom, hogy villanyosként igen figyelemreméltó és a kutató által felhasználható hely- és társadalomismeretet halmozott fel. De mielőtt 38 éves korában ipari alkalmazott, szolgáltatásban dolgozó szakértő és adminisztrátor, a helyi társadalom számára egyértelműen: „villanyos” lett volna, egy parasztcsaládban születik, nő fel, szocializálódik, meg lelkiismeretesen, szorgalmasan tanul és értelmiséginek (papnak) készül, de megtörik a kiemelkedésének íve, és közösségének egyik csendes és háttérbe húzódó, de mindvégig kritikus és a politikai rendszert elutasító tagja lesz.

Ami a kutató számára nagyon fontos, mert ez adja egyediségét: környezetében egyedülálló módon paraszt is és értelmiségi – gondolkodó, író, de nem alkotó – is egyszerre. Csak magának iratokat termel és iratokat rendez, úgy dokumentálja saját tevékenységét, hogy abból egyén és közösség mindennapjai és sorsfordulóit is feltárhatóak. Ehhez megvannak a szellemi képességei és a katonaságban elsajátított írástechnikai (számolási, statisztika-készítési) ismeretei. Amikor pedig arra biztattam, hogy rendezze iratait, akkor ezt nem tette ugyan meg, de legalább egy helyre gyűjtöttük, felpakoltuk egy általam hozott polcra őket, és ott örvendhetett, hogy mégis értelme volt a titkos szenvedélyének, az erőfeszítéseinek: *nézegettem, s megcsókol-tam az iratokat, hogy milyen jól megcsináltam akkor rég!*

Domibácsi nem volt egyszerű beszélgetőtárs. Több volt talán annál is, mint kulcs-adat-közlő, mert emberek, falvak, a korszak kíváncsi megfigyelője, vagyis úgy gondolom, erre a konklúzióra jutottam a beszélgetéseink nyomán, hogy egy álrúhás társadalomkutató: 38 éves korától 62 éves korában bekövetkezett nyugdíjazásáig egy, a „saját kultúrájában tervékenykedő és azt megfigyelő villanyos”. A vele való kapcsolat kialakításáról, fenntartásáról, a tudásához való hozzáférésekről, a „hosszú beszélgetésben” ennek a tudásnak a közös, folyamatos artikulálásáról a második, módszertani fejezetben számolok be. Ott fejtem majd ki, hogy miképpen valósul meg a saját kultúrájában kutató antropológus és a saját kultúrájában tevékenykedő és megfigyelő villanyos találkozása. Elvben. Mert hogy miképpen tárgyiasul az írásaimban a találkozás eredménye, a társadalmi valóság felfejtése, azt a most elkezdett feldolgozó munka majdani eredményei, a reménybeli kéziratok mutatják meg.

Egyelőre azonban ezen a fényképezős napon a szobában üldögélünk boroskancsó mellett, és arra terelem a szót, ami leginkább érdekelt: Domi bácsinak, a villanyosnak és a Nyárad menti társadalomnak az ital, itallal kínálás által mediált kapcsolatépítő tevékenységeire.

[Amikor villanydíj beszédő volt, magát kínálták? Mert akkor 23 faluban maga végigkóstolhatta, hogy milyen borok vannak.] *Huszonöt faluban!*

Tehát huszonöt faluban. Itt az ideje, hogy felsoroljam őket. Ez a huszonöt volt Domi bácsi birodalma: munkahelye, társadalmi-gazdasági kapcsolatainak színhelye, ismereteinek forrása, történeteinek helyszíne. Először is a saját községének öt faluja: Csíkfalva, Jobbágyfalva, Nyárádszentmárton, Vadad, Búzaháza. Majd Nyáradremete község falvai: Nyáradremete, Nyárádköszvényes, Mikháza, Deményháza. A legtöbb települést összefogó Nyáradmagyarós község: Nyáradmagyarós, Torboszló, Nyárádselye, Kendő, Márkod, Mája, Székelybere, Berekeresztúr, Seprőd, Nyárádszentimre. És a Küküllőbe ömlő Havad patakának völgyében: Rigmány, Nyárádszentsimon, Geges, Havad, Vadas, Havadtó. Télen-nyáron, esőben-hóban, a szovátai központ által meghatározott sorrendben a falvakat járva, kötelezően napi negyven fogyasztót meglátogatva: ez volt a munkája, munkahelye. Erről mondta: *Örvendtem a munkának, mert nem voltam pontos órához kötve, hogy mikor kell megjelenni, s szabad ember voltam lényegibe.* Szocialista országépítés közepette, diktatúrában egy szabad ember? Lehetséges? Nem kétséges, hogy érdemes erről a titokról faggatni, hosszú beszélgetésekbe bonyolódni Domi bácsival.

Kellett ügyeljek magamra mindig, hogy ne részegedjek meg, vagy ne legyek olyan italos, hogy nehogy féljen tőlem a nép, hogy részegen járok. Hát Gegesben például, híres bortermő falu, minden asztalon ott volt a kancsó s a bor, s töltötték volna egyiket a másik után, meg-meg kóstoltam, s máskor nem engedtem, csak hogy félig töltsék a poharat, mert nekem dolgom van. Két kerek óra kellett hogy odamenjek kerékpárral, s két kerek óra amíg hazajöttem, az négy óra, az egy fél munkanap! S arra a napra kiszabott munkamennyiséget el kellett végezni, s azt is mind lábon állva, egyik háztól ki s a másikba be, mindenesetre igyekeztem, s abba jártam hogy... Meg-megkóstoltam, s meg-megittam, s beszélgettünk, mert a falusi emberek elfogadtak, bármit mertünk beszélgetni, politikáról, szídtuk Ceauşescut, mind a korom! S a kollektívet... Nem féltek tőlem, s én se féltem senkitől, soha meg nem fenyegetett senki sem. S például Kendő, az a kicsi falu, hatvan, hetven között van a házzáma, s olyan intelligens, ügyes népek voltak, azok a régi gazdaemberek fungáltak, amikor kezdtem odajárni, mert most már ki vannak gyérülve. Mindenütt az asztalra ki volt téve a bor s a pálinka. [Ez azt jelentette, hogy magát várták s kitették az asztalra?] Nagyon sok helyen ki volt téve, s máshol azt mondta, na amíg az asszony kifizeti, hozok egy pohár bort. S amíg elrendeztük, addig bójött a gazda egy annyi borral. Volt olyan, hogy nagypénteken jártam azt a falut, s kínáltak, s mondom: nagypéntek, máma nem iszunk! De ez nem zsíros! Nem, élvezeti cikk, mondom, s valahol

a paptól szűrtem le, az akkori paptól, tartózkodjunk, az italtól is, a böjt az, ha böjtöl az ember. S úgy megértette a nép, hogy meg se nyaltam, meg se kóstoltam az italt nagypénteken. S volt olyan, hogy téli időben, szilveszter napján jártam, s akkor már mindenki otthon voltak férfiak, gazdák, s lazált, s borozgattak is, s meg megittam, de csak annyit, hogy nem rúgtam be soha. [Hát nem tudott volna hazajönni...] Hát nem tudtam volna, a kerékpáromat Búzaházán hagytam, onnan Kendőből át kellett jöjjenek Márkodba gyalog, s onnan Búzaházára gyalog, s onnan haza a kerékpárral, de már este sötétbe. Volt olyan, hogy ellenőrzések voltak, mindegyre ilyen olyan ellenőrzés, s Vásárhelyről kiszállott egy brigád, hogy Szováta a központot ellenőrizték, s na csináljunk ellenőrzést valamelyik faluban is, s ellenőrizték egyszer az én munkámat is, s a fogyasztókat is, hogy esetleg nem lopják-e az áramot. Kiválasztottak egy kicsi falut, Máját, itt túl a hegyen. Végigjárták, s elmentek haza, s nem volt semmi különleges dolog. S minden hónapban vagy két hónapban egyszer behívtak egyszer gyűlésbe, az egész megyéből, az ilyen inkasszatorokat, voltunk vagy negyvenen is, a régi központ, a ludasi, segesvári, vásárhelyi, szováta, mind összegyűltünk. S azt mondja egyszer Csernátoni Ferenc, egy ügyes magyar ember volt a főnöke az elszámolásnak, az árameladásnak, s egyszer elkezd románul, care este încasatorul care face încasările în satul aia, centrul Sovata, gondolkodik, Maia? Hát fel kellett álljak, mert hát én voltam, eu fac încasările acolo, persze románul folyt... dar cum umblați dumneavoastră în satul acela de la o casă la alta? Dar cum, pe jos. Pe jos, pe jos, dar cum, nu pe patru picioare, nem négykézláb, beat? Mondom: n-am obiceiul să beau atâtea, ca sa fiu beat, de altfel trebuie să întrebați locuitorii satului, ce spun ei, ala e adevărat, nu ala ce spun eu. Noi am întrebat, azt mondja, am întrebat tot satul!³⁰ S azt mondta a társaságnak, vegyenek példát erről az emberről, egyik háznál fő a pálinka, a másikkal most végezték el, a harmadikkal most kezdik, a negyediknél készítik a nekivalót, s minden háznál a pálinka kéznél volt, és azt mondták az emberek, hogy ezt az embert részegen soha nem látták, estefele egy pohárral elfogad, kettővel, de máskor nem. Úgy hogy a fő főnökünk megdicsért. Örvendtem a munkának, mert nem voltam pontos órához kötve, hogy mikor kell megjelenni, s szabad ember voltam lényegibe. Egy hónapban kétszer mentem elszámolásra, akkor vettem fel a munkát, a hónap végén, a következő hónap 13-áig, s akkor megint elszámoltam, s akkor a hónap végéig tartó munkát vettem fel, azért megvolt azér programonként, dátum szerint, hogy hol melyik faluba kell menni sorba, s napi 40 fogyasztónak az elszámolása volt a munkanorma, leolvasni, elszámolni, a pénzt összegelni,

30 Ki az a pénzbeszedő, aki beszedi a pénzt abban a faluban, szováta központ, Mája? [...] én szedem ott be a pénzt, de hogy jár abban a faluban egyik háztól a másikig: Hát hogy, gyalog. Gyalog, gyalog, de nem négykézláb, ittasan? [...] nem szokásom annyit inni, hogy ittas legyek, egyébként meg kellene kérdezzék a falu lakóit, amit ők mondanak, az az igaz, nem amit én mondok. Mi megkérdeztük, mi megkérdeztük az egész falut!

postázni, efféle, ezzel velejáró dolog. S aztán az ember ha igyekezett, két nap megcsinált három napot, s harmadik nap itthon ültem, s végeztem a magam dolgomat. S lényegibe ez kihágás volt. S aztán volt eset, hogy Vásárhelyről a vállalattól maga a főrevizor, a főellenőr, az kapott rajta egyszer, hogy így előre dolgoztam. De péntek, szombaton annyira dolgoztam, hogy a hétfői napot is megcsináltam, mert a házunk régi volt, kellett téglát szerezni, hiába volt itt téglagyár, nem adtak téglát, Vásárhelyen az ILMC-nél, vagy tudomisen hogy hívták, s hétfőn oda szándékoztam menni, s pénteken, szombaton annyit csináltam, s még keddre is volt négy-öt számlám kiállítva, akkor mi írtuk még a számlát a helyszínen, de azokra a napokra le volt adva a megfelelő, s a hétfői napra is ami volt, fel volt már előre inkasszáva. Elmenetem Vásárhelyre, hogy szerezzek téglát, de nem sikerült, s a táska a vállamon volt még, este amikor hazaértem a busszal, édesanyám élt, nyugugyék, s na jöttél, s beszélgettünk, s kopogtatnak [kopogtat az asztalon] s jött a főrevizor, Szekeres Károlynak hívták, állítólag azelőtt Kibéden jegyző volt, s mondja kit keres, s mondom én vagyok a micsodás. S igen, végignéz rajtam, igen s maga hol volt máma, egész nap kerestem azt mondja magát Magyaróson s nem találtam sehol! S nem is találhatott a revizor elutárs, mert most érkeztem haza Vásárhelyről, tetszik látni, a táska még a vállamon van, s nem is Magyaróson kellett volna legyen, hanem Selyében, ott kellett volna keressen. Igen, s maga hogy ment Vásárhelyre, s miért? S megmondtam, nekem is van bajom, s ezt nincs ki eljárja más csak én, ezt én kell megtegyem, s ezt azért kell megcsináljam, mert tetszik látni, mutattam, a fejem éri a gerendát, a házam maholnap reámomlik, ehelyett mást kell csinálni, s ezt én meg kell csináljam. S én [hangsúlyozza] azért dolgozom az IREM-nél, hogy tudjam az effélét megtenni, s megcsinálni, nem azért élek a világon, hogy legyen aki dolgozzon az IREM-nek. Aztán alkalomadtán, mit csináljak, balfelől is biciklizek nem csak jobbfelől, s ha a milicista rajtafog, akkor megbüntet, de ügyelek, hogy balesete ne csináljak, s itt is sikkasztás, afféle... Na de mi van a mai nappal, hadd lássuk az inkasszót. Elővettem a papírt, itt volt a nyugta, a postásné itt hagyta a nyugtát. S a holnapra is van a 4-5 számla ennyi pénzzel, s azzal mi van? S ez a pénz hol van, itt van a fiókba, ütöttem a fiókot, itt van, hajszálla meg volt csinálva a kassza, s kiborítottam, s tessék megszámolni. Pontosan talált, banira. S nézi, nézi, s jól van, tegye el, de hogy meri maga ezt csinálni? Hát megismételtem, nekem ezt muszáj csináljam, még akkor is, ha hibának veszik, s tudom hogy nem szabad, tudom, de kihágás még nem bűncselekmény, valahogy fel voltam készülve, hogy kihágás még nem bűncselekmény. S hát én most mit írjak a jegyzőkönyvbe, hogy magát hogy találtam, mit írjak? De jelzem, hogy a felesége az akkori öreg református papnak, nem tudom milyen Ernőnek hívták, a református pap feleségének a testvére volt, s a két asszony s a pap kint volt a kocsiban, én ezt nem tudtam, ő egyedül jött bé, vártak amíg ő az ellenőrzést elvégzi. S mit írjak magának, most mondja meg, mit írjak? Én

megmondom, ha meg tetszik hallgatni, én megmondom. Tessék meggyőződni személy szerint, lopás, sikkasztás, hamisítás van? Ha van, nem kérek semmi elnézést. De nincsen, mondom, kihágás van-e, s megemlítettem újra, biciklizek balfelől is, szabálysértés van, megteesszük azt is, amiről tudjuk hogy nem szabad csinálni, de ártani nem ártunk vele, de ezt is meg kell csinálni, s továbbmegyünk, ha nem érnek utol, s minden a helyin van. S gondolkodik, s láttam, hogy írja, írja, hogy s-a gāsīt in regulă, n-am gāsīt nici plusuri nici minusuri, și se recomandă ca să continue lucrarea mai departe,³¹ s nem tudom mi, s így fonákul ahogy ott írta, kísértem a ceruzának a nyomát, s aztán összehajította, s na megyek el. S kérdem, hogy személyesen vezeti a kocsit, s igen, azt mondja, akkor nem fogyaszt el valamit, nem akarok tolamakodni, s nem semmit, azt mondja. Volt akkor is, ilyenszerű borom volt, de négy éves bor volt, palackozva, több palackba, litres üvegekkel, mert kellett a nagyobb edény másnak, s két üveget belesavartam egy újságpapírba, s belé egy pungába, s vittem, jó, hozza ki a kocsiba, s akkor látom, hogy ott a két naccsága s a tiszteletes úr ott, a szeredai ott a kocsiba, s szólott a feleségének, hogy teddel oda hátul. S mikor ült be a kocsiba visszafordult, s azt mondja, nehogy megmondja Szovátán, hogy hogy találtam magát, nehogy megmondja. Ó dehogyis, de nehogy a revizor elvtárs megmondja, mert akkor nekem végem, mert az a könyvelő engem tönkretesz, olyan szigorú, pedig dehogy, olyan kedves ügyes valaki volt. Aztán nem mondott semmit, de ott fenn megbeszéltem hogy hogy zajlott. Voltak ilyen ellenőrzések is. Aztán minden esztendőben volt hogy két revizor, vagy három egyszerre jött a központhoz, s egész évi munkánkat ceruzavégre véve átdolgozták, hogy lássák meg a restancás számlák, vagy ami anulálva volt, miért volt anulálva, s megkerestek helyszínen is, ahol dolgoztunk. S Mikházán voltam egyszer Salat Anti bácsinál, délelőtt folyamán volt, s ott is olyan jó ismerős, beszédes viszonyba voltam velük, s [utánozza] álljon meg igyunk meg egy pohár bort, s olyan jó idős bácsi volt, s megihatjuk, s fennálva, álltunk az asztal mellett, s a kutya ugat, s látom, az ablak alatt jön a revizor, nem ez a revizor volt, hanem másik, területi revizor, de nagyon szerette az italt. Bójön, s köszön, s viszonozzuk, s hát nem rettentünk meg, már mind egy, jön jön, itt van, mi álldogáltunk, ő pedig húzta a széket, s leült s oda könyökölt a kancsó mellé! A gazda fogta a kancsót, mert én mondtam, hogy keveset hozzon, s elfutott hamar s telihozta a kancsót a gazda! S hozott még egy poharat, s leültünk, ott megittuk a kancsó bort. [Ez volt az ellenőrzés!] Ez volt az ellenőrzés, s aztán mentünk együtt tovább, bejött ő is pár házhoz, s megcsinálta a formaságokat s aláírtam én is, nem olvastunk kasszát, mondtam, én felelős vagyok érte, így is úgy is ami bejön s papíron lesz ne-

---

31 ...rendben találtam, nem találtam sem mínuszt sem pluszt, és ajánljuk, hogy folytassa tovább a tevékenységét.

kem, azt nekem holnap le kell adni, hiába lesz hiány vagy többlet, s így véglegesítettük a dolgot, s avval elment.

A hosszú beszélgetésben feltáruló részletek arról győztek meg, hogy Domi bácsi, legyen szó revizorokról vagy falusi idős emberekről, a kapcsolattartás „művésze” volt, az adódó, napi számtalan, igen különböző helyzeteket kítűnően megoldotta, köszönhetően a kiváló emberismeretének, jó természetének, kiegyensúlyozottságának, és az általam nagyon irigyelt hatalmas terepismeretének. Ennek eredménye volt, hogy nagyon jól beilleszkedett ebbe a társadalmi közegbe: *a nép elfogadott, nem féltek, s nem féltem.* Nem volt idegen, nem volt egy állami intézmény adminisztrátora, akitől tartani kellett, hanem egy jóindulatú, segítőkész ismerős, „egy közülünk”: *elfogadott a nép, elfogadta azt, hogy köztek jöjjenek.*

[Ha most elmenne például Gegesbe, akkor ma is tudná házzám szerint, hogy kik laktak ott?] *Nagyon tudom, sokszor, fel tudom sorolni nagy részét, így gondolatban végigmegyek a falukon, s úgy elképzelem, hogy mennyiféle ember volt, s milyen emberek... [Maga könyvet tudott volna írni erről...] Hát én úgy szerettem volna ezeket mind összeszedni, s az volt a szándékom, nem tudom, mondtam-e, hogy ha nyugdíjba jövök, hát akkor még kollektív volt, én nem megyek normázni, mint más nyugdíjas, hogy ment s agyondolgozta magát a kollektívben egy kicsi valamiért, hanem nekiülök s megírok ilyen emlékiratokat s effélét, meg tudtam volna említeni személy szerint, hogy kivel miket beszélgettem, hol, merre... [Neki se kezdett ennek?] Nem kezdtem, a katonaságban kezdtem valamit, s ott van a jegyzetem, hogy hogy telt az első karácsonyom, de neki se kezdtem, hanem gondoltam, hogy megírom, de nem került sor, mert a nyugdíjba jövetelem előtt már egy évvel visszadták a földeket, osztán a nyakunkba rakták, s nem volt annyi szabad időm se, hogy egy naptárt megnézzek... [Nyugdíjba ment, s a kollektívbe nem járt, s a maga földjén dolgozott, ahelyett, hogy írt volna!] A saját magamén, termeltünk is annyit, mert vettünk közösen traktort, s ez a Dászkél Laci gépezsmérnököt végzett ott Brassóban, s ő vezette a traktort, ő volt a traktorosunk. Töltsünk egy kicsit. Nincs jelenleg semmi süteményem, kekszem, szoktam tartogatni, de minden elfogyott. Tessék ízlelni azért! [Egészséget! (kortyolunk)]*

Meg-megiszogattam itt ott, nagyon jó borok voltak Gegesben, s Márkodban is, s Vadadban, állandóan kínálgattak, téli idő volt, hideg volt, fáradtan, hegyen át, hegyen vissza, s meg-megittam egy-egy pohárral, ügyelve, sokszor amit a tarisznyába vittem, hazahoztam, nem ettem meg az ebédemet. A nép elfogadott, éreztem hogy elfogadnak s nem félnek tőlem, s én is elfogadtam minden réteget, éreztem, hogy nem fenyegetnek, paptól le a dádéig mindenkivel volt esetem találkozni s beszélgetni, s nem éreztem veszélybe magam olyankor. Volt eset, pont Gegesből, honnan jöttem, valamelyik faluból onnan túl a hegyen, olyankor végeztem, hát egy pár ház marad

jon el, azért hogy tudjak hazajönni napvilág, hát dolgoztam sötétig, s hazajöttem sötétben. De erdőn kell keresztül jöni, kijönni a hegyen, hát ott a kerékpárt taszítani kell, s aztán menni béfelé, de sötét volt mind a korom, s hosszú helyen kell erdő között jöni, Rigmány s Szentanna között. Kijöttem a tetőre, s hallgatózok, hallgatózok, nincs mozgás, nincs, felültem a biciklire s eregeltem béfelé, de az útnak a kellős közepén, az elemlámpa a kezemben volt, hogy ha valami mozgás van, pattintsam fel, szombatnap volt, este későn, s hallom, beszélgetés, beszélgetés, mind közelebb, hát jöttek, Hodosra voltak, a vásár fel volt szabadulva, hónaponta talán egyszer volt vásár szombaton, az odaivalói bácsik jöttek hazafelé, s ott kifelé beszélgettek, az úton, na a fene egye meg, itt sokan vannak, hát mit csináljak, kezdtem lámpázni, s elkezdtem dudorászni, hogy miattad nem alszom, s ébren minden éjjel, s félrehúzódtak, az útnak a két oldalára, s én közben elengedtem a biciklivel, s figyelek visszafelé, s mondták, na ez se megy be épen az aljba, így mondták, ez nem megy bé az aljba, ez kiköt a kanyarba, ne törődjeteK, jó hogy hátul vagytok, s nem elől! S máskor gyalog mentem, a kerékpárt Szentannán hagytam, gyalog mentem át, tavasz volt, hóolvadás, gumicsizmába mentem, mert át kellett menni a hegyen, azt hiszem Gegesbe, ott egyenesbe. Kijöttem, s hát egy fehér duba ki volt húzva, ott van egy út a tetőnél a saroktól, s bent, ahol én el kell menjek, beszédet hallottam, s füttyszót is, hát gondoltam, én most itt hogy menjek be, a gyalogösvényen, át kell jöni ott egy szoroson, bokrok itt is túl is, át kell bújni, az embert úgy üthetik főbe, ahogy akarják. Hallgatózom, de nem az ösvényen jöttem, hanem a traktorszántáson, ahol a telefonoszlopok voltak egyenesbe vezetve, ott jöttek annak az irányában, mert az is ott kellett átkeljen, hogy ne jöjjeK az ösvényen. Elértem a kritikus pontot, hallgatózok, semmi sehol, a lámpát felpattintottam, gondolom megretten a világosságtól ha valaki ott van, de semmi sehol, hamar átkeltem, tovább jöttem, nem volt semmi különleges, de veszélybe éreztem magam! Annyi volt az egész, hogy az ember nem tudhatja, mi történik, az elővigyázatosság kellett mindig, mindig meg kellett előzni a bajt. [Hát biztos volt mindig pénz magánál!] Hát a napi inkasszót hoztam magammal! Nagy összeg nem volt, de a nép azt hitte, hogy most összeszedett ennyit vagy annyit, hát nem volt egy havi fizetésnél több, olyasmi összeg volt, de aki arra számít, az nem tudja mennyi van, arra számít, hogy ott van egy táská pénz! Hát a darabosát a pénznek bétettem legbelül, begomboltam, s a táskát s a nagy kabátot lehetőleg úgy lazán, hogy ha valaki megragad kifeszlek belőle, s legyen övé a kabát, úgy hogy ezeket mind számba kellett venni. Egyetlen egyszer volt olyan eset, Berében, hogy sötét estig el tudtam volna végezni a falut, de gondoltam nem ülök estig, hazamegyek, s másnap visszajövök. Az egyik háznál valami vendég volt, egy fiatalember, s az olyan erősen, úgy nézett, állandóan, amíg ott voltam, úgy nézett, éreztem a szeméget el. S gondoltam, nem ülök estig, elmegyek haza, hosszú a rész Andrásfalváig, olyan vad hely, aztán soha se tudja az ember, hogy elől kerül vagy

utolér valamivel, s lehet nem is egyedül van, egyetlen egyszer erre gondoltam, aztán máskor nem volt különleges. Meg is kérdezték sokszor, maga nem fél, s nem fél, késő este is... S nem, nem félek, mondom, nem félek, hát nem azért, mert olyan erős vagyok, hogy leverek mindenkit, mert nem vagyok olyan erős, nem érzem, hogy kelljen féljek, mondom, nem bántottam senkit, s akinek baja van, az mondja meg, szóljon. Helyeselték, s aztán ilyen párbeszéd, s elfogadott a nép, elfogadta azt, hogy köztek jöjjenek. Hát nem is titkoltak semmit, volt olyan, hogy nem is vettem észre, s azt mondta a bácsi, hogy jöjjön ide bé, ide s nézze meg, hogy áll, ez a menet, hát főtt a pálinka s nézze meg még mehet, elég erős, pedig ő tudta, az ujjamat alája tartottam, s megkóstoltam s még mehet, mert jó erős, s így beszélgettünk. [Egészséget, köszönöm szépen.] Ezt a kicsit megihatjuk. [Köszönöm, többet nem, jönnek még mások s megisszák, nem marad meg!] Az vész el ami előmlik, ami nem, az jó helyre megyen. Addig amíg vagyunk s élünk.

Ebben a bevezetőben, és az egész könyvben igen sokat, igen hosszan idézek a Domi bácsi szövegeiből. Tulajdonképpen nem is az ő szövegeiből, hanem a párbeszédeinkből, hiszen a kérdéseim, megjegyzéseim is olvashatóak. Mindezt abból a módszertani megfontolásból teszem, hogy bele lehessen látni, követni lehessen

20. kép. Ezt a kicsit megihatjuk: Domi bácsi kínál

a közös történetkonstruálás menetét, részleteit. Fontosnak tartom, hogy az itt olvasható szövegek kialakulásának kontextusát bemutassam: a könyv két fejezete is módszertani jellegű. Nem az volt ugyanis az elképzelésem, hogy egy egyszeri munkához, egy életút megírásához gyűjtök anyagot, hanem az „élet mélyét”/„mély életet” szerettem volna minél jobban megismerni: beszélgetőtársaim egzisztenciális helyzeteit, döntéseiket, ezek hátterét – minél több apró részletet, minél több történetet, saját értékeléseiket és mindezekből kihámozható általános összefüggést az életükből, életükről. Ahogy egyre több időt töltöttünk együtt – az idő hosszában – lassan gyarapodott és mélyült a megértésem. Tudom azonban, hogy mindaz, ami hosszú beszélgetésként megképződhet a terepen, az csak a leírásban kap érzékelhető-értékelhető formát. A könyvnek két része van: arról, hogy miképpen, milyen megfontolásoktól vezérelve dolgoztam, bővebben az első és második fejezetben írok. Azt, hogy milyen tudásra tettem szert Domi bácsi életéről, a harmadik és negyedik fejezetben rendszerezem és mutatom be.

Tartozom még a cím magyarázatával. Évekkel ezelőtt történt, hogy meghívtak, hogy tartsak egy néprajzi előadást a jobbágytelki néptánc-táborban. Tudtam, hogy ez egy amolyan délutáni, két táncrend közötti, egy órás lazító program, hát lazító témát javasoltam: boszorkányság, boszorkány-hiedelmek a székelyföldi falvakban. Felkészültem, kitűnő saját gyűjtésű boszorkánytörténeteket válogattam, és el is kezdtem az előadást, de mindjárt az elején elakadtam. Ugyanis szóba került a hagyományos és modern életforma néhány jellemzője, és rákérdeztek: mikor ért véget az egyik, és mikor kezdődött a másik? Azt mondhattam, hogy a mentalitások esetében nem éles határról, hanem egymásba olvadásról, bizonyos elemek továbbéléséről és mások eltűnéséről beszélhetünk, és visszakérdeztem: szerintük? Már az első elhangzott javaslat igen találó volt, mert több mindet ki lehetett bontani belőle, gyakorlati és szimbolikus, mentális és kulturális jelenségeket egyszerre. A javaslat így hangzott: ezekben a falvakban akkor ért véget ami hagyományos, és akkor kezdődött a modern, amikor bevezették a villanyt. Hogy valóban így van-e, ezen akkor is nagyon elgondolkoztam, és azóta is gondolkozom.

Domi bácsi egy gazdálkodó falusi család gyermeke, aki képességeinek köszönhetően elindult egy, a paraszti sorsból évszázadokkal ezelőtt is a kiemelkedést eredményező pályám: katolikus papnak készült. De jött az 1948-as rendszerváltás, elbátortalanodott, megkeseredett, mondhatni azt is: a múltba ragadt. Végül is élete jó részében, állami alkalmazottként egy új, a szocialista állam által kiépített és ellenőrzött, a fejlődés alapfeltételeként kezelt szerkezet, a villanyáram-szolgáltatás megyei vállalatánál kereste kenyerét: falvakban villanyóra-leolvasó és villanyfogyasztás-számlázó, villanydíj-beszedő volt, a falusiak számára, a körzetében, közismerten: a villanyos. Aki ha úgy adódott, magyarázta a villanyáram-használatának előnyeit azoknak, aki erről kérdezték. De ő maga hét éven keresztül, 1969-től, munkába állásától 1976-ig, a saját új háza felépítéséig családjával együtt petróleumlámpával világított, esténként petróleumlámpa mellett készítette a villanyfogyasztás aznapi statisztikáit. 1969-ben 38 éves volt már, sokat látott-tapasztalt, és mélységesen meg volt győződve a szocialista rendszer hazug, embertelen voltáról, nem sietett

tehát, nem akart illeszkedni, nem akart mindenáron lépést tartani, fejlődni. Ezért gondolom, hogy régi ember volt új világban.

A kötet bevezetője után öt fejezet következik: kettő módszertani jellegű (*A kapcsolatépítés fordulatai. Első beszélgetések*, valamint *Az idő hosszában*), kettő bemutatja Domi bácsi életútját (*Sztrátya Domokos, paraszt és írástudó. Életútja a villanyossá válás előtt*, valamint *Sztrátya Domokos, a villanyos*), egy pedig a házépítésének történetét (*Mi van Domi bácsi lelkének legközepén?*) A kötetet egy rövid befejezés zárja, és a *Mellékletben* három beszélgetésnek a módszertani részt kiegészítő leírt szövege olvasható.

A kapcsolatépítés fordulatai.

Első beszélgetések

2014 júniusának végén, több hónapos, egyre nagyobb szenvedés után hunyt el a jobbágyfalvi Balogh Pál, a jobbágyfalvi terepmunkám során kialakult saját módszertan, a hosszú beszélgetés szerint végzett kapcsolatépítésben, valóságfeltárásban első beszélgetőtársam. A temetésen ott volt kortársa, a szintén 1931-ben született Sztrátya Domokos is, aki betegségében időnként látogatta Balogh Pált, és ezért beszélgetéseink egyik szereplője volt (hiszen a látogatók egyike voltam én is, és tudnom kellett, Pali bácsi mindig hangsúlyozta, hogy kik azok, akik felkeresik, vagyis én kikkel vagyok egy sorban). De személyesen nem találkoztunk, és nem tudtam többet róla, mint más idős falusiakról, akik belekerültek a beszéd-folyamunkba, és akiről Pali bácsi nyilatkozott: katolikus, sőt: katolikus papnak készült, nem volt családja, és Pali bácsi nagyon irigyelte: nem ágyban fekszik, hanem ha nehezen is, biciklijére támaszkodva, de jár a faluban, intézni tudja az ügyeit-bajait, és látogatni a béna lábakkal ágyba fekvő Pali bácsit. *Nem mondom, hogy ő feküdjön és én látogassam, de legalább ha annyi lábam lenne, hogy időnként én is elmenjek hozzá, megigyyunk egy pohár bort, beszélgessünk* – sóhajtozott beszélgetőtársam.

2014 októberében került sor az első látogatásomra Domi bácsinál. Úgy döntöttem: megpróbálom vele folytatni a hosszú beszélgetést. Kiderült: jól döntöttem, haláláig, 2018 márciusáig tartó rendszeres beszélgetések következtek. Ezek alapvetően abban különböztek az előzőtől, hogy kettőnk találkozásai voltak: nem volt jelen feleség, más családtag, nem kellett figyelembe venni mások jelenlétét, közbeszólásait, kapcsolatalakításban játszott szerepét. Pali bácsi esetében a megjelenésem, ottlétem mindig egy kissé ünnepélyesre sikeredett: a feleséggel, Vilma nénivel kellett előbb beszélgessek, majd tőle elköszönjek, hiszen Pali bácsi a szobában feküdt, és Vilma néni gondozta, tehát az állapotáról, a gondokról őt kellett már a konyhában kérdezni és őt kellett figyelmesen meghallgatni, valamint az általa felszolgált kávé, szendvics, sütemény tagolta – jobban mondva megszakította, terelte – a beszélgetéseket. Domi bácsi egyedül élt, csak ritkán történt meg, hogy egy-egy szomszéd volt nála, amikor megérkeztem, de az is azonnal felállt és távozott – tudható volt, hogy Domi bácsihoz jövök, ritkán jövök, nem naponta, olyasmiről beszélgetünk, ami engem foglalkoztat és nem biztos, hogy másokat is érdekel, vagy éppen nem is tartozik másokra, amit kérdezek, és akkor a cél az, hogy ketten, és ne mások jelenlétében beszélgessünk. Az unokaöccsének a nyáradszeredai családja volt az, aki Domi bácsinak gondját viselte, akivel napi kapcsolatban volt, de ők hétköznap ha meg is jelentek, hoztak-vittek valamit, igen rövid ideig maradtak. Éppen ezért kevésbé rituális, formalizált volt helyzet, amelyben a be-

szélgetések alakultak. Játék volt benne, természetesen: mikor megérkeztem és beköszöntem, és ő lehalkította, kikapcsolta a rádiót, tévét, amit hallgatott, nézett, és hangsúlyozta, hogy nem zavarom ebben a tevékenységében, mert éppen elszunynyadott mellettük. Meg az alkalmi kis ajándékok (csokoládé, péksütemény, déligyümölcs) átadásakor összezsapta a kezét, hogy *nahát, már megint feltarisnyálva jött hozzám, hát én ezt hogy tudom meghálálni*. Meg sűrűn emlegette, hogy ha majd nem autóval vagyok, akkor megkínál a saját borával, de hát egy évben egyszer történt meg csak ez, hogy tényleg koccintottunk – meg karácsony és húsvét előtt, persze, a kapcsolatot szimbolikusan erősítendő, már elő volt készítve számomra a műanyag flakonban az ajándékbor.

2014 októberében kezdődött tehát a jobbágyfalvi hosszú beszélgetésem második része. Azzal a szándékkal kerestem meg, hogy megpróbálok vele is folyamatos kapcsolatba maradván rendszeresen beszélgetni az életéről, a világról – arról, amit ő fontosnak tart, és arról, amit én tartok fontosnak, no meg ami alkalmilag még felmerül, ami bekerül a valóságfeltáró közös beszédfolyamba. Ehhez kértem a beleegyezését – szó szerint is, de még inkább az előzetes tudására és elképzeléseire építve: mit hallott rólam, aki tíz éve vagyok diákjaimmal nyaranta jelen a településen, akinek megjelent nyomtatásban a Pali bácsival folytatott beszélgetéseinek a könyve, amit forgatott, és ami alapján lehetnek elképzelései arról, hogy melyek a szándékaim, miért járom falujának utcáit, kopogok be idős emberekhez, így hozzá is. Szerencsém volt, nagy szerencsém. Domi bácsi várt már – vagyis nem engem személyesen várt, hanem az alkalmat, a lehetőséget, hogy valaki kérdezzen tőle, valakinek mesélve megformálja gondolatait, elmondja életének tanulságait, és igazolja magát: végigélte a 20. század második részét, édesapját a háborúban elvesztette, kiemelkedhetett volna falusi sorsából, de pályája derékba tört, visszavonultan élt, és véleményt fogalmazott mindarról, amit átélt – csak éppen nem volt beszélgetőtársa, akinek ezt kifejtse. Ezért jöhetett létre egy igen eredményes találkozás, alakulhatott ki egy valóságfeltáró hosszú beszélgetés: ő várta az alkalmat, és szerencséjének tartotta, hogy én megjelentem, kérdeztem, megismertem életét, és nagyra értékeltem mindazt, amit nekem nyújtani tudott. Várt, készült, vidám, nyitott és készséges volt, és ami a legfontosabb: teljes mértékben bízott abban, hogy csakis jó és hasznos lehet mindaz, ami a közös munkánk eredménye. Én is vártam az alkalmakat, és úgy gondolom, én is állandóan jeleztem, hogy mennyire jó az nekem, ha az idő mentén haladva, egy-két újabb hét elteltével, tovább szőjük beszélgetéseinket, egyre mélyebben rejtőző tartalmakat hozunk felszínre múltjának mélységes kútjából. Mit is tudott ő már rólam, mielőtt bekopogtattam volna hozzá? Sose kérdeztem, sose mondta. Mit gondolt arról, hogy mit is akarok tulajdonképpen? Egyetlen egyszer volt olyan helyzet, hogy említette: *az én életemről is írni fog, igaz?* És egyszer meg azt kérdezte: *aztán ez a készülék mindent felvesz, igaz?*, és néhányszor volt olyan gesztusa, hogy igazította, arrébb tette a bekapcsolt diktafont – de soha meg nem kérdezte, hogy pontosan mi is történik a rögzített beszélgetésekkel. Egyrészt sejtett, másrészt nem tartotta gondnak, bármi is az.

Első beszélgetésünk – lépésről-lépésre

Az első rögzített beszélgetés dátuma 2014. október 8., a felvétel száma 088. Évekkel az első találkozás előtt Fazakas Andrással, aki lakatosmester és vaskapuk készítésével foglalkozik, végigjártuk egy délután Jobbágyfalvát. Az ő célja az volt, hogy megmutassa az általa épített kapukat – az én célom pedig az, hogy közben beszéltessem, és az általa elmondottakból egyfajta, a vasból készült kapukra vonatkozó kapu-típológiát állítsak fel. Nem emlékeztem pontosan, hogy Domi bácsi szomszédságában kinél voltam (hogyan nála nem, az bizonyos volt számomra), tehát ezt az indítást tartottam alkalmasnak a beszélgetés megnyitására: rá hivatkoztam, hogy helyismeregetem, beágyazottságomat már első pillanatban bizonyítsam.

[Én vajon voltam itt magánál? Fazakas András magának nem rokona? Amelyik Mezei Öcsiéken túl lakik.] *Fazakas András? Igen, túl lakik. Lényegében a rokonságnak a széliben van, mert az édesanyja innen származott a szomszédból, a dédnagyapák voltak testvérek, vagy nem tudom mi.* [Akkor lehet, hogy a szomszédban voltam, mert egyszer engem a faluban körbe vitt, mert az érdekelt, hogy ő milyen kapukat csinált, vaskapukat.] *András? Igen, egy időben mind csinálta, ő csinálta nekem ezt a teraszt.* [Ebben is vas van.] *Tiszta vas, tiszta vasból van. Akkoriban mind nagyban ment ez a vasas munka. Vaskapuk, vas teraszok minden. '76-ban csináltam a házat, ezt olyan '78-'79-ben vagy '78-ban, mikor csinálhatta nekem, mert na, hogy legyen lefedve a terasz.*

Három lépésből, alig egy perc alatt megtörtént tehát az összekapcsolódás. Idegenként kopogtattam be, aki Pali bácsival beszélgetett, de most már itt ül, és ismerősének (rokonának) az ismerőse, a vaskapukkal mint a falut díszítő új tárgyakkal foglalkozott (Domi bácsinak, amint az a bevezetőben látható fényképről kiderül, fából készült régi kapuja volt, 1944-es háborús nyomokat is magán viselt). Kiderültek a beszélgetés továbbépítésének témái: volt egy olyan korszak, az ő életében kiemelkedő erőfeszítésének éve, amikor házat épített és a ház elé fedett teraszt állíttatott. Ez a terasz pedig be van futva szőlővel, és ebből adódik a következő kérdésem, témajavaslatom.

[S volt akkora szőlőtermés, hogy lehúzza a vasat?] *Akkora nem volt.* [Nem volt? De most elég sok van azért, most sok van, ott elől.] *Annyi van, mind amennyi van, de nem olyan sok, van benne olyan is, ami olyan korai érő, hogy már a végén járja. Aztán majd tessék megkóstolni ott bátran, megcsipdesni azt a gyéresebb gerezdeket, mer azok nagyon édesek, már túlértek egy kicsit, aztán... de kevés van belőle, csemegének tartottam, hogy akik itt járunk el mellette, ha gyermek, ha női személy, ha vendég, ha akárki, tudjon hozza nyúlni egy kicsit.*

A vendégfogadó házigazda jelenik meg ebben a kijelentésben – de én úgy gondoltam, hogy egy másik témával érdemesebb folytatni, hiszen az volt az eddigi ta-

pasztalatom – és Balogh Pállal való beszélgetéseink ebben megerősítettek – a falusi gazda identitásának nem a szőlő maga, hanem a szőlőből készített bor igen fontos része. Az erről való rövidebb-hosszabb eszmecsere mindig hálás és kapcsolattartás szempontjából eredményes terület – függetlenül attól, hogy valóban eljutunk kínáláshoz, a bor kóstolásához, vagy sem.

[A borászattal mi a helyzet? Készít bort még maga, vagy készített? Mert Pali bácsinak a bor volt az istene, a bor volt az első.] *Az volt, az volt. S ketten úgy nagyon, egymásnak a hullámhosszán voltunk abba a tekintetbe. Ahányszor idejött, mindig megkínáltam két-három pohárral, ha sokáig beszélgettünk négyel is megittunk, mikor hozza mentem ő is örökké. Valahogy olyan egy hullámon...* [Akkor magának kint Ortványban, a hegyen ott valahol, ott is volt szőlője?] *Az csak kollektív előtt volt, igen. Akkor olyan szőlőnk volt, hogy kiömlött az abroszra, nem itta be az abrosz, le lehetett hengeríteni, mint a higanyt. Olyan, szóval nemes szőlő, kitűnő volt a szőlő. Ezekből, ami bor lesz, szoktam mondani, Palinak is mondtam, hogy ezek csinált borok, azok termelt borok voltak. Csináljuk ezeket a borokat, ezeket tiltja is az egészségügy. Valamikor, mikor volt az a négy éves magyar világ, én akkor ugye, 10 éves koromban jöttem ide, s tizenháromig mentünk, tizennégyig s tudom, hogy annyira tiltották ezeket a direkt termő szőlőket, hogy tanácsolták, hogy vágják ki. Édesapám fejszével vágta ki az olyan szőlőfát, a Novát igen, főleg a Nováról van szó. S aztán fejszével vágta ki, s újra forgatta a földet, újraásta s nemes szőlőt ültetett aztán. Az volt a bor, ülhetett üvegben, kancsóban, hordóban, nem virágozott meg, nem savanyodott meg, s észébe se jutott senkinek, hogy cukrot kellene bele tenni, abba nem is kellett. Ezeknek kell, ezeknek egy része mesterségesen cukorral van feljavítva. Úgyhogy van nekem is, ha nem kocsival tetszik lenni, vagy motorral, akkor megkínálom belőle, hogy megízlelje.*

Kétségtelenül eredményes volt a beszélgetésünk első, mintegy öt perce, körvonalazódtak a távlatos beszélgetési témák: Balogh Pállal való borozásokkal folyamatossá tett kapcsolatuk, szőlőtermelés, apa emléke, saját gyerekkora. Meg a kínálás, az elfogadás gesztusa: úgy látja, hogy én is érdemes vagyok arra a közös rítusra, hogy együtt kóstoljuk/értékeljük, dicsérrjük a szorgos munkájának, szakértelmének borrá változott eredményét. Erre kellett nekem most már úgy reagálnom, hogy elmondjam, hogy mi is a szándékom, miért kerestem meg őt. Benne voltunk a beszélgetés sűrűjében: már átvette a szót és hosszabban beszélt. Arról beszélt, külön erre való felszólítás és kérdés nélkül, amit így, első találkozáskor fontosnak tartott. Úgy is mondhatnám: gyorsan számba vette, mi volt életének nyilvánosság előtt említhető, elszámolható része, mi az, amivel első találkozáskor egy még ismeretlen és feltételezhetően ez iránt is érdeklődő embernek büszkélkedhet: „villanyos” volt és nyugdíjas korában, munkájának és életének értelmesnek gondolt lezárásképpen, meg szeretne volna írni tapasztalatait, követni a Nyárádremitén látott „példát”.

[Motorral vagyok, de egy kicsit majd aztán. Majd meglátom, hogy mennyit tudunk beszélgetni, mert én ugye Pali bácsihoz is rendszeresen kijöttem, s most akkor megkeresem a kortársait is, hogy beszélgessünk.] *Igen-igen.* [Mert, hogy kortársa ki él? Mert '31-es csak maga?] *Csak egyedül én. 11-en születtünk fiúk a faluban. 11-en. S csak egyedül vagyok. Idáig voltunk ketten, s annyira fájlalom, hogy nem vagyok képes elindulni a templomba, mikor megyek is vasárnap, mert be kell nézzek a kapunk, s elfordulok mindenfelől üres házakat látok. Ott pedig bánatot látok, ott azt se tudom, merre nézzek, hogy mikor megyek. Nincs mit csinálni.* [De azt tudja, ugye, hogy magát mennyire irigyelte Pali bácsi?] *Nem tudom, mi nekünk, jól tudtunk beszélgetni.* [Mert azt mondta, ha bottal is, de maga tud járni, ha ő még egyszer bottal tudna járni, milyen jó lenne.] *Ezt beszélgettük ketten, szemtől-szembe. S én is miért, azért mert én valahogy szerettem ezt a magunk fajta népet, ezt a falusi népet, ezt a mezőgazdasági dolgokat. Dolgoztam persze s nyugdíjba jöttem '93-ban. '93-ban villamossági vállalatnál voltam ilyen taxaszedő s villany pénzeket én kasszáltam 26 faluban, itt a Nyárád mentén 24 évig. 24 évig, hogy egy egyes lónak a bőre a rúdra került volna hatszor, ha végig kellett volna járja azt, amit én itt jártam... Már bölcselkedjek, de szoktak úgy tenni tréfából, hogy hálát adok az Istennek, hogy szerencsésen befejeztem, ünnepélyesen kibúcsúztam, befejeztem a munkát, semmi nyom olyan hátul, amiért „gyere csak vissza, mert te vagy a hibás”, hanem ha elmegyek egy piacra vagy valahova közösségbe húzzák a ruhámat, hol jár, merre jár, mikor jön nálunk, miért nem jön nálunk. Többször jött nálunk, hát jöjjön el vagy egyszer nálunk is. Efeléssel szólítanak meg, nem azzal, hogy kikerüljenek, hogy fenyegetsenek, hogy valami. Az állam felé is elszámoltam, s a nép felé is 24 évig 26 faluban, van ilyen ember is, és olyan ember is, okosabb ember is, rövidebb felfogású ember is és mindenféle öreg is és fiatal is, gyermek is, mindenféle, de mindenkinek el kell kapni az ő hullámát, hogy megint azt emlegessem. Aztán így mindig jól befejeztem. Hál' Istennek, csak azt akarom mondani, hogy onnan, hogy leszereltem, nekem az volt a számításom, hogy ahol beszélgettem így, mondjuk magam fajta emberekkel, hogy ha eljövök nyugdíjba, nem megyek a kollektívbe s folytassam ott, normázzak, mert sok nyugdíjas ment, s csinálta. Az embernek már öreg korában a megfeszített munka igen súlyos, hanem inkább neki ülök, s fogalmazom, vázlatot készítek a visszaemlékezéseimről, erről-arról, s aztán utoljára, ha sikerül megírom én is valamit. Palinak is sokszor elmondtam, s valószínű nem tudom, hogy-hogy került a tanár úrral kapcsolatba, nem tudom, hogy annak a nyomán beszélgettek, s mondjuk jó beszédű volt, s magyarázta a dolgokat, s aztán úgy szándékoztam, hogy én is megírom, mert láttam egy öregot itt, Nyárádremetén, Hegyi Lajos bácsinak hívták, akinek a fia ott halt meg azon a bizonyos márciusi dolgokban. Bementem így oda, jártam a munkámat, az öreg egyedült volt, mert meghalt a felesége is, a leányai pedig tanárnők ott szerteszéj-*

jel. Teli volt az asztal papírral, kézírásos papírral, akkor is írt. Mondom neki, na, Lajos bácsi, írja a levelet a gyermekeknek biztosan, s vigye oda. Én nem levelet írok, azt mondja. Én írok ezt-azt, azt, amit egyszer valaki valahol elolvassa. Legyen, mit olvasson, azt mondja. Azt írom le, ami bennem van, azt mondja. Akkor is elhatároztam, hogy állj meg világ, mert az öregnek az elgondolását valamilyen formában nem felejttem el, hanem követni fogom. Aztán elmagyarázta, hogy miket írt le, s nem tudom mi. Ő volt az első gazda Nyárádretemén, aki egy tő szőlőt ültetett. Mert azt mondták, hogy Remetén nem terem meg a szőlő. De ültettem én ezer tövet, lecacagtak, kikacagtak, azt mondja, hogy én mit csinállok, s most adok, használják, s azoknak az utódai. Így csinált az ujjával, akik engem kikacagtak s lecacagtak azok használják, s én iszom ezt a nyárádi vizet. Ott, a Nyárád mellett lakott.

Ideje volt az ő ilyenforma bemutatkozása után, hogy következzenek a kérdéseim. Először is az életrajzi adatait kellett megtudakolni: a szüleiről, birtokukról érdeklődtem. Az édesapáról beszélt többet, akit 1944-ben, 8 éves korában elveszített.

[Na, akkor visszatérve. '31-be született, s a szülei, ők mivel foglalkoztak?] *Földműveléssel foglalkoztak. [Mennyi föld volt?] Hát, volt olyan 8-9 hektár, ilyesmi volt szántóterület. S akkor volt 3 párcella, kicsi párcella szőlő, volt vagy 5 és fél hold erdő. Úgyhogy jó kicsi hely, parasztgazdaság volt. Egy állatfoggattal meg tudtak dolgozni, a család elég erős volt ahhoz. Tavaszon váltig két fogattal dolgozott édesapám a kisebb állatokat is tanított be, s még azokat is felhasználta, úgyhogy. [Valamilyen iskolája volt az édesapjának?] Édesapámnak valamennyi elemi iskolája volt csak. Nem ment el gimnáziumba, közönséges paraszt ember volt, de szép írása volt, jó írása. [Hogy hívták őt?] Péternek hívták. Sztrátya Péter. Volt itt egy öreg pap, Pálffy János, 40 esztendeig. Az akkor jött ide, mikor még az édesapám fogóságban volt az első háború alkalmával. Ahogy hazajött azután nősült meg, s nem tudom mi, s aztán nagy barátságba s bizalmas viszonyban voltak. Úgyhogy lényegében elismert ember volt. [Tehát az egyházban is volt neki funkciója?] Tanácsos volt. Többször a pap felkérte s javasolta, hogy a gondnokságot vállalja el. Édesapám nem szerette azt az előjárói, nem tudom, maga a hordozásokat, nem tudom mit. Egyszerűen, de elvégezte a dolgát, annyira becsülettel voltak egymással szemben. 1931. márciusban, mikor én születtem, akkor adta el a báró 100 hold erdőt, az andrásfaliban, az idevaló gazdák vették meg. Pálffy János vett 20 holdat, a pap, édesapám 5 holdat. Váltig minden gazda 5 holdat, talán kettő vett 10-et. Mert holddal mérték akkor. 10 hold fennmaradt, nem került gazdája, s aztán azt mondta Pálffy János, hogy ha nem veszi meg senki, megveszem én azt is, legyen 30 hold akkor az övé, de 30 holdnál kezdődött akkor, abban az időkből az erdőnek az adója. Ezt az édesanyám elbeszéléséből mondom. Az adója, s hogy*

ne legyen adó alá esve ezt az utóbbi 10 holdat, amit vásárolt, édesapámra íratta, a bárótól telekkönyvileg egyenesen édesapámra. Itt van nálam a dokumentum, itt a televízió aljába a polcon. Telekkönyvileg édesapámnak 15 hold szerepelt, nem fizetett adót az egyik se, nem a másik se, akkor is voltak ezek a dolgok, fennálltak. Tehát annyira bizalmas volt, hogy telekkönyvileg íratta rá, de édesapám nem használta soha, mert, ahogy a háború jött édesapám meghalt. Itt a kapu előtt lőttek meg kilenc embert, egy golyó által halt meg, s következett a hagyatéki tárgyalás. Pálffy ezt tudta, hogy lesz hagyatéki tárgyalás, Szeredában akkor volt törvénység, közjegyzőség s minden, és ott a fő ügyvéd, Szabó Bélának hívták, olyan vele egykorú, diáktársak vagy kik lehettek ők együtt annak idején. Azzal összedolgoztak és visszairatta magára azt a 10 holdat, azért, mert jött a hagyatéki tárgyalás, és ne tárgyalják ránk, gyermekekre, hanem tegyék vissza rá, hogy tévedésből volt ide telekkönyvelve, az is megvan nálam, a döntésnek a másodpéldánya, mert volt küldve. Édesanyám s a nagyobbik testvérem, aki már 21 éven felül volt, azok le voltak hívatva törvényszékre, ott adtak egy deklarációt, nyilatkozatot, hogy ez a terület soha nem volt a miénk, mindig a Pálffyé volt és ő is használta, s nem is tartunk hozzá semmi jusst, hanem az övé s mi nem tartjuk magunkénak, tehát ezt a területet. [Tehát akkor édesanyja idevalósi volt?] Igen, idevalósi volt, innen az utcából származott, ebből a kicsi utcából, úgyhogy 200 méterről valahonnan, innen. [Mi volt a neve az édesanyjának?] Demján Mária néven született. Demján Mária, s nagyon sokan emlegetik, emlegették már az idősebbek, akik ismerték az ő édesapját is. Kimondottan helyi stabil népek voltak, falunak az oszlopai voltak ezek a régi emberek, a falunak az oszlopai voltak, akitől tanácsot is lehetett kérni, segísre is elhívhatták. Ha megszorult valaki, segíts rajtam, mert azt mondta édesapád. Valakinek baja van, adom mindenemet s megyek én is, így csinált, hogy megyek én is, hogy segítsek. [S akkor, ha neki baja volt, akkor segítettek?] Segítettek, segítettek. Segítettek, nagy volt a rokonság is, mert itthon volt a nép. Itthon volt a nép, úgyhogy nagy családok voltak. Például mi 7-en születtünk, s 5-en megnőttünk. A szomszédban 7-en nőttek meg, ha jól emlékszel 13-an születtek, azt mondták. Akkor itt szemben szomszéd volt, ugyancsak vele egyidős bácsi, csak ő korábban nősült, ő még a háború előtt, s úgy ment a háborúba, 9 gyermek volt, s annak egy testvére volt kint a nagy úton, ugyancsak 9 gyermek. Fazakas Gyuri s Fazakas Ferenc. Fazakas Gyuri annak a Fazakas Endrének a, ha tetszett hallani róla, a nyáron temettünk el, hazajött Németországból s onnan került Ausztráliából haza, elmenekült a háborúkor. Diáktársak voltunk a Katolikus Gimnáziumban, Vársárhelyen, ahol most az Unirii iskola székel, az volt a Katolikus Gimnázium.

A szülei bemutatása után tehát ő tért ki a tanulmányai helyszínének említésére, erre haraptam itt rá, ezt a témát folytattam kérdéseimmel. Mivel elmulasztottam a család bemutatását tovább firtatni, a beszélgetés végén kénytelen voltam visszatér-

ni erre. A válaszból körvonalazódott, hogy szívesen beszél, és van amit mondania a marosvásárhelyi katolikus gimnáziumban töltött, számára igen fontos és őt egész életére alapvetően meghatározó évekről.

[Tehát akkor maga Boros tanítónál kezdte Pali bácsival egy osztályban?] *Nem, mert Boros tanító unitárius tanító volt, én meg a katolikusban jártam. Mert akkor a templommal szemben volt, s majdnem a másik is. Úgyhogy Pali oda járt, s én ide. Három iskola volt akkor a faluba, román iskola is volt addig, 1940-ig. Úgyhogy az első osztályt én is a román iskolában jártam, mert édesapám Kolozsvárra volt a hadbíróóság elé azért, hogy nem akart oda íratni, hanem ide a katolikus iskolába, s oda volt víve, s aztán mégis oda kellett írasson, s az elsőt ott jártam a román iskolában. Aztán másodikban átíratott ide, s akkor jöttek ide ezek a bécsi döntések, nem tudom mi. Aztán itt maradtam, a katolikus egyházé volt az egyik, s a másik az unitárius, egyházi iskolák voltak, de nem csak hittant tanítottak, hanem tudományos dolgokat. Még, akik ezekben az iskolákban Boros tanítónak, Kis Jóskának a keze alá jártak, azok még mind, aki él, tud köszönni egymásnak, minden, de most nagyon sok esetben nem is tudnak köszönni. [Akkor elvégezte a négy osztályt, s akkor elment. Hányban ment el Vásárhelyre?] 1942. szeptember 13-án rukkoltam be. Internátusban laktam, 5 évig jártam ott. [Öt évet. Öt polgári, vagyis felső osztályt járt, gimnáziumot?] Gimnáziumot, ez II. Rákóczi Ferenc Római Katolikus Gimnázium, akkor volt a Református Kollégium és volt a Polgári Iskola, most a Petru Maior. Aztán a kereskedelmi és a tanítóképző volt ott a Papiuban. Ezek voltak ott azok az iskolák abban a negyedben. [S akkor 5 év után miért hagyta abba?] 5 év, '48-ban jött az a reform, államosították az iskolát, megszüntették. Nem tudtam róla, s nem tudom mi, s felvételik voltak, arról kimaradtam, s nem mentem, aztán így itthon maradtam, mert kellett dolgozni, s a földek nagyon meg voltak terhelve. Beszolgáltatással, s mindennel dolgozni, mindamellet, hogy én voltam a legkisebb, de én is úgy kapáltam, mint a többi. [S akkor volt ilyen diplomája, hogy az öt osztályt elvégezte, vagy a négy osztályról volt diplomája?] Az öt osztályról bizonyítványom van. Könnyű helyt van, meg tudom mutatni. Elmentem, hogy hallatszott, nem is tudom miféle hírek voltak akkor, már '48-ban, elmentem, hogy vegyem ki a bizonyítványomat, igen mikor megtudtam azt, hogy felszámoltak az iskolát, s leányiskola lett helyette, elmentem, s kiadta a bizonyítványt a leánygimnáziumnak az igazgatója, s meghagyta, hogy ezt a kezdeből ne add ki, akárhova mész, mert többet nem adunk, csak ezt az egy példányban. Aztán ezt nem mertem kiadni, s akkor itt maradt a kezemben, s azzal, annyival maradtam az ötödik osztályról. Aztán az első két évről, amit abban a négy éves magyar világban jártam, '42 s '43-ban kezdődő éveken, arról adtak ki olyan évkönyveket, ahol benne van az egész iskolának a teljes adata s teljes névsora a diákoknak, a tanároknak, mindenkinek, az év végi osztályzata mind-*

egyiknek, minden diáknak. Az enyém is ott van a névsorban, első, második A-ba jártam két évben, úgy hogy, nem tudom, nem biztos, hogy tetszik ismerni, Boros Zénó, a banknak az igazgatója, a mezőgazdasági bank igazgatója, vele osztálytársak voltunk harmadik osztályban. Van egy Mucska Gábor, aki olyan vegyész mérnök volt, hogy több ilyen vegyi kombinátunk a létrehozásában nagy főnök volt, s azzal is a két első osztályban osztálytárs voltam. Akkor Ábel János, ilyen elektronikai mérnök, akkor aztán a háborúkor kimaradtam egy évet az édesapám halála s a háború miatt, s visszacúsztam az utánam jövő osztályba, mint, aki megbukott, de ilyenek voltunk többen. Így lettem osztálytárs azzal a Szélyes Sándorral, a mikházival, aki az a zenész volt, hogy így nevezzem, aztán a többi hasonlókkal is. Kardos János Dicsőben gyermekorvos volt, Kis Tibor Szentgyörgyön földrajztanár, s aztán Tóth Menyhért, ott lakik az Aleean,³² idevaló jegyzőnek a fia, azzal voltam padtárs, az ilyen vasúti milicista, kapitány volt. Aztán így valahogy nem tudtam megegyezni.

Otthoni gazdálkodás, katonaság, majd kollektív gazdaság, majd fogyasztási szövetkezetnél pénztárosság, majd villanyfogyasztás leolvasó és díjbeszedő, azaz *villanyos*: ezek életének fontos állomásai. Ekkor körvonalazódik, hogy a továbbiakban többek között az lesz a dolgom, hogy mindegyikről részletesebben ki kell kérdezni őt. De egyelőre az ő beszámolójának a folytatására kell serkentsem. Következik a katonaság, a kollektív, meg a pénztárossága: újabb három fontos téma.

[De utána valamilyen más iskolát, mesterséget, szakmát nem tanult az öt osztály után?] *Nem tanultam semmit, itthon maradtam, s itthon dolgoztam. Aztán rá két évre, vagy mennyire a testvéremet elvitték katonának, '50-ben berukkolt munkaszolgálatra 3 évre. Itthon kellett dolgozni, édesapánk nem volt, özvegyasszony volt édesanyánk. Még volt itthon egy testvérem, s azzal dolgoztunk nélkül, amit dolgoztunk, azt oda adtuk az államnak. Aztán, mikor leszereltem elvittek engem is, '51-ben besoroltak, de valamelyik éjjel is nem tudtam aludni, s úgy végig gondolkozok sokszor, hogy a buta fejemmel szinte ellőttem a dolgot, nem adtam be, csak a négy elemi iskolát, mikor soroztak be. Még íráspróbára tettek és számolás próbára külön, volt itt egy Balogh Artúr, barát volt az is s járt, Palival jártak talán kettőt ott, Keresztúron Unitárius Gimnáziumban, s az is csak a négy elemi adta, s kettőnket külön vittek, s külön csináltattak olvasási próbát, hogy mennyire vagyunk felkészülve. Így betettek fegyver alá, mert másképpen elvittek volna munkaszolgálatra, aztán mikor berukkoltam, akkor kinyilvánítottam, megmondtam, az öt gimnáziumot, s minden. Aztán tisztességes iskolába tettek. Hát egy évre nagyon szigorú helyen voltam, s akkor elhelyeztek, s utána előléptettek tizedesnek, azután szakaszvezető és a papír után, a doszárom*

---

32 Marosvásárhelyi negyed: Aleea Carpati- Kárpátok sétány.

után beállítottak az irodába, titkos iratok irodájába dolgoztam 2 évet majdnem. [S ez melyik városban, merre fele volt?] Pitești mellett van egy úgynevezett község, egy olyan külváros, mint itt Szentgyörgy. Ott van egy olyan Unitate, oda voltam helyezve. Ott töltöttem el 3 évet, azután hazajöttem, megint itthon gazdálkodtunk, nyűgölődtünk, aztán bekényszerítettek kollektívbe. [’61-ben, vagy ’62-ben?] ’62-ben. ’61-ben létesítették meg. Én 1962. január 15-én álltam be. Nem akartam beállni, pedig jöttek rám, hogy állj be, hogy küldjünk el könyvelő iskolába. Kilyén Lajos bácsinak az idejében, ő volt a néptanácselnök, s Gálfalvi volt a titkár. S Kilyén Lajos nem ismert engem, mondta az embereknek, hogy-hogy nem ismerem én azt az embert, akiről szó van, mert javasoltak, hogy engem hívjanak és küldjenek el könyvelőségre. Hogy nem ismerem, pedig itt van a községben, aztán megismert. Ő rendezett be lényegében a villamosokhoz ilyen másik munkára. [Végül is akkor nem ment el könyvelő iskolába, hanem kezdett dolgozni a kollektívbe?] Elkezdtém dolgozni a kollektívben. [S mi volt a funkciója a kollektívben, mit dolgozott?] Hát, aztán ahogy beindult a gazdaság, akkor behívtak, mert az, aki a megyétől volt a szentmártoni ilyen felügyelő. [Mind Terát emlegette Pali bácsi, az, aki volt itt s járkált, aktivista.] Igen, azok a városiak voltak, onnan jöttek, de ez pedig innen származott. Akkor ez javasolt a főkönyvelőnek, hogy hívasd fel azt a Sztrátya Domit, még hasznát veheted, azt mondja, mert járt itt nálam adót hajtani, s látta, hogy az adó nyugták s minden doszárba vannak fűzve, s kimutatást készített róla, s nem tudom mi. Aztán behívott, s az irodánál dolgoztam, ott is 5 évig. 4 évig ilyen kisebb rendű könyvelő, munkavédeéseket könyveltem. Tehát az 5. évben pedig ilyen merceológ volt a címe a funkciónak. Merceológ, ilyen kereskedelmi áruszakértő. Én adtam át a sok vagon gabonát a bázáknak. [Kocsis Gyula volt az elnök. S akkor fel kellett járni Szentmártonba?] Feljártam Szentmártonba persze, kerékpárral jártam oda, a székhelyre. [Mikor lett kerékpárja? Én láttam egy ilyen papírt, bent voltam a néptanácsnak az archívumában, hogy Fazakas János az első elnök, az ’50-es évek elején volt egy Fazakas János Nyárádtőről, honnan jött fel?] Volt-volt valahonnan. [S aztán kért hivatalosan egy biciklit, s visszaírtak neki, hogy hát biciklit nem tudunk adni, majd a jövő évben. Olyan ritka volt a bicikli az elején.] Olyan volt, persze. Hát akkor nem volt biciklijé majdnem senkinek. Hanem aztán csak később szaporodtak a biciklik s aztán ötven, mi a csoda, nem ötven, hanem ’62-ben, amikor én gyalog jártam fel, de híre volt, mert propagandából hírt csináltak, hogy romlik el a pénz, s ez-az, s hogy költse a nép a pénzt, de szorította mindenki a pénzét. Annyi pénzünk volt, hogy vettem vele egy biciklit, hogy ne-hogy elveszen a pénz, s azzal kezdtem járni, 800 lejünk volt. Fennmaradt 25 lej, amivel én zárat vettem egy régi háznak az ajtójára, mert el volt a zár romolva. Ennyi pénzünk volt. Úgy mentünk neki a kollektívnek. Teljesen levetkezve mindentől. [S akkor a kollektívben volt 5 évig könyvelésben, s utána?] Utána aztán átmentem a fogyasztási szövetkezethez, pénztárnok-

nak. [A fogyasztási szövetkezet, az ott Török Károly, volt alpolgármester Török Tibinek az apja volt. Tibi bácsival sokat beszélgettem annak idején, Isten nyugtassa.] Ott az iroda, Szentmártonban az üzletnek a hátsó felében volt. Az odavaló unitárius papné volt a főkönyvelő. [Nyitrai volt akkor, vagy ki volt itt akkor unitárius pap?] Simó Attila, aztán az ő felesége volt a főkönyvelő, Szabó Gyula volt az elnök. Aztán Szabó Gyula nem jött ide hozzánk pénztárnoknak, mert a pénztárnok előbb lépett árubeszerzői posztra, ott nagyobb volt a fizetés, s mozgékonyabb is volt. Dehogynem csak szakadjak el a kollektívától kicsi fizetéssel, 700 lej, vagy mennyi volt a fizetés. Aztán két évig voltam, s elcsatoltak Szeredához. Összefuzionálták a szövetkezetet, s akkor lecsökkentett fél normára a posztomat, már egy év után, akkor kollektor pénztárnok voltam. Az üzletekből szedtem össze a pénzt, bodegákból, üzletekből, cukrászdákból, műhelyekből, s vittem el a központi kasszába másfél évig azért, hogy ne szakadjak ki. [De ezt milyen rendszerességgel, mert ugye most naponta viszik el a pénzt, de akkor nem vitték volt el naponta. Nem naponta kellett járni körbe.] Naponta, naponta azért a fél normáért, 400 lejért szedtük össze. [A faluban naponta este mindig végig kellett menni záráskor?] Igen, hogy szedjem össze. S az a pénz nálam hált azon éjjel. Akkor 70-80000 lej nagy pénz volt. [Hát a 100-as volt a legnagyobb akkor. S akkor volt jó nagy acélkasszája itt?] Semmi-semmi. A táskámban volt számtalanszor. Mondom, még a zár is régi volt az ajtón, nem volt használható. Vasárnap mentem a templomba, a szombati pénz itthon volt a zártlan ajtó mellett. A táskám ott volt az ágy végén, belegyúrtam egy rossz szótárat, hogy legyen púpos a táska, s a kályha alatt volt egy kicsi szőnyeg a macskának, s bennhagytam a macskát, hogy aludjék rajta, betettem a szőnyeg alá a pénzt. S aztán, már, hogy legyen biztonság, amíg kassa volt, a főnökség javasolta, a szeredai főnökség, hogy hozzuk le ide hozzám, a házba a kasszát, hogy zárjuk be a pénzt. Mondom, ide hiába hozzuk, mert valaki rám ront egy éjjel, s jól nyakon üt, s ki kell nyissam neki, s akkor mit csináltunk?! Mondom, tegyük be a szövetkezetbe, ott őr van mellette, más zárja be... ott az őr, ott én, már három emberen lesz a baj, oda kell tenni, s legyen közös. Aztán odatettük, s oda zártam a pénzt. Aztán a villamosági vállalat akkoriban volt jól beindulva, itt a szovétai központ.

Így érkeztünk vissza ebben az első beszélgetésben a már eddig említett témához, amiről egy előző momentumban eltereltem a figyelmét: hogyan lett belőle „vilányos”. Milyen falvakban járt, mi az, amit első nekifutásra kiemel, említ a több évtizednyi tevékenységből, amin mint nyomon el lehet majd indulni. Hallgatva ezt percek múlva jöttem csak rá, hogy újra vissza kell térni a családi élet kérdéseire, hiszen ezek homályban maradtak számomra.

[A villanyt, azt a kollektivizálás idején, '62-'63-ban vezették, hamarabb nem volt villany.] *Ha jól tudom, a dátum megvan bent az asztalon, mert én von-*

tam le a falu népétől, a munkadíjból azt a pénzt, amit be kellett fizessenek, azt a bizonyos 400 lejt előre, a másik 4-et pedig év végén kellett befizetni a vezetékre, s megvan nálam az aláírás, szóval a névsor, hogy kitől mennyit kellett levonjak, s akkor direkt a könyvelésen dolgoztam. Csak azt akarom mondani, hogy mikor ezt a kollektor pénztárnokságot jártam, telefonálták Szovátáról a néptanácshoz, hogy aki itt inkasszálta a pénzeket, sikkasztott, s utolérték, s bíróságra tették, s ki kellett tegyék, aztán tömlőcbe is ment, persze. Kérték innen az ajánlatot, hogy javasoljanak egy embert íncasatornak. A területnek a közepe tája, ez a mi községünk, mert fel Vármezőig jártam Remete–Vármezőig, magyarul Selyéig, ott a völgyet le Rigmány felé Havadtőig. [S Ákosfalváig?] Nem. [Az más volt. Tehát Gálfalvától más volt?] S Szeredába is más volt, az már Vásárhelyhez tartozó volt. Aztán Kilyén Laji javasolt engem, még nem is igen akartam elfogadni, mert iszonyultam attól, hogy kérjem a néptől a pénzt, mert tudtam, hogy nehéz a népnek. Még a papné, a szövetkezet főkönyvelője, akivel jó viszonyban is voltam, azt mondta, hogy Domi bácsi ez [a villanyáram] egy elfogyasztott valami, annak az árát kéri, mint az üzletben. Tessék itt van egy pakk cigaretta, ki kell fizetni, vagy itt a kenyér, ki kell fizetni. Ez más, nem adó, mert az adószedőt magát az embert is gyűlöltem, ha nem volt hibás, akkor is. Aztán csütörtöki napon hívatott be, Kilyén Lajos, az elnök. Azt mondta, hogy ne, itt van egy ilyen hely, s jelentkeznek többen, de nézd meg, azt mondja, hátha megfelel neked. Gondolkoztam, s mondom, majd esetleg hétfőn felmegyek, s megérdeklődöm Szovátán. Jó, azt mondja, hétfőn menj fel, de én addig is beszéllek velük telefonon, ezt a szavakat mondta az elnök. Pedig nem voltam barát vele. Hétfőn fel is mentem, s mikor bementem, na honnan jött, mi járatban van, kérdezik, s mondom honnan jöttem, s mi járatban. Hárman voltak az irodában, mind a hárman felálltak, s átadták a széket, hogy üljek le. Hát gondolom, Kilyén Lajinak a beszélgetése, itt van az eredménye. [Ez évszám szerint melyik évben volt?] '69-ben. '69. június 15-én álltam munkába, félévkor. [De közben kollektívben megmaradt a család. Mert ezt nem kérdeztem, hogy házasodni mikor házasodott?] Én nem voltam megházasodva. Nem voltam, mert olyan anyagi nehézségek voltak, s kisebb lakásunk. Lényegében úgy le voltunk vetkeztetve, hogy hova, merre, mit csináljak. Ott valami alap kell legyen ahhoz, hogy. Azt mondták, hogy vagy a pártba vagy a tömlőcbe, de valamelyikbe betesznek, ha nem akarok a pártba beállni. Mondom be, ha be tudnak, de nem biztos. Mindenholnan úgy kivontam magam, kivástam abból a generációból, hogy mindenből úgy ki maradtam. Így a barátok megmaradtak, de már nem volt kedvem ahhoz, hogy most nem tudom mit csináljak. [Akkor én magát hiába kérdem, hogy hogy udvarolt, hogy szórakozott, milyen bálók voltak, hogy múltattak legénykorukban. Erről akkor maga nem tud beszélni.] Erről nem tudok nagy dolgot mondani, mert visszavonultan éltem. Azért ezekkel a barátokkal, mint Palival s a szomszédban is volt velünk egykorú, ebben az utcában Balogh Artúr, ezekkel tartot-

tam a kapcsolatot. [Fotballozni sem fotballozott?] Nem. [Színjátszani, nem volt ilyen a többiekkel?] Egyetlen egyszer vettem benne részt, egyetlen egyszer. Valahogy nagyon visszataszítóan hatott rám, ez a kommunizmus szelleme. Teljesen kiraboltnak éreztem magamat és a népet is. Lelkileg, szellemileg, anyagilag, mindenféleképpen. Úgyhogy mindig vártuk a szebb jövőt, a vége felé, mikor már az idő is telt, s minden, beszélgettünk már a nyugdíjról, ezt-azt. S arra vágytam örökké, hogy a 2000-et érném meg, mert az én rövid felfogásom szerint is szoktam mondani, hogy addig valami változás kell legyen. Aztán gondoltam arra is, hogy valahol elégtételt kellene kapjon az ember. Aztán meg is jött a változás.

Ami az utolsó bekezdésben olvasható: egy olyan átfogó értékelése a kornak, amelyben élt, amire Domi bácsi újra és újra visszatér az ezutáni beszélgetésekor. Ezek voltak azok a pillanatok, percek, amikor az őt alapvetően jellemző derűje megkeseredett, és szembesült azzal, hogy képességei szerint sokkal értelmesebb, eredményesebb, elégtételeket nyújtó élete is lehetett volna, de a kor, amelyben élt, ezt megtagadta tőle. Maradt számára az, hogy ami végül is megadatott neki, a „villanyosság”-ot úgy fogta fel, mint egy igen változatos, teljes életet nyújtó, elégtételeket szolgáltató mesterséget, elfoglaltságot és életformát.

[Maga '69-ben beállt, meddig, '89, '95-ig?] '93-ig dolgoztam. ['93-ban akkor már nyugdíj?] Nyugdíjba jöttem. Itt van, a pálcámra fel van róva. Vettek nekem egy pálcát s vettek egy pipát. Sétapálcát, hogy a nyugdíjasnak ez a szerszáma, üljön ki a padra. Ezt akkor vették s vettek egy rend ruhát, kabátból le a zokniig, mindent. Rend ruhát ajándékba. Aztán rendeztek egy nagy kibúcsúztatót. [A központ akkor Szovátán volt végig?] Szovátán, a vásárhelyi villamossági vállalatnak egy szekciója. Szovátán is, Régenben is, Segesváron is, Ludason is, ezek mind egy vállalathoz tartoztak. [S akkor magának volt, Vármezőt mondta...] Vármező fel Jobbágyfalváig, Vadadig. [...s akkor Vadadig a hátsó fele.] Rigmánig meg Havadtóig. Aztán Magyarorságon a hosszú völgy, ott felfele a Beke családig. [S hogy járta ezeket?] Kerékpárral nyáron, aztán mentem busszal is, mikor úgy volt, s kicsi vonattal felfele télen. De annyit kerékpároztam, egyszer kiszámoltam, kollektívából is, onnan nem lehetett semmit gyűjteni, hát a házunk gyenge volt, régi volt, ezt már csak én kell újra csináljam, kellett a pénzt fogni, spórolni. Kerékpároztam mindig, hogy ne költssem el a pénzt az útra, se sehova. Hanem gyűjtöttem, hogy tudjak házat építeni. Aztán kiszámoltam egyik esztendőben, hogy körülbelül 3600 km-et kerékpároztam abban az esztendőben, leszámítva a vasutat. Mikor mentem Szovátára elszámolni, mindig vonattal mentem. Állandóan az úton voltam, szerencsére azért olyan biztonság volt, nem kellett félni nagyon, habár, figyelmes voltam örökké, hogy nehogy támadás érjen vagy valami. Az elővigyázatosságért, pénzzel jár az ember. Sok faluban sokféle nép. Van ilyen is, olyan is. Volt eset, hogy Gegesben sötétedtem

el, hogy végezzem el a munkát, hogy ne kelljen még egy nap menjek oda, ott sötétedett be, s még hazajönni át a hegyen, erdő között kerékpárral, máskor gyalog. Máskor Vármezőben voltam fél tíz órákor, nyár volt, alkonyodott be komplett, s hogy végezzem el, s még haza jöttem onnan kerékpárral, máskor Kendőben át a hegyen gyalog a mezőn. Melyik nap jutott eszembe, hogy akkor tilos volt a borjúvágás, de kaptam 1 kiló borjú húst, Kendőben. Jöttem ki a hegyen, sötétben Márkodon át Búzaházáig, ott volt a kerékpárom. A borjúhúst kivettem a tarisznyából, a táskából s lógattam, hogy ha valami megtámad dobjam oda neki, hogy tudja elfutni addig. Ilyen munkakörülmények között, de mégis mentem, s csináltam. Máskor jöttem ki egy-egy faluból, jöttem a falunak a vége fele, s sötétedett be. Maga még haza megy? Még jó durva emberek is megkérdezték. Dehogy megyek, mondom, itt a falu végén alszom Kacsó Béni bácsinál, máskor Suba Endre bácsinál. Közbe húztam ki a csíkot a faluból. Vettem félre az érdeklődőket, mert nem azért kérdezték, tudom, hogy jöjjön hozzánk s aludjék nálunk, hanem. Sohasem lehet tudni, hogy mi van.

Igen, ezek a beszámolók már mutatták: ezeket a „munkafeltételeket” részletesen ki kell kérdezni, hiszen az állandó járkálás miatt igen nagy lehet a terepismere- te, emberismerete. De az első beszélgetésben azért csak tisztázni kell a családi helyzetét, hát visszatértem erre. Ő meg visszatért arra, ami számára a legfontosabb: a villanyossága.

[Ezek szerint családja, gyereke nincs?] Nincs, nem volt. [S akkor ha egyedül volt, közbe a kollektívbe nem dolgozott amíg ilyen állami volt. Akkor a kert helyiség hogy volt?] Nekem nem volt kert helyiség, mert kenyeret sem adtak. Még a boltban sem adtak kenyeret. Mindent meg kellett vennem. Olyan is volt, amikor még a pénzért sem akartak adni. Egy kenyeret egy héten kiutaltak, egy 7,20-as kenyeret. A kollektívben sütötték s adták a népnek pénzért, s nekem nem adtak, pedig az én birtokomat is használták. Másfelé, ahol jártam, azt mondták, magának otthon kell kapni, nem itt, de azért Remetén s máskor Magyaróson a pékségekben, itt-ott szereztem kenyeret, így ment a dolog. Nagyon kálváriás, strapás volt, úgyhogy jó kedvet nem volt mi tápláljon az emberben. [Akkor mi volt magának a pihenés, a szórakozás? Kellett járni a hétközben, szombaton is kellett?] Szombaton is. Nem volt szabad egyáltalán. Vasárnap aztán hűsége- sen mentem öröké a templomba, és akivel lehetett azzal mindig barátkoztam. Minden faluban annyit beszélgettem, a nép nem félt tőlem. Így megtetszett ismer- ni, óvatosan megkezdett ismerni. Óvatosan jártam az elején, s mind meg- kezdett ismerni, s nem féltek. Úgy politizáltunk, beszélgettünk. Mindennel napirenden voltam. Például jártam '89 novemberében, mikor, s ott lehet, tetszik ismerni Majláth Karcsi volt, aki most a polgármestere, s jártam ott és a felesége is tanárnő, kendei születésű, Lacinak, a szeredai polgármes-

ternek az osztálytársa volt. Laci pedig az én testvéremnek a fia, a leány testvéremnek. Aztán úgy ismeretséget s barátságot váltottunk, beszélgetünk és politizáltunk. Hát a tanárnővel különösen. S mondtam, hogy mire én még egyszer jövök addig itt változás lesz, s a változás meglelt decemberben, ott voltam novemberben, s már meglelt decemberre. Én mentem megint februárban. Meglátott a tanárnő az utcán, de messze volt még, jó messze s rikoltott, kiáltott, álljon meg, honnan tudta, hogy változás lesz, mire még egyszer jön. Mondom, megmondom, ha közelebb tetszik jönni. Mondom, a jó számár megérzi, hogy mikor jön az eső. S kezdtem bogni ott, s aztán megsupportatott a tanárnő. Kacagta a mérnök úr, hogy beszélgetünk. Aztán így tisztában voltam én a dolgokkal.

Ennyi volt nagyjából az ismerkedést megvalósító első, kerekké váló beszélgetés. De voltak még kiegészítő kérdéseim: az első beszélgetés esetében még a falurész közösségi terére, közös szórakozásra kérdeztem rá. És nem hiába: először szembesülhettem azzal, hogy kevésbé egy gazdálkodó, villamos vállalati munkás az, akivel beszélgetek, hanem inkább magának kérdéseket megfogalmazó, számoló-író értelmiségi. Az őket érő állami beavatkozás, igazságtalan adóztatás bizonyítására összezsedi a család papírjait, „számvetést” készít, és amikor életének egyik legsötétebb pillanatában a Szekuritáté „kézbe veszi”, megfélemlíti, akkor rádöbben egyéni sérülékenységére. Ha addig voltak is kritikus megnyilvánulásai, ezután elhallgat, legfeljebb finom humorral próbálja álláspontját érzékeltetni.

[Akkor volt ez az utca s a másik, s mikor fiatalok voltak, például oda, ahol most a szobor van, oda kiültek, beszélgettek, volt ilyen, hogy a fiatalok... Mert az öregek, azok igen.] *Igen. Jöttünk mentünk. Sétáltunk is az úton össze-vissza így vasárnaponként. S vagy az egyikünkhöz, vagy a másikunkhoz be-be mentünk, megittunk egy-egy pohár bort. Olyan is volt, hogy még énekelgettünk is. [Tehát Pali bácsihoz, oda Baloghékhoz is pont úgy bementek, s ők is jöttek ide?] Igen, ott Balogh Artúrékhoz is. Mikor besoroztak ott volt a búcsúztatónk. Mikor rukkoltunk volna be katonának, akkor mind egyiknél szerre, ki mikor rukkolt. Utolsó este volt a vacsora, a akkor kísértük ki egymást az állomásra, vonattal mentünk. Így aztán elszéledtünk. Aztán 3 évig voltam katona. Az első évben tisztos iskolába voltam, s augusztus 23-án, Bukarestben voltam a felvonuláson, társaságban, s aztán ott délután, akkor volt az első szabad kimenő. Addig nem voltam egy év alatt kiengedve szabadon, pedig nem is voltam az a semmi katona, mert akkor nem léptettek volna elé engem. Bukarestben az utcán talákoztam össze Palival. Összecsókolóztunk. Barátokkal voltam én is és ő is. Bementünk a legközelebbi büfébe, a kicsi zsoldot összetettük, s vettünk egy-egy sört, hogy tudjunk elbeszélgetni kicsit ott. Aztán 5 órára mentünk ki a megadott helyre, jött a kocsis utánunk, s vitt ki a táborba. '54-ben leszereltünk, s csak akartam mondani az előbb, hogy nem volt munkahely afféle,*

dolgozni kellett a kollektívbe. [De '54-ben még a kollektív nem volt meg, hanem csak magánbirtok.] '54-'55 telén nekifogtam, és összeszedtem az egész aktát, amik voltak a szüleimnek. Az adónyugtáig el s mindenig, mert anynyiféle irat volt, ezért a beszolgáltatásokért, mindenért. Csináltam egy számvetést, hát '47-ig visszamenőleg kaptam meg minden aktát, s csináltam egy összesítőt, összefűztem doszárba és csináltam egy hatalmas táblázatot, a plakátpapír hátára. Megírtam mellé egy olyan táblázatot, a katonaságnál úgy mondták románul, hogy számvetést. Hát volt ejjsze egy olyan 3 és fél vagy 4 és fél oldal, de csak tiszta ceruzával írtam a dolgokat. Azzal fejeztem be, hogy még kérdezze valaki, hogy miért áll omlás előtt a mi kicsi paraszt gazdaságunk, mikor 7 év alatt 33 tehén értékeinek az árát kitevő javakat adtunk az államnak. 7 év alatt. A szeredai piacot vettem alapul, piaci értékeket, aztán arról csináltam egy számvetést. Na, de mikor a kollektívbe kerültem, az első esztendőben, itt az emberek összebeszélgettek, mert papcsere történt. Az öreg papot elvitték és maradt helyette a fiatal pap, a káplán. Aztán elhelyezték a fiatalat s tettek ide egy öreg papot. S a nép nem volt meglegedve, hogy írjunk a püspöknek, hogy adja vissza azt a fiatal papot, s az öreget vigye el. Engem támadtak az emberek, rokonok, szomszédok, hogy írjam meg a kérvényt. Mondom, nem írunk, mert tömlec lesz a vége, nem szabad. Veszélyes volt minden politikába ütköző dolog. Azt mondták, hogy nem akarom megírni, nem lesz abból semmi, mi elmegyünk a tömlecbe, mondták, ott is eltelik, csak egészség legyen. Nem épp úgy van, mondom. De azért magamban mégis szerkesztettem. Vagy 3 napra rá mondom a sógoromnak, Lacinak, én megírom, ha mondjátok, s le is jegyeztem. Megírom, de nem írom alá. Ti írjátok alá, csináljátok, amit akartok, vigyétek de az én nevem nincsen ott. Azután megírtam, összegyűltek, elolvastam, megírták, s elküldték szépen. Elküldték, végighordozta a megyei bíró, az akkori megyei bíró a falunk s aláírták. Kb. 40-en aláírták ejjsze. Elküldték, hát a [?] hónapok múlva tudta meg. Én akkor az irodában dolgoztam, Nagy Pista, szekus, káplár volt akkor. Azt hozták ki, az kezdett vallasni. Addig nem mondott senki, semmit. Kijött az irodából, beült a másik szobába, s azt mondja, hogy mit írtam én a püspökhöz. Én persze számítottam arra, hogy ebből lehet még számonkérés, s amit piszkozatban megírtam az elején, azt a papírt nem dobtam el, hanem eltettem. A régi házunk gerendás volt., s a régi házban fel volt szúrva a gerendába a papír. Nem lehetett tudni, hogy mikor lesz még rá szükségem. Nagy Pista nagyon kezdett regulázni, hogy akkor ez volt írva s azt volt írva. Mondom, tessék kimenni, kikérni, van erejük és hatalmuk, s elolvasni. Azt mondja, hogy nem megyünk a püspökhöz, menjen maga oda ki, s hogy én ne mondjam meg, hogy ő mit csináljon. Mondom kérem, ez nem igaz, amit mond, hogy ez volt beleírva vagy az. Nekem megvan a másolata, ami nem is másolat, inkább előírás, ez a piszkozat. Ezzel így kimagyarázom magam, én leírtam azt, amit elküldtem. S azt mondja: „Hol van az?” Otthon van! „S otthon hol

van, hová tette?” Mondom fel van szúrva a gerendába, s mind gondolkozik, ott volt a kocsi a kapu előtt, benne volt a remetei milicista, Lunka József a sofőrrel. Kivitt oda, hogy na üljön be, menjenek haza, hozza fel a papírt, de nehogy ne kapja most meg azt a papírt, így megfenyegetett, hogy így lesz s úgy lesz, de káromkodott mindegyre. Aztán jövünk, megállunk a kapuban, bejöttünk. Nyitva hagytam a kaput, hogy lássanak be, kérdeztem a milicistától, hogy be jön-e vele, s azt mondta: „Nem jövök, maga tudja miért jöttünk, mit csinálunk.” Levettem a papírt, s édesanyám hátul volt a kertben, a vetemények között. Hátramentem, s mondtam, hogy mi a helyzet, s hogy ha nem találnak haza engedni, tudja aztán, hogy hol vagyok, hogy elvisznek, s agyonvernek vagy csinálnak, amit csinálnak, tudja, hogy hol vagyok. Akkor visszamentünk, felvittem s elolvasta. Olvasta, s mondott vasdagokat, de káromkodott, és „hm, hm”. Aztán kérdem egyszer, hogy mi van benne olyan, ami törvénybe ütköző, ami a párttal ütközik. Ez olyan, azt mondja, hogy három féleként is lehet érteni. „Magának az fáj, hogy elzúllik a vallás, így is elzúllik, tudja meg” – mondta. Hát mondom, ezt én úgy sem tudom megállítani, egy ilyen embertől félnek, mint én vagyok. Így megregulázott jól, s akkor azt mondja, hogy nem baj, fogunk még találkozni, vagy Remetén vagy Szeredában vagy pedig Vásárhelyen, aztán még beszélgetünk, mondta. Megmondtam neki, mert kérdezte, hogy kik írták alá, hogy nem tudom, kik írták alá, láttam az aláírásokat, de elfelejtettem. Azt tudom, mondom, hogy három párttag is aláírta. A három közül egyik a községi pártbizottságnak a tagja, Fogarasi Domokos, itt az utcában lakott, de nem az ő nevét írta, hanem a felesége nevét, de az ő keze írása. Mondom már hamisított volt, miért nem állította le, hogy ne vigyék tovább. A három párttag közül egyik sem állította meg. Az én nevem nincs ott, én nem írtam alá, ha az én nevem ott van, akkor az is hamisítás, ha megnézik, csak szölok előre. Persze elsőre mondtam azt, hogy az alkotmány biztosítja a vallás szabadságát, bele van írva az alkotmányba, ha szabad s az állam engedi, miért ne menjek én a templomba? Mert regulázott, hogy én miért járok a templomba. Jogom van, s nem engedem senkinek, hogy beleszóljon az én lelkiismereti szabadságomba. Mondtam, hogy parancsot ne kapjak én senkitől, mert ha én akarok megyek, ha nem akarok nem megyek, ha álmos vagyok, akkor alszok. „Maga nem alszik!” – így csinált, így fenyegetett. Aztán így váltunk el egymástól, de többé nem hívatott sehova. Ez a beszélgetés délutánba nyúlt bele, s úgy megviselt, hogy olyan rosszul voltam, ittam ott a kúton vizet. Mondom a főkönyvelőnek, hogy: „Ernő, én megyek haza, nem dolgozok semmit ma.” Azt mondta, hogy menjek, ha gondolom, s hogy mi a baj. Mondtam nagyjából, hogy mi van, de ők tudták, hogy miről volt szó. Eljöttem haza, mindent elpakoltam, s másnap reggel, mikor visszamentem, mondtam: „Ernő, maga a főnököm, mondja meg, ha kétségeik vannak, bizalmatlanság áll fenn, s ahogy jöttem úgy el is megyek, mert én nem kéreztem, hanem telefonon maga hívott, hirdette, tudja jól.”

„Nem tudom, Domi, mit mondja, nem tudom, nem tudom”, így keresztet rajzolt a levegőbe. Mondom, hogy én ebből megértek mindent, nevezze ki az utódom, hogy adjam át. Volt egy ilyen töltőtoll, amit adtak, s mondom, ezt maguk adták, itthagynom s elmegyek. Aztán három hét telt el, s feljött a brigádos, hogy azt üzenik, hogy menjek fel. Nem mentem. Nem mentem. Másik nap az elnök küldött kézírásos felszólítást, hogy Domi, légy szíves gyere fel, mert valamit kellene diktálnunk a részi munkádból. Az elnök keze írása volt, nem gépírás. Felmentem. [Kocsis Gyula?] Igen. Azt mondja akkor, hogy: „Azért hívtattuk, mert ott van az asztal, a szék, ahol hagyta, s eridj, ülj le, s folytasd a munkát!” – így mutatott arra az iroda fele, ahol én voltam. Hát, ha mondják, akkor szívesen. Így jöttem el háromszor, negyedikszor aztán végleg el a szövetkezethez, s nem is kéreztem senkitől, s nem is csináltam semmi olyant, hogy elküldjenek. Hanem értesültek, hogy a Domi hol van, a Domi miért nem jött. „Hát a tegnap sem volt”, azt mondta az egyik, s hogy hát hol van. Akkor vették észre, hogy a szövetkezetnél vagyok. Egyelőre helyettesíteni. A segédkönyvelő helyett állított be a papné maga mellé. Aztán 1-2 hét múlva vástam [?] át a pénztárnoki pozícióba. Ott csináltak munkakönyvet, ott angazsáltak, s akkor kicsit oda rögzöttem, ahhoz a szektorhoz.

Ez tehát az élete legnagyobb fordulatának, az állami alkalmazottá váló átváltásnak első pillanata. De volt még egy téma, amire még kíváncsi volta az első beszélgetéskor, erre tértem vissza: a beszélgetés helyszínéeként szolgáló ház története, a ház építése.

[Akkor a házépítést teljesen a maga pénzéből csinálta?] Saját pénzből. [Akkor már az édesanyja s a testvérei...?] Az édesanyám is élt s a testvérem is, igen, de csak akkor, amikor szereztem be az anyagot, na akkor élt édesanyám. Hogy meghalt, '74 januárjában, rá két évre '76-ban, a '75-ös árvíz annyira ránk tört itt felülről, átjött a nagy úton a víz, annyira körbevett, hogy be is jött a talpak alatt. Régi ház volt, kövekre volt építve s talpra. Aztán én adtam a kérvényeket, s minden, s nem akarta engedni Gálfalvi, csak emeletest. Aztán elmentem be a Vásárhelyre a városházára, ahol a torony van és megmagyaráztam, hogy mi van. Ott sem akartak szóbaállni, csak emeletest, azt mondja, csak emeletest. Ha nem szereti az emeletet tuszkoljon fel mást az emeletre, s maga maradjon alul. Mondom csináljanak, amit akarnak, de volt összegyűjtve pénzem, takarékoskodtam, s az Előre, az újság járt nekem. Akkor hozta a törvényt az építkezésekkel is kapcsolatban, hogy kizárólag csak emeletest szabad. A büntetés 10000-tól kezdődött nem tudom meddig. Akkor már Kilyén Lajinak a fia, Kilyén Domi volt az elnök s aztán elmentem hozzá reggel korán az irodába, nem a lakására, hogy míg nem gyűlnek be a többiek én beszéljek vele. Mondtam, hogy hogy van, s omlik a nyakamba s csinálják mást, ha meg kell büntessenek, hát büntessenek.

Mondom, hogy én tisztába vagyok, hogy nem bosszúból teszik, s azt is elhiszem, hogy ha magukon áll, akkor a legkisebbiket fogják venni, a minimálist amennyire tehetik. S ha lesz valaki idegen, azt is kifizetem, de ha nem lesz idegen felsőbbség, akkor kifizetem azt a 10000 lejt. Én beleszámoltam a költségekbe a büntetést, hogy annyival többbe kerül a házépítés, de meg se büntettek soha, mert tudták, hogy az árvíz megrongálta, s minden. Aztán nem büntettek meg. Így sikerült valahogy felépíteni '76-ban. Azután elkészítettem, úgy ahogy, még Ceaușescu idejében a '80-as évek vége fele megvettem a festéket, hogy ezt az ablakot ennek a szobának, s annak tudjam lefesteni. Még a festék most is megvan, tönkre van menve. Nem jutottam odáig, hogy lefestessem, mert ha nem vagyok itthon, akkor nem úgy csinálja, ahogy kell, nem azt csinálja, amit kell.

És az utolsó előtti kérdés következett, az előző beszélgetéssorozatomban lezárásához volt szükségem ahhoz, hogy rákérdezzek Balogh Pálról alkotott véleményére.

[Pali bácsi milyen ember volt? Tehát én ismertem, beszélgettem vele, de szeretném, ha mások is elmondanák, hogy hogy ismerték Pali bácsit?] *Minden esetre jó indulatú ember volt, így mese nélkül. Jó indulatú ember volt s segítségre való ember volt, de így mondjuk kicsit olyan szúrós is volt, vallási tekintetben. [Kritikus? Mert ő unitárius volt.] Kritikus, unitárius volt. S az édesapja, aki aztán oda maradt a háborúban, valósággal gyűlölte a más vallásúakat. Aztán ő is abban nőtt fel, s valami gyökere benne is megmaradt. [Vitatkoztak ebből a szempontból?] Megbeszélgettük. Mi csak megbeszélgettük, de aztán olyan simák lettünk, ezzel a kommunista renddel. Mindenkinek elég volt az ő baja, s nem gyűlölködött már. [Mert ő ugye, ilyen temetésekben is szokott beszélni.] Igen. Hát általában neki is, a bátyjától, Gyuritól vett át azt a típust. Mert először az szónokolt itt-ott s aztán ő is. Szóval ki akartak feszeni a többi ember közül, hogy legyenek valakik, s az adott nekik súlyt, inkább. De azért volt eset, hogy nemigen helyesen beszélt, volt eset. Például az egyik halottnál, a szó köztünk maradjon. Temettek éppen egy bácsit, Jóska bácsit, akik régen nekik gondnokuk volt, Szlovákiából, a mai Szlovákiából származott. Ilyen állami gyerek módjára nőtt, s itt telepedett meg. S azt temették, és hoztak onnan földet a koporsójára. Pali bácsi tartott a beszédet, hogy ki volt s mi volt. Hoztak egy kicsi anyaföldet a koporsójára s tette a koporsójára: „Pihenésed legyen zavartalan, nyugtalan”- azt mondja. Én rögzíteni szoktam a fejemet, hogy csak a szeméimet mozgatom, hogyha beszél valaki, azért, hogy ne tűnjön fel. Két pap temette, s azt figyeltem, hogy a két pap nem tekint egymásra, hogy a pihenésed legyen nyugtalan. Hát ugyebár elszólja magát az ember, anélkül, hogy meggondolja, hogy mit mond. Történtek ilyen dolgok, mert azt már nem lett volna, nem kellett volna odatenni. Elég lett volna a zavartalan, csendes, ilyen-olyan. A nyugtalan kicsit... Voltak ilyen kifejezési tévedések, de én tudom*

azt, hogy aki csak hallgat valamit vagy néz valamit, az a hibát hamar megkapja. Aki adja elé vagy aki játszódjá azt a szerepet, az nem látja meg olyan hamar, mint aki hallgatja vagy nézi. Én soha nem mondtam senkinek, neki sem mondtam. Volt olyan eset, hogy beszélgettünk ilyen-olyan dolgokat, s ilyen beszédek közben meg-meg említette, beleszótt az, amit mi ketten beszélgettünk. [De maga, vele együtt például ilyen ünnepeken vagy együtt lakodalomba, ilyen helyen nem volt? Hogy mulatott?] Nagyon jól mulatott. Jó énekes volt. Nagyon jó énekes volt, nagyokat mulatott. Hát ott voltam a fiának is a lakodalmában. Az övében is ott voltam, mikor ő esküdött. [Igen? Mikor Vilma nénit idehozta?] Igen-igen, akkor. '59-ben, pont vízkereszt napján volt, mert januárban. S ott voltam az ő esküvőjén is, úgyhogy. Együtt nagyon mulati volt. S általában, ezeknek a fiataloknak, akik oda tartoztak az unitárius egyházhhoz s együtt nőttek fel, azoknak a mulatozás, a barátkozás, az volt az ők, mondjuk úgy, hogy megnyilatkozási lehetőségük, annak látták azokat az eseteket, hogy akkor tudták megmutatni, hogy ők kicsodák. [A katolikusok nem? Mert ők is mulattak.] Persze, azok is igen, hogyne, de nem gyűrődtek annyira abba, nem merültek annyira belé, mint azok. Aztán mikor beköszöntött a kommunizmus, kezdett szorosabbra fogni mindent, akkor elszéjnedni s visszább venni, visszább húzódni. [Maga ott volt, ilyen húsvéti locsoláskor, amikor Pali bácsi volt a király?] Volt király. Én nem mentem vele. Minden esetre fogadtam őket. Jöttek s bizonyos ajándékokat. Kínáltam őket, ezzel-azzal. Aztán mentek. Ő erre alapozott nagyot, az ilyen alkalmakra, hogy az ilyen civil... [Hát volt például az a földosztás. Ott ő volt a földosztó bizottságnak az elnöke '91-ben. Maga is visszakarta a földet '91-ben?] Vissza. Tudom, benne volt végig s jó volt, jó igazságosan járt el. Azért így ismerte a határt is, aztán megismerte a népet is. Aztán próbált ahol lehetett segíteni, jóhiszeműleg eljárni. De hát nem egyedül volt ő, mert többen voltak. Aztán ahogy nyugdíjba jöttem, volt eset, hogy amikor a másik meghalt, kiöregedett, akkor engem is bevettek papíron abba a földosztó bizottságban. Akkor már nem kellett járnai mérni s ide-oda. [Akkor volt vita.] Ott volt ilyen-olyan gyűlés, hogy na, mi legyen az erdőekkel, hogy hova s merre írjuk mi. Összegyűjtöttek, hogy szóljunk hozzá s hogy mi legyen a helyzet. Úgyhogy aztán már kevés szerep jutott... kevés szerep. [Akkor maga nem gazdálkodott. Disznót esetleg tartott, de például lovat, tehenet nem tartott.] Nem, csak kollektív előtt tartottam. Disznót, azt a nyugdíjazás után. Volt úgy, hogy tartottam négyet is. [Akkor volt, hogy a földet is megdolgoztatta vagy kiadta?] Megdolgoztuk a földet, meg-meg. Megdolgoztuk szigorúan, de aztán kimaradt. Azután ki kellett adjam, s egy része ott maradt műveletlen s a másik része most is már, Berekben. Már a neve, hogy Berek, oda van adva egy fiatal embernek, félhold hely. Tavaly nem adott semmit s még az idén sem, nem tudom mi a szándéka. Egy veteményt tesz bele, káposztát s ilyeneket, zöldségeket. [Tehát nem gabonát.] Nem gabona, hanem ilyen zöldségeket. Aztán a másik fele oda van adva másnak, az adott rá bú-

zát. Annyi búzát adnak rá, hogy szégyellem, hogy elveszem, de nincs mit csinálni. Egy hektárra 300 kilót, hát vetőmagot 330-at ültetnek belé, egy hektárba. Még a vetőmagot sem teszik ki, amit nekem ad belőle, de úgy megműveli magának, úgy megtáplálja, hogy 50 mázsás termést kiveszen egy hektárból. Nekünk aztán ad 3 mázsát egy hektárért. Hát valamikor régebb, mikor így szántottak, s úgy kaszáltak, aki felébe adta ki a földet s felébe vette ki, dolgozták és hazavitték a gazdának, s felrakták a padlásra a gabonát, szénát s mindent. Úgyis azok az emberek meggazdagodtak, hát azért most egyik kocsit veszik, a másikat veszik, hat kocsijuk van s állandóan azzal vannak, hogy nem jönnek ki olcsóbban, nem jönnek ki. [Akkor maga a gazdálkodást annyira nem művelte, s nem szerette. Inkább olvasni szeretett, ilyesmit, újságot? Újság az mindig járt magának.] Igen, jártattam az újságot, jártattam. Szerettem én azért gazdászkodni, csak meg volt kötve a kezünk mindig. Most, hogy visszakaptuk a földeket, nem tartottunk nagy állatot, mondjuk szarvasmarhát, mert hát traktorok... Traktort közösen vettünk, vagy 3 traktort, s azzal dolgoztuk meg a földeket, amiket lehetett. S máskor kombájnok jöttek. Úgyhogy volt több mint 100 zsák búzám, amit megtermeltem, árpám, zabom, 3 kas kukoricám. Aztán vettem a disznókat s aztán eladtam hol a disznót s hol a gabonát. Ilyen játékok voltak. Volt itt egy bácsi, aki szokott ezt s azt magyarázni, s mikor befejezte, akkor azt mondta, hogy ilyesmi s ilyesmi, ezeket folytatólagosan kell érteni a hogy-hívóját, a folytatását. [Szóval akkor Pali bácsival olyan, hogy együtt menjenek kirándulni, vagy együtt menjenek Vásárhelyre, vagy vásárra Hodosra vagy máshova, nem volt?] Nem, nem volt. [Tehát akkor együtt nem gazdálkodtak?] Nem. Úgy igen, hogy na, te ha szerzel kukoricát, akkor megyek és segítek. Ő is jött, feleségestől, szekerestől, lovastól. Jöttünk nekem is, szedtük a kukoricát, s jöttek mások is és szedtük. Hazahordtuk és vittek tarisznyázást, ettünk-ittunk, s minden. Máskor nála s máskor másiknál. [Ez most, a '90-es években volt, mikor visszakapták a földeket?!] Igen, '90-től errefele, ahogy visszakaptuk a földeket. [Segítettek egymáson, akkor azt lehet mondani.] Segítettünk sokat, nagyon sokat. Így összejártunk dolgozni, segíteni. Kombájozni kellett, akkor oda több kéz kellett s erő kellett. Jól bírtuk magunkat. Lovai voltak s elmentem én is, kapagépeztük a kukoricát egész nap, nagy melegben neki is, nekem is. Aztán vittük egy-egy kicsi bort, máskor ezt s azt. Ittunk egy-egy pohárral, beszélgettünk, s akkor mentünk tovább. Aztán egymást úgy bíztattuk, hogy csináljuk, mert valahogy lesz. Még az Isten áldása is valahova befér. Na mit csináljunk?! Jó volt, amíg tudtunk mozogni, volt úgy, hogy nekem nem volt fogatom, mert nehéz, utánajárás, minden. Hagytam hátul, hátrább az én munkámat, hogy az övé haladjon előbbre s aztán akkor szívesebben jön, nem megyek elejébe, hogy na jöjjön. Volt eset, hogy a szénám kint volt, az övé már be volt hordva s ő jött ide, hogy, „Te, az a széna nincs jó helyt, a falu végén! Ha érkezel, menjünk, s hozzuk haza!” – s ő szólított meg, hogy menjünk, s hozzuk haza. Jött

lovastól, szekereستől, megfogadtam egy embert, raktuk, hordtuk, s vittük. Máskor pedig mentünk s az övét hordtuk. Szalmát is, amit a kombájnn ott hagyott a mezőn. [Ő az állatokat nagyon szerette.] Szerette s tartotta. Jó segítsége volt ott Vilma, a felesége, minden háztájt fenntartotta, s nem volt neki gondja arra, hogy na most kell menjek kenyérért, hozzak kenyeret vagy mi lesz az étel, vagy ez vagy az. Mondjuk nekem is nagy segítségem volt, ez a Dászkel Lacinak az édesanyja, itt laktak szemben a szomszédban. Ő rendezte itt a belső rendet, igen de '94-ben meghalt. Azután már nem volt, azután Laciék, a polgármester és a felesége azok gondoskodtak. Úgy, jól gondoskodtak, na, úgyhogy még többet tettek, mint amit elvárt volna az ember. Aztán én is pótoltam a dolgot s hol mit, úgyhogy. Mondjuk nehezebb volt nekem, mint Palinak ebből a szempontból. Szaporátlanabb volt a kinti munkám, ezért több erőfeszítést igényelt s hogy kellett neki is segítsék, akkor ezeknek is mind, mert itthon nem volt senki, s nekik is birtokuk volt, a testvéremnek, sok birtokuk volt, s azt is szántani-vetni, aratáskor kombájnozni. Annyit dolgoztam-emeltem vénségemre, hogy azért vagyok meggömbölyve s hogy bottal járok. Másként egyenes voltam, olyan, hogy amikor kezdtem járni a villanyt, egyik s mások azt mondták, hogy állj úgy, mint az a villanyos, azt mondta a felesége. Nem látod, hogy a villanyos milyen egyenesen áll, de az ember lejár. Azt mondta volt Környei Jóska, Ausztráliából, a forgó színpadba, volt olyan rövid adás, hogy az ember, hogy nyugdíjba kerül s öregségére, 50 év után széjjel néz maga körül, nincs megelégedve magával, nekifekszik a munkának, mint a szamár s tönkre teszi magát, azt mondja, s nem tudom mi, olyan röviden hírekben mondta. S úgy jártam én is, nekifeküdtem a munkának, aztán mit csináljak. Ez volt a sorsunk, mert valahol, az én életem ráment valahol a családuknak az életére, hogy maradjon fent, mert én úgy éreztem, hogy könnyebb lesz, ha én is itt vagyok.

A beszélgetést lezáró kérdés: visszatérés a családi helyzetének tisztázására. De látható-érezhető volt, hogy az eredményes beszélgetésre fordítható időkeretem már meghaladtam. Ez a beszélgetés, az első, az egyik leghosszabb volt a többiekhez képest, talán kettő vagy három volt még, amelyekben nagy kedve és lendülete volt történeteket mondani, és nem szakítottam meg a lendületét.

[Testvére hány volt, mert ezt végülis nem értettem. 7-en születtek s 5-en nőttek fel, igen.] '43-ban, 1943-ban, szóval '40-ben férjhez ment a legnagyobbik testvérem, leány volt. Ide Fazakas Janihoz, őt nem tetszett ismerni. S '43 őszén, a magyarok bejöttek, s az övék volt a legelső lakodalom, mint leány s leány. Híres lakodalom, lovas díszlettel vitték. 19 évesen ment férjhez, 22 évesen, '43. november 2-án, meghalt tüdőbetegségben. Akkor mi azután nőttünk, s a másik testvérem férjhezment '48-ban a Laci édesapjához. Két leány volt, s három fiú. A nagyobbik fiútestvérem kicsit olyan gyenge, szellemileg fogyatékos, de dolgozott, azért fizikailag dolgozott de csak a

család keretében, s nem tudom mi. Aztán a második, amelyik előttem való volt, az megint megnősült, de az is '58-ban. Bent lakott itt abba a kicsi utcába, a háza most már üres, ki van halva. A feleségétől van neki két fia, az egyik Szeredában, a másik Udvarhelyen. Aztán én maradtam itt az ősbén. Elég nehéz volt, mert nem futottunk olyan erősen a kapzsóság után, hanem kerestük úgy az egyenes utat. Egyenes úton szerettünk élni... egyenes úton. Aztán sok nehézséget el kellett viselni, sok támadást el kellett viselni. Így aztán sikerült valami jó munkahelyre jutni, s az kisértett minket. [Hát 30 év-nél többet dolgozott maga. Nyugdíjat 30 év után kell kapjon vagy több, mint 30.] De a kollektívra most átszámolás volt. 24 évig voltam a villanyosoknál, 2 évig voltam a szövetkezetnél s 5 évig a kollektívben. De az nem évnék számít, hanem a pontozás. Ott nem ismerték el évnék. Most ahogy kezdték pontozni az évszám egy egész év után nem jött ki, csak 0,94 ezer valahány tíz vagy százazrelék egy pontnak s így kapok 746 lejt jelenleg.

Ezután már csak a felállás, megköszönés, elindulás következett. Általában a kupaig kísért, a nyitott kapuból integetett, amikor az autóval elindultam. Ebben az első esetben a felálláskor a hangfelvevőt kikapcsoltam, de ezután inkább bekapcsolva hagytam, és a kikísérés közben zajló beszélgetéseket is rögzítettem. Ezek a „kikísérések” azonban inkább az emlékek múltjából az aktualitásba való visszatérésről szóltak: a láncát rázó kutyájáról, az utcán elhaladókról, a szemben a padon üldögélő szomszédokról, az időjárásról, a legközelebbi látogatásom várható időpontjáról. Innen kellett továbbfolytatni legközelebb, amikor beléptem a konyhájába, ahol tévét nézett vagy rádiót hallgatott: mi van éppen a kutyájával, mit mondott a szomszéd, aki megszólított, mit láttam az úton erre fele jövet, milyen az idő otthon, Csíkszeredában, majd elővettem figyelmességem jelét, a neki vásárolt déligyümölcsöt, vagy péksüteményt, vagy csokoládét, magam alá igazítottam a konyhaszéket, kivettem az asztalra és bekapcsoltam a hangfelvevőt. Esetleg megjegyzést tettem a le nem haláltott rádióra, a kályhában égő tűz melegére, ő pedig szabadkozott, hogy rendetlenség van az asztalon. Ezután következett az első saját kérdés, vagy az, hogy a papírjaiból azt, amiből kérdeztem őt, kihoztam a szobából és abból tettem fel az első kérdést – vagyis a találkozási rítus befejeztével a hosszú beszélgetés tartalmi része.

Az első beszélgetés sokféle nyitó jellege az, amire végül is felhívnám a figyelmet. Sikerült olyan információkat szerezni már ekkor, amire a továbbiakban építhettem. Sikerült életének fordulópontjait (apja halála, katolikus gimnáziumba tanulás, kollektivista, „villanyos”, házépítő) felderíteni. Sikerült azokat a támpontokat megállapítani, amire a továbbiakban építhetek (a szocialista rendszer miatti megfosztottságérzése, a rendszerrel szembeni csendes ellenállása, mesélőkedve, rendkívüli memóriája, intelligenciája, nem utolsósorban vidám természete). Sikerült a bizalmát megnyernem: nem esett erről szó, de úgy láttam, szíves vendéglátóm lesz, akit bármikor felkereshetek (nem volt telefonja, tehát mindig bejelentés nélkül érkeztem), és az is lehetséges, hogy minden papírját megmutassa, az ezekbe rögzítetteket részletesen elmagyarázza. Vagyis kutatómunkámat hosszú időre tervezhettem már

az első interakció után. Ezen azt értem, hogy ami Pali bácsi esetében még kísérleti jellegű volt, menetközben tisztázódott, módszertanilag konstruálódott, az folytatható, alkalmazható, tovább építhető, vagyis kiteljesíthető. Ha az első beszélgetéssorozat egy hosszas előkészítés, várakozás után indult el és teljesedett ki, itt már érvényesíthető volt a kiérlelt módszertan tudatos használatával járó előny: a hosszú táv adta újabb és újabb részletezések, megadott témákra való visszakanyarodások, egy beszélgetésen belüli elmélyedések lehetősége. Nem hallgathatom el, hogy ebben az esetben is ugyanaz volt a hosszú beszélgetés konstruálásának gyenge pontja, mint Pali bácsi esetében: nem gondoltam arra, hogy részletesebben dokumentáljam a találkozásokat. Az egyes beszélgetések megtörténte után csak rövid feljegyzéseket készítettem, és nem írtam le azonnal azokat, és végig az eléggé gyér emlékeimre (na meg Domi bácsi emlékeire: mi az, amit már részletesen elmondott, és mit nem – és ebből a szempontból ő megbízhatóbb volt, mint én) alapozhattam. Igaz, védekezhetnék azzal, hogy ami a szakszerűség, módszertani szigorúság szempontjából hiányosság volt, az az életszerűség megőrzése szempontjából előnnyé vált. Mondhatnám azt, hogy kevés előrelátással, kevés tudatossággal dolgoztam, legalább ekkora szerepe volt a ráérzésnek, a pillanatnyi kreativitásnak (?), intuíciónak (?).

Dehát ez nem egy speciális helyzet: úgy gondolom, hogy a terepkutató a terepmunkát egzisztenciális helyzetként megélve, módszertanilag is kísérletezve teremthet valóban eredményes beszélgetési helyzeteket, juthat el váratlan eredményekhez, ismerheti meg a társadalmi valóság mélyrétegeit. Abban a reményben hallgatom újra, írom le, kommentálom a hangrögzítéseket, szálazom szét az interakciók elemeit, fogalmazom az elemzéseimet, szerkesztem ezt a könyvet is, hogy valamilyenre ez sikerült nekem. Hogy van módszertanom: érdemes erről gondolkodnom, érdemes erről külön fejezeteket ide illesztenem.

Az idő hosszában. A módszertanomról

Vázlatos csak mindaz, ami ebben a fejezetben megfogalmazok. Nem más, mint néhány elképzelés, kiemelve a „módszertanról való számot adás komplex együtteséből”. Ennek a jogosan idézőjelbe tett, ígéretesen szép fogalomegyüttesnek jelentése: módszertant bemutató könyv. Ami ebben a fejezetben olvasható, az még csak nem is bő vázlat egy ilyen könyvhöz. Ez csak egy módszertanról szóló tájékoztatás. Először azért, hogy követhetővé, érthetővé tegyem az anyaggyűjtési és feldolgozási folyamatot, hiszen rendezett anyagot mutatok be. Azért, hogy elsődleges magyarázat szülessen a kérdésre: hogyan lett terepem, mit találtam a terepen, mit jelent számomra a terep?

Meg azért is, mert úgy tanultam, hogy a társadalomkutatás terepmunkára alapozó ágaiban a módszertan tisztázása, az erre való törekvés: alapkövetelmény. A kutató feladata, hogy azért mondjon, fogalmazzon szövegeket a terepről és a közelítés és jelenlét módszertanáról, hogy az folyamatában követhetővé, és végül létezővé váljon – vagyis nem csak az a kérdés, hogy ott, a terepen, tudományosan módszeres-e mit végez, tehát a „nagy elődök nyomdokain” járva a tudósok közé befogadják-e, hanem az, hogy módszeresen gondolkozva, tapasztalatait szöveggé fogalmazva, értelmezésével teremt-e valóságot. Ez pedig, Clifford Geertz nyomán indulva azt jelenti, hogy „ezek az értelmezések, [...] fikciók, [...] a *fictio* szó eredeti jelentése vonatkozik rájuk: 'csináltak', 'alakítottak'” (Geertz 1994a: 183). Olyan valami tehát, ami nem létezik csak azután, hogy szöveggé meg született. Ebben a fejezetben azt tartom feladatommak, hogy kiindulópontokat soroljak, érveket felsorakoztassak, eseteket boncolgassak, beszélgetéseket részletekben és teljességükben is bemutassak ahhoz, hogy az olvasó számára elhelyezhető legyen az eddig ismert, használt kutatási módszertanok között mindaz, amit végeztem, ami ekképpen született.

A kutató témát választ, ahhoz gyűjt információkat, tájékozódik a témához tartozó szakirodalomban, másképp ez nem lehetséges – de a terepet választó kutató témája elvben mindaz, amivel a terepen találkozik. A terep maga az emberi univerzum (lásd lennebb a weberi értelmezést). Éppen ezért igen sok mindennel, végsősoron a kultúrával, társadalommal, emberi valósággal találkozik, és igen nehéz dolga van, amikor a szűkebb értelemben vett témát kell körvonalazza. Igaz, nincs olyan kutatási terv, pályázati anyag, amelyben ne jelenne meg ez vagy az a téma – de mindenki, aki hosszabb terepmunkát végzett, tisztában van azzal, hogy nem csak azt fogja kutatni, és nem csak arról ír majd, amit eltervez – hanem lehetőleg mindarról, vagy inkább arról, ami a terepen fontusként megmutatkozik. Igazából egy hosszas, kreatív folyamatban, a leírás során alakul ki az, ami már jól körvonalazottan az ő terepe, és az ő módszertana. Az leírás teszi őt figyelemre méltóvá, egyedivé, „felfedezővé”, vagyis az az elgondolt és leírt ismeretkonstrukció, amit ő teremt meg, teszi a terep valóságát elgondolhatóvá, megérthetővé. Elérhetővé válnak azok az addig is-

meretlen tudáskontinensei az emberi egzisztenciáknak, megformált életeknek és a világról való ismereteknek, amiről feltételezhető, hogy érdemes, hogy méltó a tudományos fedezésre, de ezt még senki se tette meg, ebben ő az első.

Ha már itt meg kellene néhány szóban fogalmazni, hogy mi az, amire törekedtem és amit felmutathatok, akkor azt írhatom: az „idősek elkísérésének” módszertana. Banális dolog: az idősek kifeje tartanak a jelenből, a közelmúltnak a résztvevői, szemtanúi. Persze hogy kell velük beszélgetni, az egyre fogyó nemzedék még elérhető tapasztalatait, meséit a feltárás szempontjából a legértékesebbek. Mindkét beszélgetőtársam hosszú életútjának végén volt már. Én tehát az ebből adódó lehetőségeket próbáltam kihasználni. De legalább ennyire fontos volt az én esetemben, hogy mind a két beszélgetőtársam az adott élethelyzetben (például Pali bácsi lábainak lebénulása után) döntött úgy, hogy megnyílik és bármiről és bármeddig (valójában: a hátralevő életében mindvégig) hajlandó velem beszélgetni. Ezután már csak a saját megfontolásaim korlátozhattak abban, hogy mi érdekelhet mindabból, amit elmondhatnak, és mennyi időt szánok a velük való együttlétre. Ha azt mondom, hogy az én saját terepkutatási módszerem az „idősek elkísérése”, akkor azzal azt hangsúlyozom, hogy valóban ott vagyok mellettük akkor is, amikor már fizikai erejük, szellemi kapacitásuk csökken, amikor a betegség akadályozza a kapcsolat továbbépítését, amikor már egyre több gesztusom ápolásként is értékelhető.

Az idős ember már fizikailag sem mobilis, magára és múltjára a halál súlyát vállalva érezve reflektál, elmentek már a kortársai, el a nála idősebbek, akik árnyékában nevelkedett, akik figyelemmel kísérték, tanácsolták, környezetet alkottak számára. Beszűkültek reményei, vágyai. Szüksége van még társai részéről figyelemre, de ezt egyre kevésbé kapja meg, és természetesen hálás annak, megnyilatkozik annak, aki idegen és mégis kíváncsi sorsára. Persze nem teljesen idegenként teszi ezt, hiszen a terepkutató feladata, hogy legyen közismert abban az értelemben, hogy a jelenlétével fogalmazzon egy lehetőleg pozitív identitást, meg törődjön bele abba, hogy ez szándékai ellenében is alakulhat. Mindenestre, ez döntően befolyásolja, hogy akit meg szólít, azok válaszolnak-e neki vagy nem, abban az értelemben, hogy beengedik saját belső tereikbe, valóságukba: házukba, saját idejükbe, emlékeikbe. Ez az alapfeltétele annak, hogy kialakuljon egy egzisztenciális kapcsolat azokkal, akikkel az egyre több együtt töltött idő során közösen (kérdésekkel és válaszokkal) megkonstruálhatják a múltat és az emlékeket. Igen általános értelemben, Pierre Norával szólva: mindazt, ami identitás, emlékezet, örökség. Ezek ma „korunk kulcsfogalmai, a kultúra új változatának megjelenési formái. Három egymáshoz közel álló, sokjelentésű, többértelmű szó, amelyek előhívják egymást és támaszkodnak egymásra.” (Nora 2010: 324.)

Először 2004 nyarán töltöttem először több napot a Nyárad menti Csíkfalva községben: diákokkal végeztünk itt tíz napig terepmunkát. Ez volt a beavatás: Nyáradszentmártonban, az iskola épületében laktunk, a jobbágyfalvi húsfeldolgozó cég kávéházából hoztuk az ebédet, a csíkfalvi Polgármesteri Hivatalban beszélgettünk a polgármesterrel, alpolgármesterrel, és a diákok egy, a külföldi munkavállalást tudakoló kérdőívvel bejárták az említett településeken kívül a főúttól távolabb fekvő

vó Vadadot és Búzaházát is. Vagyis: „megismertük Csíkfalvát”. De az alapfeladatuk nem a kérdőívek kitöltése, a kérdőívezés gyakorlása volt, hanem a falusi életterekben az általam 3B-nek nevezett „módszertani elv” működtetése: *báméskodás, beszélgetés, beavatódás*, ez utóbbi esetében a családok éppen aktuális munkáiban való részvétel is fő helyen szerepelt. Amire pedig jegyet kaptak: egy rövid dolgozat arról a témáról, ami nem volt előre megadva, hanem amit a terepet bejárva „ők fedeztek fel”, ami „megérintette őket”, ami a napi közös beszélgetésekben, a beszélgetőkből, a diák–tanár párbeszédnek nyomán körvonalazódott. Mindez megtörtént a következő években is, maga a módszertan 2016 nyaráig ugyanez volt, utána változott. Az eredmény többek között az volt, hogy én magam is sok alkalommal csodálkoztam rá a felfedezéseikre, és a megszülető dolgozatok között voltak számomra is igen tanulságosak, amelyek a terep – a terepem! – számomra mindaddig rejtett valóságelemeire terelték a figyelmemet. Köszönettel tartozom ezért egykori, nyári gyakorlatot végző diákjaimnak.

2005 nyarán lehetőségem volt egy hétig naponta a Polgármesteri Hivatal levéltárában az 1948–1989 közötti községi iratokat kutatni, és miután az Arany János Közalapítvány által támogatott kutatási program keretében Oláh Sándor megírta a nyárászentmártoni kollektív gazdaság történetét, meg hét diák hosszabb interjúkat készített idősebb emberekkel, közös kézirat született (*Az átalakuló Csíkfalva, 1945–1989. Csíkfalva község a szocialista modernizáció évtizedeiben*). Az első fejezet a község bemutatása, a másodikban a községi adminisztráció és helyi társadalom viszonyáról (osztályharc, az igazgatás problémái), a harmadikban a vidéki gazdálkodás államilag megszabott kereteiben (kollektív, majd mezőgazdasági termelő szövetkezet) folyó gazdálkodásról (termésszerkezet, a kiemelkedően sikeres gazdálkodás titkai és árnyoldalai), majd a negyedikben a változó életmód infrastrukturális feltételeiről (gáz-, villanyáram-vezetés, szisztematizálás, építkezések), végül az ötödik fejezetben a társadalmi változásokról (átalakuló társadalomszerkezet, életmód) lehet olvasni. Mindebből csak kisebb részletek olvashatók nyomtatásban (Gagyi 2006, Oláh 2006.) Ez jelentette az első kísérletet arra, hogy a láthatóvá váljon a helyi társadalomban a szándékom és a személyem. Mivel az anyag teljes egészében nem jelent meg nyomtatásban, csupán kis részlet belőle a *Bekecs alatt Nyárád tere* című kiadványban (Gagyi 2016b), a kísérlet nem járt sikerrel.

A terepmunka közben felmerülő, változó témák kutatása nyomán 2006-tól a jelenleg 26 anyag jelent meg nyomtatásban, ebből két könyv. A *Szakirodalomban* elkülönítve, kronologikusan sorolom fel ezeket az írásokat.

Ami végülis megalapozta jelenlétemet, megerősítette kutatói identitásomat/ismertségemet a helyi társadalomban, az egy 2012-ben megjelent, a helyszínen is bemutatott, sokak által megvásárolt, olvasott, vagy legalábbis kézbe vett, forgatott könyv volt: *Ha akartam füttyültem, ha akartam dudorászgattam. Beszélgetések Balogh Pállal* (Gagyi 2012a). Egy mindenki által ismert, köztisztelőben álló, vezető funkciót nem viselő, de nyilvánvalóan közösségi lider mellé szegődtem, vele beszélgettem, és két év jelenlét után a leírt interjúszövegekből szerkesztettem egy „élet-történetet”. Ez lett tehát a terepen az „igazi” identitásom: a Pali bácsi tisztelője, ba-

rátja, beszélgetőtársa, élettörténetének („Pali bácsi könyvének”) a megszerkesztője. Sztrátya Domokoshoz, Pali bácsi kortársához, barátjához, a könyv olvasójához már úgy kopogtathattam be, hogy minden magától értetődően, mintegy „elvárt és szabályos” módon történt: én nem mondtam semmit, ő se kérdezett semmit arról, hogy miért is kezdünk beszélgetni, mi a célom a rögzített felvételekkel. Ahhoz, hogy felvételeket készítsék a beszélgetésekről, nem kértem Domi bácsitól engedélyt: első alkalommal már kivettem az asztalra, látható helyre a diktafont, és ez a továbbiakban, mindig így történt. Emlékeim szerint (de vissza tudom hallgatni az illető felvételt, hogy pontosabban is informálódjak) egyetlen alkalommal kérdezett rá, az sem az első évben történt: *aztán ez a készülék mindent felvesz, igaz?* Vagyis látta, nyugtázta, elvárta, sőt, talán kicsit hízelgett neki, hogy látogatom, hogy beszélgetünk, hogy a beszélgetéseket rögzítem, és idővel, gondolhatta ő, mert erről nem esett közöttünk szó, ugyanúgy elkészítem majd az „élettörténetét”, ugyanúgy olvasható lesz az a közösségnek tagjai által, mint a Pali bácsié.

Úgy alakult tehát, hogy hosszú beszélgetést Jobbágyfalván először az 1931-ben született Balogh Pállal folytattam, utána következett a szintén 1931-ben született Sztrátya Domokos. Ha tehát felmerülne ez a kérdés: 2010 júliusa és 2018 márciusa közötti hét év és nyolc hónap tehát a hosszú beszélgetés szorosabban vett időkerete. De hát szó volt róla: 2004 óta jelen pillanatig jelen voltam, jelen vagyok a terepen, és folyamatos a terepkutatásom, résztémáim részeredményeinek a bemutatása, megírása, közlése (Gagyí 2009a–b, 2011a–b, 2014a–d).³³

A hosszú beszélgetés módszeréről

Domi bácsi jól megválaszolta a hosszú beszélgetés időtartamára vonatkozó kérdést, igen jó ez a kiindulópont: [Én nem látom a beszélgetés végét, maga látja-e?] *Én se! Lehet, valamikor a rolót lehúzzák, ahogy szokták mondani, s akkor félbemarad.*

Pali bácsival 2010 júniusától 2014 júniusában bekövetkezett haláláig (összesen 72 alkalommal rögzített formában), Sztrátya Domokossal 2014 októberétől 2018 márciusáig beszélgetünk (összesen 194 rögzített beszélgetés). Tehát ez alatt a mintegy nyolc év alatt 266 találkozásunkról van rögzített hangfelvétel. Természetesen ennél több alkalommal találkoztunk, hiszen például az alatt az idő alatt, amíg nyári terepgyakorlaton a községben tartózkodtam, naponta vagy naponta többször is megkerestem őket – általában azért, hogy az éppen aktuális eseményekről, az itt-ott hallottakról kérdezzem őket és családtagjaikat. Azelőtt is volt elképzelésem a

33 Ugyanakkor a Sapientia EMTE oktatójaként 2008-tól a számítógép, számítógépes felhasználások, mobiltelefon vidéki közösségben való elterjedésének, -használatának különböző aspektusait vizsgáló egyetemi kutatásokban vettem részt, a kutatások eredményeiből évente megrendezett konferenciákon (Új Média konferenciasorozat; 2019-ben a XII.-re kerül sor) előadásokat tartottam, a konferencia-kötetekben tanulmányokat közöltem. Ezeket itt nem sorolom, lásd a *Szakirodalomban*. Minderre a terepen való tartózkodás közben került sor, de mindezt nem egyéni kutatásnak, hanem a terepunka munkahelyi kötelezettségek közé tartozó részének tekinttem.

hosszú beszélgetésről – egy 2008-as pécsi konferencia-előadásom 2009-ben megjelent szerkesztett változata (Gagyí 2009a) erre a bizonyíték.

A kialakított módszer szerint a hosszú távú munkának két természetes határa/cezurája adódik: az egyik az, amikor megszűnik a beszélgetőtársakkal a biológiai kapcsolat – a másik az, amikor a kutató – szintén biológiai okokból – képtelen lesz majd a rögzített, feldolgozható információk szöveggé formálására. Ez a kijelentés azon a feltételezésen nyugszik, hogy a hosszú beszélgetés olyan egzisztenciális kötődések és megértések kialakulásához vezet el, ami miatt a kutató nem tud már ezután életében anélkül létezni, hogy ne foglalkozzon valamiképpen a „közös múlttal”, az emlékekkel és emlékezéssel. Úgy gondolom, ez egy másfajta terep, mint a klasszikus, ami csak egyik a kutatói, vagy személyes kapcsolatokat utólag is ápoló baráti élethelyzetek közül. Ezen a másfajta terepen egyedinek mondható egzisztenciális kapcsolat konstruálódik: a hosszú beszélgetés életet alakító hatásaival együtt kell élni a továbbiakban. Együtt kell élni, mert nem lehet tőle szabadulni azzal, hogy lejár egy határidő, egy téma megfogalmazódik, egy könyv megjelenik. A feldolgozás határokat teremthet, de nem hoz végleges eltávolodást, felejtést – azaz a távolodás–visszatérés állandó körforgása zajlik. Ott van a hordozókon a digitálisan rögzített beszélgetések sokasága, ami, az elképzelés szerint, azért történt úgy, ahogy, mert nem csak az elhangzott szavakat, hanem a találkozási helyzetek jövőbeli felidézhetőségét kell lehetővé tenniük. A felvételeket hallgatva, a kutató most is, újra visszatér az „akkor és ott” világába, és a változott időben, „itt és most” új értelmeket keresve, az adódó újabb kérdéseket feltéve léphet vissza oda, térhet vissza ide, ingázhat a két helyzet között.

Amíg magnókazettára rögzítettem a beszélgetéseket, annak látható-tapasztalható kezdete és vége volt, vagy éppen közepe, mert negyvenöt perc múlva meg kellett fordítsam a szalagot, véget ért az egyik oldala, nem beszélve a különleges helyzetekről, amikor beszélgetés közben kellett elemet cserélni. Pali bácsi mindig elhallgatott, türelmesen várákozott, amíg ezek a műveletek megtörténtek. Csak 2012-ben tértem át a digitális felvevővel való rögzítésre, és attól kezdve alapvetően megváltozott a rögzítés tere-ideje: azt mondhatom, hogy „kaputól kapuig” tartott. Legtöbbször bekapcsoltam a diktafont a kapu előtt, úgy léptem be, és azokkal a családtagokkal, akik éppen az udvaron voltak, úgy beszélgettem. Domi bácsit az első beszélgetésekkor többször is a favágásban, vagy a kerti munkákban kellett megzavarjam (később már gyenge volt ehhez), ilyenkor akár negyedórát is beszélgettünk, mielőtt beinvitált volna a konyhájába. Búcsúzáskor is ez történt: ha családtag, vagy Domi bácsi estében ő maga kikísért (amit, ha nem ágyban feküdt, soha nem mulasztott el), és beszélgettünk, az is rögzítődött.

Ha kérdeznék, akkor az eredmény: életút-rekonstrukció beszélgetéssorozattal/hosszú ideig zajló beszélgetéssorozat nyomán.

De ennél sokkal több, amit kaptam, ami nem számszerűsíthető és jól körvonalazott kutatási kérdések megválaszolása nyomán megszülető eredmény, amit részben talán megírok, de ha nem, akkor is magammal hordozok ezután.

Azt ígértem ennek a könyvnek a bevezetőjében, hogy a két beszélgetőtárral való kapcsolat kialakításáról, fenntartásáról, a tudásához való hozzáférésekről, en-

nek a tudásnak a közös, „végeérhetetlen” beszélgetésekben való artikulálásáról külön módszertani fejezetben számolok be. Itt fejtem majd ki, hogy miképpen valósul meg a saját kultúrájában kutató antropológus és például a saját kultúrájában tevékenykedő és megfigyelő villanyos találkozása. Elvben. Mert hogy miképpen tárgyiasul az írásaiban a találkozás eredménye, a társadalmi valóság felfejtése, azt a most elkezdett feldolgozó munka majdani eredményei, a reménybeli kéziratok mutatják meg.

A mások / a Másik életében való részvétel nem más, mint hosszú beszélgetés ve-lük/vele. Az emberi társadalmat igen általános értelemben a hosszú beszélgetések építik fel. Beszélgetésnek nevezik, de valójában sokkal több mint szó, és több annál is, mint szó és tett. Marc Bloch értelmezése szerint, amikor Bronislaw Malinowski a huzamos terepmunkát, a résztvevő megfigyelést jelölte ki alapvető kutatási módszernek, arra gondolt, hogy a társadalom megértéséhez ebbe a hosszú beszélgetésbe kell belépni. Ez az a terep, amelynek napi, de egyben hosszabb távot építő alakulásában részt kell vennie a kutatónak – Malinowski és követői esetében az antropológusnak. Ennek a közegnek az a jellegzetessége, hogy „nem csupán szavak cserélnek gazdát, hanem időről időre tárgyak, állatok, emberek, gesztusok, sőt ütések is, de amelyekben mindazonáltal a nyelv játssza az uralkodó szerepet” (Bloch 2000: 114).³⁴

A hosszú beszélgetés diakróniája (időbelisége) és szinkrón metszetei (jelenbelisége) tárhatják fel/adhatják meg azt, ami vizsgálatra érdemes: az igen általános kutatási témákat.

2004-től végzek terepmunkát Csíkfalva községben, 2006-tól próbálkoztam túllépni az egyszeri beszélgetéseken, és valóban hosszan tartó kapcsolatot kialakítani, vagyis már akkor megkíséreltem interjúorozatot készíteni Balogh Pállal. Kudarcaim történetét, egyben tanulási folyamatomat röviden megírtam már a *Ha akartam fűtültem, ha akartam dudolászgattam* című, Balogh Pál életútját az interjúk szerkesztett szövegeivel bemutatató könyvem előszavában (Gagyí 2012). Pali bácsi esetében 2010 júliusa után születtek meg először az egyes, rögzített majd leírt beszélgetések (18 beszélgetés), majd 2012-ben ezek első, szerkesztett változata. 2014 júniusában bekövetkezett halála után, mai napig még 7 lejegyzett beszélgetés vár feldolgozásra, és 47 digitálisan rögzített beszélgetés vár lejegyzésre, feldolgozásra. Meg, természetesen, mindez rendezve és témák szerint feldolgozva, könyvekben való megjelenésre.

Domi bácsival az első beszélgetésem 2014. október 10-én készült, azután folyamatos volt 2018 márciusáig a felkeresések, beszélgetések sorozata. Összesen, amint már írtam, 194 beszélgetést rögzítettem, ebből 25 van leírva. Igaz, miután 2017 januárjában eltörte a combnyakcsontját, öregotthonban volt, lassan gyógyult, a beszélgetések ritkábbak és rövidebbek lettek, és inkább kapcsolatfenntartó, terápiás jellegűek volt. Lassan és elkerülhetetlenül (ő mondta: „le húzzák a rolót”) eljött tehát a feldolgozás ideje.

34 Bloch ezt az álláspontot, vagyis a legáltalánosabb valóság narratív sajátosságának az elismerését Malinowski „kivételesen realista szemléletmódjának” nevezi (Bloch 2000: 114).

„Ott lenni és itt írni”: személyes jelenlét, szerzői jelenlét

Mielőtt arról beszélnék, hogy miért hosszú és miért nem mély, vagy miért egyszerre hosszú és mély is, szeretném bemutatni a hosszú beszélgetés mint fogalom és mint gyakorlat eredetét. Ezt már alkalmam volt megfogalmazni (vö: Gagyí 2009a), most újragondolva, kiegészítve ide illeszttem.

Az antropológiai megismerés annak eredménye, hogy hosszú beszélgetésekbe hosszan behelyezkedünk – mindez helykeresés és helybenmaradás, a kialakított tudás segítségével megvalósuló rögzítettség a lokalitásokban. Az emberi társadalmat igen általános értelemben a hosszú beszélgetések építik fel. Marc Bloch értelmezése szerint, amikor Bronislaw Malinowski a huzamos terepmunkát, a résztvevő megfigyelést jelölte ki alapvető kutatási módszereknek, arra gondolt, hogy a társadalom megértéséhez ebbe a hosszú beszélgetésbe kell lépni. Ismétlem: ez az a terep, amelynek napi, de egyben hosszabb távot építő alakulásában részt kell vennie a kutatónak – Malinowski és követői esetében az antropológusnak.

Mit akarnak elérni/konstruálni az emberek, amikor hosszú beszélgetésekbe bocsátkoznak? Ennek kibontására törekednek a társadalomtudományok megértő magyarázatai. Persze a kutató éppen amiatt, amit Max Weber mond, nem érhet el sikereket anélkül, hogy a hosszú beszélgetéseket kis, „értelmes” részekre tagolná – természetesen sikeres kutatási eredményekre, nem pedig sikeres életre gondolok. Max Weber álláspontját ismerve ez a kijelentés tovább árnyalható. Szerinte sosem a valóság teljessége, hanem a kiválasztott, kiemelt rész az, ami a társadalomtudományi megismerés (ahogy írja Weber: a kultúratudományi vizsgálódás) tárgya lehet. Így fogalmaz: „A végtelen valóság reflexív megismerése az emberi korlátozott elme által arra a hallgatolagos előfeltevésre alapoz, hogy a tudományos megismerés tárgya a valóság behatárolt szegmentuma, vagyis csak az a rész a 'lényeges', 'megismerésre méltó' számunkra.” (Weber 2001: 31.) Maga a kultúra pedig „az ember szempontjából [...] egy 'véges' 'rész' jelent, amelynek a gondolkodás ad értelmet és jelentést, kivágva azt az univerzum végtelen értelemnélküliségéből...” (Weber 2001: 38).

Két következtetés kínálkozik. Az egyik, hogy van magyarázat a fenti kérdésre: a hosszú beszélgetés mindig az univerzum értelemnélkülisége ellen szerveződik. Az, hogy van beszélgetés, nemcsak azt jelenti, hogy gesztikulációk és viselkedések (pl. egymáshoz fordulások, ajánlatok és visszautasítások, cserék és ajándékok), azaz kölcsönösségek sorozata zajlik, hanem azt is, hogy ezek szervezettek, hogy létezik valamiféle előzetes elvárás, egymásra hangolódás, értelem. A másik következtetés szerint Weber, Malinowski, Bloch alapvető, számomra is kiindulási alapot jelentő álláspontja egyaránt az, hogy ennek az oka, hogy van kultúránk: a kultúra szervezi a világot, teremti meg a világszerűséget. Ha a világban a természet törvényeinek érvényesülésén túl van rend és rendszer, akkor az kulturális. Azaz emberi. Azaz imaginárius/teremtett és sérülékeny.

A hosszú beszélgetés a társadalom építésének jelenben zajló folyamata, melynek egyik fő törekvése, hogy folyamatosan jelen legyen, megjelenjen benne a múlt is. (Lásd például Marcel Mauss tételét az ajándékozásról: adni, kapni, viszonzni és így tár-

sadalmi kapcsolatokat építeni és fenntartani csak hosszú időtávon lehetséges – Mauss 2000: 281–282). Jan Assmann terminusait, a kommunikatív és kulturális emlékezetet ismerve azt gondolom, hogy a kutató számára a két emlékezetforma egymásba átváltva kontinuumot alkot (Assmann 1999). A társadalom számára azonban, ahogy Marc Bloch is figyelmeztet erre, a múlt és a jelen a mában létezik. A beszélgető társadalom szempontjából, a beszélgető társadalom számára a kulturális emlékezet mindig a kommunikatívval szoros kölcsönhatásban, annak részeként – mint a mindenkori jelen embereit élénken foglalkoztató, a jelenben működő és a jelent működtető, dinamizáló mítosz – van jelen. A mában ez a világszerűség megteremtője és fenntartója.

Olyan megállapítások ezek, amelyekből kiindulni, gyakorlatot elképzelni és felépíteni lehet. A megvalósult elképzelésekre, a tapasztalt és dokumentált eseményekre reflektálva lehetséges a „módszertanomról” beszélni.

Azt írtam fennebb: a hosszú beszélgetés a társadalom építésének jelenben zajló, jelent teremtő folyamata, melynek egyik fő törekvése, hogy folyamatosan jelen legyen, megjelenjen benne a múlt is. Társadalomépítés és társadalmi kapcsolatok építése, ami ugye elválaszthatatlan – makroszinten és mikroszinten egyaránt. Nem tudok leülni egy pohár bor mellé a társadalommal kettesben, egy késő nyári vasárnap délután, a kerti asztal melletti padra, a körtefa árnyékába – de meg tudom ezt tenni a jobbágyfalvi Pali bácsival vagy Domi bácsival. Kettőnk mikrotársadalma alakul ki, épül és mélyül és szélesedik ezekben az interakciókban. Ezek nyomai a rögzített beszélgetések, amelyek felidézhetővé teszik a beszélgetések helyzetét, és a későbbi feldolgozások alapjait képezik. Pali bácsi esetében nem minden esetben, de a Domi bácsival készült mindegyik beszélgetésről hazaérkezés után, lehetőleg még aznap rövid jegyzetet is készítettem: érzésem, távozásom, a beszélgetés körülményei, vendégek, Domi bácsi állapota, a felvetett témák. A beszélgetések módszertani alakulásának fontos jellemzője, hogy Pali bácsival ellentétben Domi bácsi író, dokumentumtermelő személy. A kezdeti tájékozódás, az iratanyag áttekintése után beszélgetések sora alapult ezekre az iratokra, többek között az ötvenes évekből származó, iratcsomóba gyűjtött és bekötött felszólításokra, adópapírokra, számlákra, vagy a villanydíjbeszedő korában (1969–1992!) naponta vezetett statisztikákra. Utóbb, 2016 nyarán polcot, irattartókat is adtam Domi bácsinak, és sor került az anyag ideiglenes rendezésére. A papírok az interakciókban kiindulópontul, támaszul, bizonyítékul szolgáltak, éppen ezért a múlt megjelenése, megjelenítése sokkal kézzelfoghatóbb, pontosabb, dokumentáltabb volt ezekben a beszélgetésekben. Míg Pali bácsival a beszélgetések egy változó világban a még élő paraszti szóbeliséget, addig Domi bácsival ezt kiegészítve, folytatva az írásbeliségnek ebben a környezetben tapasztalható jelenlétét és hatásait konstruálták meg.

Másé–saját, található–létezik, valóság–fikció

Idegenek-e azok, akiket az antropológus kutat, ha „saját kultúrájában” és „saját környezetében” végzi a munkáját? Érdemes-e annyi időt, energiát befektetni Pali bácsival és Domi bácsival való beszélgetésekbe, hiszen a mai falvakban, a mai idős

nemzedékhez tartozó férfakkal találkozva azt gondolnánk, hogy csupa Pali bácsival és Domi bácsival vagyunk körülvéve – hát mindennap látjuk, halljuk őket, hát miért kell őket ennyire kutatni, mikor fel se merül, hogy kicsit is idegenek lennének, hogy ne ismernénk őket?

„Az antropológusok nincsenek mindig kellőképpen a tudatában annak, hogy bár a kultúra a kereskedőtársaság állomásain, a hegyi erődítményekben vagy a birka-legelőn található, az antropológiai könyvekben, cikkekben, előadásokban, múzeumi kiállításokon vagy manapság néha filmekben létezik” – olvashatjuk Clifford Geertz *Sűrű leírás* című klasszikus írásában (Geertz 1994a: 183). Meg természetesen ma már az új médiában, a digitális, az online világban létezik, teszem hozzá. A kör bővíthető: nemcsak az antropológusok, de a történészek, meg más profi társadalomkutatók sincsenek kellőképpen tisztában a *található* és a *létezik* különbségével. A kutató ugyanis nemcsak odamegy, szóba áll, hosszú beszélgetésekbe merül és ezek mélyein meg-*találja* a kutatott valóságdarabokat – hanem, és ez legalább olyan fontos, reflektál, kontextualizál, megír, vagyis *létre*-hozza a tudományos eredményeket, a tudományosan létező (tudományfolyamatba illeszkedő vagy éppen azt megújító, nyilvánossá tett, elfogadott) valóságot. Ez az, minek nem vagyunk kellőképpen tudatában: hogy mindaz, ami megszületik, azért létezik, mert fikció! Olyan fikció, amelyet a létre-jövéséhez, létezéséhez elengedhetetlen tudományos képzelet szül, terem! Újra csak Geertzet idézem, aki szerint „magyarázataink meggyőző erejét nem értelmezést nélkülöző adatok tömegén, abszolút ritka leírásokon kell lemérnünk, hanem azon, hogy a tudományos képzelet mennyire képes bekapcsolni bennünket idegen emberek életének vérkeringésébe” (Geertz 1994a: 184). Egy klasszikus, Evans-Pritchard antropológusi képzeletről beszél: a kutatás eredményét bemutató művekben a leírt alapvető struktúrák „absztrakciók együttese, amelyek mindegyike megfigyelt viselkedés elemzéséből származik ugyan, de alapvetőnek magának az antropológus képzeletének a szüleménye” (Evans-Pritchard 1997: 568).

A társadalomkutató az az ember, aki annyira ismeri a társadalmat, hogy behatol a szimbólumok sűrűjébe, feltárja a rejtett társadalmi jelentéseket, a némán működő kulturális kódokat – értelmezések értelmezését értelmezi. Ez az a Geertz által felállított, már idézett axióma, amin érdemes elgondolkozni társadalomkutatóknak, függetlenül a szakterülettől: az értelmezések mindig fikciók „nem abban az értelemben, hogy tévesek, nem ténytiszta vagy csupán 'mintha' gondolat kísérletek – a *factio* szó eredeti jelentése vonatkozik rájuk: 'csináltak', 'alakítottak'” (Geertz 1994a: 183). Minden jó tudományos leírás ugyanakkor magával ragadó és teremtő mese is lenne? Bizonyos mértékben, és a kulcsszavak: „bekapcsolni”, „meggyőzni”, „magával ragadni”. Az antropológiában mindenképpen. Más társadalomtudományokról nyilatkozzanak a szakmabeliek.

Mit jelentett Pali bácsi és Domi bácsi számára életük számtalan, elfeledett, de a beszélgetésekkor felidézett apró eseménye, mozzanata? Odamegyünk, leülünk, beszélgetünk velük, megkérdezzük őket, ez többször, sokszor megtörténik – és ez alapvetően más helyzet, mind amikor ezt nem tesszük meg, mert „úgyis tudjuk, hi-

szen ismerősök” (vagyis vannak olyan ismerőseink, akikről úgy gondoljuk, hogy tudjuk, és megítélésünk szerint éppen olyanok mind ők Pali bácsi és Domi bácsi is). Ez az első mozzanat emeli ki az ismerősségből az alanyaikat: feltételezzük, hogy rengeteg idegen, ismeretlen vonásuk van, lehet, ami megismerésre érdemes. Mégsem ismerősök, hanem idegenek: ott található bennük a kulturális idegenség. És belekezdünk a megismerés feltáró munkájába, hogy ennek nyomán megalkothassuk a saját fikciónkat arról, hogy ki is ez a Pali bácsi és Domi bácsi, meg hát ki és mi az ő családjuk, az ő nemzedékük, az ő falujuk, az ő vidékük, az ő koruk, milyen életet éltek, milyen értékek szervezték ezt az életet, hogyan sikerült vagy hogyan nem sikerült erkölcsösen élni. Domi bácsi mondja „villanyos” (villanydíjbeszedő) pályájának kezdetéről: *Megfigyelték az embert, s az ember úgy kellett viselkedjen, különösen az elején, hogy az embert vegyék számba.* Ez egy méltó feladat, erről (meg sok más egyébről) kell beszámolót alkotnia a kutatónak: hogyan vették emberszámba saját társadalmában/saját korában a kutató alanyt, és ez az alany mi mindent követett el, hogy ez (folyamatosan) megtörténjen.

Jelenlét: két helyszínen

Erőfeszítésre készítő, erkölcsnemesítő a beszámoló megalkotása – de lehetséges, megvalósítható? Nem csak az antropológus – de a társadalmi valóság mindenféle-fajta kutatói előtt kettős feladat áll, ezek együttes megoldására kell vállalkozni. Leggyakrabban és legegyszerűbben erről úgy szoktak beszélni, hogy a helyszínek két kategóriáját emlegetik. Annak, aki társadalomtudományokat akar művelni, „oda” kell elmenni, vagyis „terepre, ahol a társadalmi valóság”, vagy „levéltárba, ahol a múlt írott forrásai” találhatóak – és onnan visszatérve, „itt”, az íróasztalnál, az akadémiai, a közvetlen tudományos környezetében kell megírnia azt az írott művet (tanulmányt, könyvet), ami bemutatja, hogy „mit látott/talált”, „mi az, ami van” „ott”. A feladat tehát, ahogy ezt Clifford Geertz fejtegeti *Jelen lenni: az antropológia és az írás helyszíne* című esszéjében: „ott lenni és itt írni”, de főleg mind a két helyszínen jelen lenni (Geertz 1994b). Kezdő társadalomkutatók számára alapvető feladat, hogy szembesüljenek ezzel a tudományművelési, ismeretelméleti alaphelyzettel.

Miképp értelmezzük ezt az álláspontot? Igen sokáig, a múlt század hatvanas-hetvenes éveiben bekövetkezett szemléletváltásig a tudományterület domináns ön-meghatározása szerint az antropológia nem más, mint különös és rendhagyó tények (az „idegen kultúrák”) besorolása ismerős és rendezett kategóriákba (a kultúraturomány már létező rendszerébe). A kulturális megismerésnek két mozzanata volt: „oda” menni, ahol ezek az idegen kultúrák léteznek, megfigyelni és rögzíteni, majd „ide” visszatérni, és a megadott kategóriák, tudományos kánonok ismeretében és azok betartásával a besorolást elvégezni. Az eredmény pedig: az „idegen” kultúra „megismerése”, vagyis elhelyezése az „ismerős idegen kultúrák” egyre gyarapodó sorában. A saját kultúrájában kutató antropológus megjelenésével azonban igen-

csak átértelmeződtek az „ott” és „itt” fogalmai – a „narratív fordulat”, vagyis a narráció kérdésének előterbe kerülése után pedig igen élesen vetődtek fel az antropológusok megalkotta etnográfiai szövegek meggyőző voltának, hihetőségének – a szövegírásnak – a kérdése. Vagyis az, hogy elegendő-e a kulturális leírás megalkotásához, ha ott, a terepen nagyszámú kulturális elemet figyel meg, rögzít, majd itthon rendszerezi őket. Geertz így fogalmaz: „a hihetőség foka nem ilyen alapokon nyugszik”, ugyanis „nem ténytyszerűsége és nem elméleti elegancián múlik az antropológusok képessége arra, hogy komolyan vétessék velünk azt, amit mondanak”. Az írások ugyanis, a klasszikusok is, „javarészt ellenőrizhetetlen kijelentésekből állnak”, és „mivel képtelenek vagyunk helyreállítani a közvetlen kapcsolatot a munkaterület és az empirikus ellenőrzés között, csak bizonyos hangokra figyelünk és a többi elutasítjuk” (Geertz 1994b: 354), vagyis kételkedhetünk abban, hogy mindaz a távoli, idegen valóság úgy van, ahogy megfigyelték, leírták. Mégis, kétségtelen: nagyhatású etnográfiai leírások születtek, amelyek esetében nyoma sincs a kételkedésnek, dilemmázásnak, elfogadjuk a kijelentéseket, tényként kezeljük a már-már hihetetlen szertartások leírásait és eme jelenségek társadalomformáló hatásait. Geertz kérdése: miért történik ez? Azért, mert az antropológiában (de, teszem hozzá, mindenfajta-féle társadalomtudományban) számít az, hogy ki az, aki beszél, azaz aki az itt készült írással megalkotja a jelenlétét – „az alap, amelyen a döntés nyugszik, az írás személyiségfüggősége” (Geertz 1994b: 355).

Valójában a hihetőség annak az eredménye, hogy „a szerzők meggyőznek minket, hogy ezek a távoli csodák megtörténtek”, hogy az írás, mint fikció, hatásos. Az, hogy a szerző „ott volt”, akkor válik valósággá az olvasó számára, ha tudás és élmény személyiségjegyekkel (stiláris erővel) párosulva van jelen a megalkotott és utóbb olvasott írásban. Amiből az következik, hogy elkerülhetetlenül jelen van a szubjektív nézőpont, és állandó dilemma, hogy ez mennyire torzítja, színezi az objektív bemutatást – egyáltalán, ebben a tudományban mennyire csak ideális követelményként létezik az objektivitás.

Kérdés tehát, hogy ha sikeres a terepen az „adatközlőkkel”, „benszülöttekkel” való kapcsolatalakítás, a kutató „beilleszkedett”, és gyűlnek az információk – akkor ez automatikusan azt jelenti, hogy sikeres lesz a szöveg megalkotása? Geertz egyértelműen nemmel felel a kérdésre. A terepkutatás és a leíráskészítés egyaránt nem nélkülözheti a tudományág sajátos, erősen önreflexív alapszabályait. Azon túl, hogy a terepen minden mozzanat után újra és újra felmerül a kérdés: mit keresek én itt, miért éppen ezt vagy azt teszem, és valóban ezt vagy azt kell tennem, hogy elmélyüljön a kapcsolatunk, és újra és újra kitérüljön a beszélgetőtárs – a megírás folyamán is újra és újra visszatérnek az egzisztenciális alapkérdések: „ki vagyok én, hogy ezeket a dolgokat mondjam, milyen jogon, milyen célból, és hogy az ördögbe sikerül őszintén kimondanom őket?” (Geertz 1994b: 367.) Geertz konklúziója: akiket megragadott a terep – „mélyre hatoltak a tárgynak (vagy ha jobban tetszik, a tárgy mélyen érintette őket)” (Geertz 1994b: 354) vagy elfogott „a terepmunka bővülete” (Geertz 1994b: 368) – azok következő feladata, hogy megalkossák a szignatúrájukat, azaz „szerzői identitásukat” (Geertz 1994b: 357), és ezzel képesek legye-

nek arra, hogy létrehozzák „az írás varázsát” (Geertz 1994b: 368). „Az etnográfiai vállalkozások sajátos természete” (Geertz 1994b: 358), Geertz szerint, abból adódik, hogy a kettő ötvözetét kell kialakítani: az „ott lenni” (ottani személyes jelenlét) egzisztenciális helyzete csak akkor válik tudományosan értékelhetővé és hitelessé/elfogadottá, ha az „itt írni” (itteni szerzői jelenlét) fikcióteremtő/írói erényei ezt lehetővé teszik.

Az idő hosszában

Kiindulópontként, tételelesen fogalmazva azt írhatom:

1. a hosszú beszélgetések sok kis, mély beszélgetéshez teremtik meg a feltételeket, ezekre adnak lehetőséget, de
2. még így is csak az életélmények, élettapasztalatok kis részét teszik láthatóvá, feldolgozhatóvá, és
3. igenis szükség van minden más, a környezet ismeretében rendelkezésre álló információra (kontextusok ismeretére), hogy az életút és világkép komplex összefüggései felrajzolhatóak legyenek.

A társadalomtudomány különböző területeinek szakértői által írt, szerkesztett módszertani szakkönyvekben az adatfelvétel módszerei vagy az interjúk módszerek és technikák fejezetekben esik szó arról az eszközzel, amely azokat az információkat keresi és rögzíti, amelyek legközelebb állnak mindahhoz, amit én gondolok az ismertetendő elképzelésről és módszerről. Igen, azt lehet mondani, hogy a hosszú beszélgetés interjúkészítés is, megadott információk párbeszédes interakcióban, rögzítetten történő nyerését célozza. De nyilvánvalóan több annál, hiszen egy olyan kapcsolat kialakulása, fenntartása nyomán történnek a rögzített beszélgetések, amelyek nem egyszerei, alkalmiak. Az alapvető különbség mindenekelett az, hogy aki interjúkat készít a hosszú beszélgetések során, az nem megérkezik és eltávozik, hanem folyamatosan „ott van” abban az értelemben – és ez a minőséget termelő differencia –, hogy visszajár és az adatközlő életében megadott szerepet vállal, alakít ki és tart fenn. A hosszú beszélgetések során megszűnik az az idegenség, ami a társadalomtudomány művelői és adatközlői közötti viszonyt általában és legnagyobbobbrészt jellemzi. Nem jellemzi feltétlenül az együtt (egy lokalitáson belül) élés a hosszú beszélgetést (és megfontolandó, hogy ez mennyire jelentene előnyt vagy hátrányt), de kialakul egy „egzisztenciális egymásra-hangolódás”, kialakul az, hogy a két ember – kutató és alanya – egymás életének része lesz.

Mit is mondott Bloch? A hosszú beszélgetés során „nem csupán szavak cserélnék gazdát, hanem időről időre tárgyak, állatok, emberek, gesztusok, sőt ütések is, de amelyekben mindazonáltal a nyelv játssza az uralkodó szerepet” (Bloch 2000: 114). A hosszú beszélgetés, az ő felfogásában, mindaz, ami során „az antropológus a terepen” csererendszerekbe bonyolódik: az élet, vagyis a kutatott társadalom, a kutatott kultúra átláthatatlan és teljes mértékben soha meg nem érhető mindensége/univerzuma. Nyilvánvaló tehát, hogy amikor én módszertani fogalomként használom

a „hosszú beszélgetés”-t, akkor nem az „életről, mint a teljességre törekvő antropológiai megértés totális tényéről” beszélnek – hanem elsősorban egy elvi megfontolásról, másodsorban pedig egy gyakorlati megvalósulásról. Elvi kérdés az, hogy a kutatót alanyának nem a véleményére, történeteire, hanem olyan egzisztenciális viszonyaira vagyok kíváncsi, amelyek ezekben a történetekben, ezek mögött a történetek mögött rejtőznek. Gyakorlati kérdés, hogy ezek kifürkészése csak akkor lehetséges, ha ott vagyok és részt veszek az életében, ha „beavatkozom” és felhívom a figyelmét az érdeklődésemmel, meg hát a konkrét, irányító/fókuszáló kérdéseimmel azokra a témákra, életének azokra a mozzanataira, amelyeket egyébként a saját környezete talán kevésbé tart fontosnak és aktuálisnak, de amelyek alkalmasak arra, hogy egy speciális viszony alakuljon ki közöttünk. Ez a viszony pedig az interakciók sorozatában, az idő „hosszában” formálódik, értelemmel telítődik, és tartóssá válik – ez az eset, amit az antropológia úgy ismer, hogy a szakmai munka akkor fejeződött be, a kutatói identitás akkor semmisült meg, amikor a távoli világban, távoli törzsből dolgozó kutató „felhagyott a kutatással és elvette a törzsfőnök leányát”. Esetemben ez nem ennyire radikális – csupán az történik, azt jelenti, hogy Pali bácsit elkísértem az élet határáig, és ez történt Domi bácsival is. Nem megszakadt a terepmunka, nem kivonultam a terepről – hanem a természetes biológiai kapcsolatalakítási formák, lehetőségek felszámolódtak, és ebben az értelemben a munka befejeződött, a hosszú beszélgetés megszakadt. Más értelemben természetesen a beszélgetés folytatódott, folytatódik, hiszen az igazi megszakadás az, amikor én vagyok az, aki már képtelen vagyok a reflexiókra, a gyűjtött, rögzített információk feldolgozásra, további értelmezésére. Megmaradt az, ami a bloch-i értelemben vett hosszú beszélgetésekben a túlélők megkerülhetetlen feladata: az emlékek ápolása, esetemben az interjúk feldolgozása, az életutak és a világképek rekonstrukciója. Ennek egyik formája (mert ott van a másik: az irodalmi) a szaktudományos tanulmány- és könyvírás. Amit lehet, ahogy lehet.

Példa életút- és világkép-rekonstrukcióra

Mindez azonban akkor válik világosabbá, ha munkamódszeremre egy példát is bemutatok. Legyen ez Domi bácsi katonasága.

Első kapcsolatalakítási alkalmakkor már kiderült, hogy az 1931-ben született Domi bácsi 1942 és 1948 között öt osztályt végzett a marosvásárhelyi II. Rákóczi Ferenc Katolikus Gimnáziumban, szívesen emlékszik az itteni évekre, iskolatársakra, őrzi a könyveit, jegyzeteit (például többször elmondta, hogy mennyire sajnálja, hogy a magyar füzetét kölcsönadta egy érettségiző unokaöccsének, aki nem adta vissza). Kezembe vehettem azt a kis füzetet, amiben irodalmi, földrajz leckéi voltak leírva – és amit aztán magával vitt a katonaságba, tehát aminek üresen hagyott első lapjain olvashattam a katonaságáról rögzített eseményeket. Ezek, vagyis alig néhány, a katonaság elején tett bejegyzés alapján azonban édeskeveset tudhatam volna meg a számára sorsfordító három esztendőről. Az kiderült, hogy 1951.

november 25-én rukkol be, Marosvásárhelyről Brăilára viszik, itt tölti a kiképzési időszakot. Szerencséje van a jó nyelvérzékével, hogy hamar és jól megtanul románul. A füzetbe tett bejegyzései alapján, amelyeket részletesen a könyv harmadik fejezetének *A katona (1951–1954)* című alfejezetében közlök, vagyis anélkül, hogy mélyebben beszélgettünk volna a témáról, az első kialakult kép (és ez is marad, ha nem folytatunk hosszú beszélgetést): akárcsak más, székelyföldi parasztleánynek, számára is kényszerű idegenben-lét, éhezés és kényszertevékenységek sorozata volt a szocializmus első korszakában, az ötvenes évek elején, a harmadik világháborúra készülési jegyében telt három éves katonaság, amely életének kevésbé fontos és kevésbé emlékezetes időszaka, nem is érdemes róla hosszabban, mélyebben beszélni. Ő maga sem tért ki hosszabban a katonaságára, amikor az életének állomásait vetjük számba.

Egyik következő beszélgetésen azonban az ötvenes évekről, a gazdálkodásról volt szó, és meglepetésemre igen különleges dolgot mutatott: két doszárt, amelyben a családnak érkezett adófelszólításokat, a kifizetett számlákat, hivatalos papírokat évekre szétválogatva, időrendben fűzte le – vagyis keménypapírból fedelet készített, spárgával két helyen átfűzte, lekötötte és megcímezte: *1. sz. Dosar 1947–1960 évekre szóló adóívek és nyugták, 2. sz. Dosar 1958–1959-1960 évekre szóló összes iratokkal az adóívek és nyugták kivételével*. Tehát a családi iratokból egy irattári anyagot készített! Falusi környezetben, idős ember iratai között én ilyent még nem láttam, hát persze, hogy azonnal ráharaptam a témára: miért így rendezte, készítette el, hol tanulta? Ezután következtek a mély beszélgetések a katonaságról, annak is az utolsó másfél évről, amikor egy, a hadsereg üzemanyag-ellátását szervező egységben a parancsnok mellett egy személyben titkár, irattáros, a titkos iratokat őrző DS (documente secrete) iroda felelőse volt. Ebben a minőségében pedig, mind az a katonaságát részletesen ismertető alfejezetben olvasható, kitűnően teljesített. Például elmesél egy olyan ellenőrzést, ahol az ő rendszerező képessége mentette meg a főnökét a megróvástól. Ez az ellenőrzés nemcsak elismerést, hanem további munkájához biztos alapokat is ad. Ugyanis az ellenőrző brigád tagja volt egy magyar tiszt is, aki őt ellenőrizte és vele többet beszélgetett, és utólag olyan szabályzatot küldött a titkos dokumentumok kezeléséről, amire nagy szüksége volt.

Kiderült tehát azokból a beszámolókból, amelyek az említett alfejezetben lennből olvashatóak, hogy végül is igenis pozitív volt a katonaságának a mérlege: nemcsak jó nyelvérzékének köszönhetően, románul tanult meg, hanem megtanulta és gyakorolta a levéltárosi mesterséget! Úgy jött tehát haza, hogy két szempontból is sokkal képzetesebb, kompetensebb volt, mint a környezetében bárki: románul tudott, és (románul is!) iratokat gyártani, kezelni tudott. Ha ez így volt, akkor miért alakult úgy az élete, ahogy, mire használta, meg a körülményekbe belenyugodva, a kényszereknek engedve, vagyis inkább: miért nem használta a továbbiakban ezt a tudását – és ami ugyanaz: a környezete, az intézmények vezetői miért nem alkalmazták, miért nem használták fel ezt az igencsak hasznos és ritka tudást?

Miért nem tanult tovább?

Miért nem lett az, aminek első gimnazista kora óta készült: értelmiségi, vagyis katolikus pap?

A feleletek megadásához persze hogy újabb beszélgetésekre volt szükség. És újabb beszélgetések kellettek annak tisztázásához is, hogy mit jelentett az számára, hogy a katonaságban *Nagyon tetszett az a rend, az a pontosság, az a biztositék, amit láttam benne, hogy biztonságban vagyok. Biztonságban dolgozok. Az nagyon tetszett nekem, szerettem, az nem esett terhemre, hogy ide is bé kell írni, oda is bé kell írni, ide is kell tenni, oda is... Az nem esett terhemre, mert nekem az a dolgom. Reggeltől estig, felkeltem s este lefeküdtem, hát bent a kaszárnyába, s bent az irodában, mi legyen egyéb dolgom.* Ez egy komfortkereső, kockázatkerülő viselkedésre utalt, ehhez kellett a további élettrajzi elemeket egybegyűjteni, egybelátni és értelmezni, hogy ezzel is világképét és választásait magyarázni lehessen. De ez már nem tartozik a katonaság témaköréhez.

A beszélgetéskor már feltevődött a kérdés: miért nem maradt a katonaságnál, miért nem lett a Román Néphadsereg altisztje vagy tisztje? Világos számomra az, amit nem mond ki: a családi szocializáció, vallásos környezet, világkép volt a meghatározó. Nem értett egyet az új hatalmi rendszer elveivel, kritizálta működését, nem állt be a pártba – ezzel feláldozta volna a paraszti habitusából következően számára oly drága, nehéz munkával és verejtékkal megtartható „szabadságát” (és, teszem hozzá, emberi integritását).

Megint visszatérnék az első részben említettekhez: a társadalom számára azonban, ahogy Marc Bloch is figyelmeztet erre, a múlt és a jelen a mában létezik. ...*a legkeresztényibb részét oda betemették* – mondja Domi bácsi, és ez a mai (a találkozás és beszélgetés jelen idejében tett) kijelentése mutatja: ami történt, azaz a szocializmusban a hatalmi önkény, emberi életek és értékek rombolása meg nem bocsátható, el nem felejthető. Innen indulnak, ide érkeznek vissza az emlékezései. Ez az ő világának szilárdan megformált alapja, beszélgetéseink témáinak megformálását generáló mitikus magja.

Úgy gondolom, világos az olvasó számára: nem juthattam volna ehhez a konklúzióhoz, ha csupán a katonaságáról interjúzom, ha nem hosszú beszélgetéseket folytatok Sztrátya Domokossal, ha nem az életének mélyen rejtőző összefüggései érdekelnek, és ha nincs ezeknek felszínre hozásához megfelelően megszervezett, rendezett időm, alkalmaim, szándékom és ismereteim, egyszóval módszertanom.

Sztrátya Domokos, a paraszt és írástudó. Életútja a villanyossá válás előtt

A négy év alatt hetente-kéthetente történő látogatások, a rögzített beszélgetések szolgáltatják a bemutatáshoz a forrást számomra. Bőven volt amiből válogatnom. A szerepemet az életút bemutatásában leginkább a megfelelő szövegrészek válogatására, a sorrend kialakítására korlátoztam. Úgy is írhatnám: ami olvasható, az Sztrátya Domokos életútja, ahogy ő maga elmondja, kommentálja, vagyis ahogy ez az életút a beszélgetések általam kialakított helyzeteiben megformálódik. Ez a nyersanyag, és a szerkesztés a szövegrészek sorrendjének kialakításán túl leginkább az ismétlések kiküszöbölésére, az elkalandozások kiiktatására korlátozódott. Ahol arra lehetőség volt, felhasználtam a rendelkezésre álló írott anyagot is Domi bácsi rám hagyott iratai közül.

Családja, kisgyerekkora (1931–1944)

Sztrátya Domokos apja, Sztrátya Péter (sz. 1882) fiatalon részt vett az első világháborúban: *'18-ban szereltek le, '918-ban, azután nősült, alapított családot.* Felesége Demjén Mária (sz. 1892), hét gyermekük született, öt érte meg a felnőttkort. *Édesapámnak valamennyi elemi iskolája volt csak. Nem ment el gimnáziumba, közönséges parasztember volt, de szép írása volt, jó írása.* A megjegyzés elsősorban nem az írás megformáltságára, hanem az írásbeliség, azaz az írás-számolás használatának minőségére vonatkozik: mindazt, amit egy gazdaember a 20. század közepén, egy gazdálkodó faluban el tudott érni, meg tudott oldani az írás használatával, arra képes volt Sztrátya Péter. Domokos testvérek közül a legnagyobbik Erzsébet 1921-ben született, 1940-ben, *a magyarok bejövetele után nem sokkal* ment férjhez, de nagyon korán, 1943-ban meghalt. Második testvére, Péter 1924-ben született, *kicsit olyan gyenge, szellemileg fogyatékos* volt, egész életében otthon gazdálkodott, és akárcsak Domokos, ő sem alapított családot, az édesanyja majd Domokos gyámolítására szorult – nőtlenként, egyedülállóként Domokossal együtt éltek, együtt öregedtek meg. Irma 1926-ban született, Dászkel Jánoshoz ment férjhez 1948-ban, Jobbágyfalván élt élete végéig gazdálkodóként és kollektivistaként, három gyereke született, ezek közül a legkisebb, Dászkel László az, akinek a Nyárádszeredában élő családja haláláig Domi bácsi gondozását vállalta. József 1928-ban született, ő is Jobbágyfalván élt gazdálkodóként majd kollektivistaként. A legkisebb gyerek, Domokos 1931-ben született. A korosztályából a faluban ma már csak ő és néhány asszony él – az elmúló generáció, elmúló világ utolsó tanúiként: *11-en születtünk fiúk a faluban. 11-en. S csak egye-*

dül vagyok. Idáig voltunk ketten, s annyira fájlalom, hogy nem vagyok képes elindulni a templomba, mikor megyek is vasárnap, mert be kell nézzek a kapukon, s elfordulok, mindenfelől üres házakat látok. Ott pedig bánatot látok, ott azt se tudom, merre nézzek, mikor megyek. Nincs mit csinálni.

A családi birtok, amelyen gazdálkodtak, közepes nagyságúnak mondható: volt olyan 8-9 hektár, ilyesmi volt szántóterület. S akkor volt 3 párcella, kicsi párcella szőlő, volt vagy 5 és fél hold erdő. Úgyhogy jó kicsi hely, parasztgazdaság volt. Egy állati fogattal meg tudták dolgozni, a család elég erős volt ahhoz. Minderről írott dokumentumot Domi bácsi nem tudott mutatni.

Az édesapjáról így beszél:

Tiszta szép írása volt, jó írása volt s számolni jól tudott, az írásának a nyoma megvan. Itt bent van egy régi szekrény, ahol születtek a gyermekek... '21-be született a leánytestvérem a legnagyobbik, a szekrényajtóra belül van írva, hogy Ilona született 1921. nem tudom melyik hónap hányadikán, akkor Péter született, Jóska született s még az én nevem is ott van, s olyan helyre írták fel, hogy ne felejtsek el, ne kallódjon el, s nem tudom mi, egy szekrényajtónak a belsejébe... A kalendárium az, azt nagyon sokra becsülték mind, de mindig a paptól vették az egyházi kalendáriumot ilyen könyvnapárt s aztán abba egész évi olvasnivalót megtalált egy falusi gazda. Jegyzetet is abba mind a helye, hány kiló sajtot mikor kaptak a majortól vagy mikor fedeztették s szökötték a marhákat s mennyi idő telt el s mikor született a borjú s az a bika s nem tudom, ilyesmiket fel szoktak benne jegyezni. Aztán legtöbbször a gerendában dugták fel azokat a papírokat, mert ott nem bántotta senki, semmi, mert gyerekek voltunk s hát s szűkebb volt a lakás is s minden, most ahogy vagyunk, s nem tudom mi. Így, azért édesapám járatott újságot, s aztán figyelte, hogy mi iskolások voltunk gyermekekül, hogy tanulunk, s mit csinálunk, mikor téli időbe vacsora lezajlott hát legalábbis olyan hat óra körül meg volt a vacsora mindig, s na, az volt a jelszó, „egyszer egy csak egy, kétszer egy csak kettő”, bármit mondtál, hát ez a szorzótáblának az eleje, tehát a szorzótáblát s az ábécét azt akarta s feltétlenül követelte, hogy tudjuk. Aztán mindegyik tudta is minden számolást, amit nem tudtunk valamit kiszámolni, megnézte s minden s aztán útbagazított s a úgy szerette látni s tudta is, hogy hogy kell. Mikor készítettem a... készítettek, hogy menjek Vásárhelyre az iskolába előző tavaszon is, vagy őszön fogok menni, hát negyedikes voltam vetettük a krumplit ott kint cserébe volt egy négy hold helyes rész, kapával csinálták a vermeket, ahová vetik a krumplit. S na, azt mondja, „75 verem van, egy sorban – nem tudom hány sor volt s még egy csonka – számold ki, hány tő van, kollégista vagy számold ki”, tehát így ilyen gyakorlatilag bevezetett a számolásokba s affélékbe.

Arra a kérdésre, hogy édesapja tanult-e valamilyen mesterséget, így válaszolt:

Mesterséget nem, házilag a gazdaságba, ami szükséges volt szerszámot, ilyesmit szekérhez járomhoz, mert marhákkal dolgoztunk, affélet azt ő megcsinálta, volt fa, mert fából faragta s ilyen-olyan szerszámja s mindenféle fűrója s minden, s azt megcsinálta úgy hogy... mondjuk kereket azt nem csinált, vagy szekérnek tengelyt azt a szomszéd bácsival, akinek ahhoz való szerszámja volt, azzal csináltatta, de egyebet, egy rúd eltörött vagy egy ez az, szerszámnyeleket holmit arról ő gondoskodott mindig, úgyhogy... Mindenestre önmagukat, amivel csak lehetett kiszolgálták a gazdaságukat, hogy ne kelljen, költeni s nem tudom mi, kiszolgálták a kicsi gazdaságukat.

A családi munkamegosztás szerint a gyerekek mindennapjaival inkább az anya törődött, aki szintén írástudó volt:

Édesanyám írta nekem levelet, mert nehéz volt a közlekedés, Vásárhelyt voltam az iskolába, én is küldtem haza leveleket, mikor szükség volt, s írt vissza édesanyám is. [...] Írt levelet, s olvasta az újságot, s imakönyve volt s minden, úgyhogy írástudók voltak s számtant így tudtak számolni, kalkulálni, ami szükség volt a családnak s a gazdaságnak a menetéhez, azokat nem kellett mástól megkérdezni semmit, hanem inkább hozza tudtak szólni sokszor sok mindenhez.

Édesanyja foglalkozott a vallásba való belenevelésével is:

Voltak imakönyveink s a félék, s hát még most is megvannak, ha rongyoson is olyan imakönyvek, hogy... [De ki tanította magát imádkozni, az édesanyja?] Hát édesanyám s a nagyobb testvérek, a nagyobb testvéreket ott megtanították s azok, hogy úzték-fúzték a tudományokat, hát én is mellettük, mint az a kicsi kutya, hogy bejön, hát mellettük megtanultam azt is, mindent, úgyhogy... S akkor nem volt óvoda, s aféle, de mikor olyan korúak voltunk, hogy iskoláskor előtti esztendőbe, még kettőbe is a nagyobb testvérel elmentünk az iskolába, és mellettük szabad volt üldögelni, csak ügyelni kell, megfenyegettek, persze ügyeltünk s aztán hallottuk, hogy mit tanulnak, s mit tanulnak, s a tanító úr mit beszél s a plébános úr mit, s hogy tanítsa őket. S már ott a vallásból az ilyen kicsiket, a pap ezeket is tanította, de ezeknek csak két kérdés volt a tananyag, az volt az első, hogy „Hány Isten van?“, a második az, hogy „Miért vagyunk ezen a világon?“. S megtanította a válaszra is s azt kellett tudjuk, hogy „csak egy Isten van s az egy Istenbe három személy Atya, Fiú és Szentlélek“, egy Isten van. Akkor „Miért vagyunk ezen a világon?“, „azért hogy Istent megismerjük, s szeressük, neki szolgáljunk, s egykor hozzá jussunk, vagyis üdvözüljünk“, ez volt a válasz, aztán ezt, míg kicsik voltunk megtanultuk, s örvendtünk, hogy né, mi mit tudunk már, s mit tanultunk már s nem tudom mi, aztán később jöttek a többi tananyagok. Aztán a papnak volt olyan képanyaga ezekről az ószövetség-

gi történeésekről, történelemről, mindenről, hogy mint a kártya, úgy voltak összerakva s adott egy képet a gyermeknek, s na, nézd meg, hogy mit ábrázol ez a kép, s akkor mondja, hogy ez a tékozló fiú, s na, meséld el a tékozló fiúnak a történetét. A másik pedig megint a kenyérszaporítás vagy tudom is én, Jézus születését vagy efélék s aztán így megtanultunk a félét is, amit... amire sok felé nem tanították a gyermekeket. [Kisgyerek korától reggel, este, vasárnap tehát, mindig imádkozott?] Igen, mindig imádkoztunk, s még ma is csinálom, ma is megteszem, van, úgy hogy belealszom, s nem tudom mi, de valahol megnyugtat. Hát sokat nem tudtam aludni s nem tudok aludni, de ugyebár katolikusok vagyunk s úgy tanultuk, hogy kereszttetéssel kezdjük az imát, mikor lefekszek, keresztet vetek, már egy nagyot ásítok, utána már jelentkezik az álmoság, az álmosodás, s nem tudom mi, valahol... valahol vagy valami lélektani hatása vagy tudom is én mi...

Szüleiről nyújtott értékelését nem elfogultnak, hanem meggondoltnak, elfogadhatónak tartom, hiszen Domi bácsi sokszor beszélt a szomszédokról, rokonokról is, és a szüleiről rajzolt képet ebbe a környezetbe, a gazdálkodó falu társadalmi keretibe beillesztve kell értékelni.

Korán kiderül, hogy igen fogékony, jóeszű gyermek: *A nagyobb testvérektől tudtam írni-olvasni. Azokban az években még arra is emlékeztem, mikor elolvastam 1937, a naptáron, mikor hozták a naptárt újévkor, a 1937-et ki tudtam olvasni. Az első osztályt 1938-ban kezdte, a helyi román tanító nyomására a román állami iskolában: az első osztályt én is a román iskolában jártam, mert édesapám Kolozsvárra volt a hadbíróóság elé azért, hogy nem akart oda íratni, hanem ide a katolikus iskolába, s oda volt víve, s aztán mégis oda kellett írasson, s az elsőt ott jártam a román iskolában.*

Egy év után azonban apja mégis átiratta őt a katolikus elemi iskolába, tehát 1939–1940-ben itt volt másodikos, majd a bécsi döntés után itt járta a harmadik és negyedik osztályt is. Igen szeretett a felnőttek között lenni: az apa kortársainak, szomszédoknak, rokonoknak, falusiaknak a véleményeit, paraszti szemléletét és értékeit hamar megismerte, magáévá tette: *S aztán sokat beszélgettek itt a kortársaimal az ő fogságukról, háborúról, mindenről s azt a politikát valahogy olyan jó kívánatosá tették, nem tudom, hogy fejezzem ki. Nagyon szeretem tudni a dolgokat.* Politikát és politizálást: ebben a kontextusban a világ folyásáról és a hatalom helyi és távolabbi képviselőinek viselkedéséről a helyi társadalomban kialakított és folyton alakuló, morálisan megalapozott véleményeket, és a véleményeket megosztó, alakító beszélgetéseket. Ennek eredményeképpen alakult ki már korán „a dolgoknak és társadalmi helyeknek a tudása”, amely kulturális-morális illeszkedésként, belenevelődésként is értelmezhető: ki kicsoda, mi micsoda, milyen világkép, milyen erkölcs és milyen értelmezések lehetségesek és érvényesek abban a közösségben, amelynek kisgyerek, majd felnőttkorában tagja. A Sztrátya család legkisebb gyermeke miközben már gimnazista és szorgalmasan tanulja a leckéit, mindvégig egy gazdálkodó és vallásos, katolikus parasztközösség tagjaként tekint önmagára és szellemi elfoglalt-

ságaira. Ez élete végéig meghatározza, pályáján, az anyagi lehetőségek kibontakozásában korlátozza, „vesztessé” teszi – vagy ha arra gondolunk, hogy választásait megkönnyíti, akkor: szabaddá, erkölcsös, „kiemelkedő személlyé” teszi.

Nagyon, nagyon sokat ministráltam a pap mellett, sőt, ahogy iskolás lettem, állandóan ott voltam a papnak a kiszolgálására. Otthon éreztük magunkat s valahol, valahol a szellemi világon végig megy az ember, annak a nyomaként abba a helyzetbe kerültünk később az anyagi világ keretébe, hogy megtanultuk az adott szónak az értékét, s amit tanítottak elfogadtuk, azután akartunk igazodni s nem mertünk az ellen cselekedni, eljárni. Az miatt sokszor elbeszélgettük, itt a szomszédomban volt egy öreg, hogy emiatt vagyunk hátrányos helyzetben, azt mondja, s vesztesek vagyunk amiatt. Felkínálták, hogy gyere, lesz ez is az is, csak állj be a pártba. Azt mondtam, amíg élek, soha nem állok be, mert ott az volt az első, hogy meg kell tagadni, hogy esküt kell tenni, ezt nem tudtam elfogadni s ez miatt háromszor kellett meneküljek a munkahelyemről, negyedszer úgy jöttem el, hogy nem szóltam senkinek. Én szakadtam el, aztán többet nem kínoztak. Úgyhogy abban az iskolákban, egyházakban, de akkor három helyről egy irányba nevelték a gyermekeket, a család az iskola s az egyház ugyanarra nevelte a gyermekeket s arra tanította a katolikus, mint az unitárius vagy a református, s mindenki a maga során olyan kiemelkedő személynek nézte magát. Ezekért sokszor hátrányban voltunk s ugyebár minket olyan vaskosan megtanított az a Pálffy János.

Pálffy János: az a katolikus pap, aki 1918-tól 1958-ig volt a jobbágyfalvi katolikus hívek lelki és szellemi vezetője – és azért csak ennyit, mert Márton Áron híveként és a kommunista rendszer nyílt ellenségeként 1958 novemberében a Szekuritáté marosvásárhelyi börtönében mártírhalált halt. Sztrátya Péter, Domokos édesapja amikor az első világháború végén a frontról hazatér, az ő híve és segítője lesz, és fel se merül, hogy családjának tagjai is másképp vélekedjenek, viselkedjenek, ezt a választást megtagadják.

A front átvonulása előtti napokban a család sorsát megfordító tragédia történt: édesapját 1944. szeptember 18-án, a saját házuk előtt egy becsapódó gránát 8 társával együtt megölte, jobban mondva a többiek azonnal meghaltak, és ő halálosan megsebesült. Amikor kikísér beszélgetéseink után és a kapuban búcsúzkodunk, ritkán mulasztja el, hogy ne emlékezzen, hogy ne mutassa a kaputesten a becsapódó gránát szilánkjának ma is látható nyomát. Sztrátya Domokos hosszan, részletezve beszél arról, hogy történt a halált és sebeket osztó, véletlen szerencsétlenség:

Mikor itthon meglőtték, ágyba került s nem volt ki gondozza, mert németek, magyarok ki voltak vonulva, az oroszok nem voltak beérkezve, légtüres tér volt. Hát azt mondja „bár jönnének az oroszok, hogy beszéljek velük már, bár jönnénk már be, hogy kötözzenek be”, hogy kötözzék be, hát a karja le

volt szakadva, a jobb karja, itt a békáján felül, úgy le volt szakadva, egy szilánk úgy levágta, hogy egy ilyen bőrszilinka tartotta, azon fityegett a karja, mint az ujjam egy ilyen bőrszilinka. Aztán a bal vállán, itt valahol bement, ahogy mondják, s a háta közepén egy másik nagy szilánk olyan hogy a vér alul-felül bugyogott s nem tudom, aztán aprószilánkot vagy mit kapott, de nem is tudtam, mert úgy meg voltunk ijedve, hogy gyermekül bújtam el mindenhova, hogy jaj, istenem vajon mi lesz, mi lesz, s nem tudom mi. Aztán voltak ilyen öregebb emberek itt az Alszezen, akik megtudták, hogy mi lett, megmozdultak, hogy itt akkora nagy robbanás, lövés volt s aztán eljöttek s az ágyból kivitték lepedőstől mindenestől a szénacsűr mellé, mert onnan jöttek a lövések, a németek, észak-nyugatról, s oda a nagy teli szénacsűr mellé s a nagy szakasz búza mellé, hogy nehogy érje lövés. S ott törülköző kendőkkel s ingeket téptek össze, édesanyám szedte össze s azzal csavarták be ott a sebeit s mindent, de nem volt egy gyógyszer amivel... vagy elkötni, nem is tudom, el tudták volna-e kötni vagy nem, annyira itt fejül volt leszakadva a karja, orvosok esetleg. [...] Egy pénteken, délután úgy egy óra körül történt, s itt feküdt az ágyba s szombaton s vasárnap, s vasárnapról hétfőre virradó éjjel meghalt, ő volt a kilencedik halottja annak az egy bombának, a kilencedik hallottja. Nyolcan itt a kapuban, még a kapunak a nyíló részén megvan egy kicsi lyuk, ahol egy szilánk átjött, egy szomszéd bácsi ott álldogált az eresz alatt, úgy háttal neki a kapunak, s annak is egy akkorácska szilánk lehetett, a békáján ment keresztül, hogy mintha így a kicsi ujjamat átdugták volna, olyan seb volt elől-hátul, de csontot nem ért, s aztán azt csak annyi érte. De nyolcan ott szörnyethaltak, egy asszony is volt köztük, egy öregebb asszony, özvegyasszony, aki megállt, hallgatózott, hogy mit beszélgetnek a férfiak s hova menjünk, mit csináljunk, mert kezdődik a háború, kezdődtek a lövések s minden, azért gyülekezetek, tanácskoztak s aztán ott telibe kapta őket. Aztán édesapám meghalt, a többit betettük az eperfa alá, a hozzátartozok ide-oda behozták, vagy a szomszédba a mi házunk mögé, akkor a kerítés mellé, másikat hazavitték az utcából s itt szembe ezek, de mind ilyen első háborút viselt emberek voltak, nagy része, Fazakas Ferenc, Dászkél Dénes, Csizmadia János, édesapám, s ez a szomszéd bácsi s minden, ezek mind ilyen háborút viselt emberek voltak. S édesapámnak a sógora ott kint lakott a főúton Fazakas Misiéknek, Sanyiéknek a nagyapjuk volt, s nem tudom mi, az is idejött s itt vitte el az útja, s megállt s beszélgettek, s itt lelte halálát. [S ezeknek a neve ott van mind a világháborús hősök emlékkövén?] Mind ott van, a polgári halottak írja ott alól, s azok között vannak, mind a kilenc. Egy gyermek is volt, velem egyidős 13 éves gyermek is köztük, s az is ott meghalt, itt a második szomszédba, állítólag szolgált... marhákot hajtotta a mezőre legelni, azért volt megfogadva, s így eljárt a marhák előtt, mikor dolgoztak, s ilyen kiségitő, mert két kicsi leányka volt a háznál s aztán gazdaság volt, hát kellett egy olyan fiúcska, aki ott jött-ment, s az is ott megállt hallgatózni, s ott szörnyethalt. A testvérem 16

éves volt, amelyik itt bent lakott az utcában, édestestvérem, hát az nagyobb volt, mint én három évvel, a kerítésen belül volt egy csutak, gyermekek voltunk, hát hétköznap nem volt szabad flandérozni az utcán, hát a csutakra álltunk fel s onnan szemléltük az úton, ami volt. S ő épp fel volt oda állva, hogy hallgatta, hogy mit beszélgetnek az emberek, s annak is a kerítésen keresztül a térdén csak nem tudom már melyik lábán, a bal lábán térdén felül ment keresztül egy kicsi szilánk, két olyan sebet ejtett, mint egy ceruzának lenne a nyoma mondjuk egy olyan vastagságú két kicsi seb, keresztül ment, csontot nem bántotta s ő is kapott egy ilyen sebet a kerítésre így ki volt hajolva, hogy hallgatta a dolgokat.

A Sztrátya család tehát 1944 szeptemberében családfő nélkül marad. Egy 1945-ből származó közjegyzői irat szerint az anya lesz a kiskorúak gyámja, azzal a feltevéssel, hogy nagykorúságuk elérésekor átadja nekik az örökség nekik járó részét.

A gimnazista (1942–1948)

Amint szó volt róla, a szülők a helyi katolikus pap, Pálffy János kezdeményezésére és tanácsára gondolták úgy, hogy vállalják a tanítással járó anyagi terheket, és a marosvásárhelyi II. Rákóczi Ferenc Katolikus Gimnáziumba íratják be Domokost:

1942. szeptember 13-án rukkoltam be. Internátusban laktam, 5 évig jártam ott. Öt osztályról van diplomám. [...] 1942. szeptember 3-án, a dátumot soha sem felejttem el, az volt az első osztály, az embernek a jegye. Vasárnap volt, s ott kellett jelentkezni a bentlakásba, internátusba s özőnlöttek a vidékről, hát 100-nál többen voltunk az internátusban. Hétfőn kezdődött a tanítás, na de olyan tanítás volt, hogy tömegesen, ünnepélyesen levonultunk a központi nagy templomba, ott misén vettünk részt, az esperes tartotta a misét, aztán prédikált ott. Akkor visszavonultunk, s úgy elindult az iskolai év. Szeptembernek 15-től tanítás kezdődött. Azután következett a háborús időszak. Már a második évben, csak november 2-án mentünk be, akkor kezdődött a tanítás. Aztán akkor jött a háború, '44 őszére s akkor már kimaradtam, nem tudtam bemenni. Ezért egy osztállyal visszább csúsztam, az osztálytársak közül, az utánam jövő osztályba, mint aki ismétlésre maradt. Nem ismételtam, csak lekerültem az egygel lentibb osztályba.

A papnak és a családnak is ugyanaz volt a szándéka: Domokos tanuljon, majd menjen a teológiára és legyen pap belőle.

Lényegébe én későre tudtam meg, de a céljuk az volt, különösen a papnak, Pálffy Jánosnak, édesanyám aztán végtelenül azon volt, s aztán a rokonság is, s mind úgy tudták később is, hogy én mindig papnak készültem. De

én későre tudtam meg, mert állítólag Pálffy János azt mondta, hogy ebből a gyermekből csinálunk egy papot, mert mondjuk az utolsó, az elemi iskolában kitűnő volt a tanulásom, hát az nem nagy dolog volt, aztán tovább hogy megy, megvállik, de a gyermek nő, s nem voltam az a rossz gyermek, s nem tudom mi. S aztán így rám ragadt, hogy én papnak készülök, s nem tudom mi, aztán az iskola is, hogy katolikus iskola már azt vették, hogy teológus lesz. Még azt is kérdezték, a kommunizmus alatt is az egyik aktivista, hogy maga miért hagyta ott teológiát, azt kérdezte tőlem, hát könnyű volt ott hagyni, mikor azt se tudom, hol van, mondom, hát én nem is láttam a teológiát, hát úgy tudták, hogy én a teológián voltam. Az embernek a személyét úgy próbálják megismerni, s megvitatni, s aztán egyik a másikat fejeli s aztán a vége... tudták, hogy valahol ott voltam, de nem tudták, hogy pontosan hol, s aztán... így annak készítettek egy időben, de nem volt nekem elhatározásom, hogy... Majd aztán döntök, mikor megtudom, hogy mi mit jelent, s nem tudom mi. Én nem kíváncsoztam papnak, soha nem kíváncsoztam, de már a gyermekesereg, a cimborák is sokszor gúnyolódtak velem úgy köszöntek, hogy „Dicsértessék a Jézus Krisztust”, csúfoltak, hát viccelődtek, s nem tudom mi, s aztán mondták, hogy ilyen pap s olyan pap, s nem tudom mi, s aztán én is szégyelltem magamat akkor, pedig most már nem bánám, ha pap volnék. Vízkereszt volt, jött a... pont első osztályos voltam, a pap járt házat szentelni, az a Pálffy János s vele együtt az egyháztanácsnak a társasága, a gondnok s az egyházfiúk s a kántor, s a nem tudom mi. S jöttek ide szentelni, s akkor persze édesapám még élt s minden, s volt köztük, az egyháztanácsosok között egy sógorság, Szász Zsiga, s akkor elvégezték a szertartást s minden, s édesapám mondja, hogy tessenek leülni egy kicsit, s nem tudom mi, s na, lássuk, na itthon van ez a kicsi pap is, azt kérdi ez a sógorság, ez a kicsi pap is? S aztán azt kérdi a tanító Kis Jóska, kántortanító volt, hogy „mi leszel te, mi leszel?”, hát én vakáción voltam, első vakáció volt, karácsonyi vakáció, „mi leszel te, pap leszel, minek tanulsz, pap leszel?”, én szégyelltem magam, édesapám felelt helyettem, azt mondja, „bár egy rossz tanító lenne, az is jó lenne”, azt mondja. „Hát, ha a kántorok olyan rosszak – akkor a tanító, így tréfából így fellázadt, azt mondja –, ha egy rossz kántor lenne az is jó lenne”, aztán lett egy nagy kacagás belőle, s ittak egy pohár bort s elmentek. De tudom, hogy a papnak az volt a célja, hogy pap legyenek. Mikor leszereltem a katonaságból, akkor is mondta, én elintézem, azt mondja, Gyulafehérváron folytassad az iskolát, s maradj ott a teológián, hogy fejezd be azt, amit itt félbehagytál, én elintézem, azt mondja, a püspökségen meg kell beszéljünk, s így s úgy, s aztán én mondom, alkalmilag megbeszéljük, de hát már 23-24 évesen már hova törjem a fejemet, s nem tudom mi.

Mindebből számomra az derül ki, hogy a családja szeretete volna, neki azonban nem volt erős motivációja sem iskoláskorában, sem azután, arra, hogy egyházi pá-

lyára lépjen, hogy mindent megtegyen a társadalmi környezetéből való kiemelkedésért, az értelmiségi pályára állásért. Az kétségtelen, hogy tanulni szeretett, hogy szívesen ment gimnáziumba:

Lényegében a szülők a pappal, Pálffy Jánossal, és a tanítóval, kántortanító volt, azok kellett megbeszéljék, mert nekem csak annyit mondtak, mint gyermeknek, hogy te aztán kell menjél a kollégiumba, úgy nevezték kollégium, kollégium, s kollégium, s aztán én örvendtem, hogy mennék. Nem kérdezték meg, de azért örvendtem, negyedik osztályos voltam. S aztán tudomásom szerint a pap, az a Pálffy János, Vásárhelyre járt magánügyben, nem tudom, hogy s bement s megérdeklődte, hogy be lehet-e iratkozni, s nem tudom mi, s nem tudom mi, s őt ott felvilágosították, s talán szóbeli ajánlást tett, mit csinált, s édesapámmal megbeszélték, s aztán édesapám ment be, és ő iratott be, nem vitt engem is, s nem tudom mi. Úgyhogy én csak akkor mentem legelőször, mikor szekérre felpakolva, szalmazsákot, s párnát, paplant, s mindent, mentem, szálltam be, addig nem is jártam soha Vásárhelyen.

Az iskolába járás az első igazi kimozdulás, kilépés volt a családból, a faluból. Minden újdonság lesz, mindenre rá kell csodálkozni:

Mikor elsőbe mentem, 1942-be, akkor vettek nekem egy pár zoknit, s meg megálltam, s néztem, hogy mi van nekem, mert addig csak kapcám volt, nyáron vékony kapcát, s télen a vastagabb, az eldobott ruhákból készítette édesanyám. S mind néztem, hogy mi van nekem, de nem is zokninak mondták, hanem fuszeklinek!

Elindul tehát az ismeretlen, új világba: Tizenkét éves voltam, úgyhogy mentem, de nem tudtam, hogy hova. Megvolt azonban az előkészítés otthon, és elkísérték az első útra:

De aztán, azért itthon fegyelmezve voltam, hogy aztán ott úgy kell viselkedni, ahogy mondják, s aztán szót kell fogadni az előjáróknak, akik rendeznek, és felügyelnek, tanároknak, s mindenkinek. Hát én úgy néztem azt a tanárokat, s a bentlakásban volt két felügyelő tanár, akit most nevelőnek neveznek, akkor nem nevezték nevelőnek, hanem felügyelő tanár, de azok nem csak azt csinálták, mert tanítottak is és felügyeltek szerre, egy héten egyik, s egy héten a másik, azoknak persze szót kellett fogadni, a program szerint tartották be. Aztán volt egy bizonyos házirend, úgy nevezték, ki volt akasztva a program az ajtókra, ahol a szilenciumot tartottuk, a hálókba, és itt-ott, órától s percenként, hogy mikor mi van, s aztán aszerint be kellett tartani. Persze volt szabadidő is, nagy udvar volt, jó nagy udvar, s ott futballoztunk, játszottunk, a tornaórákat is ott tartottuk nyáron, s nem tudom mi, s

úgyhogy jó berendezés. Én a mostani öreg fejemmel szívesen állnék a sorba oda a gyermekkorral, vagy szívesen látnék egy közeli gyermeket abba a szigorúságban, ami ott volt, a szigorúság csak olyan volt, hogy megnézték a gyermeket, s már összeszedte magát, többet meg se kellett nézze az a felügyelő tanár. [S amikor ment be szekérral, akkor az édesapjával ment?] Édesapámmal és a két testvéremmel, fiútestvérem, nagyobb volt, mint én, jött, hajtotta a lovakat, mert nekünk nem volt lovászunk. A lánytestvérem ő jött, hogy rendezze be az ágyamat, vesse meg, s a szekrényemet rendezze be. [Szóval hárman vitték magát.] Hárman jöttek, édesapám volt a főnök, s aztán lovazni jött a testvérem, ő három évvel volt nagyobb, mint én, s akkor Irma még nagyobb volt, már 17 éves, ilyesmi volt, aztán beszerelte az ágyamat, ügyesen elkészítette, mindent felöltöztette s megválogatták a helyet édesapámmal, felmentek a „dormitorba”, és ahova irányították, s megválogatták a helyeket, és minden, s aztán azután mentem én is. Bevitték s elmondták, hogy na, ez a te ágyad, s ez itt ez ott, itt van a szekrény, olyan helyet választottak, ahol könnyen oda lehetett férni, úgyhogy vagy négy-öt szekér volt még előttem, annyi volt bejőve, aztán jöttek úgy a többiek, hogy benépesedtünk estére. Na de háborús helyzet volt, mert ez '942-ben volt.

A háborús helyzetet bizonyítandó, már az első éjszakája kalandos volt:

Szeptember 13-a volt, egy vasárnapi nap volt, elég az, hogy azon éjjel már többen voltunk a „dormitorba”, s ott a mellettem való ágyakban, tudom Nyárádtőről volt egy Botos Gyuri, jó fekete gyermek, akkor volt Várteréz István, abból gyógyszerész lett, kicsi törpenövésű volt, aztán többen, Szabó Miklós volt Hodosról. Kimaradott ő is aztán itthon kőműveskedett, s most nemrég, évekkel ezelőtt halt meg, amint hallottam. S akkor voltak Ehedből és akkor Deményházáról, úgyhogy benépesedett a „dormitor”, szóval a hálószoba... Na de elég az, hogy azon éjjel..., minden éjjel légiriadó volt, ahogy a repülőök bejöttek mondjuk Erdély területére, szóltak szirénák, nem messze volt a sziréna a leánygimnáziumnak a tetején, és olyan csúnyán jött nekem, hogy én úgy beburkolóztam a kicsi paplanomba, s párnába mindenbe, hogy nem vettem észre, hogy kijöttek, és kipakolták, és hamar-hamar, gyorsan a sötétbe, le az óvóhelyre. Egyes-egyedül ott fent maradtam a „dormitorba”, az első emeleten, én nem vettem észre, csak mind fűjt a sziréna, és fűjt, aztán egyszer lefűjták a riadót, hát csend lett s hallom, hogy olyan matatás van a lépcsőn, s a folyóson, s nyílik az ajtó, s jönnek be minden, s hát jöttek fel az óvóhelyről s feküdtek vissza. S te, hol voltatok te, s te mit csináltak te, s hát te itt voltál, te nem jöttél, s nem, hát mondták, hogy légiriadó van, s hát nem hallottad a hogyhívjakot, hát én hallottam a szirénát, de úgy féltem tőle, hogy én úgy bebújtam oda, hogy nem vettem észre. S alig feküdtek le oda mellém, újból szólott a sziréna, akkor bezzeg felugrottam én is úgy, hogy félmezitláb, s úgy mentem le a lépcsőn s át a másik épületbe, az isko-

lának az alagsorába, ott volt a menedékhely, az óvó hely, aztán ott vártuk, amíg lefújják a légiradót.

A diákélet rendje

Az első nap, első napok az ismerkedéssel teltek, majd kialakult a diákélet rendje. Mindarról, ami vele történt, mindazokról, akikkel egy osztályba, egy iskolába került, meg a tanáraitól több beszélgetést folytattunk. A módszertani fejezetben bővebben szólok a kialakult módszerről: mivel nyomtatványokat, kiadványokat, saját füzeteket, iratokat megőrzött, így ezek alapján tettem fel neki a kérdéseket, egyszerre emlékeztetve és ellenőrizve őt: akkori helyzetekre, eseményekre, személyekre kérdeztem rá. Az események, személyek egyszerű bemutatásán túlmutató értékelései viszont a beszélgetés közben születtek meg:

Az internátusnak az igazgatója egy pap volt, pap, katolikus pap, az az iskolának volt a papja, a neve is Pap volt, Pap Dénesnek hívták, egy fiatal, inkább középkorú, de olyan nyers, kicsit figurás, és ahogy a két épületnek a sarka annyira van, hogy csak egy kapu van közből, s ott megálltunk a kapuba behajtva, és édesapám ment, hogy nyissa ki, már meg volt nyitva a kapu, azonban kihorgolva, mert már voltak bent szekerek. Az igazgatónak a szobája az internátus épületének abban a bütüjében, pont ott a kapu felett volt, az első emeleten a bütü szobában, kinézett a pap az ablakon, s na „na, hozzák azt a lóköötöt, hozzák azt a lóköötöt”, ez volt neki a szavajárása, „igen, hozzuk – azt mondja neki édesapám –, jövünk”, köszönt neki, s menjenek, mert jövök én is, azt mondja, menjenek csak be az udvara, azt mondja, aztán jövök. Aztán lejött s számbavett, s felvitte édesapámat, és Irmát, a testvéremet, megmutatta hova, melyik szobába rendezzék be az ágyamat, s nem tudom mi, s aztán úgy vett számba. [Valami pénzt ott kellett fizetni? Tandíjat vagy egyebet?] Kellett, persze, ellátásra, kellett vinni terményeket, le tojásig el, finomliszt, kenyérliszt, zöldség, krumplit, tojást, befőtt paradicsomot, s eféle dolgokat. Az ellátás, plusz akkoriban, én nem tudom, 50 pengő vagy mennyi volt a magyar időbe, háború után 500 lej, valamennyi pénz is volt, a kiszolgálásra, és az afélékre, na, fizetni kellett, ezek csak az anyagok voltak az ellátásra. [Ez volt a kantin, az élelem, de a tanítást kellett-e fizetni?] A tanítást kellett fizetni, de az olyan csekély volt, hát 100 pengő volt egy évre, még abból is adtak kedvezményt, hát 100 pengőt nem volt több, mint most 100 lej, egy évre maga a tandíj, amit az iskolának kellett fizetni, a többi a bentlakásra volt az ellátás lényegében, amit itthon is kellett volna elérni, fogyasztani, az az volt... de a tandíj nagyon kevés volt. [Tehát nem volt olyan gond, hogy ne lehessen kifizetni.] Nem volt, nem volt, nem volt. A háború után aztán nehezedett egy kicsit, itt pontosan tessék megnézni [mutatja az iskola előzőleg megkeresett évkönyvét], hogy az első A-ban az a borító papír van rajta, amit az elsőben rátettem, sajnálom, hogy kijavítottam

ötödikre is, ez az akkori felírásom, az első '942, az iskolai évkönyv. Az iskolának az egész történelme benne van, leírás, statisztikája, a tanári karnak, minden benne van, hogy hogy jött létre az iskola, s kik tartják fent, és kik adományoztak, s benne vannak a névsorok, ezeket úgy tettem belé, hogy ne vesszenek el olyan papírok. Amikor a kezembe vettem, tettem egy-egy aláírást, még dátumot is, hogy olyankor megnéztem a könyvet, vagy nem tudom mi.

Az Évkönyvet forgatom, és közben kérdezek:

[Itt írja: Pap Dénes hittantanár régens...] *Igen, régensnek nevezték az igazgatót.* [Pelion Ervin és László Imre gimnáziumi tanárok voltak a felügyelők.] *A felügyelőtanárok, igen Pelion Ervin, az is pap volt, lényegében az is egy pap, bizonyos osztályokban tanított hittant is.* [Itt azt írja, hogy a növendékek egész évre 500 pengő ellátási díjat fizetnek, és ezért a mosatáson kívül teljes ellátást kapnak, 22 alapítványi hely van. Mit jelentett az alapítványi hely?] *Én nem tudom, hogy milyen alapítványok, és mik működtek ott közre, hát az a püspökségen olyan egyházi alapítvány volt.* [Azok segélyt kaptak, írja, hogy 180 pengő segélyt kaptak, 12 tanuló féldíjat fizetett, tehát nem fizette ki az egész bentlakást, 5 pedig teljesen ingyenes volt.] *Igen, volt köztünk, aki kapott olyan kedvezményt, mert befogadtak, hát a csoda ölt meg engem, amikor például Hodosról is voltak.* [127 növendéke volt, 7 hálószobája volt...] *De ez rendes statisztika, de úgy megvan aztán sok minden benne, s hogy a tanárok kik voltak, mik voltak, hogy még napszámosoknak a gyermekeik is voltak itt, tetszik látni itt az osztályoknak, akarom mutatni... ebben már az első A.* [Első A osztály, Harmat Sándor osztálya.] *Harmat Sándor, egy nagyon fiatal tanár, túl folytatódik.* [Itt van, Sztrátya Domokos, I. – internátus, azt jelenti?] *Internátusban lakik, az is meg volt jelölve, ha református, vagy unitárius, vagy izraelita, s olyasmik is vannak benne.* [Vagy görögkeleti, vagy görögkatolikus.] *Vagy görögkeleti, vagy görögkatolikus, azokat is bevették, nem csak katolikusok jártak oda, s azok is jártak.* [Na, hát itt vannak a jegyei magának.] *Az első osztálybeli év végi osztályzások.* [Magaviselet 1-es, hittan 1-es, magyar nyelv 2-es, földrajz 2-es, honvédelmi ismeretek 2-es, latin 2-es, román 2-es, természetrajz 2-es, na a rendszert az 1-es, de a többi mind 2-es.] *Igen.* [Rajz, testnevelés ilyenek, matematikát nem tanultak?] *Hogyne, az is mennyiségtan címen van írva, ha jól tudom. Na az is volt, úgyhogy az 1-es volt a jeles osztályzat fel 4-ig, a 4-es volt a buktató. Aztán itt megvan a második évről is az osztályzat, az még-még hagyján.* [Kis Géza volt az első tanuló.] *Kis Géza, fekete betűvel írva, ebben az emlékkönyvben, ez a második ugyanilyen könyv, ugyanez a második osztályról. A háború után nem adtak ki többet ilyen dolgot, nem adtak ki.*

[Hogy teltek akkor az első napok?] *Hétfőn kezdődött a tanítás, s azért voltunk vasárnapra berendelve, hogy tudjunk elhelyezkedni, az internátusba,*

mert már azon a nap, amikor mentünk, már hétfőn 8 órakor az osztályban kellett megjelenni, megjelent az osztályfőnök, Harmat Sándor, legényember, fiatal, ott végzett ő is annak idején, a tablóba az ő idejében, ott volt a folyóson a fényképe, mindegyre megnéztük. Földrajz s történelem tanár volt, egy nagyon szimpatikus, most is mikor visszaemlékszem, egy kicsit olyan orrából beszélő, jóízű előadása volt, úgyhogy olyan, úgy szerettük, szerettük, fitalemler volt. Akkor számba vették, az első osztályosok, két osztály volt, A és B, az egyik része ebbe a terembe a másik fele a másikba, ki van írva, aztán mindegyik, ott állt, a tanáraik elfoglalták, akik be voltak állítva, aztán ott ragadtunk meg, anélkül, hogy válogattak volna... olyan önszervező, önszervezésen múlt el, az hogy ki hova telepszik le. S csak felügyelték, s jóváhagyták, s a hibát igazították ki s a nem tudom mi. [41-en voltak, jó sokan.] A másik osztályban is annyian. Két évig abban az időben, az első és másodikba volt így két osztály. A háború után már a negyedikben is volt, ha jól emlékszem A is B is, annyian voltunk. Aztán ez a háború után volt már, s akkor aztán nem adtak ki már ilyen évkönyvet, hát az év végi, és félévkor is adtak bizonyítványt is, és értesítőt, s adtak közbe intézt, rovót negyedévenként. A szülőknek be kellett mutatni, hogy írják alá, tudjanak róla, hogy intézt, megintik a gyermeket, hogy tanuljon jobban, vagy megrótták, mert nem tanul, mert rossz, vagy valami eféle, voltak ilyen tételek, s a szülőknek tudomására hozni, s a félévi értesítőt is aláírni. Aztán év végén volt egy olyan hosszabb könyv, keskenyebb, hosszabb, 12 évre beállítva, hogy abba első osztálytól a nyolcadikig, abba minden ilyen félévi, negyedévi, és év végi benne volt, hogy maradjon meg egész iskolai év alatt, ha valaki történetesen többször is ismétlőre marad, akkor is legyen helye, annak a beírására, s nem tudom mi. Úgyhogy nagyon jó volt a beállítás s a minden, úgyhogy én most is szívesen odaállítanék, a sorba egy legkedvesebb hozza tartozót is. Nem egyébért, de valahogy abban nőtt bele az ember, s na...

[Magának se az első nap, se utána, az iskolával semmi olyan nem volt, hogy nem tetszett volna, vagy nem tartotta jónak azt, ahogy a tanárok magához viszonyultak, vagy amit csináltak?] Nem volt olyan estem, hogy neheztem volna valamiért vagy, hogy én többet nem szívesen mennék oda, vagy ilyesmi nem volt nekem aféle, s nem is tudok róla, hogy lett volna olyan, ott a közvetlen gyermektársak, diáktársak között, hogy többet nem jövök, vagy így, ilyen nem volt. Az utolsó évben mikor érzett az illata, hogy így mondjam, érzett a bűze a kommunizmus szellemének, az ápolásának, s nem tudom mi, az osztályfőnökünk akkor Pongrác Tamás volt, már háború után. [Tehát '47, '48, akkor volt a változás.] Igen, akkor lett vége, érzett a bűze, s öregrendű tanár volt már ez az osztályfőnökünk, s valaki írt neki egy névtelen levelet, hogy majd megszellőztessük az újságba, rádióban az öregot, mert ilyen, mert olyan szellemű s nem tudom mi, s nem tudom mi, s sírva olvasta fel az osztályba, hogy nézd meg, milyen levelet kapott. Nem tudtuk, hogy ki, az osztályból származó diákoknak szülei vagy valaki, sír-

va olvasta fel, egy nemes lelkű ember volt pedig, az is földrajz és történelem szakos tanár volt. Itt van a tanároknak a jellemzője, hogy még milyen funkciói voltak a városban s más iskoláknak a felügyeletiben.

[Első nap beosztották, hogy hova kell ülni az osztályba, volt helye vagy oda ült ahova akart?] *Legelőbb, ahova beültünk, helyet kaptunk, helyet foglalt, odaragadott ahhoz a helyhez a gyermek, s az volt az ő helye, aztán oda ültünk, mikor bementünk, ahova akartunk, ahol tudtunk. Én pont az ablak felé ültem, az ablak melletti padsorban, de ott a külső szélén, úgyhogy beülül az ablak mellett ült az én padtársam, Fodor Gyula, egy maroskeresztúri fiú. [S ki volt magának az osztályban a legjobb, hát barátja, akivel a leginkább egyezett?] Ebben az első osztályban, nem is volt ilyen kiváltságosan közelebbi barátom. Hanem másodikban aztán voltak ilyenek, mint én, ilyen hátramaradva, az idevaló jegyzőnek a fia, falubeli volt, Tóth Menyhárt, a második könyvben volt, s akkor volt Kardos János, Véckéről, Kis Tibor, a tanító fia, a szentdemeteri tanító fia, Kis Tibor, Kardos János, ha jól tudom véckei vagy szállási volt, szállási ejjsze, akkor volt Burus Vilmos, az is szállási volt, s aztán Tóth Menyhért. Burus Vilmos, egy olyan jó kövér, parasztalkatú gyermek volt, posztóruhában, és olyan falusiasan öltözve, de egy gyönyörű szép írása volt. Durva keze volt, durvább volt, mint az enyémmel, de olyan írása volt, hogy amikor írtunk kérvényt, hogy kérünk, felmentést mondjuk tandíj vagy ilyen befizetés alól, vele írtattuk meg, pedig mi is diákok voltunk, olyan gyönyörű szép írása volt. Aztán így, hogy visszakerültem az utánam levő osztályba, így lettem osztálytárs Szélyes Sándorral, aki volt az a művész, s aztán Mikházáról volt még Salat Dénes, akivel ő padtárs volt. Én ültem az ablakfelőli padsorban, ők pedig a középső padsorban ugyancsak velem egyforma hogyhijákba, aztán meg voltunk egyezve, hogy dolgozatíráskor, hogy egymásnak jóváhagyjuk, mert egyforma szintű tanulók voltunk. Aztán meg voltunk egyezve, hogy az ablak, az ablak innen süit, ha én tartom, hogy nézze meg, hogy mi van, akkor nem látszik, de ha ő tartsa a füzetjét, akkor látom, hogy hogy van, s ha az enyémmel talált, behunyt szemmel egyet bólogattunk, s adtuk be a dolgozatot, mert tudtuk, hogy jó. Aztán így kollaboráltunk, s akkor egy helyen tartottuk a szilenciumot, egymás mellett ültünk, abba a bizonyos tanulószobába, úgy neveztük, hogy tanulóterembe.*

[Reggel hánykor keltek? Mi volt a rend?] *Reggel fél hatkor volt az ébresztő, az első osztályban, amikor voltunk, első, másodikban, fél hatkor a nagyoknak, hat órákor volt a kicsiknek. Már a nagyoknak csengettek hat órákor, azok gyülekeztek a reggeli szilenciumra, reggeli imára, és szilenciumra, a kicsik akkor keltek. Aztán akkor kisebbek, keltünk hat órákor, és hét óráig mosakodás, nem tudom mi, s mosdóba kellett menni ügyesen, mosakodtunk, tisztálkodtunk, cipőpucolás s minden, aztán reggeli ima, s akkor kicsi szilencium, s jött a reggeli. Háború előtt még ment, hogy úgy ahogy, tejet adtak reggelire egy-egy csuporral, s mondjuk vasárnap tejes kávé, s a félét, de a háború után köménymag levest reggeliztünk, nem volt putye-*

ró, hogy ellássanak gazdagon, mert azt mondták, hogy meg kell terheljék a szülőket, hogy fizessenek jobban. S akkor inkább sokan nem adnák a gyermeket, mert hát nem bírunk fizetni vagy valami, mert aztán azért a lehető legszegényesebben voltunk ellátva, aztán aki csak teheti, otthonról pótolja, mert a szekrényünkben ott megvolt a helye s a holmi, hogy tarthattunk magunknak tízóráira valót, uzsonnát, s kenyeret, és ételmet s mindent, s jöttek a szülők látogatóba s hoztak. [A szülők, a maga szülei azok havonta bementek?] Minden két hétre egyszer, minden második csütörtök napon, akkor volt heti vásár Vásárhelyen, csütörtök napon, akkor sok volt az utas ember, a legtöbbször mind gyalog jött, aki idevaló volt, még Fazakas Gyurinak a két fia egyszerre, Fazakas Ferencnek egy fia, s az a Fazakas Gyuri bácsi s még... [Tehát magával nem egy osztályban, de ott voltak a gimnáziumban.] De ott voltak, mert az egyik fú, a Fazakas Gyurié egyidős volt velem, de itthon ő öt osztályt járt, s úgy jött oda be. A másik, a kisebbik pedig, az később jött megint, aztán kimaradtak, amelyik velem egyidős volt, az aztán meghalt, amíg én katona voltam, itthon volt, itthon maradt és meghalt, nem tudom mi. A kisebbikből pedig lett milicista, még most is ott él valahol Vásárhelyen. S gyalog jöttek be hozzánk nagycsomaggal, a szüleink, apáink, gyalog jöttek, télen is a hóban is, mert csak a kicsi vonat volt akkor közlekedési eszköz, s az is olyan zsúfolt volt mindig, hogy művészet volt vele, már itt felülni, hát még ott lent, aztán nem tudom mi, s aztán megtörtént, hogy még azzal is jöttek, de nyugodtabban voltak itt, s estére csak hazakerültek. [S maga mikor jöhetett haza?] Halottak napkor már volt kétnapi vakáció, legelőbb akkor jöttem haza, s akkor karácsonyra volt vakáció, húsvétra volt vakáció, püünkösdre már csak vagy három nap volt, mennyi, s aztán év végén, úgyhogy ekkor voltak vakációk, s különlegesebben nem volt szabadidő, így elbocsátás, aféle. [A városba ki lehetett menni? Délután?] De csak engedéllyel úgy, mint a katonának, „bilet de voie”-val³⁵ a magyar időben, utána háború után kezdték felszabadítani a szigort, mert nem tudom milyen nyomás volt, úgyhogy minden csütörtökön délután szabadkimenő volt akkor, s minden vasárnap délután, de csak 3-tól 5-ig, vagy 1 órától vasárnap 5 óráig, mert 5 órakor kezdődött a szilencium, kellett készülni a holnapi leckére, s akkor volt szabadkimenő. Aztán nagyjából betartotta a gyermekesereg a programot, betartották, úgyhogy nem igen volt, arra nem volt alkalom, hogy futkározni kelljen, hogy vajon hol van ez, vajon ez mit csinál, vajon az mit csinál. Akkor aztán mikor már megtörtént az a változás, hogy..., én nem tudom, a leánygimnáziumnak miért volt elfoglalva az iskolája, mert, hogy a bulvárdra járó sarkon van ott a Petru Maior-on³⁶ túlfelől, hogy azok is odajártak a mi iskolánkba, de délután jöttek, az év első felében, és év második felében pedig ők jártak délelőtt, és mi jártunk délután ott a saját isko-

35 Kimenő-cédula.

36 Utalás a marosvásárhelyi Petru Maior Egyetem épületére.

lánkban. És ebben az időben megtörtént, hogy estefelé már egyszer, mikor villany mellett kellett volna tanulni, elromlott a villany s aztán gyanították, hogy mesterkedik vele valaki. S nem tudom mi, aztán regulálták úgy a népet, gyűlést csináltak a tornateremben, s nem tudom mi, hogy, né ha valakit rajtakapunk az efélén, az számítson arra, hogy az intézetből el kell távozzék, távolítsuk. Ha pedig nem tudom mi, akkor megint megbüntettjük, s így s úgy, mert megtörtént, hogy estére elrontották a villanyt, jöttek az irtalmas, akkor úgy neveztük, hogy irtalmas dolgozatírások vagy feleltetések, afélék, és az órák legyenek, megsántulva lehet, hogy igaz is volt... mert sokunk között volt ilyen-olyan gyermek. De bentlakásban azért nem volt különösen vagy, hogy verekedés lett volna vagy valahol igazságszolgáltatást kellett volna tenni, vagy valami, nem tudok. Mikor az ebédlőben voltunk is, és nem tudom mi, az a bizonyos felügyelőtanár sétálgatott végig az asztalok között oda-oda figyelt, ahol valami zaj volt, „ne beszéljess, egyél”, annyit hozzászólt, s másoknak mást. Emlékszem, hogy villámot egy kicsit igen durván letettem, vagy elejtettem, vagy mit csináltam, és pont ott ment el, „ügyelj a villámra”, olyan szép gyenge hangon mondta, jó kemény fájin ügyes ember, de szigorú volt, László Imrének hívták, engem nem tanított, de a bentlakásnak felügyelője volt, többet nem kellett mondja, hogy ügyeljek a villámra, annyira ügyeltem. Aztán jól éreztük magunkat, biztonságban voltunk, biztonságban éreztük magunkat.

[Melyik volt az a tantárgy, amit inkább úgy szeretett, és amit inkább tanult? S még esetleg pluszba is dolgozott.] Én nagyon szerettem a latin nyelvet. Még ott ennek a második könyvben, a latinból ott is... [Egyese volt, látam.] Ott 2-es, de ki van javítva ceruzával 1-re, mert mi így a gyermekek egymásnak néztük, hogy te ezt megérdemelted volna, és én ezt vártam s azt vártam, úgyhogy azt a ceruzával írott 1-est én írtam oda a 2-es mellé, nagyon szigorú volt a tanárunk, de az úgy megtanította, hogy azt a latin nyelvtant jobban tudtam, mint a magyar nyelvtant. A declinare 5 féle főnévragozási formája van s vagy 3 féle igeragozási formája, konjugációk, deklinációk, s azoknak mind az alany s a tárgy, és a határozója, s nem tudom mi, ezek mind latinul. S csinált olyan komoly táblázatokat csinált a táblára, felrajzolta, beleírta mindent s mi pedig a füzetbe csináltunk magunknak kicsi táblázatokat, s mikor vittek sétára is minden nap három órától vagy fél háromtól, fél ötig séta volt, vittek a városba, sorba s a felügyelőtanár jött hátul a nyolcadikosokkal, a nagyokkal beszélgetve, s mi kicsik mentünk elől. Vittük a táblázatot s egymástól kérdezősködtük így a sorba, ott is megtanultuk a hogyhíjákat, s annyira hogy mikor jártam ezt a villanyt, Csíkfalván jártam s Szentmártonban a villanyt, s bementem Bencédi tanár úrhoz, Bencédi, nem tudom a másik nevét, minek hívják. Felesége volt az igazgató, csak a tanárnő volt otthon, s mikor bemegyek így teli volt könyvvel, mindennel az asztala s köszönök s mondom, a tanárnő úgy bele van esve a sok papírba, hogy mintha holnap dolgozatot kellene írjon, pedig

hát ő kell írassa a dolgot. „Ő hagyjon, békét – azt mondja – Domi bácsi, mert kell menjek Bukarestbe vizsgázni latin nyelvből” – azt mondja. Latin nyelvből? S igen, azt mondja, latin nyelvből, akkor a tanárnő kell vágja azt az [rövid latin szöveget mond] s a deklinációkat, s a konjugációkat s az acuzatív-ot s az infinitív-ot s ezeket akkor, felállott a tanárnő s megállt s azt mondja, maga mit beszél, maga ezt hol hallotta, maga honnan tudja ezeket, csodálkozott, hogy így elmondtam ezeket, mondom, adok segédeszközt, hogyha szükségét érzi vagy valami, vagy táblázatokat ezekről, a felkészüléshez. „Jaaj – azt mondja –, köszönöm, nekem mindenem rendelkezésemre áll, csak éppen át kell vegyem a dolgokat”, ott van minden eszköz, s mondom, aztán én azóta nem tudok köszönni a tanárnőnek, mindig megelőz, olyan messziről megelőz, hogy szégyellem magam sokszor, s mondtam neki. Aztán még valahol, hol volt olyan esetem, hogy azt mondták, hogy maga mit tud erről, s arról, s így s úgy. Valami tudományos ember volt, nem jut eszembe pontosan, s hát kérdem, hát a Marseillaise tetszik tudni, s kérdi, hogy hát mi az a Marseillaise, mondom, hogy [francia himnusz két sorát énekel], s én hol hallottam ezt, s én mit tudok, s miért így s miért úgy, s hát Horváth Ágoston tanár tanított meg ugyanaz, aki a latint tanította meg, latin és franciatanár volt, dr. Horváth Ágoston. S aztán ő tanított meg, harmóniumot hozatott be, s vele énekelni. Mikor volt az olimpia... olimpia volt Párizsba, s nem tudom mi, néztem a televíziót, az a régi televízió volt itt, s fújták a hogyhívjákot, ezt a Marseillaise-t, felültem az ágyba, itt volt az ágyam s a televízió ott a kicsi asztalon, váltig ott énekeltem. Olyan jól jött, mintha, nem tudom, megajándékozott volna valaki, hogy ismeretem azt a dolgot, a Marseillaise-t. [Volt rajz is, például rajzból miket kellett csinálni?] Rajzból, volt sok minden, volt ilyen-olyan dolog, de kicsit... Hát nem nagyon szerettem a rajzot, és az éneket nem szerettem nagyon, hanem volt eset, hogy a rajztanárnaknak valamilyen dolga volt, s fogta a karosszékét fette a katedra tetejére, úgy sarokra, egyik lábát felpockolta, s na, ki ahogy lássa a széket az asztalon, aszerint rajzolja le. Mert fel volt téve és egyik lába felpockolva, ki a maga helyéről, ahogy lássa. Aztán vízfestéssel és afélékkel művészkedtünk egy kicsit, s nem tudom mi, s nem tudom mi. [Magyar nyelv volt...] Az jól ment... [Igen? Fogalmazásokat kellett írni?] Igen, fogalmazásokat, s abból... [Verset nem írt?] Hát nem írtam semmit, de a háború után, ott már az utolsó évből mondom, az ötödik osztályba négy embernek a műve volt az egész évi tananyagunk, persze első Petőfi, Arany János, Vörösmarty, Jókai, s ezeknek az anyaga, de nem volt tankönyvünk csak magyarázat után, és diktálás után tudtunk írni s tanulni s minden. Olyan füzetem volt, odaadtam az egyik öcsémnek, aki a Papiu-ba érettségizett, né, és megegyeztünk mindenféleként, hogy visszaadja-visszaadja, nem adta vissza, küldtem utána, hogy hozza, adja oda, s nem adta, azt mondja, elveszett, s nem tudom mi... olyan nincs, hogy elveszen, megmondtam neki, hogy ez nekem az egy kegytárgy mondom, ez egy olyan dolog, ami...'948-ban írtam

azt a füzetet, ha idáig megőriztem hát, már akkor annak volt becsülete szerintem, olyan... tollal, tintával írtuk nem töltőtollal s afélével, csak mártott tollal kellett írni, mert alakuljon az írás, tudjuk alakítani az írásnak a külsejét. S magyarból mikor írtuk a dolgozatokat, Milosics Béla volt a magyar szakos tanár, három jegyet adott minden dolgozatra, a végére oda kellett írni középre: tartalom kettőspont, helyesírás kettőspont, külső alak kettőspont, mind a háromra hogy néz ki... a beállítása, ki bekezdés, új bekezdés, befejezés, s a tartalom, s a helyesírás. Meg is tanította úgy a magyar helyesírást, hogy oldalakat írtunk, hogy egy helyesírási hibát elkövessünk, s nem tudom mi. Aztán... úgyhogy valahogy ráhatottak a gondolkodására s a tehetsége a tanuláságnak, ráhatottak.

[Történelmet maga tanult? Vagy az már felső osztályban volt csak?] Történelmet is tanultunk, de nem nagyon szerettem a történelmet azért, pedig... [Olyant tanítottak, amit nem szeretett?] Hát igen, olyant, régi történelmet, olyan honvédelmi ismeretek az az első osztályban, az az Árpádkori nem tudom mik, akkor később a másikat, aztán olyan történelmek voltak, hogy azt be kellett magolni nem jött úgy, mint a más tantárgyaknál a megismerése.

[Földrajzot, azt az elejétől tanultak, látom.] Igen. Igen elejétől kezdve, földrajzot kellett. Így előttem van az egész világnak a térképe, mindene, úgyhogy a Kuril szigetektől Honolulu-ig, s a nem tudom mi, ezek mind előttem vannak, úgyhogy. [S nem kívánt utazni? Valamerre?] Én nagyon szerettem volna, és szeretném az ilyen dolgot, amikor megkapom ezt az üdvözlőlevelet, amit most is Kínából küldött ez a gyógyszerész, hát jön, hogy csókoljam meg azt a képeslapot, hogy ott milyen messziről jött. Több mint egy hónapig jött el az Antarktiszról, onnan küldött valamelyik esztendőben, s nem tudom mi, s aztán most behozzák mind, ahogy szokták mondani, bejön a szobába az egész világ, az egész világnak a térképe, történelme, mindene, s végig gondolom a tanult ismereteket, úgy felidézem, s nagyon is, nagyon is, hajszálra megegyezik ezekkel a dolgokkal. Volt egy könyve ennek a Dászkal Lacinak, én nem tudom, hogy még itt van-e nálam vagy elvitte, nem tudom, már lehet, hogy itt van valahol, Vér és vas, az a címe, a második világháborúkor a normandiai partraszállást írja le, szóval az egész háború menetét, Hitlernek a munkáit, a születésétől s a nürnbergi perig, mindent leírt. Történetesen a televízióban láttam két részben adták elé egy időbe, olyan hajszálpontosan, úgy írja az a könyv, hát több mint 11 ezer repülőt állítottak hadrendbe, s akkor nem tudom, 14 ezer vagy mennyi vízi járművet, kezdve a kicsi csónaktól a hadi hajóig, mindent beleszámítottak, s hogy hogy készítették elé. Pontosan úgy adta le a televízió, az ütközetet mutatta s minden, hogy annyira beigazolódott, hogy nem tudom elfelejteni.

[S a honvédelmi ismeretek azok mik voltak?] Az a történelem, lényegében. [Történelem, magyar történelem.] Magyar történelem, de az az ős-

történelem, az Árpád-kori, s a fejedelmek, Töhötöm, s a Lehel, s a nem tudom, ezeknek az idejéből valók, az inkább olyan általános ismeretnek felelt meg. [S román nyelvből mit tanultak? Maga azelőtt románul tudott valamennyit az iskolából?] Írni-olvasni tudtam, mert a nagyobb testvérektől megtanultam, de nem tudtam, hogy mit jelent. Dr. Végh Sándor volt a román tanárunk, de olyan könnyelműen vette, hogyha elolvastad neki a lelkét a feleletből, akkor is egy 6-ost adott, mert ekkor már háború után 10-es volt a jó, s ha pedig szabad szóba elmondtad, akkor is 6-ost adott, annak mind egyforma volt minden, s akkor könnyen vettük azt, s nem tanultuk úgy meg mind, mint például, ahogy latin nyelvet megtanultam. És ezért, mikor én berukkoltam katonának, szinte el tudtak volna adni, annyira nem ismertem a román nyelvet. Aztán hogy bekerültem az irodára ott valamennyire aztán próbáltam tanulni, hogy bekerültem, szótárakból próbáltam magam pótolni, s nem tudom mi. [Vegyten, tehát kémia, azt is tanultak?] Kémiát igen, kémiát, s vegytant, s fizikát s ezeket, nem volt kedvenc tantárgyam a... Természetrájt, növénytan, s az állatvilág mondjuk az izébe... a világban lévő állatvilág állománya az képezte a természettant. Szerettem, szerettem azokat, hát volt eset, hogy természetrajzból kellett olyan dolgozatot, vagy lényegében nem is dolgozat volt, de olyan vizsgatétel, hogy fejből le kellett rajzoljuk a világrészeket, úgy ahogy áll a földgömbön, s aztán azokba a lerajzolt világrészekbe, bizonyos helyekre beírni, azt az ott élő állatvilágot. Például oroszlánokat, zsiráfokat, vagy bölényeket, jegesmedvéket, hogy hol találhatóak a világon, abba a világrészt ábrázoló figurákba be kellett írni oda, ahova gondoltuk, hogy azok ott élnek, s nem tudom mi. S volt növénygyűjtőnk, még most is megvan egy része, növényeket gyűjtöttünk, az már az első osztályban, kezdve a pipacs-tól a libapimpóig, árvaesalánig minden, megismerni a növényeket, ez-az. Szerintem nagyon felkészítettek, ott írja valahol az érettséginek a lefolytatását is, hogy mikor történt az érettségi, s az érettségin hányan, hogy végeztek. S kacagták ezek a rokon gyermekek, mikor olvasták, diákok voltak, hogy itt azt mondja, hogy nem tudom a 20-an hányan érettségiztek, nem azt mondja, hogy ennyien végeztek 10-el vagy ennyi 8-al, vagy valami, hanem 5-6-on jelesen érettek, akkor megint valahányan jól érettek, a másikkal elégségesen. Aztán aki elbukott, azt se mondja, hogy elbukott vagy valami, hanem javító vizsgára állhatnak még ketten az őszön ilyen-olyan tantárgyból, tehát nem sértették meg azzal, hogy bukás nyomjanak a nyakába, hanem így...

[Na s az elejétől tanultak akkor matematikát, mennyiségtant.] Birtam-birtam, szerettem, meg is van itt a... ötödikből való, de már rongyos, ilyen-olyan füzetem, nagy füzet, a koordináta rendszer is, az egyenletek, az ilyen-olyan egyenletek, s behelyettesítése angol módszerrel, s nem tudom milyen módszerrel, s algebrát s aféléket. Hát olyan példájuk vannak, fellapoztam sokszor, minden télen ezt a füzetet, volt egy-egy kicsi tiszta rész, s vettem

a ceruzát, s „habar n-am de aceste socoteli”³⁷ odaírtam, pedig én csináltam s nem tudok menni rajta, hogy hogy is jött össze. Nehezen tudtam, akkor úgy nehéz volt a törtszámoknak a műveleteit, a szorzását, összeadását, s mint hogy hogy szóval közös nevezőre hozását, ez az a része, ahol mondjuk nehezebb volt, de az algebra is ment olyan szögletes zárójel s kisebb zárójel, s akkor annyi ilyen-olyan... Egyedül ebben a bizonyítványba a francia nyelvből 5-öm van. Csak egy évig tanultam, ejjsze csak egy évig a franciát, de nem bírtam, hát azt nem úgy írjuk le, ahogy kiejtsük, nem úgy olvassuk ki, ahogy le van írva, mert az e, a, u, mint Ceaușescu, azt o-nak. S másík, a mademoiselle, vagy a bonjour monsieur, ezeket olyan másként írja le az ember, mint ahogy kiejti, s nem tudom mi, s ez nagyon nehezemre esett, a francia nyelv, nem szerettem. [A rajzról beszélünk, hogy az sem volt magának a kedvence.] Hát nem volt kedvencem, de az ilyen mértani rajzok, s az aféléket szerettem, azokat. A szerkesztéseket, és ezeket a dolgokat, azt szerettem, hanem azokat az olyan figurás, s ilyen-olyan rajzokat, azért ment, nem volt baj vele, nem volt baj. Aztán legelőbb az első két osztályba inkább mind a vízfestéssel, s mivel kellett festeni, s nem tudom mi. [S torna, testnevelés? Maga nem sportolt úgy? S nem szeretett sportolni?] Én szerettem-szerettem, s nem voltam hátul benne soha, de mindig a tornateremben volt, egy nagy tornaterem. [Nem futballoztak?] Hát futballoztunk, de az nem tartozott a tornaóra köze, azt szabadidő, a játéknak volt az anyaga a futball, nem a tananyagának volt a... tartozott oda. Ott osztály osztállyal is igen, s volt úgy, hogy egyik iskola a másikkal, kollégiummal vagy a másikkal, a polgárival, de csak barátságos játék volt, nem egyéb. Hogy aztán valamit üzzek-üzzek az nem volt, mikor mit, ami szükség volt, tehát ezt az ilyen testnevelést, és ilyen tornát, s a rúdra mászást, kötélmászást bent a teremben, s aztán az a tigrisugrások, s a svédsekreányek s a nem tudom mi, ezek voltak, s ezek a tornagyakorlatok, ezek voltak az anyagai. [S az egészségtan az mi volt?] Az egészségtant egy orvos tanította, az iskolának az orvosa, hát mindig táplálkozásról, tisztálkodásról, de az emberi szervekről is mindent, hogy az egészséget hogy kell ápolni s minden, ez is egy tantárgy volt, nem tudom egy héten két óra volt, valami olyasmi. Általában mindenképp olyan két óra volt egy héten általában, de nagyon sok falubeliek voltak... tudom dr. Szabó Jenőnek hívták az egészségtan tanárt, az iskolának is az orvosa volt, még kicsi bajusza volt, s idősebb bácsi volt, nagyon ügyes volt.

[S akkor ének van még, mint ének.] Ének, na azt is, azt úgy nem szerettem, úgy nem bírtam felvenni... [Kórusban nem kellett énekelni?] Kellett, hát kellett, aki akart, aztán volt kórus, Nagy Istvánnak a kórusa, úgy hívtak egy tanárt, még ott az emlékkönyvben benne van a neve, nem tudom mi. Kórusban s, de inkább úgy gyakorlatilag, hogy a kottát ismerteti s azt a hangjegyek, melyik negyedértékű, nyolcad értékű, egész értékű hang-

37 Fogalmam sincs ezekről a számításokról.

jegy, melyik a szüntetek s minden, ezeket, do, re, mi fa, sol, la, ti, do, ezeket úgy nem bírtam, olyan feleslegesnek véltem, hogy undorodtam tőle, a latin nyelvet inkább szerettem, mind azt a kottarendszert. Pedig aztán az ötödik-be voltunk Tóth Menyhért, az idevalósi, akkor Mikházáról, Szélyes Sándor, Salat Dénes, és Kis Tibor a szentdemeteri vasárnap délutánonként mentünk fel a kápolnába, az felső emeleten középen volt a kápolna, s az idevaló Fazakas Károly, aki sekrestyés is volt egyúttal. S volt nagy harmóniuma a kápolnának s ott játszottunk, s ezeket az egyházi énekeket kotta nélkül persze magunknak fújtattuk és aztán ott szerre tanultunk, hát minden egyházi éneket el tudtam játszani, s mindegyik ott, úgy megtanultuk. [Igen, ha kellett volna, itt tudott volna kántorizálni?] Tudtam volna, ha lett volna hozzá való hangom, vagy a hangom vagy a hallásom, de nem volt olyan, amilyen kellett volna legyen. Nem volt olyan, mert valahogy a félhang, nem tudom mi, hát mások állapították meg, nem én magamnak, de ott tudtam... ott úgy el tudtam játszani, hogy minden ismert egyházi éneket úgy magamtól, nem kottából. Tudtam, hogy melyikkel kell megkezdeni a kottából a dó, vagy a szi vagy a szol vagy g, vagy nem tudom melyik hangon, mert két egész egy fél, három egész egy fél a távolsága a hangjegyek között, s nem tudom mi. S, aztán az is az orgona, hogy volt beállítva, s aztán volt úgy hogy vasárnap délután ott jól, de szép csendben, úgy, mint aki kápolnában van, lényegében templomban, hát úgy viselkedtünk, s na most hadd el hogy én is, na most te is, szerre. Egyszer nyílik az ajtó, s jött az igazgató Darvasi László egy tekintélyes ember volt, benyitott, „van engedélyetek a régensúrtól?” azt kérdezte, igenis van engedélyünk, mondtuk, „na, vigyázatok, mit csináltok”, s behúzta az ajtót s elment. Ott hagyott, hogy csináljuk, mert volt engedélyünk, persze vigyáztunk mindenre. [Hittanból mit tanultak? Ki volt a hittantanár?] Hittantanár volt Pap Dénes, aki van ezekben a könyvekben a két első osztályba, ott háborúkor menekülés közben valami bombázás áldozata lett, ott Nagykároly, Nagybánya, s a háború után pedig Huber József, az is egy ilyen paptanár volt aztán, amikor az iskolát felszámolták Márton Áronnak a titkára lett azután, bevitték a püspökségre. Úgyhogy nekem újat nem olvasnak fel a jehovisták, mikor idejönnek, se a pap a templomban, hogy ezt én még nem hallottam vagy valami, valami olyant nem olvasnak fel, mert azokat mind áttanulmányoztuk. Aztán a szentmisének is a részét, hogy melyik mi, s hogy vonatkozik, s mi az értelme, s az értéke s a szentségeknek, a hét szentségnek, amit az egyház tananyagának tartott. S aztán ezeket az ószövetségi történeteket, és az újszövetséget is mindent, de azt például nem tanultunk, valamelyik nap is jutott eszembe, hogy egyes helyeken, ahol a konfirmálásokat végezték, ahol jártam, úgy sorolták azok a gyermekek az apostolokat, hogy András után jött Dániel, Dániel s nem tudom ki s így mind... ezeket nem volt kötelező felsorakoztassuk vagy Máté, vagy nem tudom ki, hanem azt az anyagot, amit azok tanítottak, s amit azok is kaptak, azokat tanították nekünk, úgyhogy... Szerintem minden ismeretbe be-

levezettek. *S hogy a latin nyelvet kedveltem akkoriba, latinul végezték a misét a papok, a nagy részét tudtam mondani magyarul annak, amit a pap végzett, annyira ismertem már a latin nyelvet.*

[A maga osztálytársai közül pap lett valaki?] Közvetlenül, osztálytársam közül nem, hanem egy osztállyal lentebb járt Barabási Gergely, az meghalt már több éve, Csíksomlyón van eltemetve a templom kertbe valahol. Barabási Gergely, jó nyers gyermek volt, kicsit olyan gyorsbeszéddű, fekete hajú, bobitás hajú, az lett pap, mást nem tudok. [S innen Jobbágyfalváról katolikus pap lett valaki? A maga idejében, a maga életében?] Az én generációból s innen nem, hanem előttem valóból volt, aki nem is itthon... itthon volt, nem tudom, milyen iskolába ment, de Vásárhelyen... de Magyarországon van, ha jól tudom még ma is él, az is Sztrátya János, de nem rokonság, más Sztrátya familiából való. Itt van a testvére egyedül él, egy összeromlott öregasszony, velem egyidős, de úgy össze van romolva, hogy akkora az egész asszonyka, né, annak a testvére s aztán ennek a fia, ennek az asszonynak, ott van kint családostól nála, s nem tudom, oda ki van telepedve, s nem tudom még él, nem hallottam hírét, úgyhogy az az egy pap származott innen a faluból, mint pap. [Maga először Mikházán a kolostorba mikor volt? Gyerekkorába volt?] *Én gyerekkoromban jártam ott, mert voltak ott osztálytársak, és édesanyám sokat járt oda búcsúra, mert annak a kolostornak egy esztendőben van egy olyan négy-öt-hat búcsús ünnepe. [S akkor mielőtt elment volna Vásárhelyre, azelőtt már járt a búcsúba?] Azelőtt ejisze nem jártam, mert már még kicsi voltam, de aztán azután kezdtem járni, de mindig gyalog, édesanyám szokott menni, de mindig ott be a vasútállomásra s a vasúton ment fel, ott rövidebb volt, s aztán ne menjen a faluk között, te, eridj csak itt, azt mondja, mert még harmatos a fű, s én mentem az úton s a csíkfalvi állomásnál ki, s ott összetalálkoztunk s úgy mentünk együtt felfele. Akkor ott voltak a cimborák, az iskolástársak akkor... már, mikor gimnazista voltam, s aztán ott sokat beszélgettünk, s minden, úgyhogy még most is él, ejisze, velem egyidős volt Antal Gáspár, ott egy darabig néptanács alelnöke volt inkább, talán elnök is volt, de alelnöke volt a remetei néptanácsnak is Mikhált István ott él, nem hallottam, hogy meghaljon, a felesége meghalt már rég, annak voltam a temetésén... [Szélyes Sándor is, ugye, mikházi volt.] Szélyes Sándor is mikházi volt, télen halt meg, nem volt mivel felmenjek a temetésére, kerékpárral nehéz lett volna, mert hó volt, s nem tudom mi, aztán nem voltam fel, pedig vele közvetlen osztálytárs voltam már három évig, a háború után három évig. Aztán csodálkozom, abból a kicsi Mikházából anynyi sokan voltak ott, hát voltak mondjuk vagy hárman voltunk, akik osztálytársak voltunk vagy négyen, ott volt az a Lokodi Sanyi, aki a kórháznak a főkönyvelője volt, a mikházi kórháznak, anynyi sokan voltak, kábé tízen voltak az iskolába, s Remetén, abból a nagy vallásos faluból egyetlenegy tudok csak, hogy volt, már az internátusbelieket ismertem, a kint*

lakókat, más osztályokból, hogy kintről jártak be azokat nem ismerte úgy az ember.

[Kik voltak a jelesebb osztálytársai?] *Boros Zénó, a banknak az igazgatója, a Mezőgazdasági Bank igazgatója, vele osztálytársak voltunk harmadik osztályban. Van egy Mucska Gábor, aki olyan vegyész mérnök volt, hogy több ilyen vegyi kombinálnak a létrehozásában nagy főnök volt, s azzal is a két első osztályban osztálytárs voltam. Akkor Ábel János, ilyen elektronikai mérnök, akkor aztán a háborúkor kimaradtam egy évet az édesapám halála s a háború miatt, s visszacsúsztam az utánam jövő osztályba, mint, aki megbukott, de ilyenek voltunk többen. Így lettem osztálytárs azzal a Szélyes Sándorral, a mikházival, aki zenész volt, hogy így nevezzem, aztán a többi hasonlókcal is. Karos János Dicsőben gyermekorvos volt, Kis Tibor Szentgyörgyön földrajztanár, s aztán Tóth Menyhért, ott lakott az Aleean³⁸, idevaló jegyzőnek a fia, azzal voltam padtárs, az ilyen vasúti milicista, kapitány volt.*

Nevek hangzanak el, élethelyzetek sokasága sejlik fel a beszélgetésekben. Életének újabb és újabb helyzeteiben jelentenek kapaszkodót, igazítanak el az egykori, iskolai kapcsolatokat. Nem jár külföldön, nem lát világot: az ISKOLÁJA, iskolás éveit nyitották meg számára azt a horizontot, nyújtják élete során azokat a támaszokat, amelyek szerint, amelyek segítségével elképzelheti, elhelyezheti magát és saját cselekedeteit. A „villanyos” Domi bácsinak napi, fárasztó munkavégzése közepette éltető energiákat nyújt egy-egy váratlan találkozás is egykori iskolás világának szereplőivel – különösen ha olyan emberekről van szó, akik mértékadóak közösségük számára, akik „urai a maguk helyzetének”. Vagyis olyan ideálok megtestesítői, olyan gyakorlatnak a kialakítói, amelyekben osztozik, amelyeket irigyel, amelyek fele törekszik Domi bácsi is:

De volt olyan, akit nem ismertem, például Vadasdon jártam a munkámat, és volt egy jó nyers fiatalember, egy tanító, Velencei András, jó magas, barna, ügyes ember, gazdálkodott is a tanítói birtokban, s minden esztendőben mondtam neki nyáron, hogy amikor nálunk a kollektívben elnökválasztás lesz, akkor fogom javasolni, hogy hívják meg a tanító urat a gyűlésre, s válasszuk meg elnöknek! Hát miért akarja, hogy megválasszanak? Azért, mert a környéken más nem tud gazdálkodni, csak a tanító úr, mondom! Azok a szénaboglyák úgy vannak felrakva, hogy azok esztendeig ülhetnek, mert ott nem pusztulnak el. Volt egy nagy darab oltott szőlője, a háztól hátrafele, a hegyoldalban, verőfény, az tavaszon is úgy ki volt dolgozva, mind ahogyan apáink s azok a szőlőszakértő gazdák csinálták, s nyáron megpermetezve, felkötve, olyanok voltak, itt nem kell a Bekecsbe menni s a Bucsinba, oda tessék kivinni egy széket s leülni középen s kész van az üdülés! Mindig így beszélgettünk. S mindig megkínáltak egy egy pohár pálinkával, s a felesége is, ha ő

38 Marosvásárhelyi lakónegyed: Aleea Carpati - Kárpátok sétatny.

történetesen nem volt otthon, az óvónő volt, fáin ügyes, magas fiatalasszony, az is mindig: igyon meg egy pohár pálinkát, kijárja magából, s elfogadtam, hogy beszélgessünk, mert nem mindenütt fogadtam el. S az utólja fele amikor jártam, beszélgettünk, mert otthon volt a tanító úr, így ősz volt, ejsze, s akkor is megkínált, tiszta jó szilvapálinkával, s mondom jaj, megyek, estefele volt, mondom megiszom kicsinként, mert hátha jobban megy a bicikli hazafelé, szoktam mondani. S maga biciklivel van, s még felmegy Szovátára estefele? Hát nem Szovátára, mert ott csak a vállalat van. Hát nem onnan jár? Hát oda csak hónaponta kétszer megyek. Hát akkor honnan, merről jár? Hát túl a hegyen, Szereda vidékéről. S melyik faluból, de olyan igazi óvatosan s barátságosan kérdezte. Hát Szeredán túl, Jobbágyfalváról járok. Jobbágyfalváról? Hát Jobbágyfalváról többen is voltak a gimnáziumba, ahol jártam! Melyik gimnáziumba, én is hamar felkaptam a szót. Hát Vásárhelyen a katolikus gimnáziumba! Hát a tanító úr járt ott? Hát hogylene, ott jártam. S Jobbágyfalváról ki volt ott? Fazakas Pisti, Fazakas Károly, Sztrátya Domi, Tóth Menyhért, Péter, s nem tudom, még volt-e valaki... Ezt ő sorolta, még így az újjával sorolta. S kacagtam! Harmadiknak mondott engem, név szerint. S mondom, ha valamelyik errefelé járna, a tanító úr nem ismerné meg biztosan! De én biztosan megismerném! Hát már meg vannak öregegyedve, nem ismerős! De kacagtam! De megismerné! Mondom: azok közül, akiket felsorolt, egyik itt áll maga előtt. Megnézett, de úgy megnézett, jól megnézett! S úgy jött rá, hogy Domi, tán nem te vagy! Hát ott nem voltunk tegezők, hát kisebb osztályba, én nem is emlékszem se rá, se a nevére, abszolút nem emlékeztem, de elsorolta a a tanárokat, s minden, s mondom, ezek között voltunk, mese nincs, na, azt mondja, megér még egy pohár pálinkát, hogy másodszor is megismerkedtünk, még ha reafizetünk is! S utána nem sokszor voltam még, s én kételkedtem, de amikor megkaptam ezt az emlékkönyvet, akkor leellenőriztem a névsorokat, s ott van a neve, Velencei András, mikor a harmadikba mentem '45 őszén, akkor volt ő elsős, ő véckei volt, székelyvéckei, s ott van a neve, hát a szilenciumban egy teremben voltunk, mikor '47-ben ötödikbe mentünk, akkor ő harmadikos volt, s ugyanabba a teremben volt, mert minket beosztott a felügyelő tanár asztalfőre, hogy tartsunk rendet. Így újítottuk fel az ismeretséget, ezzel a vadasi tanítóval, ejsze már nyugdíjba ment, s lehet hogy hazament Vadasdból, de olyan, látszott, hogy olyan falusias természetű, nem félt semmi munkától, de az iskolában is olyan rendes volt s pontos volt, látszott, hogy mindenütt ura a maga helyzetének.

Az egyszerű ember nem hiszi el

Az 1947–1948-as tanévben végezte az ötödiket, de 1948 augusztusa, az egyházi iskolák államosítása után nem folytatta tanulmányait. Egyébként is, édesapja halála után egyre nagyobb erőfeszítésbe került a családfő nélkül maradt családnak Domos iskoláztatása. A döntési helyzetekben érződött igazából az apa hiánya:

Amikor megtudtam, hogy államosították az iskolát, megijedtünk édesanyámmal, beszélgettük, hogy a bizonyítványomat legalább ki kell venni, mert azt a leányiskolát hagyták ott, Unirea. Ki kellene venni, hogy nehegy elvessen az az időszak, amit oda jártam. Elmentem be, de persze, hogy mint gyermek, hátra kicsi tarisznyával, kicsi kenyerecskével, öt tojás s egy szalonnával mentem, hogy vegyem ki. A leányiskolának az igazgatónője, Nagy Pálma, ott van az aláírása, az adta ki, megmondtam, hogy miért jöttem, hogy itt jártam iskolába s a bizonyítványomat akarnám kivenni. Mikor adta ki a bizonyítványt, kiállította két nyelven, románul is, magyarul is. Kéznel is van, meg tudom mutatni. Azt mondja, na, erre úgy vigyázz, hogy úgy add oda valahova, hogy többet nem adunk ki, mert csak egyszer lehet kiadni s nehegy elvessen. Még lehet, hogy bevettek volna ide a Bolyaiba még felvételi nélkül is, de ha most én odaadom, mit csinálunk. Oda kell adni a bizonyítványt s elveszik, nehegy elvessen. Hát hogy adtak volna a másikat a másik osztályról, de a gyermeknek nem vágott az esze, nem volt ott egy férfitember, hogy eridj, mert egy osztállyal nagyobbat kapsz. Pedig onnan, ahol voltam, az internátus igazgatója egy pap volt, Huber József, aki a püspökségre került s aztán titkára is lett Márton Áronnak. S az ide való pappal eljöttek, s na, nem mentél iskolába, s miért nem mész. Az a régi internátusi igazgató írt egy kicsi cédulát Milosics Bélának, az egy tanárunk volt, magyar irodalom szakos tanár, aki oda át volt helyezve a Bolyaiba, hogy Béla légy szíves működj közre, hogy vegyék fel Domokost oda. Csak egy kicsi cédulát. Ha csak lehet. Azt mondta az a pap, Béla el fogja tudni intézni s készültem is, hogy na, megyek is holnap, de oda kell adni a bizonyítványt s akkor mit csináljak. Nem hittük el azt, az egyszerű ember nem hiszi el azt, ami történt, az a rendszerváltozás. Azt, hogy el lehet venni egy olyan intézményt, elállamosítani, megsemmisíteni egy iskolát, egy intézményt, hát nem hittük. Azt vissza kell állítsák, olyan nincsen. Az új államhatalom egy háború után a győztes hatalom. A múltat végképp eltörölni, ez volt a jelszó.

De az is lehetett az oka a döntésnek, hogy egyre inkább kockázatosnak tűnt az eléje kitűzött cél: a papi pálya választása. Szerencsére velük lakik édesapja egyedülálló bátyja is, tehát a gazdálkodás feladatait ekkor már két felnőtt és három nála nagyobb testvér tudja végezni. Amikor azonban 1948 augusztusában államosítják az egyházi iskolákat, a Katolikus Gimnáziumot megszüntetik, és Domokosnak át kellene iratkoznia a Református Kollégium utódjaként létrehozott állami iskolába, akkor úgy döntenek, hogy ezt nem teszik meg: *Édesanyám azt mondta, ez nem lehet, hogy végleg megszűnjön a Katolikus Gimnázium, biztos egy év múlva újra indul, addig maradjak itthon.* A gimnázium nem indult újra, és 1948 nyarától mindaddig, amíg 1951 őszén be nem rukkol, otthon a családjával gazdálkodik.

Az iskolavégzés, diplomaszerezés, tanulás, a sorsváltás témája utóbb többször is felmerült, sokat rágódott rajta.

Édesanyám özvegyasszony volt, mindentől csak féltünk, támadtak a sok kvótáért, mindenért, beadásokért. Egyszer felhántam volt a bérmakeresztapámnak, Fazakas Janinak, nem került egy férfitember akkor a rokonságból, aki megkérdezze, hogy te nem mész az iskolába. Ha tetszik, ha nem, ha jó, ha nem, menni kell. Eladjuk a házat, akármit s menni kell, folytassad s csináljad, hogy vidd véghez. Mert akkor mentem volna azért, mert ment a tanulás. Úgyhogy jó közepesen, s a médián felüli részen voltam.

Ma már ő sem tud egyértelműen állást foglalni: ki volt, mi volt az oka, hogy nem lett értelmiségi. Egyértelmű csak az, hogy életének soron következő fordulataikor, minden további választásakor megtagadta a rendszerrel való azonosulást:

De egy része kapaszkodott az új rendszerhez, nekem is felkínáltak sok mindent, hogy álljak be a pártba s legyek hóhér a saját fajtámnak s a falumnak. A szomszéd bácsi leszidott volna, hogy te, mit jár a szád. A szégyen megölt volna, hát én nem tudtam azt tenni. Aztán így kimaradtam, félig-meddig megsemmisülve, de azt is mondhatjuk, hogy egészen. Sokan áldozatai voltunk a kommunizmusnak, nagyon sokan... nagyon sokan. Aztán azért mégis az embernek, elbeszélgettük sokszor, kórházban voltam most augusztusban lesz két éve, hogy voltam vagy húsz napig, szív és vérkeringési problémákkal. Volt idő elbeszélgetni s volt egy ügyes gyermek, hogy áldozatai lettünk a kommunizmusnak komplett, mert bíztunk s hittünk az igazságban. Azt is hirdették s amit hirdettek, azt el lehetett fogadni, de nem azt csinálták. Mikor a katonaságtól is leszereltem, hívtak ide-oda, hogy ezt csináljuk, s azt csináljuk, ezek az akkori előjárók. Hogy menjek, mondom, maguk mind olyant beszélnek, hogy megyünk a Lügösdre kapálni s közbe a nem is a Lügösdre, hanem a Berekebe s a Cserére megyünk. Mikor oda mondják, ide megyünk, s örökké mást csinálnak, mint amit mondanak. Akkor éreztem úgy, hogy megvetettek s szem előtt tartottak. Aztán örökké nőtt bennem az az ellenszenv a kommunizmus iránt, hát elmondhatom, mert a háborús bűnök is elavulnak, elévülnek bizonyos évek után, nincs amitől félni. Elmondtam akkor is a beszélgető társaknak, míg volt kivel beszélgetni, hogy aztán a népek nyomására beengedtek a kollektívbe az irodára. Ott dolgoztam, 5 évig. Ott voltam köztük, egyedüli, aki nem volt párttag, olyan közel voltunk egymáshoz, az asztalunk egymást érte. Itt dolgoztam és s ott dolgozott a másik s a harmadik.

A falusi, családi környezetbe való belenevelődése mellett a marosvásárhelyi gimnáziumi évek a három legfontosabb, életútját és életszemléletét meghatározó szocializációs folyamat egyike volt (a harmadikról, a Román Népköztársaság Néphadseregében töltött három éves katonaságáról lentebb lesz szó). Nem volt igazán kiemelkedő tanuló, de kedvvel tanult, mindig teljesítette a feladatait, leginkább a latint szerette és tudta. A habitusának alapjellemezői lettek az itt elsajátított értékek,

viselkedésformák. Például jellemző az, ami a francia tudásából máig megmaradt: *Itt a szomszédban eladták a házat, már két leányka volt, s az egyik járt Szeredába az iskolába, s mentek seregestől az iskolába, s mentem én is a biciklin. S egyszer azt kérdezte a leányka, Icnak hívták, maga mit fűtőrésztet tegnap a biciklin, mikor ment lefelé, hát mit, ami a szájamra jött. Hát maga a Marseillaiset fűtőrésztet, azt mondja! S igaza volt, igaza volt, mert sokszor még most is elkezdem magamban, hogy Allons enfants de la patrie... a Marseillaiset fűtőrésztet, s máskor pedig dudorásztam, s mikor mi jutott eszembe.*

A katona (1951–1954)

Életének igen különleges és tanulságos, a további tevékenységeit jelentősen befolyásoló tanulási időszaka az a három év, amíg katona.

Engem is '51-ben besoroltak, de valamelyik éjjel is nem tudtam aludni, s úgy végig gondolkozok sokszor, hogy a buta fejemmel szinte ellőttem a dolgot, nem adtam be, csak a négy elemi iskolát, mikor soroztak be. Még íráspróbára tettek és számolás próbára külön, volt itt egy Balogh Artúr, barát volt az is s járt, Palival jártak talán kettőt ott, Keresztúron Unitárius Gimnáziumban, s az is csak a négy elemi adta, s kettőnket külön vittek, s külön csináltattak olvasási próbát, hogy mennyire vagyunk felkészülve. Így betettek fegyver alá, mert másképpen elvittek volna munkaszolgálatra, aztán mikor berukkoltam, akkor kinyilvánítottam, megmondtam, az öt gimnáziumot, s minden. Aztán tisztas iskolába tettek. Hát egy évre nagyon szigorú helyen voltam, s akkor elhelyeztek, s utána előléptettek tizedesnek, azután szakaszvezető és a papír után, a doszárom után beállítottak az irodába, titkos iratok irodájába dolgoztam 2 évet majdnem.

1951. november 25-én rukkol be, Marosvásárhelyről Bräilára viszik, itt tölti a kiképzési időszakot. Szerencséje, hogy hamar és jól megtanul románul. A nála levő, már gimnazista korában használt füzetecskébe történt bejegyzések tanúsága szerint a katonai rangfokozatokkal, a ZB puska alkatrészeivel ismerkedik, december 5-én már arról tanul, hogy *Din trecutul glorios de lupta a partidului nostru.*³⁹ Első, és egyben utolsó magyar nyelvű bejegyzése a füzetbe a következő:

„Az 1951 Karácsony Bräila. Az én részemről az elsőnek mondható az ilyen Karácsonyok közül. Egész Karácsonyi idő alatt csak a testem volt itt, a lelkem s a gondolatom otthon volt. Szívesebben elmentem volna a rorátére, mint a vioráréra. Végig gondoltam a karácsony szombatját, amikor úgy szerettem a családi társaságban jelen lenni. Éjjel megébredtem és imádkoztam, hogy

39 Románul: *Pártunk dicsőséges harcainak történetéből.*

én is részesüljek a karácsonyi kegyelmekből. Reggel 6 órakor már megettem a hideg puliszkát és amikor otthon mentek a pásztor misére én is mentem. Csak az én templomomnak mozi volt a neve. Mindegyre magamban kántáltam hogy érzem én is a karácsonyt, de még annál rosszabbul esett. Délután 3 órakor kaptam egy kanál káposztát és egy kanna fekete kévét, ami után még Jancsi is azt mondta volna, hogy „adjál még”. Ezzel a hazai ebédre és Karácsonyra gondoltam, s hogy emésztő gondolatomat elűzzem, cigarettára gyújtottam. Ezzel vártam este 9-ig a kanál krumplira és marmaládéra. Instructiara nem voltunk, de voltunk moziba, gyűlésen és előadáson. Másodnapján már program volt. Román óra meg ehhez hasonló és délután instructia a kertben. Ekkor is hidegpuliszka volt ebédre. Este keserű gondolatok között krumplit pucoltam, rágondoltam az előző karácsonyokra s a könnyem kiesett. Harmadnapján kegyelemről szó sem lehetett. Szintén hidegpuliszkával kezdtem, 10-4-ig a hideg köddel borított instructia téren töltöttem a napot, de több részit a jeges földön feküve, mint lábon állva. Aprószentek napján kaptam egy keserves oltást, és délután a kertben instructio. Bizony így telt el az én 21. Karácsonyom. December 30-án volt az eskü. Kaptunk 1 pohár pálinkát.”

Húsvétkor csak ennek a megjegyzésére szorítkozik:

„Húsvét. A virágvasárnapján szüntelen haza gondoltam. Délután a szénával dolgoztunk.”

Több ilyen, szenvedéseit, kívülállását részletező, magyar bejegyzés valószínűleg azért nem került a füzetbe, mert a körülményei javultak, idővel megszokta, sőt valamennyire pozitívként értékelte mindazt, ami vele történt.

Ma a katonaságban kapott ideológiai átképzésről nem sok emléke van. Katonák, azaz a rendszernek alávetettek voltak, azt kellett hallgatni és kikérdezéskor felelni, ami akkor a napi kíváncsóság volt, ez rögzült az ő agyában is, és utóbb ezt tudja a rendszer hazug voltára bizonyítékként elmondani:

Katonák voltunk, s állandóan construirea socialismului, s mi az a construirea socialismului, s din ce se compune,⁴⁰ s három tétel volt, amit mindig meg kellett említeni, construirea Casa Scânteii, s hidrocentrala de la Bicaz, s Canalul Dunărea – Marea Neagră.⁴¹ De ott, hogy hány ember, s milyen emberek estek áldozatul, arról nem volt szó, az országot, s azt mondhatni, inkább a keresztényebbik részét oda betemették, a Canalul Dunărea și Marea Neagră...

---

40 A szocializmus építése, és ennek milyen alkotóelemei vannak.

41 A Scinteia Ház építése, a Békási Vizierómű, a Duna–Fekete-tenger-csatorna.

A kiképzés befejezése és a tisztos iskola elvégzése után használhatóságát felmérve iratok adminisztrálására alkalmasnak találják, ahogy ő mondja: *a doszárom után beállítottak egy irodába*. Egy üzemanyagok raktározását, elosztását végző katonai egység vezetője mellett, annak közvetlen beosztottjaként, mint a titkos iratok irodájának felelőse teljesít szolgálatot. Szorgalmas, lelkiismeretes, tetszik neki, hogy a papírok rendezését, kezelését végezheti. Ehhez azonban nem kap különösebb tájékoztatást, kiképzést. Szerencséjére egy ellenőrzés alkalmával egy magyar tiszttel találkozik, és ennek segítségével, meg a saját tanulmányvásának köszönhetően elkezdődik egy „második kiképzés”:

Kérdezte mi a nehézségem, s hogy érzed magad, beszélgettünk, aztán jó jegyzőkönyvet csinált. Aztán küldött egy instrukciót⁴², mert hiányzott, hogy hogy kell működjön egy ilyen iroda a titkos iratokkal, Mănuitor de documente secrete,⁴³ egy héten belül meg is kaptam, egy jó kicsi könyvecske, s aztán olvastam végig, olvastam, olyan magyarázatok voltak benne, hogy erősen, hogy örvendtem, hogy küldte, mert meg is értettem jobban mint most, úgy hogy azután bátrabban dolgoztam, mert addig örökké féltem, hogy jól van, nincs jól, hogy van. Az Instrukcióban írta, hogy hogy kell eldoszározni, s se descarcă din registru, unde se află documentul respectiv, la ce dosar, ce volum,⁴⁴ mert volt első számú doszár, egyes, kettes, harmadik kötet, kettes számú doszár, egyes, kettes, hármas volum, kötet, s aztán melyik volumban melyik... olyan erősen nyilván volt tartva, mint ahogy a személyiségek nyilván voltak tartva.

Az útmutatásokat követve olyan saját módszereket is kifejleszt, amely később sikert, megbecsülést szerez neki. De a legfontosabb tulajdonsága a pontosság, megbízhatóság:

Kaptunk egy kontrollt, s a főnököt regulázták,⁴⁵ s azt mondta a főnök, nem kaptunk róla semmi felsőbb parancsot. S nem a csodát! Megkérdeztek engem is, behívattak, az a kontroll brigád, volt közöttük alezredes, kapitány, tudományos emberek, nem bakák, mind én. [Maga akkor sergent⁴⁶ volt már!] Igen, sergent... Igenis, van róla, méghozza, gondolkozom, pe o hâr-tie de culoare roșie este bătută cu mașina un ordin, așa este, așa, ia aduci aicea!⁴⁷ Vittem az egész nagy doszárt, s a regisztert, am primit la data cuta-

42 Egy kiképzésekkor használatos katonai szakkönyvet.

43 A titkos iratok kezelője (valószínűleg: a titkos iratok kezelésének módszertana és az ezeket kezelő kötelességei).

44 Kíriják a nyilvántartóból, hol található az a bizonyos dokumentum, milyen iratcsomóban, hányadik kötetben.

45 Szidták, megfegyelmezték.

46 Sergent: káplár.

47 Egy rózsaszín papírra van géppel írva egy parancs, ilyen és ilyen, na hozd csak ide!!

re, și se afla la dosarul 4. Fila numaru,⁴⁸ kinyitom, s tessék! Hát legelább öt-ször hatszor bevittem a főnöknek, s nem tett rá semmi rezolúciót, rezolúciónak mondják, hogy melyik iroda az illetékes és hova vigyem el, de ez ötöt illette, s ő vissza kellett volna tartsa magának, rá kellett volna írnia hogy nála volt s visszatartsa, de ő nem tartotta vissza, ügyeljek én rea, s én nem hordoztam tovább, visszatettem, de ráírtam a margójára grafit ceruzával, hogy vāzut de 6 ori. S cine a scris asta, eu, cînd am bāgat în dosar!⁴⁹ S nézte a comandantot, s nézett engem, s aztán amikor kimentem, akkor megmosdatta azt a katonás embert, pedig olyan katonás volt. Măi Pista [a főnöke Pistának hívta, mert neki minden magyar katona Pista volt...], fii al dracului, m-ai făcut o muștrație,⁵⁰ haha, nem tudom, szóval megszidták azért, hogy nem vette ő ki azt magának, hogy oldja meg, együtt kellett volna működjön a helyi néptanáccsal, s annak helyet adni, s kilakoltatni, mert bé kellett volna kebelezni egy területet a szomszédból, mert benne volt egészen az unitáténak a területjibe, olyan kanyargós határral... S aztán ezt nem valamelyik iroda kellett intézze, hanem maga a comandant, aztán vāzut de 6 ori, ráírtam, hát én mit csináljak vele, hát annyit hordozom, hát valami történik vele, de document secret⁵¹ volt, az is, hát nem lehetett lóhátra tenni, hanem vagy doszárba tenni, vagy valaki aláírta, hogy átvette. Szerettem az ilyeneket pakkba tenni, s eltenni. [Akkor ez magának dicsőséget szerzett.] Hát elismerést szerzett, hogy megkaptam.

A munkájáért megbecsülték, a főnök feltétlen bizalmát élvezte, és ez jól esett neki, de ugyanakkor ez azzal járt, hogy a főnöke helyett is kellett dolgoznom:

Hát volt olyan, vasárnap, hogy csináltam a nyomtatványokat, a билет de voie-kot⁵² másoknak, a főnök megadta a névsort, s azt kérdezte, hónap vége volt, hogy vrei să te duci în oraș și tu? Aș duce și eu, dacă permiteți. Azi nu te duci, azi am eu treabă, azi nu mai vin deseară înapoi în unitate, stai aici și faci documentația pe care trebuie să trimit mâine dimineața,⁵³ mert hétfő reggel volt, s kellett vigyenek egy csomó documentet Bukarestbe, s faci documentele, și săptămîna viitoare mergi, o zi, doua zi, cît vrei sa stai afara.⁵⁴ s ott maradtam, éjjél után 3 óráig dolgoztam, fehéren aláírta a papírokat, négy-öt ív papírt fehéren, fél ív papírt, egész ív papírt, s mondta, hogy ezek-

48 Ezen és ezen a dátumon érkezett, és a 4. iratsomóban van, az oldalszáma...

49 Hatszor volt megnézve. S ki írta ezt, s én, amikor betettem a doszárba!

50 Na Pista, az ördög vigyen el, leszidattál! (a parancsnok Pistának szólította Domokos helyett).

51 Titkos irat.

52 Eltávozási engedély.

53 Te is akarsz menni a városba? Én is mennék, ha ön megengedi. Ma nem mész, mert ma dolgom van, ma nem jövök este vissza az egységbe, itt maradsz és elkészíted a dokumentációt, amit el kell küldjek holnap reggel.

54 Elkészíted a dokumentumokat, és jövő héten mész egy napot, két napot, akkor majd annyit amenynyit akarsz, hogy kint légy.

*re kell dolgozni, o să vezi documentele din trimestrul trecut, și dupa aia o faci.*⁵⁵ *Aztán aláírtam én is alul, hogy redactat și scris de sergentul Straty Dominic,*⁵⁶ *géppel írtam, s reggel a delegáció vitte 5 óraker Bukarestbe, amikor bejött a commandant,*⁵⁷ *s megfordulta magát, s leült, akkor én már vittem a másolatokat, mert mindet legalább 2 példányban kellett csinálni, hogy să vedeți, ce am trimis la București.*⁵⁸ [S ő meg se nézte, nem ellenőrizte előzőleg, amit maga elküldött Bukarestbe?] *Elküldtem, ő nem ellenőrizte, mert aláírta előre fehéren a papírt!* [De nem tudta, mit írt alá!] *Nem tudta, de bízott bennem! S aztán vittem a másolatokat să vedeți, ce am trimis la București, și ce a rămas în alb semnat, aicea este, nimiciți dumnevoastră,*⁵⁹ *semmisítse meg, ne én dobjam el az ő aláírását. Úgyhogy volt ilyen bizalom közöttünk, mindamellott, hogy amikor bejött, mindig mondta, hogy te bag la pușcărie,*⁶⁰ *s mikor ment el, te bag la pușcărie, s közbe amikor elfordult, akkor mosolygott. Mă băgati, dacă vreti,*⁶¹ *mondom, de amikor rájöttem, hogy nincs benne rosszindulat, akkor mese nincs csináltam a dolgomat. [...]* *Így vesződtem én majdnem két éven keresztül egy ajtón belül...*

Röviden összefoglalva: iratokat előállító, iratokkal dolgozó, iratokat rendszerező pontos, lelkiismeretes, megbízható, sőt, mondhatni: hivatástudattal rendelkező – és hivatását lojálisan és lelkesen végző! – hivatalnokká képezi ki őt a katonaság. Mindez azért is lehetséges, mert jó a nyelvérzéke és nagyon jól megtanul románul. Mindezek után csak az a kérdés, hogy otthoni környezetében mit is kezdhet ezzel a két kiemelkedő, helyi szinten, közösségében így kombinálva páratlannak mondható tudásával. Ez az ő kérdése is, és a válasza is hamar megszületik: ha nincs „piros könyve” (pártkönyve), akkor semmit. Párttaggá lenni azonban sem hazatérése után, sem a következő évtizedekben nem hajlandó – tulajdonképpen számot vetve azzal, tudva azt, hogy egy életen keresztül mellőzött lesz, nem vállalja ennek a felételnek a teljesítését.

A katonaságban tehát képzettséget, életre szóló elfoglaltságot tanul és szeret meg: tulajdonképpen itt szocializálódik igazán az írásbeliségbe, ez pótolja valamennyire a felsőfokú végzettséget, bár nem adnak hozzá ezt bizonyító diplomát. De ennek következménye, hogy mondhatni kritikus értelmiségiként szemléli környezetét – persze a maga óvatos, körültekintő módján. A katonaság pedig sorsforduló is lehetne, de csak szocializációjának fontos környezete, életének emlékezetes fordulópontja.

55 Látod majd a múlt negyedévi dokumentumokat, és és azokhoz igazodva készíted el.

56 Szerkesztette és írta Sztrátya Domokos káplár.

57 Parancsnok.

58 Nézze meg, mit küldtem Bukarestbe.

59 Nézze meg, mit küldtem Bukarestbe, és ami fehér lap aláírva megmaradt, az itt van, semmisítse meg ön.

60 Börtönbe duglak.

61 Börtönbe dug, ha akar.

[Ezt már beszéltük, hogy magának ez nagyon tetszett!] [Élénken] *Nagyon tetszett! Nagyon tetszett az a rend, az a pontosság, az a biztosíték, amit láttam benne, hogy biztonságban vagyok. Biztonságban dolgozok. Az nagyon tetszett nekem, szerettem, az nem esett terhemre, hogy ide is bé kell írni, oda is bé kell írni, ide is kell tenni, oda is... Az nem esett terhemre, mert nekem az a dolgom. Reggeltől estig, felkeltem s este lefeküdtem, hát bent a kaszárnyába, s bent az irodában, mi legyen egyéb dolgom.* [Nem jutott eszébe, hogy milyen szép élete lehetett volna, ha a katonaságnál marad?] *Nekem jutott eszembe sokszor, hogy jó lett volna s minden, de ott is beleszóltak az ember magánéletibe, mindenbe, úgy beleszóltak. Emlékszem, egyszer egy sublocotenentet⁶² helyzetek oda, s akart nőszülni, s annyi document jött, a párttól s a minisztériumtól, s annyi fele kellett választ adni, hogy megfelel-e neki politikailag, hogy házastársat vigyen, nem lehetett akárhogy. Ott jó lett volna, csak le kellett volna szerződni hosszú időre, biztos. Mikor első éves voltam, akkor még önéletrajzot is adtunk be, megszólítottak, hogy menjünk ofițer iskolába. Aztán visszavonták, hát én nem is tudtam akkor románul, s kilenc évre kellett volna leszerződni, aláírni, s akkor két éves ofițer iskola, școala de ofițeri în gradul de locotenent.⁶³ Jaj, úgy megbúsultam magamat, hogy mért adtam bé az önéletrajzot, aztán megszüntették valami szerint, nem tudom, mi volt az oka. Ott is vannak azok a hivatalok, mint a civil életben, nem mindenki kirukkoló katona, mert van az az ügynevezett spatele armatei,⁶⁴ a hova tartoztunk mi is... gazdasági hivatala a hadseregnek, az ellátás, aprovizionare, irodai munkák, csak katonai minőségben kellett azt elvégezni, s kell jelen lenni, s olyan úriemberek voltak, a plutonierek is, akik bent dolgoztak, úri emberek. Szép ruhájuk, nem kellett gondoskodniuk, s jó fizetés, s járt még a fizetés mellett az, az ordinul 50 szerint, a közkatonának való fejadag járt, s aztán még popotát tartottak fent, tisztikonyhát, a fizetésükből, pótolták, amelyiknek nem volt otthon családja. Úgy hogy lényegében úriemberek voltak, katonák voltak, nem civilek. Az örökké kell féljen egy nagyobbtól, örökké kell szalutálni. S aztán elhelyezik...*

Az is hozzájárulhatott a döntéséhez, hogy közben otthon a családja helyzete egyre nehezebb lett, és árulásnak érezte volna, ha őket magukra hagyja.

Annyi sokat változott az itthoni helyzet, az itthoni falusi élet- az alatt, amíg az a 3 év lezajlott- nagyon sokat változott, terhelődött. Bizonyos hadisarcnak a fizetése. Úgy megterhelte. Amikor szabadságon voltam, azt hiszem mondtam is, 31 napot voltam itthon. Szinte nem is bántam, hogy vissza kell menjek. Úgy szembenéztem az itthoni nehézségekkel. Gondolkodtam azon,

---

62 Alhadnagyot.

63 Tiszti iskola, tiszti iskolás alhadnagyi rangban.

64 Szó szerint: a hadsereg háta – vagyis a hadsereg ellátása.

hogy jó volna ott maradni, visszamaradni. A katonaságnál hiány nincs, abból a szempontból, hogy a szolgálatot ne tudja valaki teljesíteni. Minden kéznél volt s megvolt. S megélhetés lett volna, de mégis örökké katona lenni... Pedig szerettem a katonaságot, s nem is akartam alóla kibújni semmiféle formában, mert oda voltam szokva a fegyelemhez. Internátusban voltam, s szerettem szabályok között élni.

Az is lehetséges, amit nem említ: azért is nem áll mobilitási pályára, mert a román környezet, a román állam által megkövetelt román identitás helyett a számára addig adott magyar, falusi, gazdálkodói identitás a fontosabb, azt választja.

A katonaságnál alakul ki az az értelmiségieket jellemző írásgyakorlat, az „írás szeretete”, ami identitásának a részévé válik, majd, könyvelő és pénztáros, meg vilányos korában kiváltja az írásbeliségre alig szocializálódott falusi világban az elismerést, megbecsülést.

Hozzam ki azt a ceruzát, tintaceruzát, a múltkor a kezembe akadt, én már nem hegyezem meg, magának adom... '962, '963-ban kaptam... Finom minőségű, cseh, író ceruza, hát olyan régi... Én azért tartogattam direkt, legyen emlékként, nem használtam, aztán úgy szoktam meghegyezni, hogy legyen az írásos fele felül.. Bicskával hegyeztem, jó éles bicskával, már az iskolában megtanultam, s aztán a katonaságban... De így hegyeztem, visszafele, mert ha az ember faragja, akkor könnyen kitörik a hegye, hát óvatosan... Még azt mondta valaki, tudja a fene melyik faluban, magának jó hosszú hegyű ceruzája van, mondom, így szerettem s így láttam bizonyos hivatalnokoknál, hogy jó hosszúra volt hegyezve, mert amikor le van faragva és a tövit fogja a ceruzának, láttam a televízióban is, így nem szerettem írni, hanem így [mutatja]. [Tehát a fogása is, nem merev...] Látható az írás is, valaki másnak, ha a számlát írtam, akkor láthatta mit írok, nem takartam el, s aztán így megszoktattam magamat. S meg is szoktam, volt eset, hogy Szeredában a piacon voltam, s odaálltam, néztük, a disznókat hogy mérik a hídmérlegnél, s egy kendői bácsi adta el, úgy tetszik, kádár volt, Kacsó Sándor, egyszer aludtam is nála, jó ismerős volt, s megmérték a disznót, tudja a csoda hány kilós volt, na számolja ki, mennyi az ára, azt mondja nekem s kapom a ceruzát, s a téglán, valami téglapépület volt, a téglának a bütijén szoroztam, s kiszámoljuk mi, azt mondja aki megvette, kiszámoljuk mi, ez a bácsi kiszámolja, azt mondja Kacsó bácsi, abban hiba nem lesz, kiszámoltam, s még visszszámoltam, hogy nehogy hibás legyen, s akkor ők is számolták, számolták, de csak annyi jött ki mint nekem, na látják, megmondtam, hogy nem lesz hiba.

A gazdálkodó (1953–1962)

Az 1948-ban, a kommunista hatalomátvétel nyomán kialakuló pártállami rendszer cselekedeteit falusi, a kialakuló beszolgáltatási rendszerrel, a gazdasági megszorításokkal viaskodó gazdálkodó család tagjaként éli meg, figyeli és értékeli. Leszerelése után egyre inkább elkieseríti a politikai rendszer parasztokat kizsákmányoló gyakorlata, meg a gyakorlat és az ezt elleplező propaganda ellentéte, és adott pillanatban úgy dönt, hogy számokra alapozva bebizonyítja ezt, leleplezi a nyilvánvaló hazugságot. Újra és újra érdemes elolvasni, amit a végük is elégetett számvetéséről ír:

'54-'55 telén nekifogtam, és összeszedtem az egész aktát, amik voltak a szüleimnek. Az adónyugtáig el s mindenig, mert annyiféle irat volt, ezért a beszolgáltatásokért, mindenért. Csináltam egy számvetést, hát '47-ig visszamenőleg kaptam meg minden aktát, s csináltam egy összesítőt, összefűztem doszárba és csináltam egy hatalmas táblázatot, a plakátpapír hátára. Megírtam mellé egy olyan táblázatot, a katonaságnál úgy mondták románul, hogy számvetést. Hát volt, ejjsze, egy olyan 3 és fél vagy 4 és fél oldal, de csak tiszta ceruzával írtam a dolgokat. Azzal fejeztem be, hogy még kérdezze valaki, hogy miért áll omlás előtt a mi kicsi paraszt gazdaságunk, mikor 7 év alatt 33 tehén értékeinek az árát kitevő javakat adtunk az államnak. 7 év alatt. A szeredai piacot vettem alapul, piaci értékeket, aztán arról csináltam egy számvetést.

Ez a számvetés a rendszerrel dacoló csendes ellenállásának bizonyítható kezdete. Ez a számvetése ma nem elérhető – a „szekus Nagy Pistával” történet találkozásiáról és ennek a papírnak az elégetéséről szóló történet *A kollektivista* című fejezetben olvasható.

Mindabból, amit ebben az időszakból összesített, mára rendezett formában az „I.sz. DOSAR Adó ívek és nyugták 1945–1959-60 évekre” iratsomóban lefűzött iratok maradtak meg. Az iratsomót 1959 végén, 1960 elején állítja össze. Az egyes évekre vonatkozó, még meglevő iratát renkezi, a nyitó oldalon az első papíron ez áll: „1945–1946 évekre csak 8 nyugta van meg 74.480 lej értékben”. A következő összesítések: „1947 évre 9 nyugta van 1.227.600 lej értékbe. Pénzhígulás miatt volt ilyen nagy összeg.”, „1948 évre 14 nyugta van 18.733 lej értékben”, „1949 évre 5 nyugta van 7.337 lej értékben.”, „1950 évre 10 nyugta van 10.878 lej értékben.”, „1951 évre 8 nyugta van 13.566 lej értékben”. 1952-es évről már összesítés is készül: ebben a megróva/kifizetve/jövő évre marad rubrikák szerepelnek, a következő tételekkel: földadó 1151.16/641/480.16, ADAS biztosítás 352.90/100/251.90, önadó 60/60/-, paza ?/127/?, ? ?/252.50/?, összesen 1564.06/1210.50/733.06, majd a megjegyzések: „Ez év január 28-án pénz beváltás volt, és az új pénzben lett az adó kifizetve. Pénz egység a lej.” Jobbágyfalva 1960 I. 11 Sztrátya Domokos. Tehát ebben az 1952-es évben 1210,10 lejt fizettek ki az államnak. 1953-ban már konfúzabb a helyzet, a megrovás 1557,16 lej, múlt évi hátralék 733 lej, ebből csak 510 lejt

törlesztenek, tehát összesen 1643 lejt fizettek az államnak. A dátum szintén 1960 I. 11. 1954-ben már a megszokott tételeken kívül szerepel a hátralék meg a folyó évi adó kamatja is, összesen 1849,07 lejt fizettek az államnak, és 548,66 lejjel elmaradtak. Nehéz rekonstruálni ezekből az adatokból, hogy milyen összeg is szerepelhetett azon az „1954-55 telén” végzett számvetésben, hiszen ebben az időszakban két pénzbeváltás is volt. El kell fogadnunk Domi bácsi értékelését: 1955 elején, piaci értékre átszámítva, már 33 tehén árát fizette ki a gazdálkodó család a szocialista államnak.

1955-ben az államnak összesen 2070,9 lejt fizettek. Az összeállítás dátuma ugyanaz, a megjegyzés: „A fenti »Jövő évre maradt« rubrikában levő 374,92 lej hátralék továbbra is fennmarad, mely valószínű ki volt fizetve, s a nyugta elveszett.” 1956-ban 2224 lejt fizettek az államnak, 1957-ben 3103 lejt, a megjegyzés: „A 30 lej önkéntes adót mint »hátralékot« hajtották fel, és amint a nyugták igazolják, többlet fizetést képez. 40 lej fedeztetési díj a 0060888/376/3.IV.57 nyugta szerint.” 1958-ban 2015,20 lejt a kifizetett összeg, 1959-ben pedig 1875,40 lejt, ekkor a megjegyzés: „A földadónál a 16 lej különbséget a múlt évi 16 lej többlet pótolja hivatalosan is. Az épületekre ADAS⁶⁵ megrovás nem volt ebben az évben, bizonyára tévedésből. Részletesebb kimutatás az 1959 évi falinaptár hátsó oldalán a 2. számú doszárban található.” Ez az az esztendő, amikor szeptember 3-án részben feladja a család a független gazdálkodást: belépnek a társas gazdaságba. Az utolsó összesítés az 1960-as évről készült, a kifizetett összeg 1806 lejt, a megjegyzés: „Az épületre ADAS megróvás nem volt.”, a dátum: 1960. XII. 13. Tehát a pénzbeváltás után, 1952–1960 között, nyolc év alatt a „megróvásokra” kifizetett összeg: 17.796,67 lejt. Ehhez hozzáadódik a bankkölcsön törlesztése, meg a kötelező „kvóták”, tehát ez valójában még nagyobb összeg (lásd erről lennebb).

Az általa a családi iratokból összeállított *2. sz Dosar 1958–1959–1960 évekre szóló összes iratokkal az adóívek és nyugták kivételével* feliratot viselő iratcsomóban *Kimutatás az 1959 január 8-án létező anyagi állapotról* címmel a családi vagy 1958 végén levő állapotát mutatja be. Eszerint ekkor 3,47 hektár szántófölddel és 0,59 hektár kaszálóval rendelkeztek, ebből 0,29 hektár volt a belsőség (házhely, gazdasági épületek, kert). Volt két tehén, egy juh és egy bárány, két nyolc hetes malac, három tyúk. Két testvére (Irma, József) családalapítása után ez maradt özvegy édesanyjának, egyedülálló Péter bátyjának és neki, mind „kicsi hely, parasztgazdaság”, amely eltartotta őket. Vagyis ebből fizették az adót, meg a kötelező szerződések szerinti terménymennyiséget. Az 1959-es, valamint 1960-as és 1961-es évekről sokkal teljesebb beszámolót olvashatunk az iratcsomóban, ugyanis megőrizte az adott évben használt falinaptárakat (1959-es *Előre*, 1960-as *Előre*, 1961-es *Calendarul crescătorilor de animale producătoare de lapte*⁶⁶ falinaptárakról van szó), ezekben bejegyzéseket végzett, és a hátukra a következő évek elején bemásolta a külön is elvégzett, a gazdálkodás eredményeire vonatkozó összegzéseket. 1959

65 ADAS: állami biztosító társaság.

66 Tejelő állatokat tartó gazdák kalendáriuma.

az utolsó év, amikor a teljes gazdálkodást a maguk elképzelései szerint folytatják, a következő két esztendő az átmenet évei. 1959. szeptember 3-án lépnek be a társas gazdaságba: a falinaptárra tett bejegyzés szerint „Ez év szeptember 3-ik napjának »emléke« fennmarad, mert akkor »beléptünk« a társas gazdaságba.” Ez a következő, 1960-as évre jelent majd kötelezettségeket. Az önálló gazdálkodás utolsó évéről a falinaptár hátoldalára elkészített *Kimutatás az 1959 évben eszközölt állammal szembeni kiadásokról. Adóív szám 192, biztosítási lap száma 31.225 az özv. Sztrátya Péterné 4,62 ha összterületű gazdaságában* című összegző statisztikában olvasható, hogy a befizetett adók (földadó, ADAS, önadó, füstadó, fedezetés, kamat) mennyisége 1875 lej, a bankból felvett tartozás után kifizetett összeg (törlesztett tőke, kamat, biztosítás) 897 lej, a kvóta (hús, gyapjú) 662 lej, tehát „évi összes kiadás az állam részére 3434 lej”. Az oldalon van még egy összegzés: *Kimutatás az 1959-ben csarnok útján értékesített tej mennyiségekről*, ez 2076,80 lej. Az oldal alján pedig ott az új helyzetet ismertető megjegyzés: „1959. szeptember 3-án »beléptünk« a »Bekecsalja« társas gazdaságba 3,51 ha földterülettel, melyet akaratumk ellenére kézbe vettek, ugyane hónap huszonhatodikán a többit is bekebelezték. 1959. december 1-én a következőképpen lettek »regisztrálva« a társas földek: szántó 3,48 ha, kaszáló 0,54 ha, összesen 4, 02 ha.” Ugyanakkor ott az oldal alján a hitelesség igazolására hivatott, Sztrátya Domokos öntudatosságát és a munka elvégzése utáni büszkeségét dokumentáló, később is visszatérő formula: „Ezen a papíron levő összes kimutatások és jegyzetek megegyeznek a teljes valósággal, melyek a hivatalos akták segítségével bármikor ellenőrizhetőek. Készítette a legnagyobb pontossággal Sztrátya Domokos Jobbágyfalva 1959. XII. 31. (szilveszter).”

Mindezt a statisztikát kíséri egy kommentár, külön lapon:

„1959 Isten áldásában »gazdag« esztendőnek mondható. Mindenféle termés tökéletes minőséggel és dús mennyiséggel fizetett egész határviszonylatban. Egyedül a szőlő fizetett a szokottnál gyengébben, melynek legfőbb oka a korai hóharmat és fagy volt, amely egyébnek nem ártott. A bor kevesebb lett és savanyú. Istennek hála minden jóságáért. Terményeink a következő mennyiségben voltak: búza 60 kalangya 20 mázsa (szerződés két mázsa), kukorica 6 szekérrel (szerződés 50 kg), árpa 3 mázsa, zab 4 mázsa. Vágtunk egy 140 kg-os disznót, a madarasi félét. Kiadásokért sem kellett azonban kölcsönért menni. 3434 leit adtunk ki csak az állam részére, melyet a szükséges akták bizonyítanak. A magunk részére történő kiadások e mellett mélyen eltörpülnek. Sztrátya Domokos.”

Nem panaszkodik: belenyugszik. A paraszti sors ez, amit itt rögzít: mindhárman dolgoztak látástól vakulásig, fizették az adót, és elégedettek, mert „mindenféle termés tökéletes minőséggel és dús mennyiséggel fizetett”, kivéve a szimbolikusan igen fontos bort (ezért külön is, kiemelten említi) ami, eléggé sajnálhatóan, „kevesebb lett és savanyú” – és a kevés lehetőségükhöz igazodva, csak visszafogottan fogyasztottak, lemondva a minimális, pénzköltésre sarkalló igényekről is. Végül

is békében (önmagukkal és az adott feltételekkel kibékülve) éltek ebben az utolsó, számukra megadatott béke-évben: hitük szerint, beilleszkedve a számukra kimért sorsba, a paraszti világrendbe: „Istennek hála minden jószágáért”.

A következő összegzés az 1960-as *Előre* falinaptár hátoldalán olvasható. Ebben megjelenik számszerűen a család munkája utáni évi jövedelemmenyiség: a bevételek 6338,15 lej,⁶⁷ a kiadások 4329,05 lej,⁶⁸ tehát „Össz. 2.009 lei jutott a család fenntartására irányuló kiadásokra.” A következő, az 1961-es „utolsó” esztendőben a bevételek összege 9036 lej,⁶⁹ a kiadásoké 6431 lej,⁷⁰ a család fenntartására ezúttal 2605 lej marad.

Két dolog mindenképpen figyelmet érdemel a fentiekből. Az egyik az íráshoz, iratokhoz való családi viszony, amibe Domokos beleszületett, belenőtt: a család megőrzi az iratait, és csak az az iratkezelési technika szükséges ahhoz, hogy ezeket rendezze és ezekből olyan értelmezéseket alakítson ki, amelyet a katonaságnál el-sajátított technikák alapoznak. Ugyanis ő a katonaságban kitanulta, ebben a munkában használja a levéltárosi mesterséget, tudást – erről lásd lennebb. A másik: mindez egy életre megerősíti egyébként is létező, az iskolából és családból magával hozott elveit, elkötelezettségét, világlátását. Mindezek után fel sem merülhetett egy pillanatra sem benne, hogy a szocialista rendszer a család, a családi gazdaság, a falusi gazdálkodók, a paraszti társadalom javára működne, hiszen az általa összeállított statisztika világosan megmutatja számára az állam valódi szándékait, cselekedeteinek eredményeit: nem a jólétet növeli, hanem a kiszolgáltatottságot és alárendeltséget, nem támogatja, hanem kifosztja a falusi gazdálkodót. A tanulságot egy fiatalember vonja le, de egy életre szól, érdemes újra idézni:

Valahogy nagyon visszataszítóan hatott rám, ez a kommunizmus szelleme. Teljesen kiraboltnak éreztem magamat és a népet is. Lelkileg, szellemileg, anyagilag, mindenféleképpen. Úgyhogy mindig vártuk a szebb jövőt, a vége felé, mikor már az idő is telt, s minden, beszélgettünk már a nyugdíjról, ezt-azt. S arra vágytam örökké, hogy a 2000-et érném meg, mert az én rövid felfogásom szerint is, szoktam mondani, hogy addig valami változás kell legyen. Aztán gondoltam arra is, hogy valahol elégtételt kellene kapjon az ember. Aztán meg is jött a változás.

67 „1 db, borjú szerződésbe 1611,90 lej, 1 db. disznó piacon 650 lej, 2046 liter tej 2482,50 lej, répa pénz 862,50 lej, szerződött búzáért 412,80 lej, szerződött töröbúzáért 228,60 lej, szerződött árpanapraforgó 40,21 lej, szerződött bükkönyért 28,64 lej, juhgané pénz 21 lej, összesen 6338,15 lej.”

68 „Az állam részére eszközölt összes kiadás 1960-ban 2774,50 lej, Laji bátyánk temetése 1007,10 lej, édesanyám kórházi költsége 327,75 lej, gázfogyasztásért 466 lej, termelői lap 20,20 lej, újságra 60,50 lej, össz. 4329,05 lej.”

69 „Beadtuk a vén tehenet 2460 lej, eladtunk egy borjút Hodoson 1850 lej, eladtunk egy 100 kg-os disznót 1180 lej, répapénzt kaptunk 1750 lej, 756 liter tej pénze 914 lej, szerződött búzáért 416 lej, szerződött árpaért 51 lej, szerződött kukoricáért 236 lej, szerződött bükkönyért 179 lej, összesen 9.036 lej.”

70 „Adók, húсок 2596,50 lej, gáz 498,50 lej, prizmahordás Iszlóba 81 lej, termelő lap 20 lej, állatvások lebonyolítása 165 lej, újság *Előre* 50 lej, 2 malacot Kósa Gyulától 320 lej, összesen 6431 lej.”

Igen figyelemreméltóak azok a feljegyzések, amelyeket 1960-ban és 1961-ben folyamatosan készít arról, hogy gazdálkodnak a társasban: miképpen történnek az ígéretek, a munkaszervezés és az ígéretek beváltása, a kifizetések a társasban – vagyis mi az, ami előrevetíti a jövőt, amire még inkább lehet majd számítani a kollektívben. Megelőlegezett bizalmatlansággal figyeli az eseményeket, készíti a feljegyzéseket – és valószínűleg minden, amit leír, nem csak az ő észrevétele, hanem a közösségben állandó beszédtema. Elkezdődik az új – adminisztratív és hatalmi – viszonyokkal való ismerkedés, azok tanulása: „*Társas gazdasági jegyzetek 1960-ra*. Gabona szerződések... összesen 230 lej. A 230 lej előlegből levontak 11 lejt beiratkozási díjra, és 15 lejt az elnök-titkár fizetésébe. Összesen 16 lejt. Kézbe kaptunk 204 lejt. 1960-ban hektáronként 5 lej elnök-titkár fizetés jár. 1960. I. 26.” Majd: „Cukorrépa előleget kaptunk összesen 241 lejt és ebből levontak 5 lejt elnök-titkár fizetésbe. Kézbe kaptunk 236 lejt.” Majd „1960. szeptember 29-én a szójásból a gyakorlótér tetején kaptunk földet a Cseroldal helyett, amelyet az állami gazdaság eltulajdonított.” Majd: „Az októberi tejfizetéskor fizettünk 12 lejt a vetőgépek javításáért.” Majd: „1960. XI. 25. A répa fizetés a következőképpen ment: legelső lépés volt hogy a répa mennyiségéből 5 kg hiányzott 2880 helyett 2875 szerepel. Így az értéke összesen 862,50 lej. Ebből levontak: 250 lej előleget, 30,93 lejt műtrágyára, 10,06 lejt malátára, 29 lejt társasjuh gyapjára, 112,50 bükkönyre. Összesen 432,49 lejt. A répát 30 leibe fizették, még 5 lejt ígérnek jövő tavaszra. Kézbe kaptunk 429,50 lejt. Ebből kifizettünk 312 lej adót a Ch.Nr 06911943-s számú nyugta alapján, haza hoztam 117,50 lejt. Jegyzet: Répa előleget csak 241 lejt kaptunk a 9 lejt reátették a vetőgép kísérő fizetése néven, a 112, 50 lejt azért húzták le a bükkönyre, mert még mindenki nem adta be, pedig mi beadtuk. Azt állították, visszafizetik.” Majd: „1960. XII. 5. Kiosztották a cukrot. A 2875 kg répára járt 23 kg mert mázsánként 80 dkgr-t adtak. Előlegbe adtak a nyáron 3,50 kgt és most 3,75 kgt vontak le. S így kaptunk 19,25 kgt elszámoláskor. Tehát a 25 deka helyet cserélt és az előleghez csatlakozott! Jegyezte Sztrátya Domokos.” Majd: „1960. XII. 21-én fizették a bükkönnyt. Kilójáért 2,81 lej, 40 kg bükkönyünk volt, az 112,64 lej. Vetőmag 20 kg, az ára 4 lej, összesen 80 lej, és 4 lej kamat a mag árára, az 84 lej, 112,64-ből 85 egyenlő 24,68 lej volt a fizetendő összeg. Még erre adtak 112,50 lejt, amit a répából visszatartottak, tehát 141,14 lej volt az esedékes összeg. Ebből 14 bani – a Fogarasi D. titkár szavai szerint – örökáron elmaradt, és 20 lejt visszatartottak 2-3 napra a bizonyos végelszámolásig.” Majd: „1960. XII. 28-án beadtunk 32 kg. kukoricát a kereki traktor szántás fejében. 25 árira fizettük, holott a föld csak 20 ári.” Majd: „1961. I. 9-én kifizették a bükköny árából visszatartott 20 lejt. A 2-3 napból 19 nap lett.”

Hát ez igen tanulságos abból a szempontból, hogy a „közösből” mi az, ami előre nem kiszámítható, ami egyének által nem befolyásolható, és ami, mennyiségtől függetlenül, az anyagi veszteségen túl, igazságtalan: sérti a földeket megdolgozó ember erkölcsi érzékét.

A véleményének, indulatainak nyoma van más papírokon is. 1958. november 21-én felszólítás érkezik a Néptanáctól: „Sztrátya Péterné Jobbágyfalva Csíkfalvi Néptanács Végrehajtó Bizottsága értesíti, hogy 23-án reggel 7 órára jelenjen meg a Nép-

tanácsnál. Hanemtud (sic!) jönni, akkor a Domokos fiat küldje fel. Megjelenés kötelező. Elnök: Szabó Cs. Ferenc Titkár: Gálfalvi Ferenc”. Az, hogy miért volt kötelező a megjelenés, a ceruzával (sejtetően Domokos által) írt kommentárból lehet meg tudni: „Föld kell nektek ingyen nem elég ami van? De még hozzá a Berek!” Vagyis, ha jól értem: azt szerette volna elérni a Néptanács vezetősége, hogy egy földdarabról lemondjon a Sztrátya család. 1959. február 25-én Sztrátya Máriával szerződést köt a Tartományi Állatfelvásárlási Hivatal⁷¹ egy 105 kilósra hizlalt disznó felvásárlásáról, a leadási határidő 1959. december 1. A szerződésnek számtalan alpontja van, ezek közül kommentál néhányat Sztrátya Domokos. Ötödik pont: egy, a Hivatal által kiállított elismervény ellenében az eladó a szerződött disznó értékének 10%-ra vásárolhat kiutalás nélkül árukat – a megjegyzés: „nu s-a eliberat dovada de loc!”⁷² A hetedik pont szerint a termelő, ha a hatóság kéri, oltásra kell vigye a szerződött állatot, de legalább egyszer kötelező ezt megtennie, és ekkor az oltás ingyenes – a kommentár: „nu se face!”⁷³ A 10 pontban az olvasható, hogy ha valamelyik fél saját hibájából késik a kijelölt időpontban való átadással vagy átvétellel, akkor késedelmi napért 3 lej büntetést fizet – a kommentár: „nu s-a platit de stat pentru cele 18 zile”⁷⁴, vagyis a szerződő felet az állam 54 lejjel megrövidítette. Végül is 1959. december 21-én került sor az időközben a papíron 145 kg-osra becsült és 141 kilogrammosra mért disznó beadására, de a hivatalos papír hátlapján ott áll a megjegyzés: „145 kilogramos szerződött disznó beadása amit esztendővel ezelőtt 75 lejjel vettünk. Az itthoni hídmérlegen előző napon 155 kg volt. Sztrátya D.” 1960. novemberében 28-án vittek tejet a tejszarnokba, a fizetett összeghez a következő kommentárt fűzte Sztrátya Domokos: „A csarnokos Májai Albert »tévedése« miatt szabadáron fizették 1,15 leibe és csak 251,85 lejt kaptunk. A tévedés pedig nem volt más mint szándékos mesterkedés, huncutság. Jobbágyfalva 1960. XI. 29. Sztrátya D.”

1961 áprilisában egy alkalommal nyílt konfliktusba kerül a községi Néptanács nagyhatalmú, a változó elnökök mellett a hatalom stabilitását folyamatosan képviselő titkárával, Gálfalvi Ferencsel. Az „önkéntes adóról” van szó, és arról, hogy a titkár meglepődött az igazát kereső Sztrátya Domokos felkészültségén: rendelkezett minden szükséges papírral, és minden papírt, amivel alá tudta támasztani kérését, rendezve, statisztikai összesítések kíséretében nyújtott át neki! A meglepődést követte a düh: szembeszórta, majd a földre dobta a papírjait. A történetet ma a következőképpen meséli, kommentálja Sztrátya Domokos:

Jöttek, hogy hajtsák fel, mert ott volt kíurva 30 lej hátralékunk. Én itt elővettem s megmutattam, betettem a hogyhívjákot s megmutattam, hogy meg van nekünk a nyugtánk, hogy ki van fizetve mind a 30 lej. S nézik, nézik s Gálfalvi azt mondja, hogy maga mit akar azzal a doszárral, miért gyűjtötte ide össze. Itt is valami kimutatás, ne milyen kimutatás. Mit akar ezekkel

71 Oficiul Regional de Achiziții și Contractări de Animale

72 Azaz: „egyéltalán nem állítottak ki elismervényt”!

73 „nem ez történik!”

74 „nem fizetett az állam a 18 nap késésért”

a doszárokkal elérni. Régi házunk volt, s ilyen helyt volt a sarokban az asztal, s úgy fogta s eldobta az asztalon, hogy túl leesett a doszár. Mondom, ne tessék eldobni, mert ezért mi pénzt adtunk s a pénz helyett kaptuk ezeket a papírokat. Felvettem, s lesepertem, hogy lássa és aztán eltettem. Azt mondta az elnök, Csalóka Feri, hogy: „Minket nem érdekel, ha ki van fizetve, ha nincs. Nekünk elé van írva, ezért jöttünk ki, hogy ezt hajtsuk fel, s ezt ki kell fizetni. Írjál egy kérvényt!” – azt mondta, hogy adjam be s a tanács eltárgyalja, s jövőre előírják, újraírják. De olyan helyzetben voltunk, hogy azt a 30 lej nem tudtuk elővenni, kölcsönkértük, volt egy olyan bácsi, napszámos, nem messze, olyan 20-30 méterre. Annak örökké volt egy kicsi pénze. Kifizettük s aztán írtam egy kérvényt, s a hátsó részen megtalálják a kimutatást. Felsorakoztattam, hogy milyen dátumon, milyen számú nyugtával milyen összeg. Ennyi összeg, összesen ennyi. Most pedig pluszba maradt ennyi összeg, 30 lej és kérem a jóváírását következő esztendőre. Beadtam, jóvá is írták a következő esztendőben. Volt annyi képük, hogy jóváírták, de mondom, ezt a doszárt úgy eldobta Gálfalvi, hogy túl leesett, hogy én mit akarok ezzel. [S más ilyen konfliktusa nem volt Gálfalvival? Nem veszekedtek? Gálfalvi a tanácsnál volt s maga pedig a kollektívnel volt.] Én a kollektívnel voltam. Aztán nem volt különösebb. Próbáltam alkalmazkodni s minden, úgyhogy nem fészedeztam, hanem inkább mentegetőztem örökké úgy, hogy ne tudjanak belém akadni, mert akkor könnyen állt az ember, úgy kikészítették volna, hogy. Örökre. Aztán így valahogy elszakadtunk egymástól, s aztán ő beteg lett s, én nem is tudom, meghalt volt, de nem tudom, hogy melyik évben, s hogy s mint. Az kellett volna, hogy kezdettől fogva vezetni naplót s beszélgetéseknek a súlyosságát s azfélét benne.

Domi bácsi mai interpretációja szerint: mivel tévedtek és valaki, velük szembenállva, tévedésüket papírokkal igazolva bebizonyította, a hatalmukban sértve és megtámadva érezték magukat. De végül is jóra fordult a dolog, hiszen a megfogalmazott kérvényre válaszolva kénytelenek voltak a kérvényezőnek engedni. Úgy gondolom, a történet említése azért fontos, mert ez segített a helyi hatalom képviselői előtt valamelyes tekintélyt, elismerést kivívni, megmutatkozott ebben a konfliktusban, hogy milyen kvalitásokkal rendelkezik, mire képes, hogy „ki ez a Sztrátya Domi”, és a későbbiekben, a kollektív gazdaság megalakulása után ezt tudva szólították meg – amikor éppen megszorultak, amikor szükség volt képességeire, észére, munkájára.

A 2. számú iratcsomóban az 1961-es iratok között másolatban megőrzött kérvény a következő:

„Kérvény a Csíkfalvi Néptanács Végrehajtó Bizottságához

Alulírott Sztrátya Domokos azzal a kéréssel fordulok a fent címzett bizottsághoz, hogy szíveskedjék visszamenőleg ellenőrizni édesanyámnak – Sztrátya Máriának – a nevére kirótt és megfizetett önkéntes adó helyzetét.

Ezt ugyanis azért kell kérjem, hogy 1957-ben hátralék címen behajtottak 30 (harminc) lej összeget, ami valójában többlet számba ment, és azt óhajtanám, hogy a folyó évi önkéntes adó kiegészítésénél ezt vegyék számításba. 1960-ban jelentettem Szabó Ferenc elnök elvtárnak, aki azonban nem volt hajlandó meg se hallgatni az ügyet, de folyó év február 13-án Gálfalvi Ferenc titkár elvtárs teljességgel lehetséges dolognak nyilvánította ezt a műveletet, feltéve ha a vizsgálat is megállapítja ezt a tévedést. Ugyanakkor a titkár elvtárs jegyzetet készített magának megvizsgálás végett a nyugták számairól és értékeiről, amelyeket neki megmutattam saját irodájában. Jó volna ezt a kiigazítást minél előbb megtenni, tekintve hogy közeledik a kifizetés megszokott határideje. A túlololdali jegyzet a nyugták helyzetét tükrözi.”

A túlololdalon a statisztika, meg a befejezés: „Kérésem elintézésének reményében maradok mély tisztelettel Sztrátya Domokos Jobbágyfalva 1961. IV. 4.”

Az első oldal alján: „Jóváhagyást nyert 1961. IV. 23. Sztrátya.” A túlsó oldalon a statisztika példaszerűen megszerkesztett, áttekinthető, a rubrikák: Évszám (1952-től 1961-ig), Megróva lej, A nyugták száma, dátuma, értéke, Összeg. Ebből kiderül, hogy 1954-ban elmaradt ugyan 30 lej befizetésével, de ezt 1954-ben pótolta, és 1957-ben 30 lejjel valóban többlet fizetett. Összesen 15 darab nyugta igazolja, hogy az összesen 640 lejből kifizetett 635 lejt – mert az 1961-es évre, amikor 70 lej a megrovás, már befizetett 35 lejt január 12-én. A kérvény igen nagy gonddal van megfogalmazva, igen szép kalligráfiával van megírva (a másolat – valószínű, hogy ugyanígy volt az eredeti is): a szófordulatok választékosak, már-már gúnyosak: „azt óhajtanám, hogy [...] vegyék számításba”, „teljesen lehetséges dolognak nyilvánította ezt a műveletet”, meg a „maradok mély tisztelettel” záró formula, nem beszélve arról, hogy aki tudja, mi történt valójában az irodában, az derül a megfogalmazáson: „a titkár elvtárs jegyzetet készített magának megvizsgálás végett a nyugták számairól és értékeiről, amelyeket neki megmutattam saját irodájában”. Hogy a titkár derült-e, miután ő is tisztában volt a viselkedésével, azt nem tudni – de hogy a kis, eléggé jelentéktelen összeg elengedésén túl az ennél sokkal jelentősebb erkölcsi győzelmet is kénytelenek voltak elismerni, az nyilvánvaló. Igen kevés erkölcsi elégtétele származott Sztrátya Domokosnak a számára ellenséges hatalom képviselőivel való, igen egyenlőtlen, és csak igen-igen óvatosan vállalt harcban – de ez volt az egyik.

Nem voltak tehát illúziói, és amikor már más út nincs, utolsó pillanatban, 1962 januárjában aláírja a belépési nyilatkozatot: önként lemond birtokáról és belép a jobbágyfalvi kollektív gazdaság tagjainak sorába. Amikor 1991-ben visszaigényli a belépéskor beadott földeket, akkor a vele együtt élő Péter testvére 1,30 hektár, ő pedig 1,31 hektár birtokot (szántót és kaszálót) igényel vissza, tehát 1991 után 2,61 hektár földön gazdálkodnak.

Domi bácsi élete ebben a korszakában tulajdonképp lemondások sorozatát teszi meg, önként kivonul a társadalomból, magánéletében is egyedül marad, már idéztem, itt újra idézem:

Én nem voltam megházasodva. Nem voltam, mert olyan anyagi nehézségek voltak, s kisebb lakásunk. Lényegében úgy levoltunk vetkeztetve, hogy hova, merre, mit csináljak. Ott valami alap kell legyen ahhoz, hogy. Azt mondták, hogy vagy a pártba vagy a tömlöcbe, de valamelyikbe betesznek, ha nem akarok a pártba beállni. Mondom be, ha tudnak, de nem biztos. Mindenhol úgy kivontam magam, kívástam abból a generációból, hogy mindenből úgy ki maradtam.

Igaz, a családban ott vannak ezekre a választásokra a minták: velük együtt él 1959-ben bekövetkezett haláláig nagybátyja, a vénlegény Sztrátya Lajos (sz. 1881), meg ez a sorsa Péter (sz. 1924) bátyjának is.

[Akkor sem volt szeretője magának?] *Volt, itt a leánykákkal közösen jártunk s minden. Jól barátkoztunk. De úgy, hogy különösen ragaszkodjak, az úgy... Valahogy a függetlenséget... szóval a lekötöttséget nem szerettem, hogy elkötelezzem magam valakihez. A független életet úgy szerettem. Mikor a pártba is be akartak sorolni, azt mondtam, hogy nem engedem meg senkinek, hogy beleszóljon az én lelkiismeretembe. Ha akarom, csinálom, ha akarom, nem csinálom. Ilyen gondolatba úztem, attól, hogy pártfogságot vállaljak. A független magatartást... hogy szabad lehessen egyebet is, mást is. Ne legyek lekötelve. ... Kicsit igen hamar szívre vettem, az étellel járó nehézségeket. Igen mélyen belegondoltam, vagy valami, s ezért olyan... Sokszor gondoltam, hogy jó, hogy nem estem búskomorságba, vagy minek is nevezzem... búbánatba. Mert biza, elkallódott, elveszett az élet így. Elmaradt az értéke s a nem tudom mi az életnek. S ez eddig valahol az embert bántja, így nem is gondolkodok ezen. [De nem volt olyan leány, aki ragaszkodott magához, s azt akarta, hogy udvaroljon neki?] *Lett volna. Utólag tudtam meg, hogy lett volna. S volt is, s lett volna is, de valahol nem láttam a lehetőséget, hogy én ragaszkodjak. S akkor el kellett volna itthonról menni, munkahelyet találni. Mert abba reménykedtek, hogy valamerre elmegyünk, mi iskola után s nem tudom mi. Volt is ajánlat, Vásárhelyen az adóhivatalhoz, s nem tudom mi, de ilyen-olyan beosztásba, ahol kitétek volna pénztárnoknak, s afféle. Persze be lehetett volna jutni egyéb helyre is, csak el kellett volna menni itthonról. De az első az, hogy állj be a pártba s én pedig – hát nem esküdtem, meg – de valahogy úgy jött nekem, mintha fel lettem volna esküdve, hogy soha be nem állok abba a pártba, amelyiket gyűlölök. Ezért örökké maradt, s azon vettem észre magam, hogy az idő elment mellettem, s abból a generációból kimaradtam, amellyikkel mondjuk összetartoztam volna. Azután már bajosan adja rá magát az ember, s úgy érzi, hogy jobban megnézik, hogy mit csinál. Nemcsak az, akivel van, hanem más is jobban megfigyeli, és akkor utána néz az embernek. Azt nem szerettem, hogy szerepeljek. Kikoptam, kívástam lényegében abból a rétegből. S aztán így elmaradt. Aztán**

még tudtam így-úgy, most is – özvegyasszonyt kaphattam volna, vagy elváltat, vagy valakit, de már kényszer munkát se akartam. Nem esett volna jól, hogy kényszermegoldást csináljak. S aztán így, úgy elmaradtam, hogy lényegében... Aztán a hétköznapi életek még súlyosabbak, súlyosabbak. Belefáradtam az életbe, s lényegébe, aztán, hogy jött a kollektív, végleg elment minden reményem mindentől. De utána, csak felvidultam, hogy munkám került. Sikerült aztán 5 évig irodán dolgozni, könnyebb helyen és akkor felvidultam. Kezdtem forogni a társadalomba, részt vettem itt-ott. Valahogy lezajlott az élet.

A kollektív fele vezető úton a hatóságok bevetették a megfélemlítés eszközét is. Domi bácsi így emlékezik egy ilyen esetre:

Az, valami nagy pártfőnök. A színpad még nem volt elbontva, a belső népházban, ő annak ült egy időben úgy a szélén, így szembe a néppel, s azt mondta László Sándi bácsi, ő ott üldögélt az első padokban a tömeg között, s azt mondta, amint ott üldögélt, ott morzsolgatta, mind a szivarvéget, a kezébe egy kicsi pisztolygolyót, olyan, mint a géppisztolygolyók hányódtak a háború után, s azt ismertük azt a kicsi izét, azt az ujjával morzsolgatta, azt mondta, így, s annak biztos volt valami célja, hogy azt meglátják, mert ahajt 2-3 méterre ültek a parasztok, s a szeme nyitva volt mindenkinek, mert csak feleket szuszogtunk, a gyűlésbe is! Egy kimondhatatlan, mind a siralomházban, úgy lehet elképzelni a népet, a siralomházban volt a nép, hogy fosszák ki, rabolják ki, veszik el mindenüket, nincstelenné volt téve a nép, nincstelenné. Akkor hova, merre menjünk? Ez akkora benyomást, akkora izét gyakorolt reánk, hogy nem volt kedvünk az életben széjjel nézni. Hirdették az ilyen-olyan multságokat, kevesen mentek, egyesek elmentek, de kevesen. Nem volt kedve a népnek. A vallást is elnyomták, tudom, hogy búzaszentelés volt, április végén szokott lenni, Pálffy volt még a plébános, mikor társas idő volt, s akkorra valamit hirdettek, hogy társas gyűlés afféle lesz délelőtt, s akkor nem lehet, pont a templomozással egyidőben, ne foglalja el, s elhalasztotta a második vasárnapra, s akkor nem tudom mit, tűzoltógyakorlatot szerveztek, s akkor is elhalasztotta harmadik vasárnapra, kihirdette a templomban. S akkor emlékszem, utoljára azt hirdette, hogy jövő vasárnap megtartjuk, ha így, ha úgy, akkor nem lesz se társas, se tűzoltó, két kézzel így csinált, a templomban, se társas, se semmi nincs terve véve, akkor megtartjuk a búzaszentelést. Tehát így el volt üldözve a nép. Nem engedték, hogy a határba menjen, mert azt mondták, hogy megátkozozza, megátkozni megyen a határt, hogy ne legyen. S itt megvolt a híd a Nyárádon, s a hídon túl olyan jó nagy terület volt, s a hídon túl, az úton volt asztal terítve, s ott állt meg a hívőserég, s ott tartotta meg a búzaszentelést. Sírta a vénasszonyok, hazafelé, édesanyám mondta, sírtak sokan hogy ki van rekesztve az útra az egyház s a falu, nem engedik be a földekre.

A társasba való belépés után elkerülhetetlenül következik a kollektívbe való belépés, ezzel Domi bácsi tiszttában volt. 1959. november 25-e a dátum, ami ott áll az első lapján annak a kis notesznek, amely első néhány lapjára kijegyzetelte *A kollektív gazdaság minta alapszabályzatát*.⁷⁵ A kollektívben a parasztok „szabad elhatározásból tömörülnek”, és „a végzett munka mennyisége és minősége szerint osztják el a gazdaság jövedelmét”. Kiírja, mert érdekelte: mi az, amit beadnak, mi az, amit megtarthatnak, például „a következő haszonállatok: 1 (egy) tehén, két darab két éven aluli növendék marha, 1 drb. malacos koca, 1-3 disznó, 10 juh vagy kecske, 20 méhcsalád, korlátlan számú szárnyas és házinyúl.” Részletesen kijegyzeteli a tagok jogait és közösségeit, a kollektív gazdaság anyagi eszközeit: „A koll. G.-ban a munkát akkord rendszer szerint végzi, figyelembe véve az igavonó állatok, a gépek és a talaj állapotát. A brigádos minden nap feljegyzi a munka mennyiségét és minőségét. 15 naponként kifüggesztik a munkanap egységek kimutatását. A jó és rossz munkáért javadalmazást és levonást alkalmazhatnak. A tagok az év folyamán előleget vehetnek fel pénzben és terményben. A rossz viselkedésre 5 munkanap egységre terjedő levonás alkalmazható.” Az utolsó kijegyzetelt fejezet: a kollektív gazdaság vezetése. És ott van a végén: „a fenti jegyzetek csak részletek az alapszabályból. Sztrátya Jobbágyfalva IV. 2.”

Bizony, azt lehet mondani: Domi bácsi felkészült mindabból, ami a rá váró új valóság. Már ahogy fel lehetett készülni erre. Nincs feljegyzés arról, ahogy a családban, meg a szomszédokkal, rokonokkal, egyfalusiakkal vagy távolabbiakkal való találkozásokkor hogyan kerül terítékre a kollektív, mint a nem várt, nem kívánt, de lekerülhetetlen jövő, hogyan zajlott az esélyek latolgotatása, a kívánatos, a lehetséges, az elkerülhetetlen viszonyulások megbeszélése. Úgy gondolom, a falusiak legtöbbje félelmeit fogalmazta meg, valamelyes bizonyosságot keresett, megnyugtatót várt, a megváltozó életvitelre szeretett volna felkészülni. De ahhoz elegendőek voltak a mindennapi beszélgetések. Domi bácsi meg szeretne volna érteni az okokat, hogy miért történnek az események, hogyan szabályozzák a történéseket a „törvények”, meg az emberi tényezők, ezért is vette kézbe, jegyzetelte ki a „minta-alapszabályzatot”.

A kollektivista (1962–1967)

A megalakuló kollektív gazdaságok egyik nagy gondja a képzett emberek, így a könyveléshez értők hiánya volt. Domi bácsi még nem volt kollektív tag, amikor megkeresték, hogy vállaljon tisztséget: legyen könyvelő.

---

⁷⁵ A pontos feljegyzés szerint a szöveg származási helye : A RNK élmunkás kollektivistáinak kongresszusán, 1953. május 23-án megszavazott szöveg. 1953. május 27-én jóváhagyta a EMP KV és a RNK Minisztertanácsa, Politikai Könyvkiadó, 1953.

'61 őszen felszentelték, avatták itt a kollektívet. Nem voltam beállva, de a megalapított gazdaság vezetőtanácsából három ember úgy nem összeegyezve, hanem külön-külön eljöttek szerre hozzám, tekintélyes gazdák voltak, nem voltak kényszerítve. Szász Péter, Szász Gyula s Szász Zsiga, három Szász nevezetű jó gazda-emberek voltak. Te, be kellene állj a kollektívbe, mert ide kell egy könyvelő is. Legyen egy bizalmas emberünk, nem azért, hogy nekem csinálj jót vagy valami, legyen bizalmas emberünk. Akkor újra jöttek egy hét múlva, kettő múlva: állj be így, állj be úgy. Aztán telt az idő, nem álltam be s mondták, hogy elküldenek egy fehérnépet az iskolába, de közben nem küldték el.

Hiába egyezkednek egymás között a falusiak, és keresnek egy számukra elviselhetőbb megoldást, a lobbizás legfontosabb színtere azonban a politikai vezetés. Bármilyen vélemény megfogalmazódhatott a „nép között”, de a döntést ők hozták meg.

Január 15-én beálltam, itt még nem volt könyvelés s aféle, hanem alakulóban volt, szervezés alatt. Februárban, minden második-harmadik napra hívtak egy-egy gyűlést. Mátyás napján pontosan, február 24-én volt egy gyűlés, hogy na, könyvelőt kell fogadni, meg kell nyitni a könyveket, ezt így mondták. El kell indítani a könyvelést, könyvelőt kell fogadni. Szentannáról volt küldve, leány volt még akkor, volt küldve s a könyvelő tanfolyamot elvégezte, s hogy azt meg kell fogadni, s nem tudom mi. Azért, mert felesleges volt a szeredai körzetben, mint kiképzett könyvelő s aztán azt meg lehet fogadni, mert a rajoni rendezte akkor a dolgokat. A gyűlés nem egyezett, nem fogadunk pénzzel, van nekünk emberünk, azt kell oda állítani. Ki az, s ki az. Különösen két ember nagyon kitört, most is él, a 91-ik esztendőben van Fazakas Feri s Moldovan Jóska kitörtek, hogy Sztrátya Domi jó lesz és azt állítsuk oda. A nép megtapsolta s egy fél délután folyt a vita arról, hogy oda engednek vagy nem, vagy oda állítsanak vagy nem, de a rajoni kiküldött, Csalóka Feri az szentmártoni nagyon kikötötte, hát lényegében igaz volt, mert mondta, hogy ezt nem lehet, lehet iskolás is s akármilyen ez egy szakma, erre szakosított ember kell, aki a szakmát tudja. Olyan, mint a suszter, hiába suszter, de nadrágot nem tud jót csinálni. Tehát szakmailag kell legyen kiképezve, de nem tetszett, nem egyezett a nép. Aztán engem mind ez a két ember, ott ültek közel hozzám s mind hallgattattak el, hogy én ne szóljak semmit. Aztán egyszer mégis mondom, hogy ilyen körülmények között úgysem vállalkozok, ha oda engednének is, mert el fognak követni mindent, hogy rakjanak a tömlőbe vagy csináljanak velem amit akarnak, mert ellenszenvesek velem szemben, ne is erőlködjenek.

Na, de elég az, hogy közben írták a jegyzőkönyvet a gyűlés menetéről. Jó hosszúság volt az ülés, de ezekből a vitákból semmit sem írtak bele a jegyzőkönyvbe. Aztán majd mégis megfogadták azt a leánykát, aztán elküld-

ték Udvarhelyre könyvelő iskolába, s azt hiszem, hogy már május volt, dolgoztak a népek s helyette, amíg Gyuri haza jön elhívtak, nem jelentkeztem, de hívtak, hogy menjek el és a kezdetleges dolgokat csináljam, a munka normákat s azokat kiszámítani. Előbb itt volt az iroda, ahol a ma-lom van s a régi bikaistálló volt átalakítva irodának. Ott volt egy szekrény benne az iratokkal, amiket ők már elindítottak, s ott megrendeztem a szekrényt s mindent. Volt egy alelnök, Varga Zsiga s egy raktárnok László Jóska, másként Nyuszi Jóska gúnynéven, nem tudom miért nevezték úgy. Azokkal aztán úgy közösen beszélgettünk s én rendeztem azokat a doszá-rokat s a dolgokat s látom, hogy van az a registru procese verbale a ve-zetőtanács gyűlésekről, a közgyűlésekről minden registerbe volt vezetve a jegyzőkönyvek. Aztán nekem a pontos dátum meg volt, február 24-én történt. Kinyitom s arról a gyűlésről, mikor volt az a nagy vita, egy ek-kora jegyzőkönyv volt az egész közgyűlésről. Megmutattam ennek a két embernek, az alelnöknek, és annak a Nyuszi Jóskának. Mondtam, nézzék meg, arra a gyűlésre emlékeznek, nézzék meg, hogy mennyi mindent ír-tak le ide. Egy szó nincs arról, ami ott akkor lezajlott, 2-5 sorból elintézték az egész gyűlésnek a menetét, de hát annyi baj legyen, mondtam. Gyuri, amíg haza jön, mert őszig volt szó, hogy novemberben jön haza, addig végeznek, s én addig leszek ott. S így is lett, aztán én kijöttem, de elég az, hogy mikor ezt megmutattam nekik, rá két hétre rá szombaton s vasár-napra haza jött eltávozásra, Gyuri bácsi, onnan a könyvelősegtől. Én nem is találkoztam vele, mert vasárnap nem mentem be egyáltalán, én tartot-tam a magam vasárnapját, mindig. Szombaton bezártam a holmit s az-tán hétfőn reggel mentem. Hétfő reggel, mikor mentem bent volt már ez a két ember, akit mondtam, Varga bácsi az alelnök s ez a raktáros. Kinyi-tom a szekrényt s mondom, ebben a szekrényben valaki járt. Azt mondja Jóska, hogy nem hiszi, mert neki nem volt ott mit keresni. Hát én sem jár-tam, mit kerestem volna ott, mondta Varga. De valaki járt, valaki járt, az a stóc nem úgy van, ahogy én tettem. Az a regiszter alól volt s nem a köze-pében. Itt is valaki járt, valaki járt. Még így csináltam, hogy álljunk meg, nézzük meg s vettem azt a regisztert s rögtön át is lapoztam. Azt a jegy-zőkönyvet már kilopta belőle, kitepte abból a regiszterből, amelyik arról a gyűlésről szólt volt. Egyikük beárult már, azok a két ember közül, hogy én ezt nyomoztam s elment, s persze barát volt azzal a Nyuszi Jóskával, mert barátok voltak, s az meg volt bízva, hogy figyeljen engem, hogy mit csinál-ok, s nem tudom mi. Aztán már kitepte azokat a lapokat, a jegyzőkönyvet eltűntette. Pedig le volt sigilálva, ahogy az szokott lenni a regiszter. Meg-számozva s minden, mert úgy volt valamikor a katonaságnál is. A doszá-rokat is le sigilálták, spanyolviasszal volt lepecsételve.

Jellemző helyzet: ha lehetőleg, utólag tüntettek el minden olyan nyomot, ami a „népakaratot”, a folyamatok valós jellegét dokumentálta és a pozícióba kerültek ér-

dekeit sértette. A fenti szövegben szereplő Gyuri, azaz Balogh György volt a politikai vezetés embere, akit pozícióba akartak ültetni.

Gyuri volt nagy kolompos. Brigádos volt, de ő volt lényegében a falunak a legnagyobb kontrollja. Aztán őt el is küldték, mert előre meg volt egyezve, szegődve, feltételek mindenről a párttal meg volt egyezve. Politikus volt, s tudta, hogy ezt a kollektívet így is s úgy is meg csinálják, és hogy neki legyen egy olyan posztja, ami ő kiválaszt. Ő könyvelő akart lenni. Ő még nem volt beállva a kollektívbe, nem adott belépési nyilatkozatot, de a három ember alkotta bizottságnak ő volt az elnöke, aki kérte az akkori néptanácsot, hogy járjon közbe a felsőbb szerveknél, így volt megfogalmazva, hogy engedjék meg nekik, hogy csináljanak kollektív gazdaságot, hogy jobban menjen az élet, hogy egy szebb jövőt építsünk. A három ember bizottságot alakított ki, mert azt alkotott s az elnöke ő volt, a másik kettő, mint két tag írta alá. Most mondtam el nemrég itt a szomszédasszonynak, most kórházban van, nagybátyja volt Fazakas Jani, hogy nekem nem mondta senki, sem komámasszony, se szomszéd, se senki, én a paptól láttam az irodán a doszárból, s gondolkoztam rajta, hogy el kéne lopjam azt a papírt, hozzam el, de rájönnek, hogy ki lehet a hibás, kinek volt érdeke, csak én lehetek a hibás, más nem. Akkor nem viszem el, csak hozzam el, másoljam le, mert ott féltem, hogy ne vegyék észre, hogy ellopni eltudnám, de azt vissza is kell lopni. Aztán inkább elolvastam, tudjam s még azt a számot is, dátumot is tudtam, de már elfelejtettem, mert az be volt iktatva a néptanácsnál s aztán onnan továbbítva fel a párt útján. Ennek a Balogh Gyurinak még nem volt belépési nyilatkozata, sorrendben a listán, 70-en felüli volt a sorrendben a beiratkozása, a nyilatkozatot adta. Mégis a kérés az volt, hogy ne ő legyen. Akármilyen gyűlés volt az alapításhoz, ő mindig a nép, a nép oldalán, úgy pártolta a népet. Támadta a vezetést, hogy a nép tapsolta őt, hogy azért választották meg már a társasban is elnöknek. Szállt szembe, de közben valahol a gyepelőnek mind a két ágát fogta.

1962 nyarán összevonják a Csíkfalva község öt településén megalakult kollektív gazdaságokat, létrejön a Nyárádszentmártoni Láng Kollektív Gazdaság. Erről előzőleg nem kérdezik meg a létező kollektívek tagjait, akik tapasztalhatják: megszavazhatják azt, amit fent eldöntenek.

Aztán márciusban, március vége lehetett, mert szép tavaszi nap volt, de nem volt hó. Hirdettek egy gyűlést az iskolában, mert a kultúrházat nem tudom, javították, mit csináltak az iskolába. Oda elmentem én is. Hát, mit adott az Isten, a gyűlés azért volt összehívva, hogy nem lehet külön gazdálkodni s a néptanács körében csak egy gazdaság létezik s szentmártoni központ, s ha kell, egyesülnek. Jaj, kell egyesülni. Kell egyesülnenek a faluk, Szentmárton s Jobbágyfalva s Vadad, mind egy központhoz. Aztán én közel

voltam az ajtóhoz, sirültem s kiléptem az ajtón s hova megyen, s hova megyen, kiabáltak ott elől valakik. Jövök vissza mindjárt. Hátra felé mentem el s átal a szomszédba, ott az iskolával, a templommal szemben s ki a kapunk s elmentem, hogy ne legyenek ott a szavazók között, akik megszavazzák. De úgyis meg kellett szavazni, egyesültek. Azután már annuláltak mindent, amit itt terveztek, mert Szentmártont dirigált, az ottani elnök s vezető tanácsot alakítottak.

A már működő kollektív gazdaságban a napi adminisztratív feladatok ellátására mégis őt hívták be. A hírneve megelőzte a kollektívbe való tényleges beállítását, majd elkísérte pályája során.

Én 1962. január 15-én álltam be. Nem akartam beállni, pedig jöttek rám, hogy állj be, hogy küldjünk el könyvelő iskolába. Kilyén Lajos bácsinak az idejében, ő volt a néptanácselnök, s Gálfalvi volt a titkár. S Kilyén Lajos nem ismert engem, mondta az embereknek, hogy-hogy nem ismerem én azt az embert, akiről szó van, mert javasoltak, hogy engem hívjanak és küldjenek el könyvelőségre. Hogy nem ismerem, pedig itt van a községben, aztán megismert. Javasolták a főkönyvelőnek, hogy hívasd fel azt a Sztrátya Domit, még hasznát veheted, azt mondja, mert járt itt nálam adót hajtani, s látta, hogy az adó nyugták s minden doszárba vannak fűzve, s kimutatást készített róla, s nem tudom mi. Aztán behívott, s az irodánál dolgoztam, ott is 5 évig. 4 évig ilyen kisebb rendű könyvelő, munkavédeéseket könyveltem. Tehát az 5-ik évben pedig ilyen merceológus volt a címe a funkciómnak. Merceológus, ilyen kereskedelmi áruszakértő. Én adtam át a sok vagon gabonát a bázáknak.

Egy későbbi beszélgetésben a megkeresésekről és a munkábaállásról, valamint a munkakörülményekről részletesebben mesél:

Ki volt osztva a szőlőhegy s aztán csináljad, amikor tudod s aztán dolgoztam a szőlővel s egy bácsi azt mondta, hogy azt üzenik Szent Mártonból, eridj fel. Kérdelem, hogy miért s nem tudja. Hát másnap jön, a brigádos s azt mondja ne azt üzenték, eridj fel az, hogyhíjákba. Hát én eddig nem jártam ott, egy magánházba volt, hát egy ilyenszerű ház, régi ház, tornác. [Az volt a kollektív központja.] Aztán a főkönyvelő. Bementem az irodába s kérdik, mi járatban van s nem is ismertek. Bal oldalt volt a könyvelő, szembeállt az elnök s odavalósi. [Már akkor Szakács volt?] Szakács Ernő volt Vadadba is a főkönyvelő. Kérdezi, hogy mi járatban van a bácsi s minden. Mondom, hogy Jobbágyfalváról jöttem s ki vagyok, s aztán valamiért hívtattak, mondok, s nem tudom, hogy ki hívatott, mondok. Megnéz jól, s jaj, igen maga az a Domi, akit emlegettek s mondok, én. Biztosan, mert nem szóltak. Na, jó s mi, s hogy, s mint s aztán lényegibe azt mondta, hogy aki volt az a Csalóka

Feri. [Szabó Feri.] Csalóka Feri az látta, hogy ezeket a doszárokat adóhajtáskor, amit emlegettem, hogy mit akarok s úgy felvette a lépést. Azt mondta a Szakács Ernőnek, hogy az ember hívd fel, ha szükség van, mert még hasznát veheted. Ezt a szót mondta nekem Szakács Ernő, hogy ezt a szót mondta neki. '62 tavaszán, hát lehetett olyan április, ilyesmi. Mondja, hogy ne, Jobbágyfalván nincs, aki a normákat könyvelje, s nem tudom-e a munkanapokat, s olyan hülyén van címezve, de őket elküldték könyvelő tanfolyamra, s amíg ő haza jönne, addig valaki kéne, helyettesítse s én vállalkozok, hogy folytatom. Mondom, nem ismerem a munkát, hogy mi a helyzet, de megpróbálom, hogy ha mondják, s nem tudom mi. Azt mondják könnyű, itt vagyunk s közösen dolgozunk. Egyelőre itthon, azt mondja, arra itt a székházban ahol volt a malom, s nem tudom mi. De hát itt csak a brigádosok. Naponta jött be, hogy ez a család s ez az ember ennyi s az-az ember annyi s akkor azt kellett napi összesítő is és havi összesítés. De hát naponta nem is kellett, mert a brigádosok vették számba s aztán úgy adták le. Lényegében a fisát is ők kellett volna, akkora nagy személyi fisa individuala volt. Van nekem nyomtatvány is belőle üresen, mert emléket elhoztam. Ők kellett volna kitöltés. Milyen munkát végzett, trágyát hordott s szénát hordott, kapált, kaszált, mit kaszált, s nem tudom mi. Aztán azokat kellett összesíteni s utána készíteni a dokumenteket a bizonyos utánajárók kihozták, s mikor volt szabadidő akkor írtuk a névsort a gépen, a borderókot, a névsorokat, hogy azután arra töltjük ki arra a termenre vagy pénzre, ami fog következni, mert pénzosztás is volt négyszer, ötször egy esztendőben. Ahogy előleget vettek fel az államnak leszerződött terményekért, akkor az előlegből már osztottak három, négy lejt munkanapkor. Akinek volt odáig munkanap, s az már egy kicsit csalogató. [Tehát egy kicsit csalogató azért.] Csalogató volt, volt, aki 10 lejt, s aki állatgondozó volt, az többet s ki amenynyit dolgozott, az már kapott s aztán akkor reménykedett, na, aztán ahogy tudva, megint lesz s fizetik a gabonát, amit lehordunk, s abból. Így csalogatták a népet. Aztán azoknak készítettük az iratokat s volt mit dolgozni. Ott az irodán is elég sokan voltunk lényegiben. [Tehát maga akkor naponta járt fel Szentmártonba.] Naponta fel kellett járjak aztán Szentmártonba, egy héttig, kettőig itt s aztán két, három nap egyszer felmentem, s nem tudom. Aztán azután, minden nap fel kellett menjünk, mert régi volt a központ s ott kell dolgozni, s aztán akkor vettem egy biciklit. Addig nem volt biciklim se. Nem is tudtam biciklizni se, s vettem tiszta újat. Ilyen volt, hogy váltság, be a pénzt s nem tudom mi. Egy annyi volt, hogy vettem vele egy biciklit és ajtózarat olyan régi házunk van, olyan, mint a kapu egy olyan zárat.

A beállítását követő négy évben többször visszautasítja, hogy párttag legyen, kétszer küldik el, kétszer hívják vissza. Keresi a lehetőséget, hogy kiléphessen a kollektivistá-sorból, a belépés után alig több mint egy évvel, egy 1963. március 31-én kelt iratban kéri a vezetőséget, hogy engedélyezze ezt:

Kérés a „Láng” kollektív Gazdaság vezető Tanácsához
Nyárádszentmárton

Alulírott Sztrátya Domokos jobbágyfalvi lakos, a „Láng” Kollektív Gazdaság tagja tisztelettel köszöntöm a fent címzett Vezető Tanácsot és kérem szíveskedjék nevemre egy olyan értelmű igazolást kiállítani, melynek alapján más állami egységnél bármilyen munkát vállalhassak. Ezen kérésemet azzal indokolom, hogy a szocialista társadalom kebelében fel akarom használni azt az 5 (öt) középiskolai osztályomat, amelyet Marosvásárhelyen végeztem annak idején, és a bizonyítvány eredeti példányával tudom igazolni. Ehhez pedig minden jogot megad, sőt kötelez rá a R.N.K. Alkotmánya, amikor egyik szakaszában előírja, hogy mindenkinek igényei szerint és mindenkítől képességei szerint. A jelenben pedig – és valószínűleg a jövőben sem – a Kollektív Gazdaság kereteiben – legalábbis számomra teljesen ismeretlen okok miatt – egyáltalán nem használhatom fel még részben sem [sic!] ezt a nehéz körülmények között iskolapadban szerzett ifjú éveim fáradtságának eredményét. Köztudomású, hogy igényem nem nagyobb a létszükséglet minimumánál. Azt az elgondolást pedig, hogy annak megszerzésében – ha szerény körben is, de kellő irányba – képes volnék felhasználni végzett iskolámat, biztatóan igazolja az a tény, hogy a R.N.K. néphadserege egyik fegyveres egységének egyik legbizalmasabb osztályán végzett két évi irodai munkámat és abbéli egyenes eljárásomat több mint 10 (tíz) ízben jutalmazták. Köztük a rendfokozatokban való előléptetésekkel végül pedig a 67/16.08.54 számú „Certificat”-tal ellátott „Semn onorific gospodar de frunte” jelvényvel, mely jelenleg is a birtokomban van. Kérem vegyék figyelembe, hogy a mezőgazdasági munkák fokozott ütemű gépesítése úgyszólamint nemsokára több munkaterőt tesz fölöslegessé, de addig is egy személy hiánya nem okozna akadályt a munkák jó menetében. Hinni szeretném, hogy a Vezető Tanács a fentieket magáévé téve és a lehetőségeket figyelembe véve hozza meg határozatát. Kérésemet megismételve, és annak kedvező formában történő elintézése reményében maradok elvtársi tisztelettel Sztrátya Domokos.

Erre válaszként a következő négy soros, géppel írt értesítést kapta:

Kollektív gazdaság Nyárádszentmárton Csíkfalva község Maros rajon Szám 509/1963 április 26.

Sztrátya Domokos Jobbágyfalva Válaszolva a gazdaságban beadott kérésére amelyben kéri az eltávozására szömlő [sic!] igazolást a vezetőtanács a kérést megvizsgálta ugyanakkor ilyen értelmű papírt a Rajoni Pártbizottság határozata értelmében nem tudunk kiadni.

Koll. Gazd. Elnöke Kocsis Gyula Főkönyvelő Szakács Ernő.

Kétszer küldik el a könyvelőségről – egyik alkalommal se azért, mert rosszul végzi a dolgát. Az, hogy nem lép be a pártba, elegendő ok már arra, hogy bizalmat-

lanok legyenek iránta. De egy „klerikális ügybe” is belekeveredik, bekerül a Szekuritáté látókörébe, és megfélemlítik.

Fel van készülve, hogy visszamegy „gyalogmunkásnak”, de a vezetőség, a Szekuritáté fenyegetései ellenére, úgy dönt, hogy szükség van a munkájára.

Aztán három hét telt el, s feljött a brigádos, hogy azt üzenik, hogy menjek fel. Nem mentem. Nem mentem. Másik nap az elnök küldött kézírásos felhívást, hogy Domi, légy szíves gyere fel, mert valamit kellene diktálnunk a részi munkádból. Az elnök keze írása volt, nem gépírás. Felmentem. [Kocsis Gyula?] Igen. Azt mondja akkor, hogy: „Azért hívtuk, mert ott van az asztal, a szék, ahol hagytad, s eridj, ülj le, s folytasd a munkát!” – így mutatott arra az iroda fele, ahol én voltam. Hát, ha mondják, akkor szívesen. Így jöttem el háromszor, negyedszer aztán végleg el a szövetkezethez, s nem is kéreztem senkitől, s nem is csináltam semmi olyant, hogy elküldjenek. Hanem értesültek, hogy a Domi hol van, a Domi miért nem jött. „Hát a tegnapi sem volt”, azt mondta az egyik, s hogy hát hol van. Akkor vették észre, hogy a szövetkezetnél vagyok. Egyelőre helyettesíteni. A segédkönyvelő helyett állított be a papné maga mellé. Aztán 1-2 hét múlva vástam [?] át a pénztárnoki pozícióba. Ott csináltak munkakönyvet, ott angazsáltak, s akkor kicsit oda rögződtem, ahhoz a szektorhoz.

Az első alkalommal tehát ő megy el, második alkalommal valóban elküldik, mert visszajön az iskolából az a Balogh Gyuri, akit a vezetőség eleve erre a munkakörre választott, és már nincs szükség helyettesítőre. Az érdemeinek az elismerése, hogy a „könyöklő munkás” korszakában történtek miatt „megjutalmazták”.

Hát akkor is, amikor Gyuri visszajött, s na átvette, s én kijöttem, november volt, kukoricaszedés, én másnap már ott voltam s válogattam a töröbúzát, az osztották a falunak a szekerekbe, s arra a borderóra osztották, amit én állítottam ki, s válogattuk s raktuk a zsákokba, Máté Mihály bá, az öreg volt az osztó idetéve, szentmártoni, s az nézte a borderót, s a szekérral küldte, ezt ide vigyed s azt oda vigyed, mi nem tudtuk, hogy kinek választjuk, s én ismertem a papírt, s messziről láttam, hogy hányadik oldal, melyik, s hogy s mint, akkor láttam úgy, s azokat a papírokat én állítottam össze, s akkor ha olyannak küldtük, mondtam, hogy tegyétek a vastagját! Került a sor az enyéme is, s mondom: tegyétek a vastagját, mert azon több a szem, s azt mondja az öreg is, na töltsetek még egy kosárral még rea, nem mondta, hogy kinek menjen, mert sorba voltak, na, úrfi, ez a tiéd, te könyöklő munkás voltál, úgy hívta, akik az irodán dolgoztak, könyöklő munkás. Ez a tiéd, eridj haza, rakjad le.

Nemsokára Balogh Gyuri előlépett, brigádos lett, és újra szükség volt valakire, aki a könyvelést végezze:

Akkor üzentek, hogy menjek fel, s felmentem, s beállítottak a régi helyemre, s akkor csinálom, ha megbíznak velem! S akkor megkezdődött a cséplés, aratás s cséplés, s akkor kísérő lettem, ilyen átadónak, vevőnek, mentem a karavánokkal, a gépkocsik egyéb felé jártak, s a szekerek, 10-15 szekér sorban, hordtuk a bázáshoz a sok búzát a cséplőgépektől egyenesen. Aztán Ernő kiadta nekem azt a rekapitulációs nyomtatványt, hogy minden nap este összesíttem mind az öt faluból a cséplés eredményét, s aztán annak a vámját, a 12 százalékot, legelőbb a vámot kiadni, az ne legyen hátralékba egy kiló se, s akkor a muncii SMT, a SMT díjat, s akkor azután a szerződést, a contractot. A füzetben még megvan, ennyi volt a contract s mennyi a muncii SMT. Aztán belejöttem, este összesíttem s reggel adtam le, mennyi ment le. Lényegében nem készítettem fel senki sem, hogy itt van ez a nyomtatvány, s most ezzel ezt csinálod s azzal azt csinálod, mint a szövetkezetnél a papné, ahogy legalább szóval indított el, hogy akkor a leltárhoz ez kell, hanem én rá kellett jöjjek, hogy legyen biztosítékom, hogy jól adom le, helyesen, hogy ne tudjanak belekötni, ne legyen téves. Voltak azok a fisa cumulativa,⁷⁶ táblék,⁷⁷ s akkor azokból kialakítottam, hogy melyik faluból mennyit vitték el, s akkor összesen a gazdaságból mennyi ment be, minden nap. Aztán vettem egy százlapos calet studentescet,⁷⁸ s akkor elől címet is adtam neki, szótárból néztem ki, hogy merceologie, mert merceolog⁷⁹ posztban voltam téve, megnéztem szótárban s ott volt egy ilyen kifejezés, s akkor Ernő kacagta, hogy ez miféle, s nézze meg, a szótárban mit jelent. S aztán azután is sokszor emlegette. S akkor amikor jöttem el, abba vezettem fel, hogy ha akármikor akármit megkérdezik, ha elfelejtettem is, hát ilyen számú dokumenttel ekkor s ekkor ez vittük, mert vittük az erdőszentgyörgyi s a vásárhelyi bázáshoz⁸⁰ is, s melyiket hova vittük, annak mind nyoma kellett legyen. S aztán amikor leszereltem, akkor odaadtam a füzetet Ernőnek, na itt a Merceologie, ezt tanulmányozza, csináljon vele amit akar, ez már nekem nem kell. Vonalaztam összevissza, csináltam olyan kimutatásokat benne, a garanciáról nem tudom miket.

Feladatai, a megőrzött papírjai alapján

Mi is volt a feladata a kollektív-irodán? Valamilyes képet nyerhetünk erről, ha belapozunk abba az 5 kis iskolás füzetbe (vocabulary, azaz: szószedet), amelyek iratai között megmaradtak. Az 1963, 1964, 1966-os évekről vannak bennük feljegyzések, és kiderül, hogy keveset ült valójában az irodán, inkább „kocsikísérő” volt. Azaz van megbízva, hogy kövesse a szállításokat, és feljegyezze a szállított mennyi-

---

76 Összegző lap.

77 Táblázatok.

78 Diákfüzet.

79 Éruszakértés, áruszakértő.

80 Gabonalerakat.

ségeket, és például megadott táblázatok szerint kiszámítsa a gabona víztartalmat, meg a szárazanyag-mennyiséget, vagy ha árut vittek a piacra, akkor elszámoljon az árult mennyiség értékével. Például az egyik feljegyzés: „Umiditate⁸¹ 34%. Az egész mennyiséget külön kasba tettük száradás végett, átvétel nélkül. Következik, hogy kellő száradás után a bázának hivatalosan átadjuk.” Vagy „fa átvétel Gyergyóban”: minden szálát köböznék, és végül beírja a végeredményt. Vagy 1964. augusztus 20. dinnye-eladás, Sztrátya Domokos, Mihály Ilona, Szabó Irma, és ott az árulás eredménye: 1756,80 lej, meg még ehhez hozzáadva a költségek (vám, mérlegbérlet, és meg nem határozott célú összeg). 1963. július 30. és augusztus 21. között egy táblázatban naponta feljegyzi az állami alapra szerződött, leadott búzamennyiséget, ennek értékét, meg a kísérő dokumentum számát. Ehhez minden egyes szállítóeszköz, minden egyes út esetében a mért mennyiségből le kellett vonni a szállítóeszköz súlyát, ezekkel a ceruzával írt számításokkal van tele a fél füzet. A búzán kívül a „kukorica kötelezettség”, „árpa kötelezettség”, „zab”, „napraforgó”, „bab” táblázatok is ebben a füzetben vannak. 1963. október 1. és október 17. között naponta írja a kukorica-szállítás adatait: melyik faluból szállítják a raktárba, mivel szállítják (teherautók: „Molotov” és „Steagul”, meg a fogatosok nevei) és a mennyiségek, brutto-tara-netto rubrikák szerint, meg a napi összesítés. Október 17-én Vadadból, október 21-én Jobbágyfalváról paszuly-szállítást jegyez fel.

Sajnos, csak az 1964-es évről vannak bejegyzések a gyűlésekről, melyeken részt vett. Ezek többfélék voltak: brigádgyűlések, a kollektív Vezető Tanácsának gyűlése, meg esetenként rajoni, tartományi kiküldöttekkel tartott gyűlés Nyárádszerezében, amelyre őt küldték el, hogy jegyzeteljen és utólag beszámoljon az elhangzottakról. Mindebből nem nyerhető teljesebb kép arról, ami vele, körülötte történt, csupán bepillantathatunk a kollektív működésébe. 1964. március 10-én brigádgyűlést tartanak (az adatokból kikövetkeztethető, hogy minden település kollektív-brigádjának vezetőivel), több napirendi pont van, az első témája: „termény-szétosztás”. Táblázatokba foglalják, hogy milyen sarokszámokkal dolgoznak: a vadadi kollektivisták 49320 m/e-et⁸² teljesítettek, a szentmártoniak 59000-t, a csíkfalviak 39531-et, a jobbágyfalviak 48600-at. Valószínűnek tartom, hogy az előző (1963-as) év számairól van szó. A statisztika lebontja a teljesítményt településekre és területekre: például Vadadban hány munkaegységet teljesítettek a mezei brigádban, az állattenyésztésben, a zöldséges brigádban, a szőlőkezelő brigádban, az építőbrigádban, a melléküzemben, meg van egy „egyéb” rubrika is. Sajnos, a feljegyzés töredezett, nem áttekinthető. Van például „adminisztráció” rubrika, amely véleményem szerint a vezetők, szervezők (például a brigádosok) teljesítését kellene mutassa, de ez nincs kitöltve. A gyűlés második témája: „jelentés”, a harmadik: „vetések időszakára a vető személyek kijelölése”, a negyedik: „Szerszám javítás kérdése”, az ötödik: „Trágya kihordás. A kijárt állatok után a megszabott mennyiség kiadása kötelező. Ellen-

81 Nedvességtartalom.

82 Munkaegységet.

kezőleg pénzből lesz leadva. A többit takarmánnyal térítik meg.” A hatodik: „Az udvar rendbentartása az állatgondozókra lesz felosztva”.

1964. március 14.: román nyelvű gyűlés Nyárádszeredában tartományi kiküldöttekkel – sejtésem szerint az, amiről beszámolt, amikor a román nyelvtudásának a hasznáról beszélgettünk, ugyanis a téma: „a kollektív gazdaság alaptörvénye, a minta-alapszabályzat”, amelyet 1949-ben alkottak meg, és 1953-ban módosítottak. A bejegyzések első pontja: a tervek a kollektívben. Vannak az évi termelési tervek, ezeket lebontják operatív tervekre: ezek napi meg heti tevékenységeket foglalnak magukba. Ezen kívül van a távlati terv, ezt hosszabb időre, legalább 3 évre készítenek, például az állattenyésztésben, és 3-5 évre a „mezei brigádoknál”. A második pont: a vezetők jövedelme (vagyis motiválása). Az elnök jövedelmének kiszámításakor „a mezőgazdasági területet és az állatlétszámot kell figyelembe venni”, és a többiek fizetése ehhez viszonyítható: a főkönyvelő fizetése 80%-a az elnökének, a segédkönyvelő pedig a könyvelőének 80%-a. A terven felüli teljesítményért (például ha kukoricából 20-30%-kal teljesítik túl a tervet) pótljavadalmazás jár: „a brigádos is részesülhet ötven százalékkal több pótljavadalmazásban, ha a brigád túlteljesíti a tervet”, és ehhez viszonyítva: az elnök a brigádosénál 60%-kal több, a könyvelő pedig (ugye, ebben érdekelt valójában Domi bácsi) az elnökének 60%-a. A harmadik pont: a tagságra kiróható büntetések meg a kötelező alapok biztosítása. A vezetőség öt munkanap levonással büntetheti a vétkes tagokat. A kollektív rendelkeznie kell vetőmagalappal (az össztermék 2%-a például gabonából), takarmányalappal, az állóalapokhoz évente 10-12%-kal kell hozzájárulni, öregeknek az össztermék 2-4%-át kell kiosztani, és segélyalapot kell létrehozni, amiből az öregeket és a rászorulókat támogathatják. Ezek a javaslatok, a tényleges arányokat „a nagygyűlés hagyja jóvá”. A negyedik rész a vezetők kötelezettségeiről szól: „az elnöknek csak bizonyos ideig van joga az irodába ülni” (ennél többet erről nem ír). A brigádos „csoportvezetőket alkalmaz, irányítja és ellenőrzi azokat”, „a leltári tárgyakat ellenőrzi, kitünteti az élmunkásokat, kapcsolatot tart fent a traktor-brigádosokkal”, „megszervezi a külső nyilvántartást”, „egyszer tart gyűlést havonta”, és „állandóan a kollektív tagok között van”. A könyvelőt „a Vezető Tanács nevezi ki, jogai és kötelezettségei az Instrucția-n keresztül és a minta alapszabályzatban” vannak benne, ő az, aki „figyelmezteti az elnököt a törvények áthágásakor, felel a leírt adatokért a szituációban, átveszi az aktákat, betartja a pénzügyi tervet, havonta pénztárt ellenőriz és a hiányosságokról értesíti a vezető tanácsot”. A vezetés része az Ellenőrző Bizottság is, ezt két évre választják. Ez a szerv „jelentést ad a nagygyűlésen, részt vesznek (a tagjai) a Vezető Tanács gyűlésein, négy kötelező ellenőrzést végez évente, havonta kasszavizsgát végez, ellenőrzi a munkaegység-nyilvántartást, ellenőrzi hogy a Vezető Tanács hogyan hajtja végre a nagygyűlés határozatait, és az ellenőrzés akkor törvényes, ha jelen van a bizottság legalább két tagja, egy Vezető Tanácsi tag, és az akit verifikálnak”. Ezután következtek a hozzászólások: Domi bácsi nem ezeket, hanem az ezekre adott válaszok közül kettőt jegyzett le: „a tanítóknak és tisztviselőknek, mivel nem kollektív tagok, nem jár nekik kerthelyiség”, valamint: „a pótljavadalmazást csoportonként kell bevezetni”. Legvégül pedig a tartományi kiküldött, Izsó elvtárs szól hozzá,

amint olvasható, beszél: „a nyilvántartás fontosságáról a brigádosok részéről”, meg hogy a brigádos „a munka minőségét értékeli”, és hogy „rokonizmus nem megengedhető, mindenkire érvényes a törvény”.

1964. április 10.: gyűlés (nem tudni, milyen szintű, kiknek a részvételével, valószínűleg „operatív vezetőségi”), a következő témákkal: április 11-én minden kollektivista menjen legelőpucolni, vasárnap „az összes fiatalok legelőpucolni a brigádosokkal”, „a bázától húsz mázsa borsót felhozni”, „2 nagyszeker Stiklivel⁸³ harminc darab süldőt Csíkfalváról levinni Jobbágyfalvára”, „Szász Ferenc a spenótot ne szedje ki, nem lesz szállítás”.

1964. május elsején vezető tanács gyűlés, a feljegyzések a következők: „Ebben az évben több kerthelység mozgatás nincs. Ilyen kérvényeket nem kell elfogadni senkitől.” Büntető intézkedések: „Török Vilmos ittasan 2 rudat tört el, 1 munkanap (levonás)”, „id. László János kéretlenül hordta a szalmát. 1 munkaegység plusz 200 kg szalmával be lesz terhelve 60 lej”, „Lógondozók 2-2 munkaegység, amiért sokkal több takarmányt etettek meg a lovakkal, mint amennyit az állattenyésztő brigádos kiszabott”.

Ott volt tehát évekig a vezetés közelébe, belelátott a döntésekbe, és tapasztalatairól így beszél:

Akiknek volt megfelelő protekciójuk, részt vettek a tervezésben az átalakulásban azoknak szabad kezük volt. Az lophatott, az vihetett, nem fogta meg senki, ha megfogta, az se volt baj. Jelenthették, mert nem büntették, de egy közönséges ember, ha az úton kapott elhullva egy cső törökbúzá, amikor szekerek vitték haza, ha felvette megbüntették érte, hogy miért vette fel s nem tudom. [Mit jelentett az, hogy büntetés? Pénzbüntetést?] Nem adtak pénzt öt munkanapjára. [Nem adtak jövedelmet nekik.] Tehát levonták a munkanapját büntetésből. Egy hétig, amit dolgozott, azt egy cső törökbúzáért képesek voltak elvenni, s ilyesmiért. Máskor egy munkanapot valamiért levágtak, ezt alkalmazták, aztán volt amikor. Persze, ha pénzért számolták a büntetést, akkor beírták, mint ami büntetés s mikor osztották a részese-dést, azt levonták. Így büntették meg, hogy levonták a munkadíjából azt a büntetést. Ez pedig nagyon sok esetben történt.

Kiderül azonban, hogy a saját körében ő is részese volt az annyira jellemző lopásoknak.

Kacsó Albival, Berekeresztúrról, kollegások voltunk, mert a Bázánál jöttünk össze a kollektív ideje alatt, ő is szállító volt s én is, aztán már barátoktunk, együtt loptunk! [nevet, derül] Aztán ezért ismerősök voltunk. [Hát ezt mire mondja, hogy együtt loptak? (viccesen kérdelem)] Hát együtt feketéztünk amit lehetett s a Bázánál... S egyszer azt mondja nekem, hogy ez a fiú

83 Az egyik fogatos.

fel volt állva a felhércre,⁸⁴ amikor mérték, a miénk, az egyik rakodómunkásunk, fel volt állva amikor mérték a magáét! [Annyival több...] Hát egy nagy kemény embernek a súlya, az egy zsák búzának a súlya! Hát annyival többet mértek, amíg bent a mérleget állítottuk, ő fellépett a szekerre, s akkor lelépett s utána visszamértük az üres szekeret, s egy zsák búza súlya pluszba maradt, s akkor azt visszavettük. Csinálták ők, én tudni tudtam róla, de gyakorlatilag mondjuk kézbe soha nem vettem, ha csak lehetett effélét, de tudni tudtam róla, hogy feketéznek a végtelenségig. Ez a Bázánál volt, ügyfele voltunk a Bázának a kollektív részéről, aztán így oda hordtuk, jó ismerősök lettünk a Bázásokkal. Volt egy Szabó Sándor bázafőnök, odavaló volt, szeredai, akkor két odavalósi, egy szeredai Fülöp Karcsi, s akkor demeterfalvi, miféle Marci bácsi, Siklódi, a két raktáros, azok mérték. Én is bent voltam a mérlegházban, együtt mértük, ő húzta, nézte, jól van a mérleg, jegyezte név szerint a fogatost, bruttó, bruttó, bruttó, akkor leüresítettük, s akkor visszamértük a szekereket, kocsit megint, két noteszem is van vele, nettó, nettó, nettó, s akkor kivontam, nettóban ennyi, nettóban annyi, s az egész szállítmány öt, hat vagy tíz szekér összesen ennyi, ő is jegyezte, annyi, egyeztettük. [Amikor a kollektív udvaráról kimentek, akkor is megmérték, s az rajta volt a menetlevélen, s a Bázánál is megmérték, s azzal kellett találgon.] Hát volt differencia, volt. Az elején telefonáltunk fel, mert volt eset, hogy hetven kiló mérlegdifferencia volt, lehet, hogy az ők mérlegük egy kicsit meg is volt, ezt csak elgondolom, kicsit mesterkedve, hogy kicsit kevesebbet mérjen, de... [Szóval a mérleget mindig emberek állítják be?] Hát emberek állítják bé, de azért mikor megérkezett, minden, na jöjjön bé, intettek, s akkor a mérleget tároltuk le, úgy hívták, tároltuk le, s felcsattintotta, na jöhet rea, de az csak annyiból telik, hogy az ember csak ide pillant, s csak a végin elcsavar egy annyit, s az már teszen valamit. Volt úgy, hogy hetven kiló differencia volt, s telefonáltam fel, s a raktárossal beszéltem, Marci bácsival, s ez baj, s lássuk meg hogy mi a helyzet, s a kapta a telefont s telefonált Szentmártonba az irodába, s éppen Szakács Ernő vette fel a telefont, s mondja, hogy itt vannak az emberei, hoztak valami szállítmányt, s van hetven kiló mérlegdifferencia, mínuszban, s aggódnak, hogy mi lesz a helyzet, s mi így s mi úgy. S Ernő azt mondta, ott van a mi emberünk, megbízottunk, s az látja s tudja hogy van, s avval intézzék el! Hát az a megbízott én voltam. Aztán itt ennyi, pontosan mértük, s annyiról állítottak ki aktát, amennyit mértünk. Hát itt a cséplőgépnél kicsi mérlegen mérték, három négy zsákot egyszerre, s raktuk, három négy zsákot, s raktuk, s ott nagy tömegben, hát mérlegkülönbség van s szokott lenni.

Domi bácsi az 1962-es és az 1963-as, kollektívben eltöltött esztendő jövedelméről nem őrzött meg feljegyzéseket, de megvan az 1964-es, 1965-ös és 1966-os ösz-

---

84 A szekér tengelyének végére.

szegzés. Ezek szerint 1964-ben összesen 281 munkanapot (az elszámolásban: m/e, azaz munkanap-egység), bátyja Péter pedig 114-et teljesített, tehát kettejüknek az éves javadalmazását 295 munkanap után számították. Ez úgy jött ki, amint a részletes kimutatásból megállapítható, hogy „Sztrátya Domokos teljesítve 288,50 m/e, leütve: bakternek 4,20, iskola építése 1,50, temetkezésre 1., villanypóznára 0,80, évvégi elszámolásra maradt 281 m/e.” „Sztrátya Péter teljesítve 116,80 m/e, leütve: temetkezésre 1,00, iskola építésre 1,50, évvégi elszámolásra maradt 114 m/e.” Az év során háromszor (III. 31, VI. 30., IX. 30.) kaptak előleget, meg december 31-én volt az elszámolás: munkanaponként 9 lejt „osztottak”, vagyis Domokos összesen 2529 lejt, bátyja, Péter 1026 lejt kapott, összesen tehát 3555 lejt volt a jövedelmük. A harmadik családtag, édesanyja nem volt kollektivista. Emellett kaptak 790 kg búzát (munkanaponként 2 kg-ot), 1975 kg csöves kukoricát (munkanaponként 5 kg-ot), 118 kg árpát (munkanaponként 0,30 kg-ot), burgonyát 448 kg-ot (IX. 30-ig számítva 343 munkanapra 1 kg, plusz tavalyról elmaradt 105 kg), búzaszalmát 1185 kg-ot (munkanaponként 3 kg-ot), szénát 1382 kg-ot (munkanaponként 3 kg-ot), szőlőt bort 355,5 litret (munkanaponként 0,90 litret), meg cukrot 19,75 kg-ot (munkanaponként 0,05 kg-ot), diót 3,95 kg-ot (munkanaponként 0,01 kg-ot), szőlőt „oltott állani valót” 68,60 kg-ot (munkanaponként 0,20 kg, de csak az osztásig megvalósított 343 munkanap után), „nova szőlőt” 515 kg-ot (ugyanígy: munkanaponként 1,5 kg-ot). Burgonyát csak „prémiumnak” kaptak 50 kg-ot. Az özvegy, idős édesanyja „segély”-t kapott a kollektívtól. Ez ebben az évben a következő tételekből állott: búza 50 kg, burgonya 50 kg, kukorica (csöves) 100 kg, oltott szőlő 10 kg, nova must 20 liter, cukor 1 kg, pénz 100 lej.

1965-ben Domokos a könyvelésben dolgozott, és ezért havonta 33 m/e-et, összesen 396-ot kapott, meg 10 m/e régiség is járt neki, ebből levontak 2 m/e-et, maradt 406, Péternek 114 m/e-e volt, tehát kettejüknek összesen 518. Anélkül, hogy részletezném, csak a végeredményeket írom: az éves munkáért 5722 lejt, 1036 kg búzát, 1554 kg kukoricát, 259 kg zabot, 622 kg szőlőt, 20,73 kg cukrot, 7,77 kg diót kaptak, meg 110 kg burgonyát prémiumnak. Édesanyjuk nagyjából ugyanazt a „segélyt” kapta, csak „30 kg nova szőlő helyett 3 liter pálinkát”.

Az 1966-os bejegyzés azzal kezdődik, hogy „Nyugdíj-hozzájárulás: a nyugdíjba személyenként havonta 5-5 lejt visszafizettünk, az utolsó negyedévre 15-15 lejt nyugta nélkül. Tehát erre az évre, 1966-ra a 60-60 lejes hozzájárulás ki van fizetve.” Domokos ebben az évben január 1. – április 1. között könyvelésben dolgozott, június 1. – december 31. között „merceolog” volt, összesen, a levonások után, 327 m/e-t, Péter 131 m/e-t teljesített, tehát a jövedelmüket 458 munkaegységre számolhatták. Domokos 3032, Péter 1180 lejt kapott, ez összesen 4212 lejt. Búzát 1099, kukoricát 916, zabot 229, búzaszalmát 1532, szénát 1374, cukorból 13,74, dióból 3,20 kilogrammot kaptak, szőlőt, bort ebben az évben nem osztottak, burgonyát valószínűleg igen, de ez nem szerepel a feljegyzésben. Péter kapott prémiumba 473 kg sarjúherét. Édesanyjuk „segélybe” ebben az évben búzát 60, kukoricát (csöves) 60, szőlőt 2 kilogrammot kapott.

Mindennapok a kollektívben

A beszélgetéseinkben elsősorban az életútja volt a téma, maga a kollektív mint a vidéki átalakulás jellemző helyszíne, helyzete, társadalmi környezete, csak másodlagosan, a háttérben volt jelen. De sor került arra is, hogy egyik beszélgetésünknek a kollektivista élet mindennapjairól több minden kiderüljön.

’63-ban akkor megint tavaszon visszalicitáltak, úgy, hogy na. De azt mondták, hogy. 63-ban pont akkor is, nem tudom kint dolgoztam, nem tudom, a brigádba. Hanem amikor kezdődött a cséplés s kellett szállítsák az, hogy híjakat, kellett egy komoly kísérő, aki kíséri a szállítmányokat s átvegye itt a mérést s a vágánynál leadja. Gabonát s mindent. Aztán Szakács Ernő azt mondta, hogy ő szolt Gyula bácsinak, az elnöknek, hogy ne, s hívjuk, s nem tudom mi. [Szóval, hogy ilyen volt, ha kellett kint volt, s ha kellett behívták.] Mint ahogy volt egy színdarab, a Sári bíró. Tartják az esztét, s ha kell, előveszik s Sári bíró, bum, bum, bum. Engem is úgy tartottak, mikor kell, előveszik. Aztán menjek, s kísérem s leszállítottam rengeteg sok gabonát. Abban az esztendőben, ha jól tudom 41 vagon búzája termett Jobbágyfalvának, 41 vagonnal. Többet soha annyi nem termett. Egyszer volt még 23 vagonnal s azután még 23-at se érte el, de volt olyan esztendő, amikor 10-en is alul volt, vagonszámra számolva. Aztán úgy hordtam le a gabonát s adtam átall, s nem tudom mi. Aztán így belejöttem az elszámolásokba s vezettem egy táblázatot, amibe esténként belevezettem örökké a dolgokat, s minden nap adtam le a könyvelőségnek. Azt könyvelték le, ami már le volt adva s bizonyíték volt róla. Aztán, hogy mi volt raktáron, az nem volt lekönyvelve sohasem, hanem amit már el volt téve s átvette valaki, azokat lekönyvelték. [Ha jól értem, volt a termés a földeken, azt bevitték a raktárba s utána pedig leadták és a papíron mindig az volt. Se ami a földeken, se ami a raktárba volt, az papíron nem volt. Azt nem lehetett tudni, hogy mennyi.] Igen. Persze, de amit levittünk, azt nem is vittük a raktárba, hanem egyenesen a cséplőgéptől volt. A cséplőgéptől én átvettem ennyit, tehát ez a gép ennyit cséplelt. [Tehát a cséplőgépnél mérleg volt.] Mérleg volt s ott nézés alapján vettem átall, a raktárnál pedig agróba mértük s így mérleggel, járművel együtt. Aztán megmondtam előre, tudták is, hogy kicsi mérleg differencia van. Itt is vagy bőven méri, vagy szűken s egybemérik s nagy mérleg, másként mér, s nem tudom mi. Aztán volt úgy, hogy 70-80 kilóval vagy 100 kiló különbség. [Az a mérlegtől függött vagy a mérlegkezelőtől?] Lényegében a mérlegtől függött. Nem volt pontosan mérve, hát egy kicsit reá hagyunk itt is vagy ne szűkön, a másikat tovább hagyjuk. Mikor a nagy mérleg csak egy helybe, egy ennyire billeg, az már sok kilót kitesz. Aztán sokszor telefonáltam fel, Szentmártonba, hogy kérem lejötteink egy rakománnyal s 70 kiló különbség van, s annyival kevesebbet mér a nagy mérleg. Átadjam, vagy ne adjam át? [Elvégre kinek a kára.] Lényegében ezt könyvelték le, amit én ott lemértem. Te-

lefonált egy alkalommal be a bázának a főnöke, Szabó Sándor nevezetű bácsi volt. Azt mondták felülről, hogy ott van a megbízottunk, nézze meg a mérleget, s ahogy ő elszámolja, úgy vegyék, át s nem tudom mi. De aztán hozott ez egy kicsi merészséget s egy kicsi valamit nekem, hogy meg vagyunk bízva s aztán úgy vegye át, amit kell. Akkor egész őszön zabot, árpát, napraforgót, krumplit leszállítottuk. Be Vásárhelyre a krumplit, az CLF-hez.⁸⁵ Bevittünk egy kocsi krumplit, elirányították valamelyik kaszárnyára s vigyük, oda s oda szállítsuk le. Aztán ők intették, de azért én rendeztem s a másikat valamilyen üzlethez s ide s oda. Legutoljára, amikor eljöttem onnan, az már '67-ben volt. 19, illetve 1900 kiló paszulyt, tiszta, fehér paszulyt. [Szemes, fejtett?] Szemes fehér paszuly, zsákba, Vásárhelyre. Meglaborálták s minden, hát kukac is volt benne. Találtunk egy kukacot benne és nem akarták átvenni. Elküldtek azzal is valahova, oda egy kaszárnyához, hogy adjuk át ott. Nem vették át s a másikhoz nem vették. Aztán csak visszakerültünk a bázához s ott egy külön helyiségbe ürítettük le, ahol el fogják gázosítani. [Igen, s akkor elpusztulnak.] Használhatóvá teszik. Aztán én közben leszereltem, eljöttem egyéb munkára a szövetkezethez, mert, hogy mi lett a sorsa annak a 19 mázsa paszulyinak. Az egy tekintélyes dolog, nem, mint a gabona. Egyszer megkérdeztem volt Szakács Ernőtől, hogy vajon mi lett a sorsa annak a rakomány paszulyinak. Ő nem tudja, nem tud róla. Minden akta nélkül ott kellett hagyni, mert nem vették át papíron s minden. Rakjuk le s hagyjuk ott, aztán ők elintézik. Aztán, hogy mi lett a sorsa azt nem tudta még a jósasszony se megmondani. [Akkor '63 tavaszától maga '67-ig ezt folyamatosan csinálta. Tehát kísérő volt s könyvelő volt.] '63-ban voltam kísérő az évnek a második felében, azután könyvelő voltam '66-ig. '66-ban létrehoztak egy olyan merceológus, azt volt a posztjának a neve. Tehát az is lényegében, nekem volt szótáram s megnéztem, román-magyar szótárban, hogy merceológus az ilyen átadó. [Áruszakértő.] Áruszakértő, igen, úgy is neveztek meg egyszer, amikor a fákat voltam átvinni, szállítmányokat Gyergyóba, ahova szállítottam le a rönkfákat. Vagy 150 köbmétert a gyergyószentmiklósi CAP-tól vették, építkezésre, istállóépítkezésre. Jött az áruszakértő azt mondják, s nem tudom. Hát volt köbtáblám, valahova úgy eltettem, én annyit kerestem, hogy hol van s nem kaptam meg. Megvolt a köbtábla s csak olvastuk ki, mennyi méter hosszú s mértük a vastagságot s aztán szállítottam onnan, a szentmiklósi, IRTA-nak⁸⁶ nevezték. Onnan vettem ki kocsit olyan utánfutóval s aztán hoztuk ide, Vadadba, Szentmártonba s Jobbágyfalvára istálló gerendáknak, s affélének, 150 köbméter fát. Akkor ilyen minden féle utazásért. Volt olyan eset, hogy Szeredából nem tudták fogadni, nem volt hely a gabonának. Ideiglenesen vittük a bázához Erdőszentgyörgyre. Ott valamilyen Császár bácsinak hívták a főnököt. Oda is

85 CLF: Centrul de Legume si Fructe – Gyümölcs és Zöldség Központ.

86 IRTA: Intreprinderea Regională de Transport Auto – Tartományi Autószállítási Vállalat.

vittünk, sokszor, szóval több szállítmányt. [Na, ezt akartam kérdezni, hogy mivel szállította ezt? Szekérrel?] Dehogyan. Autóval. [Tehát, akkor már '62-ben, már autó volt. Sofőr volt, autó volt.] Ide Szeredába szekérrel, pláne innen. Hanem aztán Vadasból vagy Szentmártonból. Onnan is jöttek szekerek, mert a vadasi gazdaságnak, amíg egyedül volt, volt egy kisebb kocsija, a Molotov. Volt egy Steagul Roşu, Szentmártonnak. Csak ez a két kocsis volt. Aztán voltak remorkák. Aztán a szekerek karavánba, mint a mentünk egyszerre öt, hat, tíz szekér. Naponta kétszer, háromszor fordultak. Aztán mértük le s rakodtunk le s minden. Úgy, hogy nagyon sokat dolgozott a nép s annyi volt a munka akkoriban, az egész határ meg volt dolgozva s még jól termettek a földek. Sok volt a gabona s a munkaerő, mondjuk nem is volt meg az a munkaerő arra, amire kellett. Rohamosan kellett, amikor annak az ideje volt, kellett csinálni ezt a szállítmányokat. Kelltt zsákolókat tenni, segíteni, írítani a szekereket s rakodni. Mondom, ha megfizetik én is segítetek, mert engem fizettek, de kicsi volt az. Mondjuk adtak egy munkanapot s még 21,25-öt, valami ilyesmit azért az elszámolásokért vagy miért. Aztán mondom, én is segítetek, mert így is, úgy is, amikor látom, hogy a szomszéd hordja, hát oda kell álljak én is segíteni, ha egyéb nem, a szekérről leadni vagy valami, de nem ezek a kicsi apró zsákok voltak, mint most, amik ezek most a műtrágyás zsákok, hanem a kilencvenötötől, százöt kilóig, azok a régi cukros csihányzsákok. Akkor volt, hogy kettőből lett volna, egy szalmazsák egy ágyba s nem tudom mi. [Azt ki tudta emelgetni?] Az emberek. [Ketten?] Hát úgy, hogy egy felállott a szekérré, s valahogy felbillegtette a szekérnek a derekára, így hosszára. Én azon az őszön két lajbit szaggattam le a hátamról, annyit segítettem zsákolni. Két nagy lajbi ment tönkre. Azért vettük fel, hogy mégis ne az ingre vegyük a zsákot. Úgy hordtuk be a raktárba. Deszkára voltak szegezve a lépcsők s fel a tetejére s minél fennebb, minél tovább. Úgy vittük azt a 90, 105 kilós teli zsákokat, hogy mese nem volt. Ott nem lehetett két ember menjen be a lépcsőn. Két lépcső volt, hogy hamarabb menjen, többen tudják egyszerre vinni, mert másfelőliről is jöttek. Mindenki ide vitte, hát ott mások is voltak, nem csak mi. Kelltt a hely. [Amikor valakinek saját termése van, saját földjéről, akkor ő szépen úgy, ahogy gondolja, takarékosan, minden szemet megnéz, összeseper, beviszi s elraktározza. Egy ilyen helyen, mint a kollektív, első pillanattól kezdve mit jelentett az, hogy veszteség? Meglyukadt egy zsák, nem separték össze. Hát volt-e veszteség, ezt kérdelem.] Óriási volt a veszteség, óriási volt a veszteség. Volt ott többek között egy Virág valaminek hívták, egy mérnök, ő volt itt egy időben, de akkor még vastagokba hordták s rakták be. Cséplőgép működött s minden s nagy volt a mozgás s odament a mérnök úr s mondja, hogy hát: emberek, hát ez miféle dolog, hát ez meddig megy így, meddig lesz ez így? Én nem voltam jelen, csak úgy mondták el. Ez a Fazekas Mihály, akit emlegettem, ott volt, s amikor a mérnök befejezte a mondókáját, azt mondja: mérnök úr, tetszik tudni meddig, lesz így? Addig lesz így, amíg így lesz. Ad-

dig lesz így, amíg így lesz, azt mondja. Azzal elment Mihály bácsi. Úgy megmondta. [Jó. Ez az egyik, tehát a pazarlás. Mindig, ahogy mondta maga is, vagy több lett, vagy kevesebb lett. Az egyik mérleg így mért, a másik mérleg meg úgy mért. Akkor arra kellett ügyelni, hogy papíron minden rendbe talájon. Ezt a múltkor is mondta.] Kellett találjon papíron, papíron talált. A végleges papírra azt vették fel, amit átvett az állam, nem azt, amit itten kímért a gép mellett az ellenőr, a brigádos, vagy valaki. Hanem azt, amit én átadtam. [Akkor én azt kérdelem, hogy ha ennyi pazarlás volt, akkor volt-e olyan, hogy valaki a zsebét, a zsákot, a csizmáját megtöltötte gabonával, s azzal elment.] Elment. Hát, ha sikerült elmenni, akkor jó volt. [De mit jelent az, hogy sikerült?] Hát, úgy, hogy ha nem fogták el. [Kellett legyen egy főnök, aki félrenézett, vagy egy főnök, aki nem volt ott.] Hát nem volt ott, nem nézte, nem ügyelte, nem kereste az ilyen kisebb dolgokat senki. De, az nem onnan töltötte, ami már le volt mérve s átadva, hanem abból, ami maradt. [Hát a földnél volt, ahol nem mérte senki. Akkor beszállították a raktárba, ott se mérte senki, s amikor átadták, csak akkor mérték. Tehát volt két olyan helyzet, amikor aki hozzáfért, az vett.] Aztán azt nem nézte meg senki. Nagyobb tételbe csak az vitte, akinek volt olyan protekciója. [Tehát kis tételben mondhatni, hogy mindenki vitte.] Mindenki vitt, mert meg is mondták. Volt egy olyan közmondás, hogy kollektív kincses bánya, s aki nem lop, az megbánja. Aztán ki ahogy tudott, úgy lopott. A kicsik kisebbet s a nagyobbak nagyobbat. Van s volt tudomásom róla. Például a változások. De, még nem volt meg a változás s azelőtt mi jártam a munkámat. Volt eset, hogy a zöldségekből vittek egy kocsi káposztát ide, oda, bárhova. Zöldséges volt itt a téren, a gyár környékén a két víz között. Aztán Kőszvényesen is létrejött, hoztak egy akadályt s volt egy kicsi törpe kollektív elnök, odavalósi volt, Bereczki Balázs. A remetei gazdaságnak volt az elnöke s ott volt a főnök s a felesége a raktáros. Innen Kocsis Gyula s Máté Misi s az elnök, a zöldséges brigádos, vittek fel egy kocsi káposztát. Ott akkorácska mérleg volt a gazdaságba, hogy kocsival együtt nem tudták megmérni. Hát, hogy mérjék meg, ömlesztve volt a káposzta, persze nem zsákokban. Kollégák, elnököknek a felesége volt s őt is az elnök viszi, hát nem lehet kétséges egyik a másikhoz. 4 ezer kiló van rajta, azt mondták ezek 40 mázsa káposzta. Nekem Bereczki Balázs, ő mondta el, szenvedő alany volt s azt mondta 40 mázsa, hát át vette a feleségem. Lerakta s adta is, de külön kapták. Számolta el, hogy mennyi van. Hajszálra 30 mázsa, 3000 kiló volt. Hát persze a kicsi kocsival volt, de csak 3000 kiló volt s azt mondja, így jártak el velem szembe, pedig én kicseréltem Gyulának a tehenét, innen a gazdaságból. Egy olyan tehen, amelyiknek párja nem volt a környéken. Így hálálta meg, tehát ők egymást is becsapták, egymást is megcsalták. [Ha én jól értem, akkor ők 4000-re megkapták kifizetve az árát. De volt akkor 1000 kiló különbség, de a pénz, ami plusz volt, az kié volt?] Ők megkapták s a másiknak annyi hiánya volt. Annyit fizetett rá, kárral maradt, mese nincs. Elpanaszolta Balázs ne-

kem az egészet. Hát annyi volt az egész, hogy onnan táplálták a megyét. De hány ilyen gazdaság volt kereken körül. Számtalanszor jöttek oda a kicsi kocsik a raktárba s rakodtak. Ott volt a drága sok szőlő, annyi bor a pincében, nagy hordók össze voltak gyűjtve szőlős gazdától, honnan, honnan. Finom borok. Úgy táplálkoztak akkor az elől járók, a szekusok s a milicek s tudom is én. Aki egyszer az állam fenntartó közegbe tartozott, azok úgy éltek, mint a hal a vízben, pénz nélkül. Pénz nélkül, mert az, ami le volt töltve a raktárba, nem volt soha elkönyvelve, úgy ahogy ott volt. Valamennyi le volt. [Azért ha van egy kollektív udvar, akkor ott mindig van egy mérlegház, amibe beviszik, kiviszik. Az elején volt csak ilyen, hogy nem volt mérleg azért a raktárba.] Én az elején próbáltam, pont az igazságérzet jön ki. Próbáltam, amikor a brigádosok leadták, az elején fogatokkal kaszáltattak, két fogat szántott ennyi s annyi hektárt s nem tudom mi. Akkor valaki jön, hogy melyiknek mennyi normát, ki adja a 10 hektárnak, vagy többet ad, vagy kevesebbet, vagy valami. Azokat mind ki akartam igazítani s azt mondták ne foglalkozzak azzal, ahogy leadták, úgy. Ha a brigádos írt nekem potyára valamit vagy valakinek, azt én be kellett írjam oda. Hogy Ceausescu jött valahonnan Szovátán keresztül, s ott ment Remetétől Régen felé. Nyáron, szénázó időben, nagy melegben. Itthon munkája volt a népnek, mentek volna normába, mezőre, nem akartak menni ki. Toborozták a népet, hogy kell menni, tapsolni. Tapsoljon végig az úton. Nem akartak menni a népek s a brigádos azt mondta, 2 normát adok személyenként, csak gyertek el. Ha megadod, elmegyünk. Hát aztán délután 2 órakor elvitték kocsival, fel oda messze, hazahozták őket. 2 normát megkapták, nem tudom hány asszony itt. [A brigádos is jól járt, mert a megyénél megdicsérték.] Felvitte a sok népet s ott megkapták a napszámot, nem kellett kétszer kapálni.

Sztrátya Domokos, a villanyos

A pénztáros: rövid felkészülés a villanyosságra (1967–1969)

Domi bácsi egyik kis zseb-jegyzetfüzetében, amelynek 1959. november 25-i dátum van az első lapján, és amelyben a kollektívek minta-alapszabályzatát is kivonatolta, és ahová a kollektívtől kapott 1964-es, 1965-ös, 1966-os és 1967-es előlegeket megelszámolásokat jegyezte fel, ez olvasható: „1967 január 1-től február 1-ig merceológus a gazdaságban, február 1-től a fogyasztási szövetkezet pénztárnok 775 és 825 lejes fizetéssel”. Ez tehát a Kollektív Gazdaságtól való „elszakadásának”, a Csíkfalvi Fogyasztási Szövetkezethez való „átigazolásának” dátuma.

Rövid, de tanulságos időszak ez. Megfelel számára az új környezet: a nyáradszentmártoni unitárius pap felesége a főnöke, akivel nagyon jól megértik magukat, és akitől valóban sokat tanul.

Ott az iroda, Szentmártonban az üzletnek a hátsó felében volt. Az odavaló unitárius papné volt a főkönyvelő. [Nyitrai volt itt akkor az unitárius pap?] Simó Attila, aztán az ő felesége volt a főkönyvelő, Szabó Gyula volt az elnök. Aztán Szabó Gyula hívott, nem jössz ide hozzánk pénztárnoknak, mert a pénztárnok előbb lépett árubeszerzői posztra, ott nagyobb volt a fizetés, s mozgékonyabb is volt. Dehogyan, csak szakadjak el a kollektívtől, kicsi fizetéssel is, 700 lej, vagy mennyi volt a fizetés. Aztán két évig voltam, s elcsatoltak Szeredához. Összefuzionálták a szövetkezetet, s akkor lecsökkentett fél normára a posztomat, már egy év után, akkor kollektor pénztárnok voltam. Az üzletekből szedtem össze a pénzt, bodegákból, üzletekből, cukrászdákból, műhelyekből, s vittem el a központi kasszába másfél évig azért, hogy ne szakadjak ki.

Azt lehet mondani, hogy ebben az időszakban előtanulmányokat folytatott a villanyossághoz. Megtanulta a pénz kezelését, és azt, hogy kockázat ugyan, ha sok pénzzel járkál, de meg lehet szokni.

[Naponta kellett járni körbe?] Naponta, naponta azért a fél normáért, 400 lejért szedtük össze. [A falukban naponta este mindig végig kellett menni záráskor?] Igen, hogy szedjem össze. S az a pénz nálam hált azon éjjel. Akkor 70-80000 lej nagy pénz volt. [Hát ugye a 100 lejes volt a legnagyobb akkor. S volt jó nagy acélkasszája itthon?] Semmi-semmi. A táskámban volt számtalanszor. Mondom, még a zár is régi volt az ajtón, nem volt használható. Vasárnap mentem a templomba, a szombati pénz itthon volt a záratlan ajtó

mellett. A táskám ott volt az ágy végén, belegyúrtam egy rossz szótárat, hogy legyen púpos a táska, s a kályha alatt volt egy kicsi szőnyeg a macskának, s bennhagytam a macskát, hogy aludjék rajta, betettem a szőnyeg alá a pénzt. S aztán, már, hogy legyen biztonság, amíg kassza volt, a főnökség javasolta, a szeredai főnökség, hogy hozzuk le ide hozzám, a házba a kasszát, hogy zárjuk be a pénzt. Mondom, ide hiába hozzuk, mert valaki rám ront egy éjjel, s jól nyakon üt, s ki kell nyissam neki, s akkor mit csináltunk?! Mondom, tegyük be a szövetkezetbe, ott ő van mellette, más zárja be... ott az ő, ott én, már három emberen lesz a baj, oda kell tenni, s legyen közös. Aztán odatettük, s oda zártam a pénzt.

Meg azt is megszokta, hogy nem lehet mindig betartani az előírásokat. Ebben a munkakörben esetenként saját feje szerint kell dönteni, és vállalni a következményeket.

Mikor a szövetkezetnél voltam, s jártam, gyűjtöttem össze a boltokból, téli időben, nagy hidegek voltak, este, hamar lett este, hát délkor én hiába mentem fel Iszlóba, hogy a pénzt elhozzam, hát nem mentem fel csak kétszer, vagy egyszer, s csak esetleg háromszor, hát én egy összegre csináltam, az ő nevére, s a pénzt letettem. S holnap is, s holnapután amikor felmentem, na Gyula bácsi, né ezt a két nyugtát tegnapi, s tegnapelőttre feltettem, s akkor adta ide a pénzt, s a maradékra a nyugtát megcsináltuk, s aztán így kiegyenesítettük. Volt ilyen eset. Szokatlan ember volt, mert új volt, nem volt ehhez szokva, olyan cörönimeaból⁸⁷ származott. Egy eset volt, ejsze újévi eset, korán korán elmentem, hogy mikor nyit, legyenek ott, mert korán kellett, hogy jöjjön bé, mert a plánba kellett minden inkasszó. S én megszámloltam, de csak a monetárt,⁸⁸ hogy 23 darab százaz egyenlő 1300 lej, s az ötvenes, s így-úgy, s mikor lemegyek s én mikor megszámlolom, akkor ezer lej plusz van! Mert csak a monetár összegét néztem s adtam neki a nyugtát. Ahogy mondom, a 23 százast 1300 lejnek írta. Nem 2300-nak. S addig bogarásztam, át kellett nézzem az egész faluknak a papírjait, hogy nézzem meg, hol a hiba. S aztán gyorsan még egy nyugtát vágtam 1000 lejre, az ő nevére, s bétettem, hogy mehessen. S amikor felmentem az ünnep után, akkor mondom neki, hogy vegye elő, mert valami hiba van, hűjával volt a pénz, mondom. S hogy lehet, hogy is, hát nézze meg a monetárt s vizsgálja meg. Aztán így reagított, hát nem hiány van, hanem többlet van! Igen, mondom, itt van a nyugta az ezer lejről, mert ezer lejről volt szó. Jó pénz volt az akkor. Na itt van. Pedig olyan bizalmatlan ember volt! Mikor olyankor mentem fel, hogy bent volt az üzletben, megolvasta a pénzt háromszor is, s akkor a felesége is megolvasta, s ha még olyan vásárló volt az üzletben, akkor annak is odaad-

---

87 Parasztok közül. A román szónak lefokozó értelme van.

88 Összesítést, ahol a pénz érték szerint volt rendezve.

ta, hogy olvassa meg, s azután adta ide nekem. Mondtam: én nem is olvasom meg, Gyula bácsi, én láttam, amikor olvasták, s megírtam a nyugtát, tessék itt van, mert láttam a monetárt, s láttam amint olvasta, mert az ember megfigyeli, s tájékozik.

Sztrátya Domokos, a villanyos (1969–1993)

Életében a legfontosabb fordulat 1969-ben következik be, a bevezetőben ez a rész a beszélgetés folyamában bukkan fel:

Kilyén Laji javasolt engem, még nem is igen akartam elfogadni, mert iszonyultam attól, hogy kérjem a néptől a pénzt, mert tudtam, hogy nehéz a népnek. Még a papné, a szövetkezet főkönyvelője, akivel jó viszonyban is voltam, azt mondta, hogy Domi bácsi ez [a villanyáram] egy elfogyasztott valami, annak az árát kéri, mint az üzletben. Tessék itt van egy pakk cigaretta, ki kell fizetni, vagy itt a kenyér, ki kell fizetni. Ez más, nem adó, mert az adószedőt magát az embert is gyűlöltem, ha nem volt hibás, akkor is. Aztán csütörtöki napon hívatott be, Kilyén Lajos, az elnök. Azt mondta, hogy ne, itt van egy ilyen hely, s jelentkeznek többen, de nézd meg, azt mondja, hátha megfelel neked. Gondolkoztam, s mondom, majd esetleg hétfőn felmegyek, s megérdeklődöm Szovátán. Jó, azt mondja, hétfőn menj fel, de én addig is beszélék velük telefonon, ezt a szavakat mondta az elnök. Pedig nem voltam barát vele. Hétfőn fel is mentem, s mikor bementem, na honnan jött, mi járatban van, kérdezik, s mondom honnan jöttem, s mi járatban. Hárman voltak az irodában, mind a hárman felálltak, s átadták a széket, hogy üljek le. Hát gondolom, Kilyén Lajinak a beszélgetése, itt van az eredménye. [Ez évszám szerint melyik évben volt?] '69-ben. '69. június 15-én álltam munkába, félévkor.

24 évig tartó folyamat kezdődik: az a feladata, hogy havonta kétszer megjelenjen a szovátai központban, ott „felvegye” a munkát: kijelöli a településeket, ahova el kell mennie, megkapja a települések villanyfogyasztói adatait tartalmazó „könyveket”, majd naponta el kell menjen a kijelölt településen legalább 40 fogyasztóhoz (ennyi a napi norma), mindegyiknél le kell olvassa a villanyóra állását (ha van óra, mert ha nem, akkor a megadott táblázatok szerint ki kell számítsa a „pausz” fogyasztást), ki kell számítsa az eltelt három hónap fogyasztásának a pénzbeli értékét, és be kell szedje a pénzt. Minderről napi elszámolást kell vezessen.⁸⁹ Az összegyűlt

⁸⁹ Amely elszámolások sorozata, hihetetlen módon, rendezve és lefűzve, mint egy levéltárban, ott van a tulajdonában! Tehát tudni lehet a papírokból, hogy dátum szerint, naponta melyik faluban, hány fogyasztótól, milyen tarifákat számítva (mert több is volt) hány lejt kapott, milyen számú számlákat adott ki, mikor mennyi pénz milyen postahivatalban tett fel. Ennek a feldolgozása külön könyvbe kívánkozik!

pénzt 24 órán belül postára kell tennie, vagy ha úgyis útja van arra, akkor személyesen kell bevennie Szovátára. Idővel egy lényeges változás következik be: a villanyfogyasztást számítógépen követik, a számlákat nyomtatják, tehát ő csak leolvassa a fogyasztott értéket, bevezeti a könyvbe, egyúttal hozza az elmúlt három hónap fogyasztását mutató nyomtatott számlát, amit kifizetnek neki – vagyis nem ő számítja ki minden egyes esetben a fogyasztás pénzbeli értékét. Az idő, ami alatt egy ciklus végigmegegy, három hónap, ezalatt jár be minden kijelölt falut. Ezek rendszerint, ha kivételesen más települést is rá nem bízunk, a következők: Havad, Vadasd, Geges, Szentsimon, Rigmány, Seprőd, Nyárádszentimre, Bere, Berekeresztúr, Nyárádmagyarós, Nyáráselye, Kendő, Mája, Márkod, Deményháza, Mikháza, Nyárádköszvényes, Nyárádremete, Búzaháza, Vadad, Nyárádszentmárton, Csikfalva, Jobbágyfalva. 24 (de van amikor 25 vagy 26) település tehát, ahol minden családi házba, ahol be van vezetve a villany, be kell menjen. Az intézmények fogyasztását nem ő számolzza. A sorrendet azonban Szovátán döntenek el, tehát egyik nap a saját falujában, másik nap például a távoli, már a Kis-Küküllő-mentéhez tartozó Havadon, harmadik nap a Bekecs lábánál fekvő Kendőben vagy Márkodban kell „pénzt szedjen” – télen, nyáron, hóban, sárban, forró napsütésben:

Kerékpárral nyáron, aztán mentem busszal is mikor úgy volt, s kicsi vonattal felfele télen. De annyit kerékpároztam, egyszer kiszámoltam [...] kellett a pénzt fogni, spórolni. Kerékpároztam mindig, hogy ne költsem el a pénzt az útra, se sehova. Hanem gyűjtöttem, hogy tudjak házat építeni. Aztán kiszámoltam egyik esztendőben, hogy körülbelül 3600 km-et kerékpároztam abban az esztendőben, leszámítva a vasutat.

Fizetése az átlag fölött van,⁹⁰ de nyereség a neki térített napi kiszállási díj megutazási pénz is, amit ha biciklivel jár, akkor természetesen nem költi el, csak felveszi. Fontos, hogy ő osztja be magának az idejét:

Aztán megcsináltam én egy nap 120-at is, egy alkalommal, ez volt a rekord. Gegest, egy augusztus hónapban, szombat nap volt. Odaérkeztem korán biciklivel, s olyan ködös, ködös reggel volt s felhős, aratás le volt járva, kapálás le volt járva, a mezőn nem dolgozott senki, s minden háznál otthon kaptam valakit, s igyekeztem, igyekeztem, s addig mentem, az ebédemet se ettem meg, egy-egy pohár bort megittam, mert sok jó bor volt Gegesben, s megittam s mentem tovább, s estefelé még jobban, még jobban, s este 9 órakor még ott voltam a legutolsó háznál Rigmány felé, Felszegnek mondták, Kaffai Lászlónak hívták, s még le kellett menjek a falu végére a biciklimhez, s akkor jöttem körbe le Havadra, s akkor ki s az erdőn keresztül, este későn érkeztem haza. 120 fogyasztó volt, s 120 házat inkasszáltam! Aztán 70-80-

---

90 Amely fizetésről a papírjai, szintén hihetetlen módon, rendezve és lefűzve megvannak! Ezek feldolgozása is egy könyv külön fejezetébe kívánkozik!

at sokszor, a nagyobb falukban, Magyaróson vagy Remetén, mentem tovább s tovább, s aki nem volt otthon, kimaradt, aztán visszafele megint fésültem fel. Szereztem magamnak lyukas napokat...

Milyen volt egy nehezebb hétköznapja?

Elégé tudtam, hogy hányódás, s hogy nemszeretem munka, de valamit kellett csinálni, s itt nem foglalkozott velem senki, nem kellett órára megjelenni, s a párttal foglalkozzanak, vagy valami... Az utazások s az affélék voltak nehezek, maga a munka, az volt a legkisebbik. Az utazások, téli időbe biza, hidegekbe... Volt úgy, hogy akkora hó lett reggelre, hát biciklivel nem lehetett menni, Kendőbe kellett volna menjek, hát hova, szoktam Búzaházára menni biciklivel s akkor ott hagytam, s tovább a hegyen keresztül... Húztam a gumicsizmát, s le Szeredába, s a busz feljárt Selyébe, jött, félhét után ott volt Szeredában, mert hozta le a gyerekeket Magyarósra az iskolába. S fel tudott menni, szerencsére a korai busz lejött, s a nyomán fel tudott menni, me azt mondta a sofőr, nem biztos, hogy fel tudunk menni, hát ahogy lesz úgy lesz, s még nem is virradott s fenn voltunk, fél nyolc előtt már ott voltunk, leszálok, hát még sötét van, onnan menjek Kendőbe, menjek ki a hegyre s le túlfelől Kendőbe, a hegyoldalon bé, vad helyen. S ahogy leszálok a buszról, az a bácsi, akinek az ablaka alatt megállt a busz, Moga Károly bácsi, öregember volt, jópofa volt, mi az ánti, maga megint itt van, már megint jött, jöttem, de mindjárt megyek is tovább, ne féljen tőlem, tréfálva beszélgettünk, mondom, Kendőbe akarok menni, csak még igen korán van, jöjjön be, kicsit beszélgessék, fűttőzzék meg, mert hideg van, igyunk egy pohár pálinkát, jöjjön be né, hagyja, hogy virradjon kicsit! Aztán bémentünk, megkínált egy pohár pálinkával, s kicsit beszélgettünk, s na mondom, megyek, mert amíg kimegyek a tetőre, addig még virrad. Kimentem, s volt egy jó bicskám, s ott a gyepeben vágtam egy jó hosszú, kemény botot, mert nagy volt a hó, volt spárta a táskámban, s békötöttem a gumicsizma szárát, hogy ha olyan helyre lépek, ne teljen meg hóval, s kimegyek a tetőre, s széj-jelnézek, hát olyan sötét volt minden lefelé abba a völgybe! Gondolom, hát én megyek, s aztán hegy, völgy, patak, híd, híd mellett, nem látok semmit, minden egyforma volt. S ott pont a legtetőn, ott jön egy út Miháza felől egy út a selyei tetőre, s azon az úton volt egy nyom, s lekanyarodott ide Kendő felé, egy vadtehén, szarvas, őz, de mintha két lábon járt volna csak, annyira a egymás nyomába lépett. S lekanyarodott, s egészen a kendői faluvégig, a szénakazalokig a kollektívig oda jött le, de az olyan pontosan az út közepin, mert én jártam ott nyáron is, olyan tagút van, s ott künn a homlokban volt egy gyümölcsös, s azt megkerülte, gyepe volt, s úgy nevezték Közehida, egy patak folyt át az úton, s ott olyan híd volt, amibe csak fák voltak oda dobolva, s bele lehetett volna esni, ott olyan pontosan eljött az az őz azon a hídon keresztül is, végig le, s akkor bément a két szerre a szakasz közi, az

úgy elvezetett engem, a botommal jöttem, s szándékoztam, hogy nem ott megyek vissza, hanem Búzafele jövök haza gyalog. Úgyhogy 9 óra nem volt még, s bent voltam Kendőbe az első háznál, ott fent, hát ott szoktam végezni máskor, mikor innen megyek. S ott azt mondja a bácsi, Csegzi Sándornak hívták, jó tréfás bácsi volt, örökké olyan jól, vicceseket szoktunk beszélni, honnan a Jóistenből szottyant ide olyan hirtelen, ilyen korán, ezekkel a szavakkal, de kacagta ő is s a felesége is s én is, csak ilyen tréfabeszéd, ej-sze megérezte a kolbászbűzt, mert készültek reggelizni, főtt a puliszka, igen, mondom, éreztem a szagját, mondom. Kacagták. S akkor ott megkezdtem, s estefelére igyekeztem, elvégeztem, s akkor eljöttem Márkodba, s akkor keresztül a hegyen, de az olyan vad hely, az a tető Márkod s Búzaháza között, hogy az ember nem lát be se az egyik, se a másik faluba, félig be van bokrosodva, béerdősödve, s a vad megbújhatik, bajos volt. Füttyögtettem egyetlen-egyet s köhögtem nagyokat, s az utóbbi időben vettem egy-egy pakk szivart, s meg-meggyújtottam, mert annak a szaga érzik messze, a vad megérzi, mert a vadnak van szaglása. Meg-meggyújtottam, nem azért, hogy kellett volna... s aztán hazaértem este a sötétben, Búzaházáról is sokat kell még jönni. A falu megett, a vasúton jöttem lefelé, s úgy jöttem Csikfalváig, s egész hazáig aztán. Máskor pedig a vasúton jöttem le, s egész a téglagyárig jöttem. De úgy elállott a lábam, mert sötétben a siperfákon bizonytalan volt a lépés, s nem lehetett bátran s hosszút lépni, csak kicsiket s tapogatózva, s úgy elállott a lábam, hogy máskor nem mentem ott.

Munkáját igen szigorúan ellenőrzik, ha több mint 24 órán át magánál tartja a beszedett pénzt, akkor már büntetik. Szovátán egy könyvelő és egy pénzügyi ellenőr veszi át a „könyveket” és a számlákat, kalkulálják újra a számításait, vetik össze a fogyasztás és a beszedett összeg értékeit. Marosvásárhelyről a központból is jönnek ellenőrök, akik a terepen keresik meg: aznap, amikor be van osztva, valóban ott van, valóban dolgozik, és az utasításokat betartva dolgozik? A szerelések, bekötések, javítások munkadíjait a vidéki központokban kell a fogyasztóknak fizetnie, az egyetlen ember a villamossági vállalatnál, aki valóban mindenkihez, rendszeresen elmegy és mindenkitől a helyszínen pénzt szed, az a díjbeszedő, vagyis a helyi társadalomban elterjedt megnevezéssel: a *villanyos*. Ő a kontakt-ember, vagyis a személytelen vállalatnak, még általánosabban: az állami monopóliumot képező, villanyszolgáltató, távoli és idegen hatalomnak az emberek otthonában megjelenő képviselője, arca, aki törekszik arra, hogy elfogadják, befogadják.

Egyszer elmentem fel elszámolni, s mondták, hogy ott járt a remetei agrármérnöknek a felesége, Szász Benedeknek a felesége, tanárnő volt, valamit lefizetett, de nem ilyen ügyben, s megkérdezték, hogy na, járt ott az inkasszator, s milyen ember, megkérdezte a tanárnőtől. S a tanárnő felelt azt amit, de azt hozzátette, hogy odatettem a széket, hogy álljon fel rá hogy nézze meg a villanyórát, s ő széjjelnézett s vette a lábtörlőt s rátette a szék-

re, s amikor befejezte, akkor a lábtörlőt visszatette a helyére. Azért, hogy ne mocskoljam el, szép fényezett szék volt, lakkozott szék, hát álljak rea, hát itthon se állnék rea. Nem nagy dolog, kicsi dolog, de a véleményt alakítja az emberről olyan helyt. Ha reaálltam volna sáros lábbal, s akkor mos-sa, s a fénye fakul annak a széeknek, akkor az nem lett volna dicséretes dolog, mondjuk. S az ilyesmiért, s másutt más ilyen dolog volt. S egymással beszélgetnek az emberek, s ha elmondják egymásnak kialakítanak egy véleményt, s akkor már nyugton mehet az ember, ha jó a vélemény, s észreveszi, hogy elfogadják.

Ha már megbíznak benne, akkor mindenki őt kérdezi, neki panaszkodik, neki udvarol, az ő jóindulatát keresi. Egyszerrel: szolgáltató és fogyasztók találkozásának főszereplője, legáltalánosabb értelemben: a modernizáló szerkezet és az ehhez viszonyuló egyének és közösségek találkozásának „menedzsere és piáros”. De ezen is túl: egy idegen, aki minden otthonban megjelenik, akinek ajtót kell nyitni, aki előtt szerepet kell alakítani, aki hivatalos személy és vendég is egyszerre. Ráadásul ő is földi, Nyárád-menti és gazdálkodó, mint a meglátogatott családok legtöbbször! Ami azt jelenti, hogy egy olyan hivatalnok, akivel ki lehet egyezni, hiszen nem egy idegen (pl. városi, román...) kultúrából jön, vagyis elvárható, hogy szabályszerűen, erkölcsösen és a szolidaritás íratlan törvényeit betartva, tehát kezelhetően viselkedjen. Ebből következik hírneve, ismertsége, a közösségében működő mai státusa is.

Ha elmegyek egy piacra vagy valahova közösségbe, húzzák a ruhámat, hol jár, merre jár, mikor jön nálunk, miért nem jön nálunk. Többször jött nálunk, hát jöjjön el vagy egyszer nálunk is. Effélékkel szólítanak meg, nem azzal, hogy kikerüljenek, hogy fenyegetsenek, hogy valami. Az állam felé is elszámoltam, s a nép felé is 24 évig 26 faluban, ahol van ilyen ember is, és olyan ember is, okosabb ember is, rövidebb felfogású ember is és mindenféle öreg is és fiatal is, gyermek is, mindenféle, de mindenkinek el kell kapni az ő hullámát, hogy megint azt emlegetsem.

Fontosnak tartja azt is, hogy jó személyes kapcsolatokat építsen ki mindazokkal, akikkel „talál a szó”, vagyis talál az értékrendszerük, világnézetük.

Volt úgy, hogy Havadon volt egy bácsi, ott volt egy kultúrscsoport, mind jártak ide-oda, előadásokat tartani, s ott volt egy Mihály Gyula bácsi, olyan nagy szavaló személyiség volt, űzte nagyon ezeket az ilyen olyan értékesebb verseket, s történelmi dolgokat. S beszélgettünk, s hogy-hogynem, örökké vette elő a bort, megkínált örökké egy pohár borral, muszáj volt megállni s egy kicsit beszélgetni, aztán amit tudtunk, s nagyon jó értelmes ember volt, s ilyen verset szavalt, s olyan verset, s ott tanultam meg künn amíg a Bimbót s a Csokrost keféltettem s vakargattam a pajtába, ott mondogattam, ők tudják hogy hányszor elmondtam, úgy tanulta a verseket. S valamit a szé-

kelységről, a székelyek harcáról is beszélgettünk, s oda hozta ki a szó, hogy kérdem, nem ismeri azt a verset, aminek a címe Pókainé.⁹¹ Pókainé, hát ki volt az a Pókainé? Hát történelemből, én nem hallottam, de olyan fejedelemsasszony, vagy egy főúri asszony, ki tudja ki lehetett, s van egy hosszú vers róla, hogy özvegy volt persze, s a két fia harcolt a székelyekért Báthory Istvánnal, még el is mondtam részleteket belőle. Az nem volt nekem tantárgy, de tudom, hogy volt egy könyvem, amelyikben benne volt, s annyiszor elolvastam, hogy el tudtam mondani, s a bevezetőt el is mondtam neki, hogy: „Tárogató harsan, tenger nép az utcán, kelj fel párnáidról özvegy Pókainé! Fölkele s kitekint, senkit nem hall, nem lát, csak csörgő láncok közt két szerelmes fiát!” A szentpáli csatából jön Báthory István, s elfogta a két fiát, le voltak láncolva s halálra voltak ítélve, elmondtam neki a tartalmát s még foszlányokat belőle. S könyörgött az anya a két fiáért: „Fiaim a székely szabadságért küzdtek, vitéz fiaimnak bocsáss, kegyelmezz meg!” Így kérte a fejedelmet, Báthory Istvánt, s Báthory azt mondta: „Egyiknek kegyelem, a másik haljon meg, válaszd ki melyik kedvesebb szívednek!” S azt mondja, az anya felel reá, ő, „Kegyetlen kegyelem, fájóbb öröm bűnál, Báthory, lát-szik hogy atya nem voltál.” Zárójelben: nem voltak gyermekei Báthory Istvánnak. S akkor leírja, hogy beengedték az anyát is, s azt se tudták, hogy ápolják az édesanyjukat, mert ájuldozott, s akkor a két fiú vitatkozott, a kisebbik volt Péter, s mondja, „Kedves bátyám érted szívesen meghalok!”, szóval felajánlta, hogy őtet végezzék ki a bátyja helyett. S a bátyja azt felelte, hogy ó, ó, nem lehet, „neked mátkád van, neked élni kell még, hosszan, boldogságban!” Így vitatkozott a két fiú az édesanyjuk mellett. Közben sírtak s minden, s egyszer beléfáradtak a sírásba, de a hóhér mindegyre elé lépett, azt mondja, „Porkolábtól rabot, anyától fiút kér”. S közben az édesanya elájult bánatában, a szíve meg is hasadt talán, meg is halt ott, s Péter a karjában tartja és nem látja, hogy a hóhérral suhan ki bátyja! Amíg Péter, a kisebbik próbálta támogatni az ájulásában, addig a bátyja elszökött s kiment a hóhérral, hogy őt végezzék ki. De a nagyobbik látta, hogy az édesanyja meghalt, mert akkor Péter kiabált, hogy „Hol van János bátyám, hol van? Mondjátok meg!”, ezzel a szóval futott az ajtónak, s azt mondja: akkor kiáltás hallatszott a vérpad lépcsőjén, „Temess anyám mellé s élj boldogul öcsém! Evvel fejezte be a verset. Ezt így elmagyaráztam ennek a Gyula bácsinak, úgy meghatotta, még nem hallotta. Nekem nincs meg a vers, mondtam neki, de valahol csak megkapja. Én addig megyek, amíg ez megkerül, valahol biztos megkerül! S nem kellett várjak még három hónapig, a piacon voltam egy alkalommal, me átmenetileg bémentem, s beszélgettem valami ismerőssel, valaki személyl, s egyszer a hátam megett, a nyakamhoz bújva elkezd valaki: „Emelkedik a nap már a hegyek fölé... kelj fel párnáidról, özvegy Pókainé!” S anélkül, hogy hátranéztem volna, mondom annak, aki-

91 Gyulai Pál Pókainé című költeményéről van szó.

vel beszélgettem: fogadjunk hogy a hátam megett a havadi Mihály Gyula bácsi szónokol! S akkor mind a két kezével a két vállamra ütött, így hátulról, hát maga honnan tudta, hogy én vagyok, azt mondja? Ezt a verset más nem ismeri a környéken, csak maga ha megismerte, aztán nagy beszélgetésbe s nagy barátkozásba kerültünk ott. Úgyhogy ez az ember utánajárt mindennek, s megszerezte, a papilakhoz közel lakott, a pap Nagy Ödön volt, vagy valamelyik utódja volt, s azon keresztül aztán valamelyik könyvben megkapták. Úgy bémagoltam, nekem könyv se kell, semmi se kell, most már tudom végig. A könnye hullott! Idősebb ember volt, mint én, s olyan értelmes, eleinte nem tudom, valamennyi ideig brigádos, vagy elnök volt, a faluban olyan számbavett ember volt, aztán olyan gyorsbeszédű, szapora, de jó megtermett s vígkedélyű, ügyes ember. S aztán effélékkel töltöttem nála az időt, mert mindig le kellett ülni, de volt olyan, hogy nem volt otthon, de akkor is a felesége azt mondta: megmondta, hogy amikor idejön ez a villanyos, s nem vagyok itthon, akkor is tölts egy pohár bort neki, azt mondja. S azért, hogy ő mondta, elfogadtam akkor is, ha nem volt otthon. Egy kicsi utcában, Csorgószernek mondják, ott lakott, ejsze négy vagy három ház volt ott, ahogy kitér Geges fele az utca, balkézre van az a kicsi utca.

A gazdálkodó nyugdíjas (1993–2018)

1989 után Sztrátya Domokos is visszaigényli a földjeit, és újra gazdálkodni kezd, számításai azonban nem valósulnak meg, a generációjának tagjai közül is igen sokan ugyanezt tudják, mondják:

Megdolgoztuk a földet, meg-meg. Megdolgoztuk szigorúan, de aztán kimaradt. Azután ki kellett adjam, s egy része ott maradt műveletlen s a másik része most is már a Berekben. Már a neve, hogy Berek, oda van adva egy fiatal embernek, félhold hely. Tavaly nem adott semmit s még az idén sem, nem tudom mi a szándéka.

Amikor nyugdíjas éveire készült, akkor még más szándéka is volt – és ezzel volt nekem óriási szerencsém. Olyan kapcsolat alakulhatott ki, ami a terepkutató életében csak kivételesen ha megtörténik. Nem rám számított – de benne voltam a számításaiban.

Azt akarom mondani, hogy onnan, hogy leszereltem, nekem az volt a számításom, hogy ahol beszélgettem így, mondjuk magamfajta emberekkel, hogy ha eljövök nyugdíjba, nem megyek a kollektívbe s folytassam ott, normázzak, mert sok nyugdíjas ment, s csinálta. Az embernek már öreg korban a megfeszített munka igen súlyos, hanem inkább nekiülök, s fogalmazom, vázlatot készítek a visszaemlékezéseimről, erről-arról, s aztán utoljára

*ra, ha sikerül megírok én is valamit. [...] Láttam egy öregot itt, Nyárádre-
metén, Hegyi Lajos bácsinak hívták, akinek a fia ott halt meg azon a bizo-
nyos márciusi dolgokban. Bementem így oda, jártam a munkámat, az öreg
egyedült volt, mert meghalt a felesége is, a leányai pedig tanárnők ott szer-
teszéjjel. Teli volt az asztal papírral, kézírásos papírral, akkor is írt. Mon-
dom neki, na, Lajos bácsi írja a levelet a gyermekeknek biztosan. Én nem
levelet írok, azt mondja. Én írok ezt-azt, azt, amit egyszer valaki valahol el-
olvassa. Legyen, mit olvasson, azt mondja. Azt írom le, ami bennem van,
azt mondja. Akkor is elhatároztam, hogy állj meg világ, mert az öregnek az
elgondolását valamilyen formában nem felejttem el, hanem követni fogom.*

Hát nem történt meg, amit elképzelt, nem kezdett emlékiratokat írni – és ez volt az én kutatói, igen nagy és sorsszerű szerencsém forrása. Megjelentem én, és velem beszélgetve gondolhatta úgy, hogy „leírja ami benne van”.

Mi van Sztrátya Domokos lelkének legközepén?

2018. március 17-én, szombaton reggel, 87 éves korában, egy rohamos gyorsasággal kifejlődő tüdőgyulladás következtében Sztrátya Domokos a nyárádszeredai öregotthonban elhunyt. Jobbágyfalvi házának utcára néző szobájában ravatalozták fel, a búcsúztatás után a jobbágyfalvi, Nyárád fölötti dombon elnyúló temetőben szülei és testvérei mellé temették.

21. kép. Sztrátya Domokos sírja

Amennyire ismerem – azt mondom, ha rákérdeznek, hogy nem úgy, mint kortársai, szomszédai, rokonai, de mégis: igen jól ismerem – örült volna ennek a könyvnek, és bizony már kéziratban minden betűjét elolvasta volna. Azért hangsúlyozom

ezt, mert a kortársai közül legtöbb esetében (és Pali bácsi sem volt kivétel), ha nekik visszavíttem, megmutattam a velük készült és lejegyzett beszélgetéseket, akkor éppen csak beleolvastak, lapozták, letették (egy se mondta, hogy ha otthagynom, akkor átolvassa és beleír!) – ugyanis igen lassan és akadozva olvastak, fárasztotta őket az olvasás, vagyis hiányzott az az olvasási gyakorlatuk, ami Domi bácsinak minden bizonnyal megvolt.

De amennyire ismerem, ez a könyv – a róla szóló akármilyen könyv – messze nem érhet fel életének legnagyobb megvalósításával: a házépítéssel. Azzal a házzal, amelyet 45 éves korában építtetett, és amelyben 46 évig lakott (lásd 1. kép a *Bevezetőben*). Van erre nyomós, súlyos bizonyítékom: a saját vallomása otthonról, házról, hazáról:

Az otthon, hát említettem, azt hiszem, hogy amikor legelőbb meggyújtottuk azon a Katalin estéjén a villanyt s a gázt az új házban, s akkor leültem ingben-gatyában, ahogy szokták mondani, mert megfűtöttem hogy teljek meg meleggel, s eszembe jutott, annyit gondolkoztam melyik nap is azon a versen, hogy „Tudjátok-e, mi a haza? Az a hajlék, hol születünk, hol a dajka nótát dalolt felettünk”,⁹² minden versszak avval kezdődött, hogy „Tudjátok-e, mi a haza”, az olyan második osztályos könyvemben volt, zöld táblás, olyan kemény táblás... Hogy „Tudjátok-e, mi a haza?... Hát vasárnap délkor, mikor ebédeltünk, azután, hogy édesanyám meghalt, én nem pihentem le így nyáridőben, hanem csak hajadanfőtt, könnyedén megkerültem azt a nagy kertet, s almafával, szilvafával, kecskerágóbokorral, fűzfával beszélgettem, valósággal beszélgettem, meg-meghúztam, hogy az erre hajoljon s az arra. Volt egy-egy oltovány vagy egy frissen ültetett szőlő, vittem egy fél veder vizet a tövire, nem nagy munka volt, valahogy úgy jött nekem, hogy valahol élőlényekkel vagyok kapcsolatban, s úgy kötött, s ma is úgy köt ez a ház, a kert, ez a haza, hogy nem tudom hogy hogy lehet elszakadni, hogy fáj az elszakadás... Mikor édesanyám meghalt, nyugodjék, bé volt szerevezve az épületnek való a fenyőanyag amit rendeltem s a téglacsomó, s készültem s tudták, s pont Istvának a házát, ahol az apják laknak, készítették hogy építsenek a nagyapjáké, s akkor a nagyapjának a testvére, az az öregasszony, most is él még, két évvel kisebb mind én, s ők is készültek építeni, úgy-hogy egyszerre építettünk. Mezei Öcsinek az anyja, idejött hozzám, Annusnak hívják, s az idejött hozzám, s azt mondta, megharagszom, ha kérdez valamit, mert valamit hallott a faluban. Hát én mért haragudjak meg, Annus, de nehogy megsértődjél, én hallok ilyen-olyant a faluban, de erősen előre, megkért, hogy nehogy megsértődjék. Mondjad amit akarsz, kérdezzél, Annus, nem sértődök meg. S úgy hallottuk, hogy te adsz el mindet itthon, mert költözöl fel Szovátára, mert ott van a munkahelyed, s oda fogsz örökösödni, s te adsz el itthon mindent, helyet, házat s anyagot, mindent, s ha netalán

---

92 Pósa Lajos *A haza* című verséről van szó.

tényleg ez fennállana, azt mondja, akkor az anyagot, amit beszereztél építeni, mi megvennők, átalvannók, ne add át másnak senkinek, mi mindent úgy veszünk, ahogy te vetted, s ahogy adod. De aztán ne haragudjak. Ő, mondom, szó se róla, hogy haragudjak. S tudod mit, Annus, nem tudom, mit hoz a jövő, elköltözök vagy nem, lesz ami lesz, úgy lesz, ahogy lesz, de én ezt a helyet akkor se adom el, ha elköltözök Amerikába, vagy valahova, mert mikor hazajövök, még a csihány se olyan csípős, még a kutya se úgy ugat, mint egyebütt [elérzékenyedik, könnyezik], még a levegő is más, még a szél is másképp fú, én úgyis haza akarok jönni, hogy járjam meg magamat...

Ez hát a szerep, amelynek a bemutatása legutoljára maradt: Domi bácsi, a ház-építő.

Nagy gond volt nekem, hogy a házat meg kell csinálni. Ha lett volna egy ilyen ház az elején, mikor elindultam, azt a pénzt el lehetett volna élni. Nagy töprengés volt, mert lényegében egyedül kellett gondoskodjam, máshol rokon, testvér, szomszéd csak hozzászólt a dolgokhoz, amit az ember akar csinálni, véleményt mond.

1974-ben halt meg az édesanyja. A feljegyzései szerint 1976. július 24-én kezdődött a régi ház bontása:

Meg volt kezdve az a féloldalú nyári konyha, leszedtem a cserepet s alólról a léceket, mert már idáig ért [mellét mutatja], úgy elposztult, mind a pajtának most el van posztulva a talp, s lesüllyedett, az a lefödött, úgy hogy idáig ért az eszterhája annak, pedig valamikor magas volt, jó magas volt, de lesüllyedett. De leszedtem, leszedtük, s aztán na, ez egy péntek este volt, este felé, szombatra virradólag itt aludtam, s szombaton nekifogtunk, jöttek a testvéreim gyermekestől, mi itt voltunk ketten, s Irma, még a szomszédok is jöttek, s estére a földhöz vertük a házat, így fejeztük ki, le volt verve a földre a ház, úgy hogy elő lehetett látni, kerítés nélkül, szinte halottnak néztem, mint egy halottat úgy néztem...

A csendes, jó ember, Domi bácsi egyik „lázadása” éppen a házépítéssel függ össze. Nem is akárci, a „főrevizor” az, aki rajtakapja, hogy nem az előírt program szerint dolgozik – a történet részletesen a *Bevezetőben* olvasható. Több napon keresztül többletet halmoz fel, vagyis nem napi 40, hanem 60-70 házhoz megy el, tehát előre dolgozik, majd szabadnapot vesz ki, hogy a házhoz szükséges legfontosabb építőanyagot, téglát vásároljon.

S igen, végignéz rajtam, igen s maga hol volt máma, egész nap kerestem azt mondja magát Magyaróson s nem találtam sehol! S nem is találhatott a revizor elvtárs, mert most érkeztem haza Vásárhelyről, tetszik látni, a tás-

ka még a vállamon van, s nem is Magyaróson kellett volna legyek, hanem Selyében, ott kellett volna keressem. Igen, s maga hogy ment Vásárhelyre, s miért? S megmondtam, nekem is van bajom, s ezt nincs ki eljárja más, csak én, ezt én kell megtegyem, s ezt azért kell megcsináljam, mert tetszik látni, mutattam, a fejem éri a gerendát, a házam maholnap reámomlik, ehelyett mást kell csinálni, s ezt én meg kell csinálni. S én azért dolgozom az IREM-nél, hogy tudjam az effélét megtenni, s megcsinálni, nem azért élek a világon, hogy legyen aki dolgozzon az IREM-nek.

Ő úgy értékeli, hogy a házépítés miatt sokszor megalkudott, kereste a helyét: *innet oda, s onnat oda csúsztam-másztam.*

Hát mikor béindult a kollektív, én is gondoltam, ez a ház reánk szakad, itt nincs kilátás, semmink nincs, nincstelenség vagyunk, se birtok, se állat, se mesterség, se munkahely, semmi, élni kell napról napra, hát itt mi lesz? Az Isten megsegített, ahogy szokták mondani, s ide oda alakult, az ilyen kérvények alapján... [utal az 1963-as kérvényére a kollektív vezetőségének, hogy engedjék el...], innet oda, s onnat oda, csúsztam-másztam. De nem kéreztem sehova, egyik munkahelyre se, mert a villanyosoknál is kell írni egy kérvényt, azt mondta a könyvelő, megírom én, s ő maga, kapta a papírt s megírta s én aláírtam, hogy vegyenek fel. Nem kéreztem, nem firtattam, hogy vajon nem adnak valahol egy helyet, hogy nincs-e munkahely, mégis valahol elrázódtam. S azért becsültem meg a helyemet, hogy ne kelljen kérelmem, hogy nehogylökjenek, vagy kidobjanak, legyenek megelégedve velem. Aztán a nehézséget én kell viseljem, nem a vállalat, mert nem viselhet az állam nehézséget az én kényelmemért, hanem én kell ráfizessek, én ezt elismertem. S gyakorlatban én meg is valósítottam, lényegiben. Idáig érkezünk, ahol vagyunk.

A házépítéshez szükséges a pénz, de szükséges a hatósági engedélyek beszerzése is. Látszólag az elemekkel (árvíz), a Hivatallal vívja harcát – de valójában, ha meggondolja az életének, küszködéseinek értelmét, és számot vet azzal, hogy nem volt családja, nincs utóda, akkor nem marad más hátra, mint arra a végeredményre jutni, hogy ez a ház a legfontosabb győzelme, megvalósítása, társa, az ő sorsának tanúja.

'76-ban, a '75-ös árvíz annyira rántott itt felülről, átjött a nagy úton a víz, annyira körbevert, hogy be is jött a talpak alatt. Régi ház volt, kövekre volt építve s talpra. Adtam komoly kérvényt be, s akkor még Gálfalvi volt a titkár, s azt mondta, hogy nyilvántartásba veszik s legközelebb kiutaljuk a fenyőanyagot, mert adtak két köbmétret. Aztán elmentem be Vásárhelyre megyéhez, a városházára, az a ház, amelyiknek van a tornya. Az az eredeti városháza, nem a mostani. Oda mentem fel s panaszt tettem, hogy nem

akarták engedni, csak emeletest kellett csinálni, Gálfalvi kötötte ki, hogy csak emeletest. Hát mondtam, hogy nekem sem pénzem nincs, sem szükségem emeletesre. Lényegében csináltam, amit csináltam, aztán ott lekap-
tak, hogy ha nem tetszik, akkor maga maradjon alól s tuszkoljon fel mást az emeletre. Lakjék más s maga maradjon alól, ha nem kell az emelet. Így beszéltek velem. S szó szerint, mikor mondom, hogy nincs pénzem hozza s lehetőségem, hát szarból nem lehet építkezni s az félét csinálni! Így beszélt egy úri tisztviselő onnan a székből, ha esetleg valaki panasszal ment. Aztán hazajöttem s mondom, csinállok, amit akarok s jött az újság, az Előre, meg van ott valahol, eltéve, ami hozta ezt, hogy büntetik 10000 lejtől 30000 lejig, s minden. Kilyén Domi, ő volt akkor az elnök, s aztán elmentem hozza reggel korán az irodába, nem a lakására, hogy míg nem gyűlnek be a többiek én beszéljek vele. Mondtam, hogy hogy van, s omlik a nyakamba s csináljak mást, ha meg kell büntessenek, hát büntessenek. Mondom, hogy én tisztába vagyok, hogy nem bosszúból teszik, s azt is elhiszem, hogy ha magukon áll, akkor a legkisebbiket fogják venni, a minimálist amennyire tehetik. S ha lesz valaki idegen, azt is kifizetem, de ha nem lesz idegen felsőbbség, akkor kifizetem azt a 10000 lejt. Én beleszámoltam a költségekbe a büntetést, hogy annyival többre kerül a házépítés, de meg se büntettek soha, mert tudták, hogy az árvíz megrongálta, s minden. Aztán nem büntettek meg.

Szerencsére, az engedélyezésen túl nem kellett sok mindent adminisztrálni. Nem kellett hivatalos terv, és az építőmesterrel, a kollektív kőművesbrigádjának vezetőjével is meg lehetett egyezni:

Megbeszéltem s csináltam magamnak rajzot. Olyan rajzom van, pontosan, ahogy van ez a ház, olyan rajzot csináltam. Egyszer alaprajzot s majd külső rajzot. Kollektívnek volt egy brigádja s egy vadadi bácsi volt a kőművesmester, s megmutattam neki. Megcsináljuk, azt mondta. Ehhez a Kilyén Domokoshoz felmentem, korán reggel, amikor ment be a hivatalba a néptanácschoz, mert ő hamarabb ment be, mint a tisztviselők. S megbeszéltem vele, mondom neki, hogy ne, elnök úr, mi a helyzet, én bontom le a házat, újat fogok csinálni, s hogy csak így lehet s csak úgy lehet. Mondom, én úgy csinálom meg ahogy tudom, ahogy akarom, ahogy nekem megfelel. Ha tudom, hogy csak akkor büntetnek meg, ha muszáj lesz, és én el is fogadom. Ha magukon áll, akkor én gondolom a minimumot veszik, s ha behívatnak s ki kell fizetni, akkor ha lesz itt valaki idegen felülről, zúgolódní fogok s minden, de azért kifizetem. Ha pedig nem lesz senki, akkor kifizetem, mert a minimum 10000 volt, én azt beleszámoltam a költségekbe már. Mondtam, hogy én bontom le a héten a házat. Csinálja, bontsa le. Aztán nekem sem kellett egyéb, nekifogtam, lebontottam, s mi házilag aztán kiástuk a fundamentumot. Jöttek ezek a kollektívesek, építőbrigádosok vagy hatan, s beöntöttük az alapot, s kővel meghordattam. Egy nap alatt felrakták a falat,

s nem tudom mi. Nem büntettek meg soha, mentségem volt biztos, hogy be volt jőve a házba a víz. Tehát kényszerből csináltam. Mert, aki velem egyszerre építette a templomtól a második házat, azt megbüntették, talán 2000 lejig. Engem hál' Istennek nem büntettek meg még.

Nagy gond volt az építkezés megszervezése: szabadságot vett ki, de gond volt az is, hogy ki végzi a segédmunkát, ki főz a munkásoknak?

[Dehát maguk is jó család voltak, itt volt a nővére, a bátyja...] *Hát mindenestre, ezek végtelenül, hát amikor ott volt, kellett volna fogni neki, Irma nyugudjék rendezte a háztáját, én nem tudom te, hogy fogjunk neki, itt van a június, mindjárt telik el a nyár, s jön az ősz, s minden. S fogjál neki, s törjed le, s bontsad s csináljad, így biztatóan, mintha ő nagy erővel tudott volna, s nem tudom... Hát neki, neki, bontani könnyű, de fel is kell emelni s még bele kell bújni, s azokat a mestereket el is kell látni. Mert én nem akartam őt, én nem is feltételeztem, hogy ő a konyhai munkát ellátja, a konyhai munkát elvégezze ennek a munkának az ideje alatt. Még mondtam neki, volt Mancí néném, nagynénénk, özvegyasszony, lakodalmakra is főzött, s én megyek Mancí nénémhez, s meg kellene mondjam, egy hétre jöjjön el s főzzön a munkásoknak, s adok neki ezer lejt arra a hétre. Ezer lej az jó pénz volt, hát kétezerért építették fel. Hát mért hínád, hát én nem vagyok jó, nem tudnám megcsinálni? Szereljed ki oda a kályhát a gabonás tornácára, s a gázt szereljük be, s én egyedül jobban megcsinálom, inkább mind hogy ketten csináljuk valakivel, volt úgy, hogy ángyom jött segíteni, s utána azt mondta Irma, én egyedül nyugtabban megcsinálom, mert azt csinállok, amit csinállok. Hát azt mondta Bányai, a mester, jó idő volt, szép idő, kint ebédeltünk az udvar közepén, az asztal meg volt terítve, s ebéd után boroztunk, s kifogyott, s mentem, hoztam a másikat, s azt mondta Bányai: Domi! Nem vagyunk lakodalomban! Evvel a szóval mondta, nem vagyunk lakodalomban! Majdég megkapjuk. De most egy kicsit, nyugvás előtt, a mesterek délben kellett nyugodjanak, igyunk meg egy egy pohárral! Olyan hamar felépítették, hogy azt mondhatni, hogy szinte észre se vettem, olyan könnyen ment. S Irma szegény ő gondoskodott. Majorság volt, disznó nagy volt vágva, tojás volt, kenyér, liszt, bor, pálinka, ilyesmi volt, úgy hogy nem volt nehézség. Így hál' Istennek. Ez nagy gond volt nekem. S amikor befőtűk, s ma a mesterek mentek haza, a két ácsmester, leszáltak a tetőről, minden, kimentünk a központra s néztük, hogy áll a munka, s mondtam nekik, mind ahogy szoktam, tatál nostru care ești sfînt, az árnyékot már megtartja, s a többi következik, azt mondom! [Mit jelent az, hogy az árnyékot megtartja?] Hát fel van emelve, s van árnyéka, van ahova egy eső elől bemenni, s nem ázunk meg! Igen. Óriási nagy gond, ha nincs fedél az ember feje felett, s jó az ősz, jó a tél, édesanyám nyugodjék annyiszor meghagyta, akár-mikor csinálod, tavaszon, minél korábban fogjál neki, nehogy őszön, tava-*

szon minél korábban, mert a nyár jó s hosszú idő kell. S annyiszor gondoltam, s olyan nehezen fogtam neki, de minden megvolt kéznél, gondoltam, hátha Isten megsegít. Hát Katalinnal találkoztam össze lényegibe! Örvendtem, s örvendek.

Domi bácsi minden számlát megőrzött, minden kiadást feljegyzett, és elkészítette az házépítéssel kapcsolatos kiadások összegzését is. A nyers adatok: az alapöntés július 31-én történt, a falazás augusztus 9–10-én, a fedést augusztus 12-én este fejezték be, és mivel sokat kellett várni a villany bekötésére, csak november 24-én, Katalin napján költöztek be. 5810 lejbe a 10000 darab téglá került, az 5000 kg cement 5000 lej volt, az asztalosmunka került a legtöbbe: 8250 lej. 1976-ban 41667 lejt költött a házra, ezzel ez lakhatóvá vált, de nem volt még kész. 1977-ben mintegy 3000, majd 1978-ban és a következő években még 10000 lejt költött a további munkálatokra: külső vakolás, verandaépítés. A végösszeg, a saját számításai szerint: 57385 lej. Mindezt a fizetéséből megtakarított pénzről fedezte.

Így sikerült valahogy felépíteni '76-ban. Azután elkészítettem, úgy ahogy, még Ceaușescu idejében a '80-as évek vége fele volt, például megvettem a festéket, hogy ezt az ablakot ennek a szobának, s annak tudjam lefesteni. Még a festék most is megvan, tönkre van menve. Nem jutottam odáig, hogy lefestessem, mert ha nem vagyok itthon, akkor nem úgy csinálja, ahogy kell, nem azt csinálja, amit kell.

A Néptanácsnál nyilvántartották, hogy milyen szívességet tettek neki, és a házépítés közben megkérték a jóindulatuk és megértésük árát: disznó-szerződésre kötelezték:

Hanem azt megtették, hogy a ház még pirosban volt, hoztak egy koci malacot, egy nagy duba kocsiival. Az elnök volt még ez a Kilyén Domi, megnyitotta a kaput, két malacot beeresztettek a kapun, egyik a magáé s a másikat le kell szerződni, azzal segíthet. Azzal behúzza a kaput s a malacok itt maradtak. [De ezt akkor, amikor a házat építették?] Amikor csináltam a házat. A malacokat be kellett rekeszteni s enni adni. [Ez akkor egy segítség volt magának.] Ez nem segítség, hanem egy kötelezvény, mert kellett rendezni az államnak egy disznót. [Kapott két malacot, az egyiket kellett szerződni, de a másikat maga vágta le.] Az árát lehúzták a két malacnak. [Á, akkor nem ingyen volt?!] Nem ingyen adták, nem ingyen adták. Hetek múlva jött... [Hoztak magának munkát.] Adtak munkát. Hetek múlva jött az a Szabó Gyula, akit mondok, hogy áthívott a szövetkezethez, mert annak volt az elnöke, hogy le kell szerződni, csináljuk meg a szerződést az egyik malacra. Aztán az árát lehúzzák abból, mind a kettőnek. Mondom, én nem szerződök semmit. Vigyék el a malacokat s fizessék meg a tartását, mert eddig tartottam. Mérges voltam. Ez aztán el is ment, megmondta ezt a néptanácsnál, aztán

Gálfalvi nekem is jött. Maga miért lázadott?! Mondom, hát nem gondolják, hogy miből áll az a dolog, nekem kerthelyiséget nem adtak, mert nem voltam kollektív tag. 5 hektár földemet használják, és egy zabszemet nem adnak, pénzért egy kenyeret nem akarnak adni, pénzért sem, mert kiszabták, hogy ki hova tartozott [?]. Aztán én most honnan tartok el két disznót s egyiket adjam oda azért a potom árért, csak fél áron fizették. Állami áron. Aztán veszekedtünk egy darabig, aztán bejött. Ezt a beszédet a szövetkezetben folytattuk, a laborban találkoztunk. Másnapokon eljött s ott kint az istállóban az egyik felében, olyan jó kicsi szoba volt és ott volt a szállásunk, míg épült a házunk, és minden. Oda behívtam, jó pálinkám volt, iszákos volt s megkínáltam, s na haladunk-e a munkával s mondom igen, csináljuk. Mit csináljunk. A szövetkezetben, amikor vitatkoztunk, azt mondta nekem, hogy maga mit gondol, mit vitatkozik. Azonnali lebontás, amit épített. Azt mondtam, lebontjuk, de várjanak, mert tél következik s hideg van, mert ezt már augusztusnak a vége fele volt. Tél jön. Aztán eljött, megkínáltam s minden, s még tanácsot adott, hogy hogy pucoljam ki a régi háznak a hulladékát és a sövény dolgokat, hogy nehogy gomba kerüljön.

Végül csak megoldódik a nagy kérdés: szerencséje is van, lélekjelenléte is segíti, és végül hivatalos papírt is kap arról, hogy rendben van az, hogy földszintes házat épített:

Olyan jól elhallgattak, hogy kértem az engedélyt, mikor fel volt építve, hogy kellene beszerezni a villanyt. Kellott a doszárba a néptanácsnak a papírja, hogy igenis a községnek a területébe bele illeszkedik és megfizette a szükséges dolgokat, engedéllyel épített. Kellott egy olyan papír, mert a doszár anélkül hiányos volt. Elmentem fel, s azt mondja ez a Kilyén Domi, hogy na, min akadt el maga, mi az akadály. Ki kell váltani az engedélyt azt mondja, nem volt engedély az építkezésre. Hát aztán mi az akadály, hogy nem tudja kiváltani, 300 lejbe kerül az engedélyt kiváltani, azt mondta. Annyit fizetek. „Albi bácsi, csinálja meg Dominak az engedélyt” – azt mondja. Csinálta is, s hogy mit írunk bele. Megvan most is a doszárban, hogy pentru executarea lucrărilor: oda be kellett írni, hogy milyen munkának az elvégzésére kell az engedély. S kérdi tőlem, hogy hogy is írjuk ide. Mondom construirea unei casă de locuit, altceva ce să fie.⁹³ Más mi legyen, mondom. Ez lakóházépítés. Construirea unei casă de locuit. Ezt beírta oda, s az van benne most is. Azelőtt láttam annak, akit emlegetek, hogy velem egyszerre épített. [Ő mást írt be?] Akit megbüntettek, annak úgy volt írva, hogy construirea unei casă de locuit cu un etaj.⁹⁴ [Jaj, s akkor nem lehetett számon kérni ma-

---

93 Egy lakóház építése, más mi is lehetne.

94 Egyemeletes lakóház építése.

gán, ha nem volt leírva.] *Láttam, hogy kezemben van egy olyan engedély s nem írja, hogy etaj. Aztán így nem is büntettek meg.*

Sok kisebb probléma is adódott a nyersanyagok beszerzésével. Vagy ott volt a legnagyobb értékű tárgyaknak, az ajtóknak-ablakoknak a kérdése. Éveken keresztül, a falvakat járva, megismerkedett olyan szakemberekkel, akikkel azután tárgyalhatott. A famunkát Kendőből, egy jó szakembernek tartott asztalostól rendelte, de sokkal olcsóbb volt, ha „feketén” készül el. A gondot a hazaszállítás okozta, az akciót hosszasan meséli:

De az asztalosmunkák még nem volt hazahozva akkor, s izente az asztalos, hogy kész van, mert én mondtam, hogy mikor megvan, mielőtt lefestené így sárgára is, meg akarom látni az anyagokat. S izente, hogy készen van, akarja festeni, s menjek. S ott Berekeresztúron kellett szedjem a pénzt, s második napra is maradt néhány, s elmentem, összeszedtem, amikor befejeztem, akkor ott a patak mellett feltaszítottam a biciklit Kendőbe, s megnéztem, s na fesse le az egészet. S akkor mikor menjek utána, megegyeztünk. S elmentünk Balogh Pistával, a polgármester apjával, egy este elmentünk, a nap nyugodt le, sötétedett bé, s akkor mentünk Mája felé, mentünk át a hegyeken, s villany mellett pakoltuk fel a kocsira, s jó éjféltre érkeztünk haza. S még kifizettem az utóját, s még megkínáltak, s még vettem vagy hat liter pálinkát, adtak vele bidont is, mert kellett tovább is, mert itt akárki ha valamit mozdított, annak kellett tölteni. De jó szilvapálinkát. S mind alku-doztak, mert főzték, az öregek is éltek az asztalosomnál, s ötvenöt lejbe adták literit, de jó szilvapálinkát. Mondtam, én ötven lejért megveszem, de nekem ötvenöt lejért sok. S ő nem adja, a vénasszony úgy megkötötte, hogy na ha nem, adjon Isten jóccakát, én megyek, s ha megyek, menjek. S na mondom: tölts meg a bidont, tölts meg, s aztán ötvenötben elhoztam. Aztán leállítottuk a remorkát, visszajöttünk a hegyeken keresztül, még fel kellett fújtassa a kerekét Pista Kendő s Márkod között, vissza kellett fordítsa a traktort, hogy világítson annyira emennyire, s fújtassa fel, a traktornak a hátulsó kereket kellett fújja. S kaptam a zsebkendőt, s a villannyal szembe a lámpával így odatartottam, jó fehér volt, s a fényt jól oda vetette, ahova kellett neki, s felfújta, s hazajöttünk, s leállítottunk ide, s gyere bé, most már itthon vagyunk, s ígyünk meg itthon is egy pohár pálinkát, kifizettem ötöt is, azt mondta, százötven lej, s még mondom, egy liter pálinkát is, te is részesülj benne. Legyen benne a százötven lejbe a liter pálinka is, azt mondja, én kétszáz lejt adtam tiszta pénzbe s még a liter pálinkát, mert azt mondtam, ez a gyors munka, hogy sötétedéstől mostanig itthon van, s bé van téve az udvarra, ez nekem aranyat ér, ki se lehet beszélni! Pista szeretett így velem jönni fuvarozni, mert más fuvarokat is csináltunk. A traktor a kollektívé volt. [Sejtettem, hogy nem a saját tulajdona.] Nem saját, s nem is a SMT, mert az esetleg... [A kollektív traktorját ott tartotta a saját udvarában?] Hát

nem, fel kellett volna vigye, fel szokták vinni a központhoz, de hát későn jött haza, s akkor nem vitte fel, aztán reggel jött s elvitte, s akkor a holmit leraktuk, s béraktuk ide a házba, s akkor úgy örvendtem neki, hogy megvan!

Mivel nem egyszer, és leginkább nem az én kérdésekre válaszként kezdett beszélni a házépítéséről (lásd például az első fejezetben a beszélgetést) nem kellett különösebb meggondolás ahhoz, hogy rájöjjenek: életének legfontosabb megvalósítása ez a tárgy, ami az évtizedes erőfeszítéseinek látható, megfogható eredménye, az „értelmes, eredményes lét” szimbóluma.

Aztán úgy elgondolkoztam múltkor, itt kell hagyni, de olyan jó kicsi ház ez azért! Egyéb hiba nincs, kéne szigetelni a padlást, azt már nem tudom megcsinálni, nem tudok felmászni, mert még azt is megcsinálnám, kéne jobban szigetelni a padlást, de hogy elnyomuljon, vagy hogy egy ajtó elhorgasodjon, vagy egy ablak vagy egy repedés, úgy meg van öntve, hogy ha földrengés vagy ágyú, ha valami nem történik, akkor... [Magának ez az egész ház a lelkének a legközepén van.] Ott is van. Erősen sok gond volt vele, töprengés, gondoskodás, elgondolások, meg kellett tervezni előre, mind Leonardo Da Vinci, vagy melyik tervezte, a Mózeset ahogy megtervezte. Ezt is meg kellett tervezni, mert hiába indul el az ember anélkül, hogy vajon mit csináljak, mert bizonyos irányt kell tudni. Aztán odáig érkeztünk, ahol vagyunk, hál' Istennek.

Befejezés

Elérkeztünk hát hál' Istennek oda, hogy mindezek után megírhatom a befejezést.

Domi bácsi halála előtt azt gondoltam: ebbe a kéziratba a vele folytatott eddigi beszélgetések eddig lejegyzett szövegei épülnek be. Azt gondoltam ugyanis, hogy a találkozások folytatódnak, a szövegek gyarapodnak, és amíg még lehetséges, a hosszú beszélgetés folytatása, a jelen levő beszélgetőtársnak a folyamatos megszóltatása a fontos. Azért gondoltam így, és szerkesztettem ebben a kéziratban ekképpen a fejezeteket, hogy a parasztcsaládba beleszületett kisiskolással, a katonával, a gazdálkodóval, a kollektivistával, meg természetesen a vidéket járó villanyossal, végül is Domi bácsival, a jó és jóra törekvő emberrel létrejöhessen egy közvetlen, élő kapcsolat, egy első, kulturális jelentéseket kidolgozó, közvetítő találkozás. Azt gondoltam: életének általa, nélkülem és kezdeményezésem nélkül konstruált, szilárdabb része, a rendezett vagy rendezetlen papírjai türelmesek, még várhatnak, és reményeim szerint rájuk is sor kerül majd. Ezért a nyárádszeredai öregotthonba is kerestem, ott is beszélgettem vele. Igaz, ezek a találkozások, az elmúlás rávetülő árnyékában az elkísérés kihangsúlyozott eseményei voltak, és ezek rögzített nyomainak feldolgozása már külön fejezete a feldolgozásnak, értelmezésnek.

De 2018. március közepén, egyik napról a másikra megoldódott a titok, amiről a *Bevezető*ben volt szó. Megszűntek a találkozások, eljött az emlékezésnek, értelmezésnek, utólagos megértésnek: a beszélgetések leírásának, a papírok, a hagyatéék rendezésének, feldolgozásának ideje. Domi bácsi, aki a katonaságban levéltárosságot tanult és gyakorolt, egész életében iratokat termelt, őrzött meg, esetlegesen levéltári módszerekkel doszárokba (iratcsomókba) rendezett, majd éveken keresztül beszélgettem velem: rám bízta életének jeleit-nyomait. Nem adott személyre szóló felhatalmazást, csak kedves, őszinte szavakat, mély vallomásokat, emberi kapcsolatot. Kértem őt erre, és ő hajlott arra, hogy teljesítse kérésem: megajándékozott egy hosszú beszélgetéssel. Azt mondhatom: Domi bácsi abban a megtiszteltetésben részesített, hogy megbízott jóságának és szenvedéseinek, utazásának, korának és a kor emberi, társadalmi problémáinak a bemutatásával és értelmezésével. Abban a megtiszteltetésben részesültem, hogy hosszú beszélgetést folytathattam egy „lényegében szabad emberrel”. Az idő, a könyörtelen idő számvetésre kényszerítette őt is, hiszen ereje fogyott, betegeskedett is, és lehet, ehhez a számvetéshez, a számvetés ilyen formájához én is kellettem.

Egy kis összegzés: mire jutottam?

Mire jutottam, ha visszatekintek beszélgetéseinkre, kapcsolatunkra, és megpróbálom röviden összegezni a megszerzett tudást? Milyen életre készült, milyent élt meg Domi bácsi, milyen világot szeretett volna magának, és milyenben teltek mindennapjai?

A második fejezetben említett 194 rögzített beszélgetésből eddig teljes terjedelmében 36-ot sikerült lejegyezni, zömében ezek ismeretére, feldolgozására épül ez a könyv. Kutatás közben minden alkalommal még aznap, hazaérve, rövid feljegyzést készítettem az eseményről, a beszélgetések körülményeiről, tartalmáról. Ezeket a feljegyzéseket átnézve válogattam ki, írtam le azokat a hanganyagokat, amelyeket az életút szempontjából fontosabbnak tartottam. De a beszélgetések nem csak a szűken vett életútról szóltak, hanem elkalandoztak, már elbeszélte eseményeket idéztek fel, árnyaltak, értelmeztek újra, fogalmaztak át. Nagyon is lehetséges, hogy ezek – a maradék 158 – a fontosabb, az adatok megismerésén, a kölcsönös megismerésén és a bizalom alapjainak lefektetésén túli, a kapcsolatépítés „titka-it”, az elmélyült közös értelmezéseket kibontó beszélgetések, amelyek felidézésére, feldolgozására ezután kerülhet csak sor. Közülük néhányba belehallgattam, ezekből is néhány gondolatot lejegyeztem. Ezért gondolom úgy, hogy a fenti, itt, az életút első kibontása nyomán megfogalmazott kérdésekre – és más, elmélyültebb válaszokat igénylő kérdésekre – most még nem tudok igazából felelni. Röviden, a terepen megismert életanyag felületén lavírozva próbálok ideiglenes válaszokat fogalmazni a feltett kérdésekre, és keresem a mentségeket, ígérem a további munka, feldolgozás eredményeit.

Falusi gazdálkodó családba született, a föld, munka, család jellegzetesen paraszti hármasságban/meghatározottságban alakult gyerek- és fiatalkorának identitása, parasztnak tudta magát, a gazdaságuk jó kicsi hely, *parasztagdaság volt. Egy állati fogattal meg tudták dolgozni, a család elég erős volt ahhoz.* Mivel jó képességű, évszázadokon át bejárattott életútra indítja közös megegyezéssel családja és a falu katolikus plébánosa: tanuljon, emelkedjen ki a falusi-paraszti sorból, legyen értelmiségi: legyen pap belőle. 1944-ben, egy balszerencsés véletlen során meghal édesapja, részben ez, részben a négy év múlva bekövetkező rendszerváltás dönti el sorsát, az ötödik gimnázium elvégzése után abbahagyja tanulmányait. Van ebben rossz: nem érettségizik, nem végez teológiát, de van jó is: a katonaságnál megismer és kitanul egy ritka értelmiségi szakmát, a levéltárosságot, amit azután nem gyakorol, de ami alapvető formát ad a mindenféle-fajta írásbeliségről vallott felfogásának, ritka írásgyakorlatainak, meg általában világszemléletének. Mindkettőnek szerepe van abban, ahogy állást foglal: tapasztalja a politikai rendszer falusi társadalmat kizsákmányoló gyakorlatát, meg a gyakorlat és az ezt elleplező propaganda ellentétét, és adott pillanatban úgy dönt, hogy számokra alapozva bebonyolítja ezt, papíron leplezi le a nyilvánvaló hazugságot. Itt is, sokadszor, idézni kell azt, amit a magára és a sorstársaira egyaránt vonatkozó „számvetéséről” mondott:

’54-55 telén nekifogtam, és összeszedtem az egész aktát, amik voltak a szüleimnek. Az adónyugtáig el s mindenig, mert annyiféle irat volt, ezért a beszolgáltatásokért, mindenért. Csináltam egy számvetést, hát ’47-ig visszamenőleg kaptam meg minden aktát, s csináltam egy összesítőt, összefűztem doszárba és csináltam egy hatalmas táblázatot, a plakát papír hátára. Megírtam mellé egy olyan táblázatot, a katonaságnál úgy mondták romá-

nul, hogy számvetést. Hát volt ejjsze egy olyan 3 és fél vagy 4 és fél oldal, de csak tiszta ceruzával írtam a dolgokat. Azzal fejeztem be, hogy még kérdezz-e valaki, hogy miért áll omlás előtt a mi kicsi paraszt gazdaságunk, mikor 7 év alatt 33 tehén értékeinek az árát kitevő javakat adtunk az államnak. 7 év alatt. A szeredai piacot vettem alapul, piaci értékeket, aztán arról csináltam egy számvetést.

Ez a számvetés, avagy megvilágosodás a sorsfordulónak, a rendszerrel dacoló csendes ellenállásának, egyszemélyes, óvatos lázadásának, hátralevő életét meghatározó világlátásának bizonyítható első megnyilatkozása. Az elkövetkező mintegy tizenhárom év egyre nagyobb egzisztenciális bizonytalanságban, helykereséssel telik el, 1962 januárjában belép a kollektív gazdaságba, évekig hányódik, mert háromszor hívják be irodai munkára, könyvelni, de kétszer újra visszakerül „gyalogmunkára”, és csak ezután sikerül neki kilépnie: a helyi fogyasztási szövetkezet pénztárosa lesz. Innen, ezzel a több mint két éves gyakorlattal a háta mögött jelentkezik 1969 márciusában a Megyei Villamossági Vállalat szovátai részlegén, itt lesz 1993-as nyugdíjazásáig villanyfogyasztás-leolvasó és villanydíj-beszédő a Felső-Nyárádmunte falvaiban.

Sorrendben tehát: az 1931-ben született Domi bácsi 1942–1948 között gimnázista, 1948–1962 között a 3 év katonaság kivételével magángazdálkodó, 1962–1967 között kollektivista, 1967–1969 között szövetkezeti dolgozó, 1969–1993 között állami vállalat alkalmazottja, majd földjeinek visszakérése után gazdálkodó nyugdíjas. Összehasonlításképp: Pali bácsi, aki szintén 1931-ben született, 1945–1961 között magángazdálkodó, 1961–1966 között kollektivista (fogatos, majd állatgondozó), 1966-tól 1974-ig a bergenyei, majd a nyárádtői állami gazdaság munkása, 1974-től 1990-ig, amíg újra gazdálkodni kezd, a jobbágyfalvi téglagyár alkalmazottja, 1990-től gazdálkodó nyugdíjas. Az életútbeli eltérések nem olyan jelentősek, hogy felülírják a sors-azonosságokat. Bár az, hogy Pali bácsi unitárius, Domi bácsi katolikus, a helyi társadalom más-más szegmensében való beágyazottságot jelent, és fontos az iskolázottságbeli különbség is: Pali bácsi csak egy fél évet járt 1942-ben a székelykeresztúri unitárius gimnáziumba, mert amikor édesapját elvitték katonának, akkor hazatért. Életük mintegy hetven aktív éve alatt, a 20. század második felében, majd az ezt követő évtizedekben, miközben Jobbágyfalván élnek, itt építenek családjuknak új házat-otthont, ugyanúgy lesznek előbb magángazdálkodó parasztokból a szocialista államnak kiszolgáltató kollektivisták, majd szocialista gazdasági egységek fizetésből élő alkalmazottai, majd földbirtokaik visszaigénylése után gazdálkodó nyugdíjasok. A legfontosabb eltérés a családdal kapcsolatos: Pali bácsi megnősül, feleségével együtt négy gyermeket nevelnek fel, Domi bácsi agglegény marad, édesanyjával és szintén agglegény bátyjával él együtt.

Ebből következik, hogy a két beszélgetőtárs életútja az első estében gyerekei, unokái létében másfele fordul, de folytatódik, a másodikéban az ego halálával lezárul. Pali bácsinak négy gyereke volt, a legnagyobb lánya a szomszéd településre ment férjhez, ott él. Megadattott, hogy Pali bácsi jelen lehetett az ebbe a családba

született unokája esküvőjén. Két kisebb lánya azonban messze ment: Magyarországon élnek, évente egyszer-kétszer látogatnak haza. A negyedik gyerek, fia azonban velük maradt, a ház utca felőli részében lakik ma is családjával, tehát betegségének négy éve alatt ott volt édesapja mellett.

Domi bácsi „gyerekei”: az iratai. Olyan teremtmények, amelyek a lelkének legközepébe állított háznak-otthonnak a legközepébe, egy helyre, a nagyszobában egy általam beállított polcra kerülhettek élete utolsó három évében. Többször is elmesélte: az 1955-ös „számvetést” 1963-ban, egy ellene irányuló, megfélemlítő Szekuritációs akció közben égette el, és ezután már nem mert más, rendszer-kritikus „számvetéseket” fogalmazni. Nem volt ehhez társadalmi, értelmiségi környezete, nem voltak ehhez az ilyen munkát becsülő, bizalmas társai.

Megrekkíroztam volna, akármennyire is voltam követve, ha lett volna egy biztatóm, mint a tanár úr... Azt mondta Máté Mihály, Szentmártonban, hogy egy könnyen viszi, kettő cipelgeti, három egyáltalán nem bírja, mi az. A titok. Titokban lehetett volna csinálni...

Pedig tudta, hogy hasznos és fontos lenne, ha ezzel foglalkozna, mert folyamatosan tapasztalhatta, hogy

eltüntettek mindent [a kommunisták] az emlékezetből amit előszedünk, de az ember nem is tudna előszedni mindent... Istenem, Istenem, lejárt a mi időnk...

Az 2016. július 25-i beszélgetés során, ahol a fentiek is elhangzottak, szokatlanul sokat sóhajtozott Domi bácsi. Nem volt ez jellemző rá, csak akkor, ha a beszélgetés is „számvetés”-jellegűvé sikeredett, életútjának fordulójáról, egzisztenciális dilemmáiról esett szó. Például amikor újra felemlítődött az ő szerepe abban, hogy 1963 nyarán, amikor a kollektivisták az első pénzbeli előleget kellett volna kapják, akkor felsőbb utasításra ebből levonták a villanyszerelés költségeit, és Domi bácsi készítette el a kollektív könyvelőjeként a jobbjárfalviakról a táblázatot, majd őt küldték ki, hogy az összegyűlt kollektivistáknak kiosssa a maradék pénzt, és aláírassa az „önkéntes hozzájárulásokat” mutató táblázatot.

Istenem, Istenem, azért csodálkozom, hogy át lehetett vinni, hogy a nép eltűrt...

Vagy újra felmerült az a téma, ami engem nagyon foglalkoztatott, tehát újra vissza-visszatértem rá: hogyan loptak a kollektívben. Mesélte, hogy az *Előre* című újságban olvasott egy cikket arról, hogy Kibédén a kollektivisták nem lopnak, csak lopikálnak, ami azt jelenti, hogy kis mennyiséget visznek csak haza, és ezért ha felfedezik, nem tudják őket megbüntetni. Ennek a történetnek a lezárásaként tört fel belőle a sóhaj:

Istenem, Istenem, de tarka volt az élet...

Visszatekintve az ebben a beszélgetésben elhangzott történetekre fogalmazta meg a világ haladására, mai állapotára vonatkozó összegzését:

A világ okosabb lett, de jobb lett-e az okosság, ha párosult a rosszindulattal... Istenem, Istenem, őrizd meg a rosszindulattól, bennünk is, s velünk szemben is...

Domi bácsinak társaival, a világi hatalmasságokkal, a világgal szembeni kritikus magatartásának ez volt az egyik alapvonása: saját életét is újra és újra átvizsgálta, saját hibáit is kritizálta. Pali bácsit sokszor elragadta a mesélés kreatív, megszépítő lendülete, Domi bácsi sokszor elszomorodott vagy elérezékenyült, de nem kereste a felmentést tettei miatt, inkább az okokat próbálta meglegelni: nem mesélt, hanem elemzett. Mindketten bölcs emberek voltak a maguk módján, talán ez volt a velük kiépülő kapcsolatból a legnagyobb nyereségem: élettapasztalatukat fülem hallatára formálták a születésük után eltelt mintegy évszázadnyi időt sűrítő sorssá, lokális történelemmé. Mert sok társuktól eltérően képesek voltak erre az alkotó munkára, azaz a praktikus megvalósításra és a megvalósítás történekké formált elbeszélésére egyaránt: erre is gondolok, amikor azt mondom, hogy bölcs emberek voltak. Meg arra is, hogy ez a képességük ismert, nyilvánvaló lehetett a saját közösségükön belül, de nem több. Az alkotás megvalósulásának, az olvashatóvá-tapasztalhatóvá tételnek alkalma, kerete kétségtelenül a mi közös tevékenységünk, a hosszú beszélgetés volt.

A paraszti világ megszűnése, a Nyárád-menti rurális világ átalakulása olvasható ki ebből a sorsból. Szimbolikus is, hogy az apa nem éli túl a háborút, és a fiú szembesül, küzd meg az apa tehernek bizonyuló örökségét vállalva, őrizve az új világ, a szocialista rendszer általános kihívásaival és mindennapi fenyegetéseivel. Gazdálkodóból előbb kollektivistá, majd a szocialista állam alkalmazottja lesz, majd a gazdálkodás újrakezdésének, és ezzel együtt a felszámolt identitás restaurálásának bűvkörébe kerülő, újra a gazdálkodással próbálkozó nyugdíjas egy gyökeresen átalakult vidéki környezetben. Végül pedig eljött egy olyan helyzet, amit ő – többször is ezt mondta, ekként kell tehát én is kezeljem ezt – ajándékba kapott a sorstól: elmesélhette életútját. Mivel én is ajándékként kezelem azt, amit tőle kaptam, ezért úgy gondolom, hogy a hosszú beszélgetés legáltalánosabb értelemben nem más, mint a társadalmi viselkedés alapvető és társadalmat fenntartó, közös értelmet teremtő kooperációs formája: ajándékozás.

Domi bácsi életútjáról, emberi magatartásáról összefoglalásként hat kijelentés fogalmazható.

1. Régi, azaz a paraszti világban szocializálódik, és ennek következménye, hogy soha nem érezte magáénak az új világot.
2. Nem mondhatni, hogy belenyugodott abba, hogy ez egy embereket kifosztó, hazug rendszer – de józanul mérlegelte a lehetőségeit, és sorozatosan azt vá-

- lasztotta, hogy félreáll, konfliktust nem vállal, és végül is megkapja helyét ebben a világban.
3. Ez azért is sikerülhetett, mert az a rurális környezet, amelyben életét leélte, lassan változott, szó sem volt gyors, gyökeres átalakulásról, és ebben az elhúzódó változásban mindig folyamatosan jelen voltak a múltnak azok a részei, emberi értékei is, amibe kapaszkodhatott, amelyek számára folyamatosan megadták, őrizték az otthonosságot.
  4. Nem került sor arra, hogy alkukat kössön, és ezek következtében megkérdőjeleződjön, és megváltozzon fiatalkori erkölcsi alapállása: önazonos volt egy életen keresztül.
  5. A kapcsolattartás „művésze” volt, falusi idős emberekkel vagy akár a revizorokkal az adódó, napi számtalan, igen különböző helyzeteket kitűnően megoldotta, köszönhetően az emberismertének, jó természetének, kiegyensúlyozottságának, és az általam nagyon irigyelt hatalmas terepismeretének. Ennek eredménye volt, hogy nagyon jól beilleszkedett ebbe a társadalmi közegbe: *a nép elfogadott, nem félték, s nem féltém*. Nem volt idegen, nem volt egy állami intézmény adminisztrátora, akitől tartani kellett, hanem egy jóindulatú, segítőkész ismerős, „egy közülünk”: *elfogadott a nép, elfogadta azt, hogy köztük jöjjenk-menjenk*.
  6. Szerencséje is volt: végül olyan állami munkahelyet kapott, ahol minimális volt a másokhoz való igazodás kényszere, minimális volt a másoktól való függősége. Olyan munkatársai voltak, akik értékelték, megbecsülték. Nyugdíjasbúcsúztatójakor közvetlen főnöke, legközelebbi munkatársa, a szovétai kirendeltség könyvelője mondta róla: „Ezelőtt 24 évvel egy szép szál fiatalember jelentkezett nálam, és kérte, ha lehet, engedjük meg, hogy nálunk dolgozhasson. Megjelenése, magatartása egyből elárulta egyéniségét... Munkáját odaadással, szépen, pontosan végezte. Nagyon sok esetben jöttek hozzánk ellenőrök, és minden esetben az ő munkáját mutattam mindenkinek. [...] Mindig büszke voltam rá, pedig nem tanítottam soha semmire, mert nem volt szükség rá. Domika mindent tudott. Sok esetben mi tanultunk tőle.”

A *Bevezető*ben a fényképezéssel egybekötött beszélgetésükről számoltam be, ott olvasható, hogy amikor beinvitál a házba, akkor miképpen sóhajtozik: *Tessék bejőnni, megnyitjuk az ajtót, most zártam be, amikor mentem hátrafelé... ide is van téve belül egy kicsi pálcá, neki az ajtónak, s ha netalán valaki meg tudná nyitni, akkor az koppán, s ő is megijed, s én is meg, s tudjuk, hogy valaki itt jár... mit csinálj, ha nincs mit csinálni... így ne... ilyesmi, s ilyesmi...* A kicsi pálcá, mint az idős, magányos ember hú társa, kistestvére annak a három-négy botnak, amelyek az ajtó mellé, meg a hátsó udvarba vezető kapu mellé támasztva, meg szerte-szét, ahol éppen letette, ott láthatóak. Hú társak, fizikai, de szimbolikus támaszok ezek, szükségesegek, akárcsak a jellegzetes, jellemző sóhajtozás. Többször is hallottam azelőtt is, azután is, ez egyfajta gyakori sóhaja volt: *mit csináljak, ha nincs mit csináljak*. Az iratainak a rendezéséről beszélgetve árulta el, honnan származik ez a sóhaj: *Azt*

22. kép. A nyugdíjas-búcsúztató, Domi bácsi jobb oldalán közvetlen főnöke, a kirendeltség könyvelője, Kopacz Zsuzsánna

mondta Biró Mihály bácsi Havadon, hogy mit csináljak, hallja, ha nincs mit csináljak. Mert az ágyban volt. Mit csináljak. Én is úgy vagyok, mi is úgy vagyunk. Ha tudjuk, csináljuk, s ha nem, marad.

Ezt tudtam most, ezt csináltam, s a többi marad.

Szakirodalom

Assmann, Jan

1999 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.

Bloch, Marc

2000 Múlt és jelen a mában. In: Fejős Zoltán (szerk.): *Idő és antropológia.* Osiris Kiadó, Budapest, 113–138.

Evans-Pritchard, Edward Evan

1997 Szociálandropológia: Múlt és jelen. In: Bohannon, Paul – Glazer, Mark (szerk.): *Mérföldkövek a kulturális antropológiában.* Panem, Budapest, 555–574.

Gagyí József – Oláh Sándor et alii

2006 *Az átalakuló Csíkfalva (1945–1989).* Kézirat.

Geertz, Clifford

1994a Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez. In: Uő: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások.* Századvég Könyvkiadó, Budapest, 170–199.

1994b Jelen lenni: Az antropológia és az írás helyszíne. In: Uő: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások.* Századvég Könyvkiadó, Budapest, 352–368.

Kovács Imre

2003 A magyar társadalom „parasztalanítása” – európai összehasonlításban. *Századvég.* (2) 41–66.

Laki László – Biró A. Zoltán

2001 *A globalizáció peremén. Kúnhegyes térsége és a Csíki-medence az ezredfordulón.* MTA Politikatudományok Intézete, Budapest.

Leach, Edmund

1996 *Szociálandropológia.* Osiris Kiadó, Budapest.

Mauss, Marcel

2000 Tanulmány az ajándékról. In: Uő: *Szociológia és antropológia.* Osiris Kiadó, Budapest, 195–338.

Nora, Pierre

2010 *Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok.* Napvilág Kiadó, Budapest.

Oláh Sándor

1996 Életformaváltás a Székelyföldön a szocializmus korszakában. In: Bodó Julianna – Oláh Sándor (szerk.): *Elmentünk? Székelyföldi életutak.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 6–32.

2006 Kliensek és patrónusok. (Egy szocialista termelőszövetkezet tündöklése és bukása.) *Székelyföld X.* (1) 195–212.

Oprea, Vasile

1967 [A csíkfalvi kollektív gazdaság történetéről 1967-ben készült brosúra.] Maros Magyar Autonóm Tartomány Néptanácsa.

Szalai Erzsébet

2004 *Az első választásérlet. A létezett szocializmus – és ami utána jön...* Nemzeti Tankönyvkiadó Budapest.

Weber, Max

1998 A társadalomtudományos és társadalompolitikai megismerés „objektivitása”. In: Uő: *Tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest, 7–69.

***

1968 *Recensămîntul populației și locuitorilor din 15 martie 1966. Regiunea Mu-reș Autonomă Maghiară.* Volumul I. Populație. Direcția Centrală de Statistică, București.

A csíkfalvi terepmunka eddig közzét, különböző vizsgált témákhoz tartozó eredményei

2006 Társadalomszerkezeti, életmódbeli változások Csíkfalva községben. *Korunk XVII.* (6) 42–50.

2007 Terep, ismeret. *Korunk XVIII.* (10) 111–113.

2008 Identitáskostrukciók. *Korunk XIX.* (6) 47–56.

2009a Terep, éberség, csodálkozás. In: Kovács Éva – Orbán Jolán – Kasznár Veronika (szerk.): *Látás, tekintet, pillantás. A megfigyelő lehetőségei.* Gondolat Kiadó – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest–Pécs, 15–30.

2009b Nyárárdmenti identitáskonstrukciók. In: Cseke Péter (szerk.): *Kistérségek – nagy remények. A társadalmi önépítés megújuló formáiról.* Komp-Press Kiadó, Kolozsvár, 207–222.

2010 „csináltunk prototipokat...” Fazakas András lakatos és kapukészítő, avagy: örökségünk a vaskapu. In: Körösfői Zsolt – Sándor-Zsigmond Ibolya (szerk.): *Mesterségek a székely közösségekben.* Molnár István Múzeum – Pro Énlaka Egyesület – Udvarhelyszék Kulturális Egyesület Székelykeresztúr, 129–138.

2011a „Az idősebbeknek ez csak egy papír...” *Székelyföld XV.* (10) 122–146.

2011b Világ bajnokok vidéken – avagy „szállás két éjszakára, hatszori étkezéssel és a benevezéséi díjjal együtt”. In: Fejős Zoltán (szerk.): *Színre vitt helyek. Tanulmányok.* (Tabula könyvek, 11.) Néprajzi Múzeum Budapest, 140–154.

2012a *Ha akartam fűtyöltem, ha akartam dúdolászgattam. Beszélgetések Balogh Pállal.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

2012b Hagyományos/digitális? A kommunikáció generációs különbségei vidéki környezetben. In: Bajnok Andrea – Korpics Márta – Milován Andrea – Po-

- lya Tamás – Szabó Levente (szerk.): *A kommunikatív állapot. Diszciplináris rekonstrukciók*. Typotex, Budapest, 155–164.
- 2012c „Aki tudta remorkával, másik autóval, másik szekérral, másik vitte szatyorban...” Gagyi József beszélgetése Balogh Pali bácsival. *Székelyföld XVI.* (3) 111–128.
- 2012d Mondom, töltök egy liter bort... Gagyi József beszélgetése Balogh Pali bácsival. *Székelyföld XVI.* (9) 136–160.
- 2013a Van egy sánc... Gagyi József beszélgetése Balogh Pali bácsival. *Székelyföld XVII.* (3) 137–154.
- 2013b A nulladik óta után. A számítógép és internet elterjedése falusi környezetben. In: Tőkés Gyöngyvér – Sántha Ágnes (szerk.): *Média, médiakonvergencia, kulturális változások. Marosvásárhely, 2009. március 27–28.* Scientia Kiadó, Kolozsvár, 57–68.
- 2014a A „beszélőember”, Balogh Pál praetextusán: a rituális kommunikáció revíziójáról. In: Keszeg Vilmos – Szász István Szilárd – Zsigmond Júlia (szerk.): *A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 22. Néprajzi intézmények, kutatások, életpályák.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 509–520.
- 2014b Ígéreték és életek. Tévéhatás egy beteg ember mindennapjaiban. In: Bódi Jenő – Maksa Gyula – Szijártó Zsolt (szerk.): *A mindennapi élet mint téma & mint keret.* Gondolat Kiadó – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest–Pécs, 254–267.
- 2014c „They Already Known Everything.” Computer Use by Teenagers and Associated Perceptions in Rural Communities. *Acta Universitatis Sapientiae. Communicatio* 1. 121–131.
- 2014d Tündér Ilona útja: örökségkonstrukció, turisztikai téralakítás, megjelenítés. In: Gagyi József – Imre Attila (szerk.): *Új Média-terek. Marosvásárhely, 2010. március 5–6.* Scientia Kiadó, Kolozsvár, 99–111.
- 2015 Polgármester és naiv fafaragó. In: Bárdi Nándor, Filep Tamás Gusztáv, Lőrincz József (szerk.): *Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség alakváltozatai a magyar kisebbségek történetében.* Kalligram Kiadó, Pozsony, 249–266.
- 2016a Lopás a kollektívából. A falusi társadalom erkölcsi-társadalmi átalakulásáról. *Erdélyi Múzeum LXXVIII.* (2) 166–173.
- 2016b Községvezetés és helyi társadalom a szocializmusban. In: Nemes Gyula: *Bekacs alatt Nyárád tere. Csíkfalva község története.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 368–381.
- 2017a Sztrátya Domokos arhívuma. Van vagy nincs? In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Örökség, archívum és reprezentáció.* (Kriza Könyvek, 40.) Kriza János Néprajzi Társaság Kolozsvár, 41–60.
- 2017b A rituális lopásról. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Aranyhíd. Tanulmányok Keszeg Vilmos tiszteletére.* Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 281–295.
- 2017c Az online környezet személyes rítusairól. *Korunk XXVIII.* (8) 41–44.

- 2018 *Aki tudta, vitte. Lopás, közösség, társadalom.* Pro-Print Könyvkiadó, Csík-szereda.
- 2019a Vidéki villanyhasználat. Egy villanyos esete. *Erdélyi Múzeum* LXXXI. (2) 140–150.
- 2019b Sztrátya Domokos, kollektivista (1962–1967). In: Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel (szerk.): *Aranymadár. Tanulmányok Tánzos Vilmos tiszteletére.* Kri-za János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 663–678.

Melléklet.

Példák az interjúk során kibontakozó kapcsolatépítésre

A Domi bácsival készült 194 beszélgetésből a legelsőt már bemutattam, most hármat közlök mintaként. Ebből kettő arra példa, hogy miképpen építettem fel az interakciókat a rendelkezésre álló írott dokumentumokból kiindulva, azokat magyarázva. A harmadik a kivételes, éppen ezért ritka, de különleges örömet és elégtételt okozó beszélgetések egyike. A bevezető részben spontán módon felmerül egy olyan téma: az öregség, ami felkelti az érdeklődésemet, amit alkalmasnak tartok arra, hogy véleményét részletesebben is kikérdezzem erről – és ezért újra és újra visszakanyarodok rá, elhalasztva azt a domináns témát, a falvak villanyfogyasztásáról készített, a munkaévekre vonatkozó statisztikáinak a kommentálását, amely előző alkalommal félbemaradt, és ekkor, a tervekhez ragaszkodva, a kronológiát betartva, kellett volna folytatódjon. Dehát úgy gondoltam, a folytatásra bőven lesz még alkalom – az öregségről, meg ezzel kapcsolatos emlékeiről azonban ebben az adódó, általa kezdeményezett helyzetben kell kérdezni őt. Éppen ezért lehet ez a beszélgetés a rá jellemző, őt jellemző témakezelésre, a közösen kialakított emlékezési folyamatra, meg a hosszú beszélgetés elmélyedő-kiszélesedő merben folyó valóságára jó példa.

2015. október 26-i beszélgetés – 0138. felvételszám

Kihozom a doszárt, ami a társaival együtt rendezetten, évek szerinti kronologikus sorrendben, négy irattartóba csoportosítva áll a hideg nagyszobában. Ez a kezdet kezdete, az első napok, hetek, hónapok statisztikája: 1969. június, július, augusztus. Három hónapi statisztikai lap, tehát mintegy 90 lap van egy iratcsomóba összekötve. Ma van az első olyan, kísérleti alkalom, hogy a papírok alapján, tehát egyfajta kronológiát követve beszélgettem őt. A doszárakat is a hivatalból hozta el egykor, minden negyedév végén, egy példány ott maradt, a másik meg nála. Kérésemre a gabonásból előszedte, vizes ronggyal kicsit megtörölgette, én belelapoztam, és eldöntöttem: megvan a következő egy év témája, ezekről, ezek ürügyén hosszasan fogunk beszélgetni.

A statisztikai lapon minden nap ki kellett tölteni a megfelelő rubrikákat: dátum, a falu neve, ahol járt, a meglátogatott fogyasztók száma, a leolvasott fogyasztás összmenyisége, a fogyasztott áram ára összesen, lejben. Ezt az összeget kellett ő aznap este, vagy másnap reggel postán feladja a községi postahivatalokban a szovátai vállalati központ könyvelőségének, és erről ott kellett legyen külön rubrikában a feladói szelvény száma, a feladott lej összege – kivéve, ha másnap úgyis el kellett utazzon Szovátára, és személyesen vitte be az összeget. Ez volt a szabály: a villanydíj-beszédők nem tarthatták maguknál 24 órán túl a begyűjtött, gyakran ezer-kétezer lejnyi összeget. Veszélyes volt: mindenki tudta a falvakban, hogy a táskájukban ott a begyűjtött pénz, meg létezett a kísértés: a díjbeszedők forgassák meg az állam pénzét, nyerjenek rajta.

[Június 18. az első nap, amikor nyoma van annak, hogy dolgozott, az első nap, amikor pénzt szedett össze Remetén.] *Úgy emlékszem, hogy két nap megcsináltam, vagy három nap.* [Négy nap, az első nap 42, második 43, harmadik nap 41, negyedik 7 fogyasztó.] *Más nyomtatvány, azután már nagyobb nyomtatványok voltak, mert még gyerekcipőben járt akkor a központ, alakulóban volt, meg örökké fejlődőben, a nyomtatványok is mások voltak, az elszámolási forma is, hát látszik... Oda küldtek ki Szovátáról egy-egy villanyszerelőt, s akkor az elődömet küldték össze-vissza, ahogy a falukat bekötötték egyiket a másik után, aszerint ahogy került a sorba, küldték ide, oda. Volt olyan a villanyszerezők között, hogy volt nála kitanácsomb⁹⁵, s a garanciákat vette fel, az intervenció csoportból, s aztán azok, ha kiküldték, adtak neki delegációt, akkor elment s inkasszált. [Nem volt elkülönülve akkor még, hogy ki szedi a villanydíjat, ezek szerint... de maga nem szerelt villanyt, igaz?] *Egyáltalán nem! Sőt amikor vettem volna fel, bé kellett menni Vásárhelyre vizsgázni, s vártam az igazgatót, de egyáltalán nem ismertem, a folyósón várjam meg, mert kell jöjjön, nekiálltam az ablaknak, nagykabátban, hát március volt amikor legelőbb jelentkeztem, s néztem kifelé. Hát a hátam megett egyszer jó, s én nem ismertem hogy az az igazgató, hát Kerekes János, szőke hajú, nem magas ember, s Szeredában volt egy Orbán József, akinek volt a malma, s az is villanyszerelő lett, s az mondta, a hátam mögött hangosan beszélgettek, hogy mérnök úr, hát olyant kellene felvegyünk, hogy a villanyszereléshez értsen, hát az ne legyen kenyér nélkül, erre a posztra! S nem, azt mondta az igazgató, olyant kell felvegyünk, akinek fogalma se legyen a vezetéshez, mert az nekifog feketézni, szerelni, dolgozni, s az elszámolást elhanyagolja! Nekünk olyan kell, aki az elszámol, csak pénzzel dolgozik, ne tudjon feketézni s meskurálni⁹⁶. A fülem hallatára, a hátam megett beszélgettek! Meg is mondtam, hogy én nem értek egyáltalán, nem értek semmi affélehez. De az előző munkahelyem, hogy az pénztáros munka volt, az lehet biztosíték volt az ő szemükben, hogy ha azt el tudtam végezni, akkor ezt is el tudom, gondolták. Nem is az igazgató, hanem a káderes, Orbán Ottó vizsgáztatott. Feladott egy tételt, s adott ceruzát s papírt, s leírta, hogy most mutat a villanyóra ennyit, s ezelőtt 3 hónappal mutatott annyit. S amennyit fogyasztott, abból 50 kilowatt fog menni 50 banival, s a többi 25 banival, s mennyi lesz a számla értéke. Ez volt a vizsgatétel. Aztán én egymás alá írtam a két óraszámot, s kivontam, s utána írtam, hogy fogyasztás összesen kilowattba, ahonnan kivontam az 50 kilowattot, szorozva 0,50-nel, leveztem papíron, s a többit 0,25-tel, leveztem s akkor összeadtam, s leírtam hogy a számla értéke összesen ennyi. S megnézte, s akkor megnézett engem is, kétszer is, s kérdezte, hogy vállalkozik, erre a posztra maga vállalkozik? S mondom, vállalkozok, ha egy embernek van megállapítva ez a munka, s egy ember idáig elvégezte, s meg tudta csinálni, akkor én is vállalkozok, s ha nem tudom csinálni, akkor jövök s felmondok, mondom. De arra fel vagyok készülve, hogy szabadidővel, fáradtsággal reafizetek, mert az avval jár, s akkor ejtett hangon azt mondtam, hogy ügyelni fogok, hogy pénzült rea ne fizessek. S megint végignézett, s maga nem fizet rea sehogy, így a kezével intett, reámintett. Az a vizsgatétel kellett azért, hogy a dozsárba betegyék, azért kellett vizsgázni. Mert a kollegámat, aki Havadon volt, Szeredában szedte a díjat, azt is behívták volt, előttem ment oda két évvel, s kel-**

95 Nyugtatomb.

96 Feketén dolgozni.

lett vizsgálzson, s az a Csernátoni Ferenc vizsgáztatta, aki főkönyvelő volt, fiatal ember volt, közgazdász, pénzügyit végzett, s annak előtte, hogy ide került volna, a SMA-nál dolgozott, a SMT-nél, s ez a kollegám is a SMT-től ment oda, pontator⁹⁷ volt, s a szentgyörgyi SMT-nél, s na kell vizsgázni, s hol dolgozott eddig, s a SMA-nál, s mi volt, s pontator, s akkor azt kérdezte, hántrit tud számítani, én nem tudom, az mi, mert nem volt bajom vele. Akármennyit igen, azt mondja! Akkor nem vizsgálzik semmit, mert nekem annyi bajom volt vele, én is a SMA-nál voltam! Soha se tudtam zöldágra vergődni vele! S ez akármennyit, azt mondja. Sokszor elmondta, s akkor kacagtunk! Hát aki hántrit tudott számítani, az ezt a munkát aztán futva tudja csinálni! Hát csinálta is hiba nélkül, mert amikor mindenkit felszámoltak, akkor kettőnket hagytak meg az egész Maros megyei szakaszban, aztán kítették az irodából a nőket is inkasszálni, oda a városba s a vidékre, s mindegyik elment pihenő szabadságra s betegszabadságra s szülési szabadságra, de aztán betegszabadság annyi volt, úgy elmaradt minden, egy hét múlva sipirc, vissza a helyire mindegyik inkasszator, akit felfüggesztettek.

(Márciustól júniusig húzódik a felvétele, mert az elődje a minisztériumba ír, és amíg ott nem intézkednek, az elődjét nem mentik fel, tehát őt nem alkalmazzák. Ez az előd „árulkodott” a revizorokra, de az egyik revizor az igazgató testvére volt. Igaz csak 81 lej volt a csalás, amit bizonyítani tudtak, de sok számla javítva volt az ő rovására, és ez irathamisítás, sikkasztás volt, ezt büntették.)

Mikor én kezdtem járni, például az egyik helyen, Barta Péter bácsi volt, hát nagyon szerény helyen, még tíz lejt se kellett fizessen, s akkoriban mi irtuk a számlát, s ő látta az indigót, s odaütött, hát maga mi a fenéért teszi oda azt a fekete papírt, olyan durva beszédű volt, hát azért mert kell, mert kell! Hát aki maga előtt volt, az nem tett fekete papírt! Hát azért volt maga Segesvárra az őt lejért, hogy az nem tette oda a fekete papírt! Na ne féljen, ezért nem megy maga őt lejért a törvényszékre. Azért volt olyan bizalmatlan az öreg, azért vállaltott, mert odavolt, s bizalmatlan volt. S félig-meddig káromkodva kérdezte, hogy mi a fenéért teszi oda. Nem tette oda, hát lehet hogy nem tette oda, s azután javította, hát összeget nem lehet javítani, a házzámot lehet, s a fisa számot, azt kijavítottam sok helyen, de összeget nem. Ahol gyanús volt, azt nagyítóüveggel nézték meg azok a revizorok, mert radírozni lehet így is úgy is, de a nagyító pontosan megmutatta, hogy ott volt dörzsölés vagy nem. Az egyik kollegám, akit emlegettem, Orbánt, aki Szovátán inkasszált, az egy olyan családnál inkasszált, nem tudom, 81 lejt, ahol nem volt rendes léghör a családba, a háziasszony tett eléje egy egyest, hogy 181 lejt vasaljon fel, s a férj nem egyezett bele, hogy ő már nem fizeti s veszekedtek, verekedtek, s milíciára kerültek, s behívták a cimborát is. S szó se róla, azt mondja, fejből megmondta, hogy mennyit fizetett a háziasszony, szó se róla, nézzék meg a másolatot, s a milícia megnézi, hát szemtől szembe látszott, hogy nem ugyanaz az írás. S kihívták az írásszakértőt, s az azt mondta, nem is avval a ceruzával van írva, s nem is azon a nap, s a két mozdulat se az, mint a többi fele a számlának. Ha vitás volt a dolog, akkor így jártak el, úgy hogy tanácsos volt rendszeren eljárni, s akkor rendszeren volt a dolog. [Hogy viselkedtek az első időszakban az emberek, akik magát mint hivatalos személyt

---

97 Teljesítmány-megállapító.

meglátták?] *Hát megkérdezték egyik-másik, hogy maga hova valósi, s maga még nem volt idáig, nem, mondom először vagyok, s ezután lehet hogy én jövők, ha addig a tömlöcbe nem megyek, ezt mindig utána tettem. Hát oda miért akar menni, s mért így, s mért úgy, s szinte felbátorodtak ezen az ilyen beszéden, hogy én számot vettem azzal, hogy jól kell csinálni, mert ha nem akkor megyek a börtönbe. Mert azt már mondta, a földrengéskor mikor ki voltunk cserélve a helyünkről, Etéden voltam az egyik háznál, s azt kérdi a háziasszony, hát hol van a gyermek, aki eddig járt, egy fiatalabb volt, aki ott volt, s alkoholistá volt, s valamit esz kobált⁹⁸ s ezekkel össze volt veszve, hát hol a gyermek, a tömlöcbe, hál' Istennek, így felkiáltott, de így, hogy hál' Istennek, há' mért, mondom, olyan rossz volt, haha! Készültek a lakodalomra, hogy a leánya megyen férjhez, s elrontotta a villanyunkat, hogy ne legyen villanyunk, mert haragudott valakire valamiért, s elrontotta. Hát nem ment a tömlöcbe, csak ki vagyunk cserélve, s a következőkor újra ő jön, mert én is haza fogok menni, mert nekem ez igen messze van. Akkor úgy megcurikkolt! [Ment házról házra, látta, Remetén milyen házak voltak, milyen típusúak.] Hát volt, új ház volt, ott jó berendezés volt, talán még a legjobban bé volt építkezve a faluk között Remete, csak nem volt ilyen magas feszültség, hanem helyi villany volt, azért volt ilyen kevés fogyasztó, helyi áramfejlesztőből látták el ezt a párházat, a hatszáz házszerű községből 130... Azért nem volt az egész falu behálózva, akkor hálózták be az én időmben, másik évbe kötötték be, aztán megindul a fogyasztás, úgyhogy! Sok helyütt már bé volt szerelve a vezeték a lakásokba, s a nyilvántartó könyvbe is be volt írva, s kerestem, hol vannak ezek az emberek, hát ott né felazon a Felszezen, de ott nincs villany! S mentem, volt olyan hogy közel volt a vezeték végire, néztem, Katona Menyhártra emlékszem, mi a helyzet, hát beszélgettünk a házba, s lefzettünk mindent, még a tetőtartó is oda volt téve, mert következik, hozák előre az utcán a vonalat, s akkor kelljen csak reakotni, legyen beszerelve, s amikor a vonalat bétették, csak kötötték reá őket, s akkor hétről hétre úgy szaporodtak, hogy sokan! Volt óra is, csak akkor még a boltból kellett megvenni, utána a vállalat adta, s 250 lej volt egy óra, emlékszem. Mert megfigyeltem, hogy kell leolvasni, azonban, mikor szó volt róla, hogy én is odakerülök, hát itt volt már a testvéremnél, Irmáéknál, Dászkeléknél, s akkor na adjatok egy számlát nézzem meg, nézzem meg hogy áll, né miről van szó, mondom, s felálltam a székre s néztem. Hát maga az elszámolás, hát az a legkisebb műveletnek számítható, az a legkisebb dolog, hát azt megcsinálná egy iskolásgyerek is, akárki, csak a jövés-menés, s az, hogy az embert fogadják el a fogyasztók, ez volt a súlyos. Akkor még kevés volt a fogyasztás, az is meg volt szabva, hogy egy égőjük vagy kettő volt, mert gépek nem voltak, rádió nem volt, afféle, látszik hogy kevés volt a fogyasztás is. [Június 21-én befejezte Remetén, 23-án feladta, s 24-én Rigmányban volt, akkor voltak szünetek. Rigmányban 51 fogyasztó volt.] Hát annyi villanyfogyasztó volt a faluban. [Hát volt egy nap, amikor dolgozott, s volt amikor sétált!] Hát nem, mindig meg kellett legyen a kiszabott mennyiség! Rigmány, Havad, azt tudom, hogy következett Remete után. Hát még ilyen kezdetleges volt a nyomtatvány... [Rigmányban hogy fogadták magát?] Hát jó barátságos népek voltak, szerettem oda menni mese nélkül, a hegyen keresztül nehezebb volt átmenni, de ha ott voltam, jól fogadtak. Még volt eset, hogy jöttem ki, elvégeztem s jöttem ki a faluból, s találkoztam egy öregasz-*

98 Eszkábált, javított.

szonnyal, Balogh Tamásnéval, később aztán volt ott neki elszámolnivalója, hát maga hogy mejen haza Rigmányból, hát biciklivel, hogy menjek, igen, de egy idegen ember amikor megyen ki Rigmányból, akkor kell lődörögjön, kell tántorogjon, hát én nem tántorgok hál' Istennek, haha, hát megyek hazafele, hát nem lehet csak úgy elmenni, tréfás öregasszony volt, józanon nem szoktak elmenni Rigmányból az idegenek! Hát én nem vagyok idegen, hát én házi vagyok, csak nem búzaházi, mondom, hanem... Így beszélgettünk, s így megismerkedtünk. Mert a nép egymással beszélgetett, hogy én mennyit fizettem s te mennyit fizetél, s az emberről alkotnak véleményt az ilyen beszélgetésekben, s aztán aszerint kezelik. [...] Gyerek is leste, hogy vajon jó a villanyos vagy nem. Megfigyelték az embert, s az ember úgy kellett viselkedjen, különösen az elején, hogy az embert vegyék számba. [Biztos maga is bement a házakhoz, s látta a különbségeket, volt ahova szívesen ment, s volt ahova nem volt kedve menni.] De nem volt így nehézségem, hogy vitatkozzunk, hogy mért így s mért úgy. Egyszer volt Magyaróson, egy helyt, pont a 200-as házszámnál, Tőkés Dénesnél, idősebben voltak mint én. Na jöjjön, mert ez az óra nem jó semminek. Hát mért nem jó? Hát megyen állandóan, állandóan megyen, erősen sokat megyen. Hát honnan tudják? S hát széjjelnéztem, s láttam a gyufát az asztalon, s veszem a gyufát hogy gyújtsam oda, s hogy lássam meg. Mondom: valahol ég a villany. Itt nem ég sehol. Valahol kell égjen, mert az óra mutatja. S széjjelnéztem, még felálltam a székre, s láttam, a kamara kapcsolója fel van nyomva, s mondom: azt a kapcsolót nyomják le, s jaj, hogy a fene egye meg, nézze meg, ez itt maradt, mondta a háziasszony. Leoltta. S-a oprit, megállt! Aztán ott volt a másik kapcsoló az óra alatt, s akkor azt felkapcsoltam, hogy a korongnak az a jele, az a fekete vonal jöjjön előre, s akkor felgyújtom lekapcsolom s az óra megáll, s ennek az órának nincs semmi baja. Néztem, a sigilek épek voltak, az üvegjit, azt meg kellett törölni, hogy nem kotyog-e, ez utasítás volt, mert szoktak mesterkedni, megfürni, s valami nincs-e bédugva, s mondom ennek az órának nincs semmi baja. De volt itt egy villanyserelő, aki vizsgálta az órákat, s azt mondta, hogy ez az óra állandóan megy! Milyen villanyserelő, hát ők nem tudják, nem ismerik. Hát miért nem mondták neki, hogy akkor cserélje le, mert aki megvizsgálja s ellenőrzi, annak van joga lecserélni, én nem cserélhetem le, s ha az óra jó és tökéletes, akkor nem is jelenthetem, hogy jöjjenek s cseréljék ki, mert kijönnek, s az óra jó, s akkor engem vonnak felelősségre, mert nem lehet ingyen szaladgálni. Ennek az órának nincs semmi baja, s én azt számolom el, ami rajta van. De az igen sok nekik! Hát valahol valami, maguk tudják, én nem voltam itt. Volt ilyen beszélgetés, de nem veselkedés formájában. [Remetéről feltette háromszor, utána depus la casa.] Remetét bévittem egészen, mert azt mondta a könyvelő, hogy hozzam be ide. [Mindennél volt posta, ahol fel lehetett tenni?] Hát akárhol, s itthon legtöbbször, mert hazahoztam s este csináltam a kasszát s töltöttem ki a postautalványt, s reggel, mikor mentem akkor, mert másnap volt kötelező feladni. Hát legtöbbször itthon hagytam, s jött a postásnő s elvitte s tette a nyugtát le. Sokszor csináltam úgy, hát a postásoknak számított a forgalom, hát ragaszkodott hozzá, hogy mind neki adjam, csak ott a falu felső végén lakott, a kanyarban majdnem, s aztán hogy oda felmenjek, amikor lefelé kell induljak... De Havadtőn is adtam le, s Magyaróson is, s Remetén aztán rendszeresen, s Szere-dában is. [Június volt ez, június 26., 27., 28., július elsején kezdődött Vadad, akkor ez azt jelentette, hogy 29-én ment elszámolni Szovátára?] Igen, s akkor volt egy lyukas napom. S akkor fizették első naptól kezdve Remetére a cazaret s dep-

lasaret is, s a könyvelő kacsagta, ő megcsinálta a dekontot, Vásárhelyre bé kellett küldjék alkalmilag, ott hagyták jóvá, mert ők nem voltak felhatalmazva, s amikor visszaküldték, na itt van ne, jöjjön s vegye fel a deplasare pénzt, s akkor én ez miféle, ez nem az enyém, ez igen sok, hát nehogy hiba legyen. Kacsagta, hogy nem akarom elvenni, ami nekem ki volt irányítva. Mert két napra is 46 lej volt, mert volt 5 lej a cazare s 18 a deplasare, hát biciklivel jöttem mentem, hát nem költöttem el sehova se. S később, amikor már itt is jóvá lehetett hagyni, mert a könyvelő aláírta, az elég volt, akkor megcsináltam én a dekontot, mert effélét csináltam a kollektívben is, s akkor minden néptanács körében ütettem pecsétet, akkor bé kellett menni a néptanácsához, a dekonton 4 helye volt, négy pecsétnek, én jelentkeztem a néptanácsnál is szigorúan, a legelőbb még bémentem, bemutatkoztam, hogy tudják, hogy itt járok. S legelőbb, Havadon volt egy könyvelő, Csizsér Piroška, s aztán maga jár, s aztán mennyit kell fizetni, s aztán ott volt a sorban, s az a könyvet nem nézhetném meg, s éppen jó, mert itt annyi Somodi József van! Hát itt csak egy van! De négszer írták be. Akkor tisztázzam, hogy melyik hogy. [Házszámok voltak minden faluban?] Házszámok voltak, csak nem mindenütt volt kitéve, vagy hiányzott, úgyhogy... De nagyon sok faluban volt így, mint a Somodié, tisztázni kellett. A néptanács a magánházakkal nem foglalkozott, nem volt külön nyilvántartásuk róla. [Dehát nem a néptanács kellett volna ezeket a díjakat összeszedje, nem egyszerűbb lett volna?] Nem, a villamossági vállalat, állami vállalat volt, az behálózta a falukat a néptanács segítségével, de úgy, hogy magánilag hogy szereltette bé, ahhoz a néptanácsnak nem volt semmi köze. Direkt a vállalattal volt szerződése mindenkinek. Akik beszerelték, az a brigád, a főnök is ment velük, s megköték a szerződés, s a garanciát is le kellett fizetni, anélkül nem lett volna szabad bekötöni, de én utólag is gyűjtöttem a garanciát, külön számlatömböm volt, s azért vannak azok a táblek a garanciákkal. [1968. szeptember 17-én adta le maga az első garancia táblázatot... Rigmányban sokan fizettek, Balogh Péter 47 lejt fizetett, a többi kevesebbet, Borbély Márton 9 lejt...] Mikor már bé volt indulva a fogyasztás, akkor a fogyasztásának a három hónapi értékét kellett fizessen... Aztán a lakás is, hány égő volt, aszerint... [Akkor a garanciát nem mindenkitől szedte... csak aki el volt maradva... 1969. július 1-én már Vadadba ment, 3–7 között Csíkfalva, 7–10 között Jobágyfalva, a tíz nap alatt be tudta járni ezt a három falut.] Igen, hát egy héten hat munkanap volt. 24, 25 munkanap, két napi elszámolás, s akkor még 4 vasárnap, 5 vasárnap... [Vadadba először ment ekkor. Ott ismerős volt.] Ott már ismertek az emberek, a kollektív útján jártam már oda, s a szövetkezet útján is. S mind érdeklődtek, s ott volt egy asszony, egy sofőrnek a felesége s [felemeli a hangját] hát Domi, maga annyi fele volt, hát még itt is itt van, ide is eljött? Hát igen, itt vagyok, hogy ismerjem meg, hogy hány óra, hát tréfából kérdezték, s én is úgy feleltem. Hát most én vagyok, s aztán lehet, jön egy jobb is. Aztán mentem tovább... 24 kerek esztendeig! Mikor Apoldon voltam, akkor volt egy öreg inkasszator is, valahonnan odahozva, azt mondta, 11 éve azt csinálja, s már kell menjen nyugdíjba, egy jó megtermett öreg rendű ember volt. Csodálkoztam, hát én olyan két éves munkás voltam, 11 éve, hát ki lehet ezt eddig bírni, hát ez létezik, sopánkodtam így magamban, aztán nem tizenegy, de még a dupláján is túl mentem! [Vadadban első alkalommal nem volt semmi gond.] Nem volt semmi gond. Ott majdnem mindegyik házra óra és volt szerelve, de kint voltak a külső falon az órák, künn az udvaron. [Ez előírás volt?] Hát a szerelésnek volt, az a hogyhújákja, nagyon sok künn volt, de volt bent is, s az-

tán jött egy időben, hogy bészerezték, fogták s bészerezték, mert bántották egyik a másikét, mert jöttek a viták, hogy a komám megütötte, s a másik elrontotta, hogy büntessék meg, s akkor jött a rendelkezés, hogy szereljék be. [De így csak akkor lehetett leolvasni, ha ők is otthon voltak.] Természetes, csak akkor, ha bent volt a szobába. De az előszobába is tették, s akkor az előszoba váltig üveges volt, ablakos, s tudtam, hol volt a villanyóra, s akkor az ablakon keresztül le tudtam olvasni, olyan jó meredtszemű számok voltak rajta, s akkor a szomszéd kifizette. Ha nem lehetett leolvasni, úgy is lehetett fizetni, s akkor oda egy N betűt kellett tenni eléje, hogy necitit... S ha óra volt is, az elmúlt évnek ugyanazon az időszakába amennyit fogyasztott, annyit elő kellett jegyezni neki. Ez megtörténhetett kétszer, hogy necitit⁹⁹, de harmadszorra nem volt szabad, egy kicsi nyomtatványt kellett tenni az ajtója, hogy legyenek otthon, hogy olvassam le. S akkor azért, hogy menjenek Szovátára kifizetni, volt egy ilyen tömb, hogy Aviz de plată, olyan volt, mint a kicsi villanyszámla, csak ejsze fél olyan hosszú, egy zsebbe elfért, s indigóval csinálva, s kellett tenni az ajtóra, hogy menjen s fizessen. [Akkor ha maga visszament, vagy annyit keringett, amíg otthon kapott valakit, s az nem kellett menjen Szovátára, az magának meg kellett köszönje!] Meg kellett volna! Volna, haha! De hányszor utánajártam! Egy esztendőben volt egy esetem, de nem tudom melyik esztendőben, s akkor a revizorok hármásával jöttek, s azután aztán kettő, s amikor volt a kiértékelő gyűlés, akkor azt kérdezte a revizor, még így tette a kezét: maga mit csinál az emberekkel? Mert egyetlen egy hátralékos számlát nem vittem bé egy esztendőn keresztül! Hogy né ez kimaradott, s fel kellett vigye! Egy hátralékos számlám sem volt, mind béinkasszáltam, amit bé kellett inkasszálni! Maga mit csinál, maga terrorizálja az embereket, veszekedik velük, kiabál rájuk, káromkodik nekik? Mert az nem létezik, hogy egy esztendőn keresztül egy se maradjon el, annyi faluban! Mondom tessék megkérdezni az emberektől, hogy hogy járok, mert amit mondanak ők, az az igaz, én azt mondom, amit akarok. Utánajárok, ha két ember is volt elmaradva, otthon elmaradt az én dolgom, de ott ültem négy órától hat hét óráig, hogy amikor hazajönnek a mezőről, kapjam meg. S bémentem s béinkasszáltam, s a szomszédokkal vagy rokonnal kifizettettem. Tessék megkérdezni, Májában például Nagy Péter bácsinál kimentem a szőlőhegybe, mert szüreteltek, s kifizettettem! Péter bácsi, a szomszédok nincsenek otthon, hát megyek haza, s Szovátára kell bemenni! Jaj, az isten tartsa meg, hogy idejött, így s úgy, be jó, s akkor rögtön kifizették. S volt úgy, pontosan az is Májában, két férfiú lakott egy helyen, s az egyik egy kicsit olyan, több volt benne a nyolcas, mind amennyi kellett volna, s kimaradtak komplekt, s vasárnap is elmentem, hogy fejezzem be, de akkor se kaptam meg, mert oda voltak dolgozni, nyár volt, s akkor Szovátára kell menni, mert többet nem jövök. S írtam egy kicsi mesét is, már akinek úgy volt, s odatettem az ajtóra. Hát hazajöttem, s vasárnap délután volt a templomozás, s felmentem a kórusba, s folyik a mise, s hallgatunk mindenki, s valaki hátul húzza a ruhámat, s az amelyik mondom egy kicsit olyan volt, hát mutatja a százast, hoztam a villanypénzt! Béjött a templomba, fel a kórusba, hozta a villanypénzt! Ha nem, akármilyen legyenek! Ül le, volt üres hely, mindjárt mejünk ki! S aztán amikor kimentünk, akkor elhittam s elvettem a pénzt, hogy hétfőn tudjam leadni, s töltöttem egy pohár bort, s töltsen még egyet, mert még haza kell menjek a hegyen keresztül, s még egyet töltöttem s isten segítse. Ment haza. De hányszor

99 Le nem olvasott.

volt úgy hogy vasárnap, s itt a faluban is, el voltak maradva, vagy négyen ötön csak, s szombaton elvégeztem, s kitettem a cédulát, dehát hogy jöjjenek, nem jönnek, vasárnap fogtam magamat s hiába délután, hazajöttünk délkor a templomból s ebédeltünk, s fogtam a táskát s mentem s szedtem össze, hogy ne maradjanak el. S volt úgy hogy akkor se kaptam meg. S hétfőn, mikor elkészítettem a pénzt, s a posta agencia az rég nyugdíjba ment¹⁰⁰, itt volt a kicsi utca végén a postásné, s indultam hogy mejek munkába, s egyúttal bémegek s beadom, mert közel van. S mikor megyek ki a kapun, akkor jön a fiatalasszony a pénzzel, hogy hát el vagyunk maradva! S reaförmedtem: hát felébredtetek! Tennap hol voltatok? Mostanig nem érkeztek el? El van készítve minden, ezt eldobni nem lehet, módosítani nem lehet, gyere, ott a posta, én is oda megyek, tedd fel a postára, vagy vidd fel Szovátára! S de így s úgy. De egy kicsit durván reaszóltam, hogy felébredtetek? Aztán bójött, s fizette, s még én töltöttem ki a mandátját, hogy küldje fel, s fizesse a taxáját, mert őtet hátralékba hagytam. Jártam háromszor is fel, dehát neki menni kell, hát nekem is kell menni. Aztán volt ez a, a Nirajulnak volt a főkönyvelője ez a Dénes Árpád. Zárkóztak nagyon, s ott a hátulsó részibe a háznak lakott édesapja, édesanyja, élt mind a kettő, idevalósi volt az édesanyja, jó nyers öregasszony, s volt eset, hogy az öregek kifizették, s mentem tovább, s máskor pedig mondom, olvassuk le az órát, s az öregasszony azt mondja, én béviszlek, de ezek nem szeretik, azt mondja, hogy bójárjon senki a házba. Hát ha nem szeretik, akkor járjanak utána. De gyere menjünk bé, s akkor az előszobába, s az egész házon át kellett menni. De aztán az öregasszonyt erősen kérdőre fogták, hogy mért engedett bé, s a következő alkalommal az öregasszony azt mondta, nem megyek bé, tudom hol a kulcs, de nem megyek, nem megyek, engem nagyon megréguláztak, hogy miért viszek be valakit a házukba. Na ha nem, itt van, menjenek Szovátára. Elég az, hogy pár nap múlva jött, itthon kapott, Jolánka, Ákosnak a felesége, hogy na hoztam a pénzt. Hát hiába hozta, mert én a csíkfalvi dolgot úgy elküldtem, az már nem is a bankban van, hanem azon túl. Dehát ők mit csináljanak, dehát maga pénzügyiek, Jolánka kasszás volt, aki terepen dolgozik pénzzel, annak megvan rágua a szabály, mit csinálhat, s mit nem csinálhat, s ha attól eltér, akkor büntetést érdemel. Én nem csinálhatok magamnak bajt azért, hogy maguk nem érkeztek kifizetni. S mondom többek között: édesapám s édesanyám ott lakik a házban, s akkor nem tudom megbízni hogy kifizesse, vajon az öregben vagy a fiatalban vagy a vilányosban van a hiba? Hát pénzügyi emberek, tudják, mit jelent a pénzzel járnai, a pénz s az ital az ragad, s arra erősen ügyelnek! De aztán vegyem el, ők csak délután négy után vannak itthon, s mondom, nekem is akkor pontosan szabadság, mert nekem is addig van munkaidő. De ha visszaemlékszik, múlt évben húsvét szombatján esetfél mentem, már sötétedett bé, Ákos a sezlonon hevert s olvasott, s maga sütögette a bárányhúst, nem tudom micsinált, s mentem este, ahelyett, hogy otthon töltsem a húsvét szombat estét, s mentem azért, hogy maguk ne kelljen Szovátára menjenek... Csináljanak amit akarnak, ki kell fizetni, de én nem tudok nyugtát adni. A számla nálam van, de az leltári tárgy, úgy kellett azt leadjam, fel kellett vigyem a hátralékos számlát. Csináljanak amit akarnak. De ne menjenek, amíg én nem megyek, mert minden nyilván tartó nálam van S addig nem fogjál a pénzt elvenni. De Ákos az együtt járt a könyvelő nő férjével pénzügyi iskolába, s fel is mentek, hogy intézzék, de nem tudták, mert a

100 A posta-ügynökség rég nyugdíjba ment, azaz megszűnt.

számla nálam volt! Hazajöttek. Aztán amikor felmentem, elmeséltem, hogy jártam, s a könyvelőnő mondta, nincs mit csinálni, maga helyesen járt el. S volt olyan tudományos ember, nem közönséges paraszt, nem tudom, boltos, ki volt, azt mondja: miért nem lehet a másik faluból evvel a faluval együtt leadni? S mondom hallja: a laskaleves is finom külön, a szósz is finom külön, de ha összetöltjük, akkor moslák lesz belőle, s nem eszi meg! Ezt is ha összetöltjük, moslák lesz belőle, az Csíkfalva, ez Jobbágyfalva, s testvér testvér, de a túrót pénzért adják. Ez régi közmondás. Az ilyen szavakat bé-bémondtam, de mondjuk ilyen beszélgetés formájában, nem veszekedve vagy vagy szidva káromkodva, vagy valami, mert nem szoktam. [Szóval maga nem volt erőszakos, nem szidta az embereket.] Nem, egyáltalán, hanem megmondtam szépen, hogy velem intézzék, mert én vagyok a legkönnyebb helyzetbe, akivel elintézhetik, a maguk könnyebbége nem az enyém, mert én azért vagyok ideküldve, ha adják elveszem, s legalább nem kell elszámoljak, ha nem fizetik ki, az már a maguk ügye. Ha ez se elég! Volt olyan, aki az eleinte, nem tudom melyik faluban, hogy menyünk szerdán Szeredába, s akkor kifizetjük! S menjenek s fizessék. Jó-jó, de kinek adjuk a pénzt? Hát adják a vámosnak, mondom, van a piacon két vámos! Hát mért, hogy? Hát kérdezzék meg, elveszi? Adják, akinek akarják. Így, muszáj volt kicsit szúrósan is beszélni, mert ha nem, nem értette meg, hogy. [Hozzá voltak szokva, hogy szerdán van a vásár, pénzt csak akkor adunk ki, s Szeredában mindent el lehet intézni.] Hát lehetett intézni, mert a gázt ki lehetett fizetni, a gázásoknak ott volt a központja. Aztán adja a vámosnak, akinek akarja! Aztán csak kifizette. Aztán voltak ilyen beszélgető események, aztán nem haragudtak meg. [Maga nem haragudott meg az itteniekre, Vadad, Csíkfalva, Jobbágyfalva, akikkel a legnehezebb volt?] Nem haragudtam meg. Az ilyennek... Ezekkel volt a legnehezebb, mert előbb úgy volt, hogy Vadad, Csíkfalva, Szentmárton s Jobbágyfalva, s... [A sorrend... úgy van, hogy 11-én Jobbágyfalva, 14–15. Búzaháza, 16–17. Szentmárton, s utána Mája...] Igen, később módosult. Mondom, Vadad után Csíkfalva, s utána Szentmárton, s kérdezték többen Csíkfalván, hogy Szentmártonban felszedted, s nem szedtem. Na amikor jössz fel Szentmártonba, akkor gyere be s kifizetjük. Hát én már nem jövök bé, mert egyszer Csíkfalvát bevégzem külön, s feladom a postára, nem keverem. Na aztán én minden egyéb nélkül a két falut megcseréltem, s jöttem lefele, Szentmárton, Csíkfalva, s Jobbágyfalva. [Az elején biztos, hogy sokat kellett magyarázni, hogy mi a rendje a dolognak.] Igen, s a másik dolog az volt, mert ezen gondolkodtam, s még rágódtam, mint a kabaréba mondták, hogy lényegében a régebbi időkben, s abba az időben, a nép nagyon, de nagyon bizalmatlan volt avval szemben, aki az állami gépezetbe tartozott, s az állam számára pénzt szedett fel, vagy valamit rendezett, bizalmatlan volt a nép. S én ezt tudtam s éreztem, mert én is az voltam annak idején, s akkor az ilyeneken áttettem magam, kicsi többlet magyarázkodással, de biza volt olyan inkasszator, hogy azt mondta, menjen a fenébe, menjen s tanulja meg, ha nem tudja, hogy miről van szó, s akkor továbbment. S akkor haragudtak rea. Volt olyan, Ludas vidékiről, mert az első esztendőkből, évente háromszor Vársárhelyre közgyűlésre hívtak össze, s olyan felkészítőszertűleg, a főkönyvelő tartotta az előadást, s ott is extemporálét¹⁰¹ kellett írni, affélet, s a jogtanácsos is tartott előadást, hogy ügyeljünk a pénzre, s volt olyan inkasszator Ludas vidékéről, olyan házsártéros volt, román volt, s de ce nu dați niște cizme, niște bo-

101 Rőgtöszést.

canci, și haine, că trebuie,¹⁰² s azt monda a főkönyvelő, kacagta, kacagta, s mikor az elvégezte a hánykolódást: de ce nu ai rămas la miliție, acolo v-a dat cizme și haine și tot, dacă ai venit aicea, faci cum spunem noi, și dacă nu-ți place, poți să pleci.¹⁰³ Azt mondja. Hát olyan szépen megmondta! Hát milicista volt, s azt hitte, hogy megregulazza a főnökséget. Maradtál volna a milicián, haha! Pont Sepródben volt egy nyugdíjas milicistám, egy olyan, hogy [utánozza] aztán álljon mindenki félre, mert ő nyugdíjas milicista, nagy, kemény ember, már külsőleg úgy, de lopta az áramot, és a szarka a nem tudom mit! Hát gondoltam, odamegyek, többek között, gondoltam addig is, mert láttam. Hát a sigil az órán, ahol a capac van, annak két szegje van, az össze szokott lenni kötve a dróttal, s azon a sigil. Hát amikor egyszer megyek, a sigil csak egyik felin van a kápáknak, s akkor sincs belefűzve abba a fülibe, ami merőn tartsa, úgy hogy a csavarokat ki lehetett venni, s rajta lógott a sigil. S kérdelem tőle, Sándor bácsi, hát mi a helyzet az órával. Hát ahogy tették, úgy van! Hát hogy lenne úgy! S hát maga milicista volt, hát pecsételt már le ajtót, vagy ládát? Hát hogyan? S hát ezt hogy pecsételné le, mint a két pecsétet az ajtófélfára, vagy mind a két részt a nyíló részre? Hát lehet így? Egyezzünk meg abba, hogy megyek felfelé a falun, s mikor elvégzem, mert kicsi volt a falu, bójövők s megnézem, s addig legyen helyre igazítva, s ha nem akkor hívok valakit, mert az én szavamra kijönnek, s az újrapecsételi. S azt mondja: írok nekik egy ilyen s olyan levelet, hogy az egész főnökség megindul, s így s úgy. Hát írhat akármit, de nemrég mondta egy bácsi nekem, hogy ebben az országban a nyugdíjasok vendégek, azokat tartan kell, azok se nem parancsolhatnak, se nem kérhetnek számon, a nyugdíjasok parancsa az annyi mint semmi. Csinálja helyre, mert bójövők s megnézem. De nem mentem bé, elmentem haza, nem mentem bé, tegye vissza, s amikor mentem még, akkor ügyel rea. Hát voltak ilyen dolgok. Azt hitte, neki már minden szabad, s ez nem ért hozzá. Hát dehogynem, az embernek szeme van, kettő, úgy-hogy... Felfigyelni fel kellett mindenre, mert ha nem, akkor azt tartják, hogy buta az ember. Megbüntetni, az... hát most láttam, a csoda öl meg, hogy nem adtam le a proces verbal de contravențiet,¹⁰⁴ úgy el van koszolódva, hát hordoztam a táskában. [Dehát akkor maga az első évben mindenkitől időben behajtotta a pénzt, proces verbalt nem csinált, maga nem is volt igazi behajtó!] Hát lényegiben nem, mert én inkább kiudvaroltam a fizetést, mint... Dehát hogy menjek én vissza, mert volt az a milicistából lett villanyos Ludason, s annak volt egy társa, s azok kérdezték, hogy menjünk vissza, hát veszekedtünk, s hogy menjek vissza így s úgy, beszélgettünk, s veszekedés... Azt monda a főnök: menjen csak vissza, s menjen bé úgy, mintha nem lett volna semmi baj, a beszélgetést úgy kell elindítani, hogy mind a ketten becsületes emberek vagyunk, sntem cinstiți amândoi, și dacă el ridică glasul, poți să ridici și tu,¹⁰⁵ de abból kell kiindulni, hogy mind a ketten becsületesek vagyunk. Úgyhogy lényegibe jó tanácsokkal látta el az embert. [Maga pedig abból indult ki, hogy többet fárad, visszamegy, de lehet hogy utána egy kicsit észreveszik magukat, máshogy kezdenek viselkedni.] Másként, úgy elfogadtak, hogy annyiba vettek, hogy na... Aztán később már úgy mentem, hogy köszöntem s na, hoztam egy kicsi pénzt, mert rég nem jár-

102 Miért nem adnak csizmát, bakancsot, ruhát, mert kellene.

103 Miért nem maradtál a miliciánál, ott adtak csizmát és ruhát és mindent, ha ide jöttél akkor azt teszed amit mi mondunk, ha nem tetszik, elmehetsz.

104 Büntető jegyzőkönyvet.

105 Mind a ketten becsületesek vagytok, s ha ő felemeli a hangját, akkor felemeled te is.

*tam itt! Igen, hozott, s viszi is, s kacagtak, s már indult is, hogy hozza a pénzt, amíg én néztem az órát. Máskor azt mondtam, hogy na, pénz áll a házhoz, mert ingyen nem járunk! S volt eset, hogy azt mondta, maga tréfálkozik, hát nem fél, hogy beletéveszt, s valami. S mondom, mikor én könnyelműt mutatok, akkor vagyok a legfigyelmesebb, mert akkor történhet baj! Saját magát is ki kellett oktassa az ember, hogy hogy járjon el az ember, hogy ne legyen baj. Saját maga is kellett, persze hogy kellett alkalmazkodjon, tanuljon. Mert akihez mentem, az otthon volt, s az otthon a szent mindenkinek, s a személyisége is szent, s azt nem lehet bántani, s ledarabolni, mert én mentem oda, nem ő jött hozzám. Mert tudják, az ember hova való, hát nem kérdezte meg, ejsze, három se a nevemet, de a nevemre szólítottak, tudta mindenki, hogy Domi bácsi, Domi bácsi! Úgyhogy sok minden van, egy kicsi semminek látszó munkahelyen is, aminek fontossága van, kicsi dolgok. Mert könnyen oda lehetne szólni egy öregnek, hogy menjen a vén fenébe, ahogy szokták mondani, de az úgy megsértve érezné magát, lelki sértés lenne, s én hogy érezzem azután magam, hogy miattam, az nem lehet. Úgy hogy én elviseltem az effélet így anélkül, hogy valaki haragudna reám, senki sem haragszik a 25 faluban, egyáltalán... [Szeptemberben kezdődik a másik fajta papír...] Igen, lehet, ez már más beállítású, még kezdetleges volt... [Ebből jól lehet kiindulni, de a papír egyféle dolgot mond, de amit maga beszél, az más, s a kettő együtt jó.] Igen, de én hiába mondok mást, a papír elárul. [Garanciák... indigóval írt.] Igen, nekem maradt egy példány, s leadtam egy példányt. S a ceruzára nagyon ügyeltem, mert úgy szoktam, hogy más kell kiolvasni, nem én, s az tudja kiolvasni, ha kisebb, ha nagyobb, mint én, tudja kiolvasni, ne legyen kétsége. Aztán szerettem az ilyen dolgokat csinálni, vonalaztam is... Mikor mi írtuk a számlákat, tömbbe volt a számlatömb, s mikor összegeltem azt a 6-8 oldalt, s kihoztam a végösszeget, akkor az utolsó lapnak a sarkára írtam, hogy *depus la oficiul PTTR cu chitanța numărul*,¹⁰⁶ s a monetarnak a kópiája¹⁰⁷ is ott volt. [Jól lehet ebből statisztikát csinálni, hogy hány nap járt, hány előfizető, hány lejt szedett be... mennyi volt az első fizetése... Naponta 1000 lej körül szedett össze pénzt...] Egy év volt úgy, hogy százalékot adtak, az inkasszált összegnek a százalékát, s akkor előre ki tudtuk számítani, hogy na ennyi lesz a fizetésünk, közel hozza, a levonásokon kívül. S akkor megszüntették, mert szaporodott a fogyasztás, s egy kicsit sok lett volna nekünk, haha! Lényegében hogy minnek alapján és hogy számolták a fizetést, nem láttam én abba belé, de úgy értesültem, hogy *densitatea liniiei*.¹⁰⁸ Mert van egy vonal, egy utca, két kilométer villanyvezeték, s arra csak negyven, ötven, vagy százhusz, százharminc van rá kapcsolódva, vagy kétszáz fogyasztó, úgy hogy mennyire sűrített a fogyasztói társadalom a vonalon, aszerint. Lényegében mindegyik falnak külön külön tarifát kellett csinálnon, mert a kollegák, akik jártak a korondi hegyen, Pálpataka, s Fenyőkút, azt mondták, egy fél kilométerre kellett menni a következő házig. Azt mondta ez az Orbán, a kibédi cimborá, hogy olyankor mentem, ha lehetett, hogy beszéltem a pappal, s az kihirdette vasárnap, hogy jár a villanyos, s mindenki tartson hozzá, mert visszajárni, az katasztrófa lett volna. S ilyen dolgok voltak! Cimborák voltak, együtt kávéztunk, s elszámoláskor együtt ebédeltünk, 11 lejért még egy sört is kaptunk! Négyen voltunk, volt Tamás Józsi, akinek az*

---

106 Letéve a postahivatalban, ezzel a számú nyugtával.

107 A pénz-összegzésnek a másolata.

108 A vonal sűrűsége (hány háztartás csatlakozott a vonalra).

elődje Torboszlóból származott, s akkor volt Salamon Attila... S én a harmadik, s nem jut eszembe... De azon a részen többször cserélték egymást, mert Sováradon is volt egy Áchim Sándor, avval is jó cimbora volt, együtt voltunk egyszer Harasztoson, Frunzeni, Régenen felül, mert ott is volt egy sikkasztás, egy ilyen kasszás 19000 lejt sikkasztott abban az időben... Teljes román falu, egy vasárnapra s hétfőre tűzte ki a főnökünk a dolgot, s a megyéből az összes inkasszátort oda gyűjtött a főnökünk. S ketten jártunk, hogy ami van az órán, mert be volt már maradva, az egyik inkasszált, s a másik a régi számlát nézte, hogy van hamisítás, megfelel azzal, ami a könyvben volt? De tél volt, nagy hideg volt. Aztán estefeje a kollektívnek a székhelye volt, s ott is le kell nézni a villanyórát, s elkaptuk a brigádost, s na hol aludjunk, s itt az irodában is lehet, s van éjjeliőr, s az rakja a tüzet, s nem lesz baj. S aztán beinkasszáltuk, amit kellett, s Régenben elszámoltattak, s akkor éjjel Régenben egy szállodában aludtunk. Hát én Régenben nem is jártam azelőtt soha... De ott volt mindenki Szovátáról, a könyvelő is.

...búcsúzás, közben:

Melyik nap jutott eszembe, hogy annyi idővel a leszerelésem után, az eltávolozásom után, az Isten rendelt valakit, a tanár úr személyiben, aki fenékiig bele néz abba az elvégzett munkába, ami össze van sűrítve abba a doszárrokba! Még arra is kiterjed a figyelme, hogy nem kellett volna térkép, hogy megkapjam a falukat, hát kellett rajzolni térképet is! Hogy nem olyan szemmel nézi a tanár úr, mint azok, akik azt mondják, hogy tekeregtél eleget, hányódtál eleget, hanem más szemmel.

2016. december 13-i beszélgetés – 0234. felvételszám

Befejeztem a villamossági papírok átnézését, majd ezek alapján a kikérdezést. A következő fázis: az összefűzött iratainak, a Doszár 1 és Doszár 2-nek az átnézése és kikérdezése.

Doszár 1 tartalma: 1947–1960 évekre szóló adóívek és nyugták,

Doszár 2 tartalma: 1958–1959–1960 évekre szóló összes iratokkal az adóívek és nyugták kivételével.

Időnként olvasnivalót is vittem neki, például év végén a megjelent kalendáriumokat. Egy ilyenre való reagálással kezdődött a beszélgetés.

Az éjjel a Székely kalendáriumot olvastam, amit maga hozott, hát belealudtam, s éjjel 3-kor arra ébredtem, hogy a tévé megy... Aztán a barátom írását annyiszor elolvastam... [A barátjáté?] Igen, Szabó András, gegesi! [Kapcsolja ki a tévét, ha lehet, a híreket úgyis megismétlik majd...] Most vittem oda... [Hát fontos dolgokat mondanak, vasárnap eldőlt az ország sorsa...] Eldőlt, hát oda dőlt el, ahol volt eddig is! Haha... [Szóval különösebben nem dőlt el, hanem helyben ott maradt...] Ott maradt! Az a jó, hogy nem borult fel, mert akkor összevegyült volna minden mindennel! [Szóval egész éjszaka olvasta...] Olvasom, s olvastam, s az a malacvásár, az az eredeti, sajátos elbeszélése neki, ahogy szokott beszélgetni. Hát volt úgy, hogy egy félórát, vagy egy órát is eltöltöttem nála, annyit beszélgettünk. Gegesben volt, Szabó Andrásnak hívják. Valamennyi évvel fiatal-

labb mint én, de ő is már nyolcvan kell legyen. Feleségével sokszor beszélgettem Szeredában, a piacon, azután, hogy én nem jártam oda, mert szokott jöni zöldséggel, olyan korai zöldséget termeltek földjében, piros paradicsomot, ezt-azt, s beszélgettünk s küldtem a jókívánságaimat neki, dehát annak ide s tova közel harminc éve, annak, hogy nem találkoztunk. Nagyon fel volt háborodva egyszer Ceausescuca, mert örökké szidtuk, s oda járt Távols-Keletre s hazafelé megállt Irakban s Husszeinnel tárgyalt, nem szégyellte odamenni, a világ előtt avval cimborálni, úgy szidta. Kellene írjak neki egy levelet. [Írjon!] Hát csak annyit, hogy olvastam az írásait, és el vagyok tőle ragadtatva. Az újévi köszöntő után mindjárt, hogy Téged várunk, s a legvégén van a malacvásár, hát az persze olyan jó fantázia, haha! A többi fele pedig, hát persze tartalmas a könyv, egész évi olvasnivaló van benne, lehet újakezdeni, mikor elvégzi az ember. [Az ilyen kalendárium erre való, minden hónapban elő kell venni.] Igen, elkezdeni előlről.

Ennyi volt a bevezető, ezután tértem rá a kikérdezésre.

[Én közben a maga füzeteit forgatom, itt van az Előre naptár 1960. Az Előre járt maguknak...] Igen, járt rendesen. [Ki volt téve a naptár?] Ki volt téve, itt valahol nincs rajta a szegnek a helye. Tudja a csoda, kivettem vagy nem, mert a régi házunk volt akkor, olyan falak voltak, hogy féltem, hogy leomlik. [Ez ki volt akkor téve, s volt magának tintaceruzája, s azt hol megnyálazta hol nem, s írta oda reá. A falon ott írta reá.] Hát valami szerint... Erről jut eszembe, van nekem egy tintaceruzám, mert a kollektívben, '62-ben, '63-ban, a legkiválóbb tintaceruzákat vette Szakács Ernő, s mindegyiknek adta, s nekem még megvan egy, nem hegyeztem meg soha, megtartottam tartalékba, s odaadom a tanár úrnak! [Adja csak, mert most olyant nem lehet venni!] Nem lehet, a legkiválóbb volt, aztán nem tudom, jelenleg gyártanak-e, olyan sárga festékű, hát a legkiválóbb tintaceruzák voltak, az elején azzal dolgoztunk, nem pixszel. [Hát akkor nem volt még pix. A tintaceruzát nem lehetett rádiózni.] Nem, egyáltalán, mert összefogta, festette el a dolgot, azért kellett tintaceruzával csinálni. [Itt volt a naptár, s akkor maga mikor jegyzett be dolgokat? Naponta megnézte a naptárt, s akkor naponta, ha olyan volt, vagy utólag?] Vagy... Akkor, ha történt valami, valami olyasmi, hogy fel kell jegyezni, akkor azt feljegyeztem, mint ami máma történt, hogy megborjazott a Csokros, akkor feljegyeztem, s a másik, vettünk egy malacot, azt is feljegyeztem egy hét múlva, akkor jegyeztem fel. [Fel van jegyezve, hogy január 6-a szerda, s ez egy kommunista naptár, egyházi ünnep nincs benne, s akkor maga melléje írta, hogy Vízkereszt.] Lehet, odaírtam? Haha [örvend és csodálkozik]. Hiszem! [S akkor ugyanígy, húshagyó, március 1-én, s húsvét április 17-én, 18-án. Búcsú, Kisboldogasszony, Nagyboldogasszony, maga mind felírogatta. Az édesanyja mondta, hogy írja fel?] Nem mondta senki nekem. Nem mondta senki... Én önszorgalomból, elképzelésem, s önindításból jegyeztem fel a dolgokat. Szerettem megjegyezni, hogy ne felejtsek el holmit. [Megvan a nap. A dátum, s ha odaírta pontosan, később lehetett tudni.] Lehetett számítani, s nem kellett találgatni. [Mert január 11-én, hétfőn azt írja, hogy „vettük a malacokat Sánditól 210 lejjel”]

Igen, László Sándi bácsitól, akkor zárlat volt, száj- és körömfájás. [Igen, az is itt van, január elsejétől március 9-ig, szerdáig, maga ezt bekeretezte és azt írja, hogy „száj és körömfájás miatt marhazárlat volt, pedig sehol betegség nem

volt”, tudom, erről beszélgettünk.] *Igen, s pont akkor vettünk, eladó malacok voltak, kicsi malacok voltak, s kellett azért vásárolni, akkor azokat se lehetett volna hordozni, egy zsákkal mentem s abba beletettem.* [A faluba sem lehetett vinni?] *Nem, hát le volt pecsételve az istálló, egy nagy lécz keresztbe volt szegezve s le volt pecsételve, a két végén papírral s lepecsételve, hogy ne lehessen kivinni az állatokat.* [A rendőr ellenőrizte, vagy az állatorvos?] *A községi hatóság pecsételte le, s ellenőrizte, de hát nem jöttek ellenőrizni. Nem jöttek. Annyit kinlódttunk, bujkáltunk alatta, hát a vizet kellett hordjuk be, tehének, borjúk voltak, s a trágyát kihánni, s szalmát bé, kellett bujkálni. Azután láttuk, hogy egyebütt úgy volt, hogy csak a felső sarkát, sarokra pecsételték le, lehetett járkálni, s nálunk derékban le volt pecsételni, s mi magasak voltunk, bujkáltunk eleget, egy cseber vízzel bé, este reggel, kínoztak eleget, kínoztak eleget. [Én a típusokra vagyok kíváncsi. Hát ráírta, ami hiányzott, leginkább ez hiányzott, nem voltak vallási ünnepeket, hogy mikor voltak a vallási ünnepek. Azokat előre ráírta?] Hát akkor, amikor volt, ráírtam, hogy például húsvéti ünnepek, mikor odakerült, akkor. S emellett volt úgy tudom, egyházi ilyenszerű falinaptárunk, s az volt kiszégeve, mert ezen nem látszik [utólag ellenőrizve: látszik...]. Ez nem volt kiszégeve. Ott volt a fiókban, az írások közül, onnan vettem elé. [Lényeg, hogy ezt megőrizték, mert az újságokat felhasználták.] *Igen, felhasználtuk, hát csomagoltunk belé, édesanyám felhasználta, mezőre jártunk, csomagoltunk beléje, mind most is ahogy használjuk.* [A következő az az, hogy milyen idő van. Hogy nagy hideg, vagy hó lett április 25-án kedden...] *Az rendkívüli idő, hát április vége, hogy akkor hó van...* [Árvíz volt júliusban, 27-én, jégeső volt augusztus 23-án, száraz idő volt október elején... Minden volt abban az évben.] *Igen, s felírtam, ami így szembe jutott, elővettem akkor ráéreztem holmit...**

[Malacot még vettek decemberben is, azt írja: vettünk két malacot Fazakas Imrétől 260 lej.] *Itt a szomszédból, szép kicsi malacok futkároztak itt a kertben, s édesanyám azt mondta, ezekből jó volna nekünk kettő esztendőre ilyenkorra, s nézegettem a malacokat s beszélgettem vele, s nekem eladó, hat hét hetes malacok voltak, s mondtam, ha már választhatok, a legnagyobbikat választom, s aztán adjon még egyet melléje, s akkor egyet adott az ő belátása szerint. Ez olyan malacvásár volt, mint Szabó Andrásnál, a Székely kalendáriumban...* [Akkor vannak a gazdálkodásnak az eseményei: folytatott a Csokros, született a Cifra, beadtuk a szerződött borjút, cukorosztás... volt ilyen januárban például, hogy társasgyűlés, gabona kiróvás. Társasgyűlés...] *Társasgyűlés, igen. Mert már társas volt, s be voltunk állva, s hirdették a gyűlést s mentünk, minden gyűlésre elmentem, hogy halljam, hogy tudjam, mi van, ne csak egyik vagy másik mondja, mert az egyik így mondja meg, a másik úgy mondja meg, s azért elmentem.* [Miért kellett felírni, hogy az aratás kezdete, s az aratás vége.] *Mert nem mindig egyformán van az se, az aratás kezdete, mert volt úgy, hogy július 5-én már arattunk, száraz idő volt bizonyos esztendőbe, s köves volt a föld, hamar megérlelte, július 5-e körül arattuk a búzát, máskor csak július 20-án, vagy 25-én tudtuk megkezdeni. Aztán hogy mikor végeztük el, ezek jelentős, nagy munkálatok, az effélék, hogy mikor történik.* [Akkor vannak az emberi események, ebben benne van a disznóölés is, csütörtökön, December 29-én, 150 kilogrammos volt a disznó, de a malacok már meg voltak véve, amikor a disznót levágták.] *Igen, mert az volt a szóbeszéd, hogy aki őszön nem veszi meg a disznót, az csak malacot vág, tehát ősszel meg kellett venni a disznót, hogy malacot ne vágjunk.* [Akkor vannak az emberi évfordulók. Az egyik az, hogy

megnősült a szomszéd Jóska. November 26-án, szombaton.] *Igen, ez a szomszéd, Teremiből, honnan hoztuk neki az asszonyt. Aztán elkergette úgy, mind a zöldkölű... [Maga is részt vett a hozásban, a szervezésben?] Igen, el is vittek, hogy menjek én is hogy... [Szószólóként?] Nem, csak hogy ne menjen csak a család, hát mentünk vagy hárman idegenek is, kísérorónak, a kollektívnek a teherkocsijával, azzal hoztuk a menyasszonyt. [Kellett énekelni?] Hát kellett aztán duhajkodni, voltak, akik ittak, s aztán hazafelé... [’60-ban maga 29 éves volt. Jó legény volt...] Igen, ő is annyi volt, egykorúak voltunk. De olyan kedvetlenek voltak, rosszul sikerült az a házassága, s akkor lett egy kicsi gyermekük, s el is váltak, több nem is lett, el is váltak.*

[Januárban, meg szeptemberben is van társasgyűlés, s december 9-én: új obligáció 1961-re.] *Igen, kiadták a beadási kötelezvényt. [S aki be volt állva, az nem kapott.] Igen, az biztos nem kapott, s nekünk azért adtak, hogy féljünk az új esztendőtlől, s lépünk be... Isten... bocsássa meg a bűnét az embernek... [Béhántuk a juhokat, december 17-én? Ezt így mondták?] Hát behányták, ezt így mondták, hát kiosztották a sereget, mert hó lett, s aztán többet nem mentek a mezőre. [Ellési vizsgálat a Csokros borjúnál...] Ezt az állatorvos, vagy a beondózó, az is szokta vizsgálni. [S akkor az édesanyja a kórházban júniusban, meg a Lajos bátyjának a halála májusban. Ezeket megbeszéltek. De itt vannak a jelentős évfordulók, ezek közül maga melyiket ünnepelte? Január 24., vagy február 15-16., a grivicai vasúti műhelyek munkásainak hősies harca...] Hát azok nem voltak hivatalos ünnepek, csak számon tartották... [Április 22., na mi volt április 22-én, Lenin születésnapja, maga nem tudta?] Született volna halva! Hahaha. [Érdekes, mert augusztus 23. itt is szerepel. De ilyen jelentős évforduló van, mint október 4., a Szovjetunió felbocsátja az első mesterséges holdat.] Igen, hát az jelentős esemény volt, de az nem volt ünnep azért, csak megjegyezték... [Maga bekötötte ide a ’60-ast és a ’61-est, de maga nem írt be mindent, mert ha beírta volna, akkor én kiderítettem volna, hogy folyamatosan milyen események voltak. Mert ugye 1962. április 12-én fellőtték az űrbe Gagarint, az volt a nagy dolog!] Én emlékszek rea, végtelenül nagy ünnep volt, de azért nem nemzeti ünneppé vagy munkaszüneti nappá nyilvánítva, csak sikernek ünnepelték. Hát jó, hogy feljárt! De a Holdra nem ő lépett, hanem Armstrong! S a Lajka kutya is amikor megjárta! [Arra is emlékszik?] Arra is emlékszek, s nem tudom milyen Tyereskova, egy női személy! [Szóval hallotta azokat is, de nem volt olyan fontos, hogy ide bejegyezze azokat!] Nem, haha, nem volt olyan... [Mert itt a saját életéről ami fontos, a családnak az életéről, az került...] Igen, amit érdemesebbnek tartottam, hogy megmaradjon, azokat jegyeztem fel, nem ami fontos volt nekik! [S akkor az év letelt, s ezt a papírt megfordította, ez jó nagy papír, ez szépen megfordította, kiterítette, s ezeket megcsinálta külön-külön is, megvannak külön-külön is, de maga ide összegezte a hátára.] Hát külön-külön csináltam, külön is megvan, hát vonalzóval, mindenünnen, hát vonalzó volt az iskolától, s azután egyebünnen. [Ezt látta maga, hogy a faluban valaki így csinálta volna, hogy a naptárnak a hátára legyen?] Nem, nem láttam sehol se, nem tudok róla, hogy valaki csinált volna effélét.*

[Mert hogy ráírták a naptárra, az még volt...] *A könnyunaptárba szokták írták, hogy hány kiló sajtot kaptak a majortól, hogy ne csapják be, szokták jegyezni esztendőn keresztül. [Na azért van a Székely kalendárium, hogy a neves dolgokat maga is jegyezze fel, a tévébe megint ezt mondták, a másik a tévében megint azt mondta...] Haha... Oda szokták jegyezni. Ezt pedig én csináltam, a*

magam fejtől beállítottam bizonyos rubrikákat, amit szükségesnek tartottam, így is, úgy is, keresztbe, mind... ez olyan obligáció-féle, valamilyen esztendőből valók... [Ezt pedig a végén kinek írta, aszmondja: a jelen naptáron levő összes feljegyzések a természetes valóságot tükrözik, és bármikor ellenőrizhetők, jegyezte Sztrátya Domokos, Jobbágyfalva, 1961. első hónap 6. Maga számított arra, hogy valaki fogja ellenőrizni?] *Én arra számítottam, hogy ha valakinek ha ez a kezébe kerül, legyen megmagyarázva holmi úgy, hogy tudjon rajta, szóval bízzék abban, amit ebben lát. Bizzon ebbe.* [Szóval ami papíron megvan, arról vállalja a kezességet.] *A kezességet, a felelősséget, hát én nem kellett senki előtt vállaljam, önmagam, lelkiismeretem előtt vállaltam a felelősséget, hogy megfelel a valóságnak.* [Mert ha valamit nem jól adott össze, s másvalaki kezdi ellenőrizni s látja, hogy tévedett?] *Igen, akkor megtörténik. Mert van abban a nyugtás doszárban, a másokban, minden évek a hogyhívjákján, az egyiken rá van írva az is, hogy a táblázatban levő pontossággal számolt el a tisztelt vezetőség, tehát pontatlan, nem találja a rubrika azt ami kéne, nem jól van, s ezzel a pontossággal számolt el a tisztelt vezetőség.* [Szóval maga ellenőrizte!] *Ellenőriztem, s az ellenőrzésemnek az eredményét tettem papírra. Úgy hogy ezekért, saját magam előtt vagyok felelős, nem mások előtt, mert ezt nem ellenőrzi senki úgy, mint a hivatalos dolgot ellenőriznek.* [Ott van például Szakács Ernő, neki könyvelő volt a mestersége, vagy Balogh Gyuri, ő is iskolában volt, de ők ilyesmit nem csináltak!] *Nem, ők otthon nem csináltak, Balogh Gyurinak nem is volt ilyen szeszélye s nem volt szenvedélye a papírmunka, ő azért lépett ki, önakaratából vállalta a brigádosságot, mert neki a jövő-menés, a papagáj és a háp-háp, és a szereplés, hát vannak emberi különböző természetek, azt szeretik folytatni. Azt tudta is folytatni, át folytatta, s jobb nem is került volna a faluban nála, mondjuk úgy, találta a mesterségit.* [Na! Hát maga most dicséri!] *Hát igen, mert az ő természetit találta az a funkció, s ő is azt a funkciót megtalálta.* [S a korszaknak is megfelelt.] *A korszaknak is megfelelt, mindenben, minden munkában van ilyen ficamodás, mint amit neki is felvounk ezt-azt, mert van neki amit felróni. De egész biztos nekem is van amit felróni, visszamenőleg, ha van még akikkel együtt dolgoztunk, de szemtől szembe nem tették, mondjuk. Úgyhogy jó volt, mert kellett hozzá a természet, ami neki volt, mert amikor valakivel beszélgetett [mutatja, a sapkáját igazítja, néz ki a sapkája alól] a kalap alól néz ki, szokták mondani, az nem jó szándékkal csinálja! Nemrég jutott eszembe, volt egy raktáros a berei gazdaságnál, keresztúri lakos, minek hívták, a termete is olyan volt, eljárása, beszéde is olyan volt, hasonlított Gyurira, az kérdezte meg tőlem, hogy a változásnál nem volt maguknál valami zaj, ez-az? Nem volt valami kellemetlenség? Nem, nem tudok róla. Egyik faluban sem? Nem, nem tudok róla. Vadaiban sem? Nem. S Rádulyt nem bántották, azt kérdezte? S mondom: nem, nem hallottam róla? [S tényleg nem bántották?] Akkor nem tudtam, aztán utánaérdeklődtem a dolgoknak. Ej, azt mondja, pedig vad kommunista volt, ilyen magánmegjegyzést tett olyan félhangon maga elé, olyan vadkommunista volt. Ő ismerte. [De Domi bácsi, máshol se volt...]*

Nem, Remetén ijesztették meg a milicistákat, azt mondták, állítólag a lépcsőn le-fel hordozták, hogy adják ki a besúgóknak a listáját. Állítólag az a Lokodi Ernő. Fent lakik a Nyárád mellett, Király Károlynak volt a barátja, nem nagy ember másként, a milicista, egy nagy milicista volt, valahonnan Szatmár mellől való volt, s azt mondták, úgy vitte fel a lépcsőn, jöjjön csak s adják ki a besúgóknak a listáját, ott kell legyen a szekrényben, mert ha nem, látja ezt a tö-

meget, úgy széjjeltépik, mint álló a csirkét. A tömeg össze volt gyűlve azt mondták a milícia előtt, sokan orozkodtak azért, el voltak menekülve... Aztán hallottam, hogy igaz volt vagy nem, nem tudom, ott volt egy kisebb termetű ember, a miliciának a főnöke, Bárdos Péter, az eltűnt, azt elhelyezték, elhúzta a csikot valamerre, s később Makfalvára helyezték, s később ahol volt, mielőtt Remetére került volna, onnan származó emberek mentek el s Makfalván kívül megálltak valami kocsival, keresték a milicistát, hogy jöjjön, mert egy nagy accident van, s kicsalták a falun kívül s megabriktolták. Úgy hallottam a remeteiektől, hogy azok elintéztem helyettük...

[Ha olvassa azt a kalendáriumot, nyugodtan bele is írhat...] Hozzam ki azt a ceruzát, tintaceruzát, a múltkor a kezembe akadt, én már nem hegyezem meg, magának adom... '962, '963-ban kaptam... Finom minőségű, cseh, író ceruza, hát olyan régi... Én azért tartogattam direkt, legyen emlékként, nem használtam, aztán úgy szoktam meghegyezni, hogy legyen az írásos fele felül.. Bicskával hegyeztem, jó éles bicskával, már az iskolában megtanultam, s aztán a katonaságban... De így hegyeztem, visszafele, mert ha az ember faragja, akkor könnyen kitörik a hegye, hát óvatosan... Még azt mondta valaki, tudja a fene melyik faluban, magának jó hosszú hegyű ceruzája van, mondom, így szerettem s így láttam bizonyos hivatalnokoknál, hogy jó hosszúra volt hegyezve, mert amikor le van faragva és a tövit fogja a ceruzának, láttam a televízióban is, így nem szerettem írni, hanem így [mutatja]. [Tehát a fogása is, nem merev...] Látható az írás is, valaki másnak, ha a számlát írtam, akkor láthatta mit írok, nem takartam el, s aztán így megszoktattam magamat. S meg is szoktam, volt eset, hogy Szeredában a piacon voltam, s odaálltam, néztük, a disznókat hogy mérik a hídmérlegnél, s egy kendői bácsi adta el, úgy tetszik, kádáros volt, Kacsó Sándor, egyszer aludtam is nála, jó ismerős volt, s megmérték a disznót, tudja a csoda hány kilós volt, na számolja ki, mennyi az ára, azt mondja nekem s kapom a ceruzát, s a téglán, valami téglapület volt, a téglának a bütűjén soroztam, s kiszámoljuk mi, azt mondja aki megvette, kiszámoljuk mi, ez a bácsi kiszámolja, azt mondja Kacsó bácsi, abban hiba nem lesz, kiszámoltam, s így szemre is visszaszámoltam, hogy nehogy hibás legyen, s akkor ők is számolták, számolták, de csak annyi jött ki mint nekem, na látják, megmondtam, hogy nem less hiba, ő nem számolt mester. Kádáros, kádáros mester volt, jó hordókat csinált, jó módos valaki volt, de felakasztotta magát még akkoriban, ejsze még jártam, felakasztotta magát. [Köszönöm szépen, ez egy jó emlék...] Előre gondoltam, mikor megláttam, hogy ezt a tanár úrnak fogom adni...

2016. november 29-i beszélgetés – 0231. felvételszám

Panaszkodással kezdi a beszélgetést: nem aludt az éjjel. Ezért következett a kérdés:

[Volt amit nézni a tévében?] Hát volt, de olyanok, hogy nem volt érdemes nézni, s gondolom, jobb lesz, ha egyet alszok, de mikor felébredek, még 12 sincsen, s még háromkor se aludtam, s mikor fel kellett kelni, 6 órakor, megnéztem az órát, gondolom, olyan bággyadt vagyok, egy kicsit még aluszok, s 8 órakor ébredtem meg. [De maga életében rendszeren aludt, olyan nem volt, hogy ne tudjon aludni.] Hát tudtam hát, úgy aludtam mint a csutak, ahogy letettem magam, úgy ébredtem meg. Fáradt voltam. Ez vele jár, olvastam volt, említettem is, az

öregséggel velem, az öreg emberrel együtt jár a rossz alvás, a remegő kezek, a hajlott hát, a gyakori köhécselés, a fehér haj, a hajlott hát, a ráncos kezek, s sok mindent szeretne elintézni, szeretne sok rég nem látott ismerőssel találkozni, sok rég nem látott helyet bejárni, szeretne sok mindent megérteni s megértetni, de nincs már ideje, lejárt az óra, elégett a gyertya. Olyan szépen kimagyarázta, hogy milyen az öregember [kezébe rejti arcát, jellegzetes mozdulata... mosolyog, de olyan sírós mosoly]. Egy könyvben olvastam, vallásos jellegű könyvben, Magyarországról hozta valaki a rokonságból, s akkor nálam volt egy darabig s olvastam, hogy milyenek az öregek. S eszembe jut, ahogy az embernek a fizikuma hanyatlík, úgy változik a felfogása, a szellemi, elvi, lelki állapota, akkor igazodik helyre. Itt volt egy bácsi, még emlegettem is, Nagy János, ügyes ember volt, Balogh Gyuri maga mellé vette mérlegmesternek, sokáig, egy igazi józan parasztember volt. Mi nem voltunk barátok, affélék, csak úgy kerültünk barátságba, hogy kétszer is vettem tőle vágódísznót, s aztán rendesen jártunk el egymással szembe, s nem tudom mi... [Idevalósi volt, de akkor nem katolikus volt... (mert nem voltak barátságban, kapcsolatban...)] Nem katolikus, unitárius ember volt. S aztán rendszerint, olyan félfarcokúlag, úgy csúfalkodott a vallásokkal, s a vallásossággal, mikor hallottunk valami harangszót, s kérdezte valaki, hogy vajon miért harangoznak, mert most nem szoktak, akkor biztosan valami első péntek, azt mondja, s máskor: biztosan valamilyen gyümölcscsoltó, így-úgy, szóval úgy lebecsülte a vallásos felfogásokat. S telt múlt az idő, s még temetésekkor is, az őek egyházukban mikor temetések voltak, olyan távol állott, nemigen volt ott, még a temetésekkor se, nemhogy közel álljon. S ahogy telt az idő, mikor ő is hatvan, hatvanöt után, mikor volt, oda-odaállott a társasággal a kántornak a háta mögje, s a papnak a háta meje, s abba a kórusba ő is énekelgett, s legalább végighallgatta, ha nem is mondta az imákat, s anemtommit, odaállott, úgy oda önmagától! Nem mondtam én neki se, másnak se semmit, csak megfigyeltem, állj meg, hát János jó haza! Gondoltam. Aztán úgy meg is törött, 85 évesen halt meg. A fia a helyembe jött, villanyszerelő volt a Nírajulnál, a Magyar idejében, mert Magyar a veje volt, az a bizonyos elnök, s amellet villanyszerelő képesítése volt, s jött a helyembe taksálani, s aztán közben sofőr is volt, a kollektívben is volt előbb sokáig karbantartó, s akkor béinkadrálódott az intervenció csapathoz, sofőr is volt, technikus is, s olyan képesítést szerzett, hogy nagyobb kategóriája volt, mint a főnöknek. 100 kilowatt erősségű vezetéknek volt, a főnöknek csak 20 kilowattig, szóval sofőr is, karbantartó is... [Apósom '29-es, Csíkszeredában a katolikus gimnáziumban '48-ban érettségizett, mikor befejezte, akkor jött az államosítás. Olyan neves osztálytársa volt, mint Bálint Lajos érsek.] Úgy hát! [nagy tisztelettel a hangjában] Híszem, van fényképem vele bérmáláskor, egyháztanácsos voltam. [S volt Jobbágytelkén egy plébános, Rácz József, az is osztálytársa volt. Fiaaton meghalt, ott van a sírja a templom mellett.] Elhíszem. Emlékszem rea. Én ott nem vagyok ismerős, hanem úgy tudom, ő prédikált Búzaházán annak a papnak az első miséjén, aki most Atyhában van, ahol légett a templom. Adorjáni Imrének, meghívóval voltam jelen az első miséjén, künn a templom udvarán tartották a misét, s azt mondták, hogy a jobbágytelki pap prédikált, de az milyen prédikációt vágott, tátott szájjal maradtunk. Kimondottan az volt a témája, hogy ki a pap, mi a pap, ez a két felfogás, ez a két fogalom volt a témája, hogy elmondta, hát ki se lehet beszélni. Hárman voltunk innet a faluból meghívóval meghívva, s az ebéden is, nagy ebéd volt, az udvaron terítve. [Szóval ő 87 éves, még egészséges, de a

nagy problémája hogy egyedül van, a korosztályából alig élnek. Ez a másik nagy probléma, ha az öreg egyedül van. Azt mondja, hogy az öreg találkozni akar, de hol találkozni, ha a jórésze már túlfelől van, akkor ott lehet találkozni.] *Hát így vagyok, értesültem arról, hogy aki padtársam volt, s a bentlakásban közelebbi barátok, Kis Tibor, földrajztanár volt Szentgyörgyön, szentdemeteri tanítónak a fia, meghalt, s Kardos János, gyermekorvos volt, láttam a fényképét az újságban a változás után, gyermekorvos volt, véckei, az is meghalt, Búzaházán Incze Domi meghalt, Májai Domokos meghalt, Májai Pisti meghalt, Molnár Ákos meghalt, s a tanárokat hallottam úgy szerre, legutoljára Horváth Ágoston halt meg, a latin tanárunk, hogy örökké utánoztuk a délceg járását, olyan katonatisztnek való magahordozása volt, úgy próbáltuk utánozni gyermekekül, de nem tudtuk eléggé, olyan tekintélyes mozgású volt. Őt láttam, utoljára a templomba, mikor vasárnap jártunk tanfolyamra, a '80-as évek vége felé. Vasárnap reggel, télen, nagy tél volt s hideg volt, s korán jártak a buszok, s a kicsivonat is, s ne a váróteremben, a pipafüstben kell várakozzák reggelig, a búzásbesenyői barátom kérdezte meg, munkatársam, hát maga milyen vallású, s mondom, s hát akkor miért nem jön oda, ahogy én szoktam, ő otthon kántorizált, ilyen tiszteletbeli munkát is végzett, hát menjünk a templomba, én oda szoktam menni, hét órakor mise van, s templomban vagyunk, a akkor a vasárnapi kötelességünknek is eleget teszünk, s jó hely, szép hely, hát én nem tudtam, hogy olyankor van, s aztán azután ketten örökké, mind az orgonasípok, ott voltunk hátul egymás mellett a templomban. S ott láttam ezt a Horváth Ágostont feleségestől minden áldott vasárnap reggel, a hét órás misén, hát korán van reggel hét óra, télen, s ott volt örökké. S mondtam a barátomnak, hogy né ki ez, s mi ez. S annyira respektáltam, hogy szerettem volna megszólítani, de nem merem, nem merészeltem, annyira respektáltam, hogy esetleg megmondja, hogy nem ismerlek. Pedig egy annyit elfogadhatott volna, hogy mondjam, hogy kívánok boldog nyugdíjas életet, öregkort, egy annyit mondhattam volna neki, s elmaradt. Úgyhogy... Nagyon sokat meghaltak. Szélyes Sándor osztálytársam volt, rég meghalt. Egyetlenegyszer találkoztam vele, itthon az édesanyjánál volt, mikor ott jártam a villanytaxáért. Aztán az édesanyjával sokat beszélgettem, s az édesanyjának a testvére is egy asszony, Salat Dénesné, az is ott volt, a fia osztálytársam volt, Salat Dénekó, nem tudom, az él vagy nem él, s sokat tárgyaltam a két öregasszonnyal, állítólag jegyzőleányok voltak, a közsvényesi jegyzőnek a leányai, oda voltak férjhez jöve. Aztán olyan jó magas szinten beszélgetek, nem tudom, milyen iskolájuk lehetett. De falusi asszonyok... Salat Dénesné, Dénes volt a férje s a fia is, szabó volt az öreg Salat Dénes, de olyan jó erélyes kemény hangú ember, abban az időben halt meg, amikor én már oda jártam, s Szélyesnek is az édesanyja, Szélyes Imrének hívták az apját, közönséges parasztember volt, de olyan tekintélyesek voltak. [Volt ott még egy rokonság, az volt a leghíresebb, Kacsó Sándor...] Az az asszonyoknak volt a testvére, úgy tudom, csak én nem ismertem, nem láttam, csak hallottam róla, politikus is volt, s nem tudom mi, abban az időben, a háború után, s állítólag azok között volt, akiket hibáztatnak később, akiknek fel volt téve a kérdés, hogy hova csatlakoztok, Bukaresthez vagy Debrecenhez, akkor Debrecenben volt a magyar ideglenes kormány, s ők Bukaresthez csatlakoztak, ezek közt abba a zsűribé tartozott, úgy hallottam, rádióból hallottam, honnan, de sokat emlegették Kacsó Sándort. [Híres család volt a Szélyes Sándoréké...] Igen, magas szintű származás. Aztán állítólag nagy barátság volt, összejártak, Balogh Edgár, s Farcádi Elek, ezek jártak náluk s poli-*

tizáltak. Mind olyan, a legmagasabb szintű kategóriához tartoztak, én nem ismertem azokat, csak a nevüket hallottam itt ott emlegetni, Farczádi Elek a kereskedelmi iskolának volt az igazgatója... csak a nevüket hallottam. Mikházán, abból a kicsi faluból, annyian voltak, majdnem 10-en voltak az iskolában velem. S Remetéről, egyetlenegyet tudok, abból a nagy faluból, Birtók Sándor, aki Szovátán valami tisztviselőset, mit töltött be, de már nyugdíjas volt, volt eset, hogy kávézom volt vele, a Fekete Medvében, s aztán az nyíltan mondta, hogy ő papnak készül. Még szabaparancsnok volt második koromban a szilenciumban, akkor hetedikes volt, de aztán mégse lett pap. Jobbágytelkéről nem volt senki, abból a nagy katolikus vallásos faluból, nem emlékszem hogy lett volna. S Mikházából, abból a kicsi faluból, majdnem tízen voltak, Jankó Dénes s Jankó Karcsi, Szélyes Sándor s Salat Dénes osztálytársam volt, s Siklódi Dénes egyel feljebb, s Lokodi Feri, a kórház adminisztrátora lennebb volt vagy kettővel. S tudom is én, nem jut eszembe, annyian sokan voltak. Volt olyan, hogy vakációra jöttünk haza, tavaszon, s őszön is, s jöttünk Moson fele, s velünk jöttek, s innen mentek tovább haza, hát egy tizenéves gyereknek Vásárhelytől idáig elég volt... [Hát az öregségről kezdtünk beszélgetni, s a kérdés, hogy mikor érezte öregnek magát. Mert ha gazdálkodni kezdett, akkor nem érezhette öregnek magát.] Hát mindenesetre erőben éreztem még magam, de még a szolgálatnak az utolsó éveibe már mindegyre mondogattam, hogy ezt erősen tudják, hogy a nyugdíjat milyen korban kell megadni, úgy nehezedett rám az a szolgálat, vagy meguntam, mindenesetre fizikailag és elvileg is ránehezedik az emberre az addigi munka, az egyhangú kötelesség. S olyan jól esett itthon maradni. S kérdeztek, hogy hát kezdem-e megszokni, mikor elmentem az utolsó fizetésért, s aztán voltam felhívva a kedvezményért. Mondom, az otthont erősen hamar meg lehet szokni, erősen hamar. Aztán nekifogtunk, hamar kezdtünk gazdálkodni, s aztán az tett engem tönkre. Ugye harminc éves koromban a kollektívban a nagy zsákokat hordtam, de már mikor hatvan fele közeledtem, sokszor azt mondták Szovátán, maga úgy meg van hajolva, s azt mondtam, édesapám is kicsit meghajlott ember volt, ő 56 éves korában halt meg, de rengeteg sokat dolgozott, fiatalon, nagyon sokat, birtok volt, s aztán ahogy nyugdíjba jöttem, nem volt határa a munkának s az erőfeszítésnek, sokat dolgoztam, nagyon sokat. Aztán sok mindent termeltünk, mert olcsó volt a műtrágya s olcsó volt minden, s annyi gabonát termeltünk, s azt emlegetni kellett. Úgy hogy ingyen nem ültem, nem ültünk, úgy hogy most iszom a levit. [Dehát mi a baj, panaszkodjon egy kicsit!] Hát éjszaka nem tudok aludni, s pálca nélkül nem tudok menni, s ott kiomlott az a fal a pajta бүтүјініл, s ott kiszedtem azt a sok téglát, hogy rakjak újat, s alig tudtam elindítani hogy úgy szárazon csak rakosgassam vissza, mert ott úgy posztul, mert cigánytégla, nem gyári téglá, mint ez a ház, ha kicsit megázik elporlad, aztán melyik nap visszarakosgattam, mert jószolták a nagy havazást, nem jött el hál' Istennek, de csak el fog jőni, aztán visszarakosgattam, amennyire tudtam, aztán rakjam vissza, legalább az ne posztuljon el. De közben kiposztult, nemcsak a talpa, a lába is olyan térdmagasságig kiesett, s aztán pocokolom. S úgy fáj nekem, úgy gondolkoztam, hogy mi is fáj nekem, hát az az elmúlás, hogy nagyapáink idejében volt az a tagosítás, az 1800-as évek első felibe, mikor volt az a felszabadítás, lényegében felszabadították a zselléreket, olyan alkalmi munkásokat, még Szabadok Rétjének hívják azt a határrészt, édesapámnak is volt ott egy darab földje, s a szüleinek, felszabadították s birtokot szereztek, birtokot kaptak, magángazdák lettek, liberek voltak, azt mondták a háború után,

hogy soha olyan jó dolga nem volt a falusi népnek, a földműves népnek, mint Ferenc Jóska idejében, aki az 1800-as évektől egész '14-ig uralkodott, hogy azt csinált, amit akart, csak ügyeltek a népre, hogy ne veszekedjenek, verekedjenek, aztán gazdálkodott, ki ahogy tudott, s egyik a másiktól úgy tanulta, figyelték a gazdák egymást, tanácsolták egymást, örökölték a birtokokat, s szerették a dolgoztak is mese nélkül, s ezeket mind ránhagyták, lényegiben megvoltak, s el volt indítva az a jó földműves társadalom, s mi nem tudtuk s tudjuk megtartani [szótagolva, nyomatékosan], világnyomás vagy nem tudom, minek nevezzem, világátalakulás történt, s történik, úgy hogy a magunk hibáján kívül elolvadt a kezünkben, s elolvad minden mint a hó, minél jobban szorítjuk, annál jobban elolvad, s meg kell semmisülni, drága kicsi gazdaságok, amik voltak a faluban. Ott akit mondtam, hogy beleszökött a kútba... [Igen, Fogarasi...] Ott a felesége tartotta a tehenet még egy darabig, s bejártam a testvéremnél az utcába s jöttem ki, s hát tették fel a tehenet a kocsira s vitték el vágóhídra! Hát megkönynyeztem azt is, hogy milyen jó kicsi gazdaság volt ott valamikor, s egy gazdaság megszűnt, a kocsi viszi az utolsó portékáját. Az öreg amíg élt, annak a Fogarasinak az apja, annak olyan tehenei voltak, hogy igazán megérte volna lefényképezni. Úgy takarította s úgy pucolta s úgy kezelte, s úgy járt el velük, hogy örökké néztük, hogy csináljuk úgy, mint Punga bá, csináljuk úgy, me Punga bá, meg lehet nézni... A Cserén szomszédosok voltunk a földben, reajártunk egymásnak a földjire, s nem akartunk rá menni, mert az övének egy része már be volt vetve, de mondta, hogy eresszétek csak rea bátran, ősz van, nem árt a tapátás, még nem teszen kárt, én is rea járok a tiétekre. Mi még gyermekek voltunk, a háború után, de ő öreg bácsi volt, aztán megkértük, hogy legyen szíves, hintse el nekünk a búzáinkat, s nem tudom mi. Na jó na, aztmondja, s kicsit olyan dunnyogva beszélt [utánozza], lassan beszélt, s azt mondja Józsinak a testvéremnek, te eridj, hajtsad az enyémekeket, szántogassál, amíg mi vessük, ne álljanak a tehenek helyt, menjen az a munka is. S Józsi elment s szántogatott a két tehénnel, s én mentem a mag előtt, ahol hullott, s ő hintegette, s na rendben van, utoljára még a szélét is kicsit beszórta, hogy a barázda martja ne maradjon üresen, na jól van ez elég, nem kell többet tenni, egy marhanyomba megy négy-öt szem, egy akkora helyre az elég, kell csokrozson! S nagyon pontos volt, a tehenye oda ganézott amikor megállott a mi területünkre, s amikor megfordult visszafelé, hozta a kapát, s visszahúzta az ő földjére, hogy az ő növényét hizlalja! S mi ezt láttuk gyermekeként, s akkor mi is úgy csináltuk, vittük a kapát, s visszahúztuk, haha, hogy ő lássa! Na aztán ilyesmiket... [Ez az igazi gazda, aki még erre is ügyel!] Igen, s aztán amikor a tehenek megálltak, kérődték, s olyan volt a farkuk tisztára mosva, mint a seprő, s akkor odaállott, s megbontogatta, hogy olyan legyen mint a legyező, s olyan tiszták voltak, hogy nem is kellett volna kezét mosni utánuk, ha velük járt a gazda! [Ezek kis részletek, Pali bácsi mesélte, hogy volt az a Pálczai bácsi, az a teheneknek a szarvát zsírral kikente, hogy legyen fényes, hát attól se jobban nem mentek, se több tejet nem adtak...] Hát igen, csak mégis, valahol úgy érezte a gazda, de ezek a kisebb gazdák voltak, ezzel kiegészítette a maga igényit, az a kisebb gazda, hogy pompásan tartotta. Mert voltak ilyen nagyobb gazdák, hogy nemhogy megpucolja az ökrököt vagy a marhákat, vitte a vásárra, hanem még a lapáttal ganyét hányt rá, a hátuljára, mert vastagabbat mutat, vastagabbat mutat, mikor kiállítja a piacra. Kicsi dolgokon múlik el sokszor a nagy dolog. Ketten Józsival mentünk a vásárra, ha borjút, ha tehenet vittünk, s beszélgettünk a rokonokkal, akkor azt mond-

ta Demján János bátyám, hogy keressetek egy dombot s dombra állítsátok, az eleje legalábbis álljon dombra, vagy keressetek egy kisebbet s amellé, olyan mellé, ami kisebb, mint a tietek, mert ez nagyobbat mutat, mint a másik, a szem olyan, mindjárt másképp osztályozzák a vevők. Kisebb mellé kell állítani, gyengébb mellé, mint a tiétek, s dombra, dehát ez a kicsi is, ez is valahol hozzájárul ahhoz a vizuális dolgokhoz, az efféle is hozzájárul. Itt is csinálták, hogy bézsírozták a szarvát, s megmosták úgy a teheneket, hátul a térdüket is, mindent ami mocskos volt, s a lovakat kockára pucolták, amikor a kefével meg volt simára keféelve, akkor hosszába meghúzták a kefét, s azután gyéren úgy mellette le, hogy úgy nézett ki, mint egy olyan lepedő, amit a falusi asszonyok szőttek, olyan táblásan, hogy amikor sütött a nap, még villogott, kockás volt az oldala a nagy fekete lovaknak, aztán néztük s próbáltuk mi is a teheneket is cifrázni. Hát milyen, láttunk ezt-azt, s próbáltuk utánozni, mert hát úgy képzeltük s úgy tudtuk, hogy a gazdaemberek okosak, s tudják hogy van, mert ha nem szól is, akkor is mikor odanéz, meglátja, hogy mit csináltuk, meglátja a gazdaember egyik a másikat, mi is megnézzük a másét s más is megnézi az enyimet. Aztán így dolgozódtunk. Elindultunk, de aztán kezdődött a kótarendszer, s mind súlyosbodott s súlyosbodott, s utoljára annyira törvényesítették, merthát elfoglalt területek voltunk, legyőzött állam voltunk, s ha meggondoljuk, igazságos is volt, a legyőzött állam feletti uralkodás, hát a háborúra ráfizetett. Azt mondták azoknak a Nagykároly vidéki fiúknak, akiket elvittek, öt évre internálták, hogy ti tettétek tönkre a hazánkat, s ti kell felépítsétek, ne járjon a szátok, szidták őket, azt a fiataltságot elvitték s öt évet lehúztak, sokan ott maradtak közülük, ott haltak meg. S úgy uralkodtak. [Érdekes, amit mondott a múltkor, hogy egymás mellett voltak a barakkok s a kaszárnya, s nem az oroszok laktak a barakkokban!] Nem biza, mert ők voltak, az emeletes kaszárnyában laktak, s drótkerítéssel úgy el volt kerítve. Ott azért bizniszettek velük az öreg katonák inkább, mi féltünk tőlük, mint regruták, fiatalabbak, az öreg katonák beszélgettek velük, de tiltottak minket, hogy ne sokat cimboráljunk az oroszokkal. Azoknak külön gyakorlóterük volt, poligon, s nekünk pedig külön. Sorban voltak a barakkok, mind most vannak a fóliák, a zöldséges fóliák, s olyan barakképületben volt a komandament is, az istállók is olyan barakkokban, s a mieink is, két sor barakk volt szembe s közben nagy plató ahol az adunárét tartották, s egyik felől a școala regimentară, 12 szakasz, 12 pluton, s a másik felől a batalion, a tüzérek, aknavetésők, hidászok, tudom én mi, a lovászok, hátul voltak az istállók, mert nem voltak gépek, autók, legalább is a mi ezredünkben nem voltak, gyalogsági ezredben, lóvontatású ágyúk voltak s affélék, csak akkor voltak, akkor hozták be, amikor valami nemzeti ünnep volt, s felöltözve aludtunk, hogy ha alarmá van akkor vigyének valahova rendet csinálni! [Az öregnek van tapasztalata, amit mond, az talál, megfontolandó, érdemes meghallgatni, ilyen volt az utcában?] Igen, volt, sok volt, mert azt mondták, hogy meg kell hallgatni, hogy eridj, kérdezd meg ettől vagy attól az öregtől, hogy mi a helyzet. A gazdálkodásban. Volt ez a nagybátyám, édesanyám testvére, Demján Jánosnak hívták, édesapámnál 2-3 évvel idősebb volt. De csak hatvanöt éves volt, amikor meghalt. 1950. május 8-án temették, egy nappal azelőtt Jóska ment katonának, rukkolt be Vásárhelyen, székérrel mentek bé. S mikor a rogya teljesen elvitte a szőlőnket, úgy hogy egy füleskosár szőlő lett az egész hegybe, s panaszkodtunk, hogy tönkrement a szőlő, a rogya elvitte a szőlőnket, s többet nem megyünk oda az idén, nincs mért odamenni, nincs mért kimenni. S azt mondta: nem szabad,

a szüreten kívül, de még az ujjával így ráhagyogatott [mutatja], minden munkát el kell végezni a szüreten kívül. A szüreten kívül. Elég baj, hogy csak az az egy munka marad ki csak, amiért dolgozik. S ő sorolta el, hogy a legjobb körülmények között is az oltott szőlőnek egy esztendőben tizenkét rendbéli munkája van, abból csak háromszori permetezés, de ha kell, még ötször is lehet permetezni. Az azon fejjül mejen, de tizenkét munkája van, hogy legyen jövőbe is, mert ha nem, kipoztul a szőlő. Ilyen beszédek voltak... [Történelmi dolgokról, a székelyek származásáról nem beszélgettek?] Nem, nem beszélgettek, csak hogy zsellérség volt, jobbágyság volt, földesurak voltak, s az elődök s oda tartoztak, munkával, nagyapáink, de a mi szüleink már szabad embereknek voltak a gyermekeik. De általában székelyeknek tartották magukat, s magyarnak, de különösen 1880 előtt sok volt, akik görögkatolikusok s más vallásokon voltak, s ahogy építették felszentelték a templomot, nagyon sokan átállottak, olvastam róla, egyszerre hetven-nyolcvan család állott át római katolikusnak, s aztán úgy odaszegődtek, hogy nagyon gyarapodott az egyház, s a társadalomnak az egész összetétele, viselkedése változott, változott a falunak a viselkedése. S mind magyarok, örökké magyarságra vágytak a román időben is, édesanyám sokat emlegette, hogy mikor kitört a '14-es háború, Ferencz Jóska sírt, meg van örögedve, azt mondta, hallották, pedig rádió s afféle nem volt, hogy háborúban vette ét az országot, '48-ba, '49-be, s háborúban kell hagyja, sírt a király, pedig mennyit küzdött, hogy békességbe éljen a nép az ő uralkodása alatt. S még azután is annyit hallottam, hogy hivatkoztak is rá többször, hogy úgy tettünk, mind Ferenc Jóska, mindent meggondoltam, mindent megfontoltam, mert vissza akarták tartani, s azt mondta, mindent meggondoltam, mindent megfontoltam, de nincs más kiút, háborúba kellett bocsátkozni. Sokszor hallottam, s a régieknek volt éneke is, „Ferencz Jóska rézágyúja...” Magyaroknak tartották magukat, s törekedtek a szabad életre, az egyéni gazdálkodásra, nagyon törekedtek, hogy függetlenek legyenek mindenkitől. Nem is tartozott az államnak senki, egy kicsi adó volt, de azt mondták, ki lehet bírni, mert nem létezik államrend, hogy ne legyen adó, s azt is örökké taszigálták hátrafelé, majd megadjuk, majd később, kamatozott, az se volt baj, de nem volt nagy a kamat, mert az összeg sem volt nagy, úgy hogy kibírható volt, a mondások szerint. A '30-as éveknek a vége felé, amire visszaemlékszem, a román uralomnak a vége felé szigorúbban vették, mert szekérrel jártak, s ha nem fizetett, vitték el a portáktát, varrógépek voltak, paplany s párna volt a szekéren, s elvitték, azt mondták, viszik zálogházba, s elárverezik, mit csinálnak, s aztán ha valaki utána ment, kifizette, visszaadták, amíg megvolt, s így kínozták a népet. Hát utolsó nap is, anyám ötszáz lejűt kifizetett, apám nem volt itthon, már ilyen olyan hírek voltak, s egy Simon nevű perceptor volt, s Fekete bával, kisbíró volt, egy olyan, minden rá volt száradva a bajszára, román volt, mert kevesen voltak a faluban s ő kellett legyen, s nem egy írástudó, s annyit erőlködött, így foglalunk, úgy foglalunk, s édesanyám kifizette az ötszáz lejű adót. S délelőtt elmentek, délután már kiabálták az úton, hogy itt a magyar világ, visszaadták Erdélyt a magyaroknak, s az angolok így s úgy, s a németek, többet nem fizetett senki se semmit, s édesapám annyit zúgolódott, hogy mért fizettél, mért nem hivatkoztál reám! Sokszor említette édesanyám, hogy Vásárhelyen, valahol a nagy román templom mellett a járda szélén volt egy kezdetleges román katonaszobor, mint ahogy most van a szovjet katonáé, s egy tarisznyát akasztottak a szobornak a nyakába s puliszkát tettek a tarisznyába valakik, s egy cédulát a hátára, hogy amikor mentek vigye-

tek! A szobor megszólalt, hogy mikor mentek vigyetek, mert kilátásban volt, hogy mennek el a románok. Voltak ilyen torzsalkodások abban az időbe. Hát a nagykárolyi katonacimborák mondták, hogy amikor vonultak be a magyarok, mert olyan határvidék volt, a román katonák már ki voltak vonulva, mert mind a városokban a központokban voltak a kaszárnyák, akkor a magyar rezesbanda vonult bé, de zene nélkül, s a román rezesbanda vágta nekik a menetre a zenét, s azok bójöttek, s egymásnak lejelentkeztek katonásan, s kezdte a magyar rezesbanda verni a marsot, s a románok fordultak s masíroztak s eljöttek, ők voltak az utolsók, akik kijöttek a városból, s utánuk jöttek a magyar katonák. Olyan békességes úton foglalták el... Vasárnap templomban voltunk, délelőtt korábban volt a mise mert Pálffy ment filiába Sárdra, s lovas kocsival vitték, neki kocsija volt s a megyebírónak, az öreg Miholcsának voltak lovai, s fel volt ülve a hátsó ülésre Pálffy, s odaintett, jöttünk ki a templomból, s odaintett gyermekekül, s menjetek bé, mert Róza néni ereszti meg a rádiót, s a magyarok most lépik át a határt, s hallgassátok meg. Róza néni az a testvérénke a leánya volt, s egyik lába olyan merő volt, nem ingadott, valami lelte kicsi korában, aztán megengedte a rádiót, de úgy recsegett, mert olyan telespes rádió volt, akkor hallottuk legelőbb hogy „Édes Erdély itt vagyunk, érted élünk és halunk”, nagy zenezóval jöttek bé a magyarok, hallgattuk egész délig, meddig a rádiót kereken álltunk, hát újság volt, hát kisiskolások voltunk 1940-ben... [Székelyruha volt itt, a családban, a szomszédban, viselték?] Hát fehér harisnya, de posztból volt, nem mint most, hogy rongyból s vászonból csinálnak utánzatokat, s nem tudom mi, hanem az a télire való fehér harisnya, vasárnap abba öltöztek, persze volt hétköznapi is, s volt fekete nadrág s fekete kalap, s mikor úgy felöltöztek, olyan tekintélyesek voltak az emberek, a férfiak abban az öltözetben, egymást respektálták, s aztán olyan oszlopszerűleg szerepeltek a társadalomban. Aztán az aszszonyok kezdtek jobban cifrálni, ahogy jött a magyar idő, s a lányok még jobban, hát bent az utcában volt Balogh Lajos bácsinak két leánya, azok egyszerre pártákat tettek, aztán magyar ruhát, fehér köntöst, zöld kötény s piros lánji, kimondottan magyarnak, s törekedtek örökké elől, aki civil, az álljon hátrább, mondták, ilyen süketen, pedig voltak még olyan lányok, mint ők a faluban, mert ők nagyobb magyarok. Tudom, hordtuk a zabot az az előtti hetekben, hordta édesapám a szekérral a mezőből s rakta az asztagba, s édesapám odaintette, ott volt fent az asztagon, eridj, nézd meg, Balogh Laji komámnál ki van téve a magyar zászló? Mert egyesek kitették, s a másik nem. Eridj, nézz be az utcán, ki van téve? Elmentem, s a kerítés hasadékán beleskelődtem, s ki volt téve, zsendelyes ház volt, régi ház, s a füstlyukon ki volt duvasztva, s fúta a szél, s futtam vissza, mondtam hogy ki van téve, a földig ér, piros fehér zöld, nagy hosszú hogy fújja a szél, éri a fedelet. S mondjad anyádnak, hogy vegyen Szeredában nekivalót s csinálja meg ő is, s tegye ki! S már olyan délutáni idő volt, s édesanyám fogta a pénzt s be Szeredába, de csak gyalog s úgy mezítláb, mert nyár volt még, meleg idő, kánikula, szeptembernek az elején, s hozta a hozzávalót, s a leánkákkal hamar nekiálltak s kézzel s úgy-ahogy megcsinálták, s édesapám szerelt neki rudat s kitették, s ki a másik is s a harmadik is, nem kellett jöjjön a csendőrség, hogy tegyék ki, mint Oltyán, ahogy járt végig, s béhozta nekem, volt egy akkora zászlóm, mint egy zsebkendő, piros zászló sarlóval s kalapáccsal, s hát jó bé Oltyán s hozza a zászlót, na hoztam magának egy zászlót, tegye el, s menjen oda vegyen másikat, mert van a boltban. El kellett menjek s vegyek, hát sok helyen csak olyan volt, s ki kellett cserélni. [Mondták, hogy az itte-

niek azért nem igazi székelyek, mert nem olyan verekedősök s nem olyan erőszakosak, nem az a típus, mind ott fent Gyergyóban...] *Igen, nem olyan agresszív természetű. S hallottam, mikor ezt a Sófalvi papot idehelyezték, mert Gyergyóban volt s onnan helyezték ide Jobbágyfalába, valakivel utazott ő a vonaton, s ott beszédbe jött, s szóba jött hogy őt visszahelyezték a Nyárád mentére, s ott már meg van szokva, s azt mondta Sófalvi pap, hogy mehetünk bármerre az országba, s azt a, hogy is fejezte ki, azt az engedelmes, vagy lágylelkű népet nem kapjuk meg sehol az országban, mint akik a Nyárád-mentin laknak, oda nyugton mehet egy előljáró, egy vezetőember s akárki, oda bátran mehet, s számíthat rájuk, ott nem állnak szembe s nem olyan harciasak a vezetőkkel szemben, mint más vidékeken, a székelység más, ott káromkodnak szemtől szembe s ütök az asztalt s minden, de itt nem, itt ráhagyóbb természetű, s rábizza magát a vezetőkre. [Ez is székely, csak nem olyan...] Csak nem olyan, de azért székelynek s magyarnak tartják magukat, mert határosak s összetartoznak a Kis-Küküllő mentivel, s az a Nagy-Küküllő mentivel, Udvarhelyig el, én nem jártam össze azokat a részeket, csak a Küküllő mentin, ahol el voltam helyezve, Küsmöd s Etéd, Siklód, én ott azokat az embereket magyarrabaknak néztem, mind mi, s ahol a Szabmakalap Múzeum van, Kőríspatak, vagy Hármassfalu, Makfalva, azok olyan magyarok, hogy magyarabbak, mind ez a vidék! Aztán azok a jobbak vagy ezek? Mind a kettő, nem kell párhuzamot vonni, hanem úgy kell elfogadni ahogy van mindegyiket. Csak a faluk közt is mennyi sok különbség van, mint a családok közt is, azt mondták, ahány ház, annyi szokás. Ahány falu, annyi természetű, annyi más... Emlékszem, mondták régebb, ha valaki a faluból nem kap feleséget, inkább felfelé menjen, nem lefelé. Inkább felfelé. [Ezt miért mondták?] Valahogy másabb, jobban elfogadható annak a népnek a természete, mind a lefelé valóé. Azok urizálnak-urizálnak, ezek inkább háziasabbak, azt mondták, inkább oda menjenek, felfelé, így tanácsolták, osztályozták a vidékeket is. [Maga elmondta, magának ezek a kicsi faluk tetszettek, azt mondta, ezek a jók, Kendő, Márkod s Mája.] Igen, azok, hát én jól feltaláltam magamot, s jóhiszeműleg találkoztam mindenkivel, s különbséget nem is nagyon tudtam felhozni. Magyaróson inkább bizalmatlanok voltak velem szemben, s én is velük szemben, amíg megszoktuk egymást. Mert éreztem azt, hogy valahol nem bíznak az emberben. De miért? A rendszernek a rejtett titkai miatt, s a rejtett működése miatt, ezek miatt volt a gyanús aki megbízatást végzett, s tartózkodtak, ezért tartózkodtak. Aztán megszoktuk egymást, valahol egy régi könyv volt, s kezembe vettem, s maga ismeri ezt, hát hogyne ismerném, hát nekünk is ezek voltak az alapjai az elindulásnak, s benne ilyen versek voltak, s olyan versek, mondom, s a falusi embernek egész évi olvasnivalója benne volt, a gerendába dugták fel, hogy a gyermek nehogy összetépje, kalendáriumot, s ott olvasták mindegyre. Az időjárás is meg volt benne hónapra hónapra jelölve, s dátumra, hogy augusztusban milyen idő lesz, s júniusban, a holdjárásról előre tudták, meg volt írva előre, mint a Máté evangéliumában.*

Rezumat

Un om de modă veche într-o lume nouă.

Viața lui Domokos Sztrátya

Domokos Sztrátya s-a născut în anul 1931 în satul Valea, din comuna Vărgata (județul Mureș). Între 1942–1948 a fost elev de gimnaziu, între 1948–1962, cu excepția celor trei ani de serviciu militar, a fost agricultor privat, între 1962–1967 colectivist, între 1967–1969 muncitor de cooperativă, între 1969–1993 angajat al întreprinderii de stat, mai apoi, după restituirea terenurilor sale și până la moartea sa din 2018 a fost pensionar agricultor. Țăran și totodată intelectual, care produce și aranjează documente, documentându-și activitatea în asemenea mod, încât avem ocazia de a descoperi viața cotidiană și momentele de cotitură atât în viața individului cât și a comunității. Pentru aceasta are abilitățile intelectuale necesare și cunoștințele scrisului (calculații, statistică) însușite în timpul armatei.

El este copilul unei familii de agricultori de la țară, care datorită abilităților sale a pornit pe o cale, care de secole a reprezentat o șansă de ridicare din rândul țăranimii: s-a pregătit să devină preot catolic. Însă a venit schimbarea politică din 1948, astfel că și-a pierdut curajul, pofta de viață, am putea spune că a rămas în urmă în trecut. Timp de șapte ani, de la angajarea sa la Întreprinderea Județeană de Electricitate din 1969 și până în 1976, când și-a construit propria casă, el și familia sa a folosit lampa cu petrol, căci în fiecare seară el a realizat statisticile referitoare la consumul de energie electrică sub lumina lămpii cu petrol. În 1969 avea deja 38 de ani, a văzut multe, era ferm convins de caracterul mincinos și inuman al sistemului socialist, astfel că nu s-a grăbit, nu a dorit să se adapteze, să țină pasul și să evolueze cu orice preț. De aceea considerăm că a fost un om de modă veche într-o lume nouă.

Cutreierând satele el colectează tarifele consumului de energie electrică, totodată este un observator curios al oamenilor, al satelor și al perioadei respective. Volumul se referă la formarea și susținerea relației cu acest om, la accesarea cunoștințelor lui, respectiv articularea comună și continuă a acestor cunoștințe prin „conversațiuni lungi” (Marc Bloch).

După introducerea cărții urmează cinci capitole, dintre care două au caracter metodologic (*Cotiturile constituirii relațiilor. Primele conversații*, respectiv *De-a lungul timpului*), două prezintă cursul vieții (*Domokos Sztrátya, țăran și om cu carte. Viața sa înainte de electricitate*, respectiv *Domokos Sztrátya, omul cu electricitatea*), iar una se referă la construirea casei proprii (*Ce se află în mijlocul sufletului său?*). Volumul mai cuprinde o încheiere scurtă, iar *Anexele* includ textele complete a trei conversații înregistrate.

Abstract

An Old-fashioned Man in a New World. The Life of Domokos Sztrátya

Domokos Sztrátya was born in 1931 in the village of Valea, community of Vărgata (Mureş County, Romania). Between 1942–1948 he was in the gymnasium, between 1948–1962 he was an independent farmer, except for the three years of military service, between 1962-1967 collectivist, between 1967–1969 cooperative labourer, between 1969–1993 employee of a state company, then after the restitution of his lands till his death in 2018 he was a pensioner and a farmer. Peasant and intellectual at the same time, producing and arranging documents, he documents his own activity so that one can reveal the everyday life and turning points of individual and community life. He has the intellectual abilities to do that as well as the technique of writing (calculation, statistics) that he had learnt during military service.

He was the child of a peasant family, who due to his abilities started his way out of the peasantry as it was known for centuries: he was going to be a Catholic priest. But there came the system change from 1948, and he lost his courage, his ambitions, we can say that he remained stuck in the past. For seven years, from his employing to the County Electricity Company in 1969 to the construction of his own house in 1976, he and his family had been using oil-lamp. Every night he was making the statistics of electricity consumption under the oil-lamp. In 1969 he was already 38, seeing and experiencing a lot, he was deeply convinced of the untruthful and inhuman character of socialism, thus he was not in a hurry to adapt, to evolve by all means. Therefore we consider him an old-fashioned man in a new world.

Walking through the villages he was collecting the money for electricity, but he was also a curious observer of people, villages and the era itself. This book is about getting to know this man, sustaining the relation with him, accessing his knowledge and about the common and continuous articulation of this knowledge through “long conversations” (Marc Bloch).

After the introduction the volume includes five chapters: two of these are methodological (*Turning points of the relation. The first conversations*, respectively *Along time*), two are presenting his life (*Domokos Sztrátya, peasant and literate. His life before electricity*, respectively *Domokos Sztrátya, the electricity man*), while one chapter deals with the story of building his own house (*What is in the middle of his soul?*). The volume ends with a short closing, plus with the *Appendices* which include the texts of three recorded conversations.

L'Harmattan

Sztrátya Domokos gazdálkodó falusi család gyermeke, aki képességeinek köszönhetően elindult egy, a paraszti sorsból évszázadokkal ezelőtt is a kiemelkedést eredményező pályán: katolikus papnak készült. De jött az 1948-as rendszerváltás, elbátortalanodott, megkeseredett, mondhatni azt is: a múltba ragadt. Hét éven keresztül, 1969-től, a Megyei Villamossági Vállalatnál való munkába állásától 1976-ig, a saját új háza felépítéséig családjával együtt petróleumlámpával világított, esténként petróleumlámpa mellett készítette a villanyfogyasztás aznapi statisztikáit. 1969-ben 38 éves volt már, sokat látott-tapasztalt, és mélységesen meg volt győződve a szocialista rendszer hazug, embertelen voltáról, nem sietett tehát, nem akart illeszkedni, nem akart mindenáron lépést tartani, fejlődni. Ezért gondolom, hogy régi ember volt új világban.

A falvakat járva a villanyfogyasztás díját gyűjti be, de ugyanakkor emberek, falvak, a korszak kíváncsi megfigyelője. A vele való kapcsolat kialakításáról, fenntartásáról, a tudásához való hozzáférésről, a „hosszú beszélgetésben” ennek a tudásnak a közös, folyamatos artikulálásáról szól ez a könyv.

ISBN 978-963-414-613-1

9 789634 146131